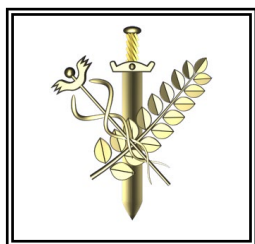

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 3 (86) 2022

DOI: 10.32631/pb.2022.3

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Харків 2022

Журнал належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (дод. 1 наказу МОН України від 17.03.2020 № 409) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 9 від 27.09.2022

Головний редактор: *В. В. Сокурєнко*, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ, *Україна*)
Заступник головного редактора: *Л. В. Могілевський*, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
Відповідальний секретар редколегії: *С. Є. Абламський*, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, *Україна*)

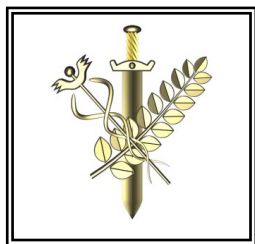
Редакційна колегія журналу:

Д. Б. Базарова, кандидат юридичних наук, доцент (Ташкентський державний юридичний університет, *Республіка Узбекистан*)
О. М. Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
В. І. Барко, доктор психологічних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ), *Україна*)
О. І. Безпалова, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (ХНУВС, *Україна*)
С. М. Бортник, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, *Україна*)
М. Ю. Бурдін, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
А. Вашко, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Матяя Бела, *Словаччина*)
О. М. Головка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, *Україна*)
С. М. Гусаров, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, *Україна*)
П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, *Нідерланди*)
А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
О. О. Євдокімова, доктор психологічних наук, професор (ХНУВС, *Україна*)
М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), *США*)
К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, *Німеччина*)
О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Департамент науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації, *Україна*)
А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), *Сполучене Королівство*)
В. С. Медведєв, доктор психологічних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ, *Україна*)
Н. Ч. Нгуїндіп, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Університет Дшанга, *Камерун*)
А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), *Сполучене Королівство*)
П. Стоянов, доктор наук (комунікаційні технології), професор (Південно-Західний Університет «Неофіт Рілскі», *Болгарія*)
Д. В. Швець, доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України (Одеський державний університет внутрішніх справ, *Україна*)
М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, *Словенія*)

- ☞ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ☞ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☞ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ☞ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiIAAAAJ>.
- ☞ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ПРАВО

и БЕЗОПАСНОСТЬ

Научный журнал

№ 3 (86) 2022

DOI: 10.32631/pb.2022.3

Основатель и издатель –
Харьковский национальный университет внутренних дел

Выходит 4 раза в год

Основан в мае 2002 г.

Харьков 2022

Журнал относится к категории «Б» Перечня научных профессиональных изданий Украины (доп. 1 приказа МОН Украины от 17.03.2020 № 409) и является профессиональным по юридическим наукам (приказ МОН Украины от 12.05.2015 № 528)

Рекомендован к печати и к распространению через сеть Интернет Учёным советом Харьковского национального университета внутренних дел, протокол № 9 от 27.09.2022

Главный редактор: *В. В. Сокуренько*, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина)
Заместитель главного редактора: *Л. В. Могилевский*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
Ответственный секретарь редколлегии: *С. Е. Абламский*, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

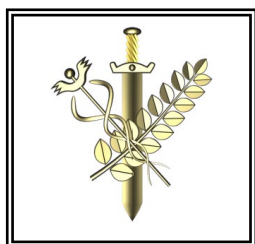
Редакционная коллегия журнала:

Д. Б. Базарова, кандидат юридических наук, доцент (Ташкентский государственный юридический университет, Республика Узбекистан)
А. М. Бандурка, доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
В. И. Барко, доктор психологических наук, профессор (Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины (г. Киев), Украина)
О. И. Беспалова, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины (ХНУВД, Украина)
С. Н. Бортник, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
М. Ю. Бурдин, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
А. Вашко, кандидат юридических наук, доцент (Университет имени Матая Бела, Словакия)
А. Н. Головки, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Украина)
С. Н. Гусаров, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
П. ван Дайне, доктор философии, профессор (Утрехтский университет, Нидерланды)
А. Ди Ронко, доктор философии в области криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
Е. А. Евдокимова, доктор психологических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
М. А. Клочко, доктор философии в области социологии, доцент (Университет штата Огайо (г. Мэрион), США)
К. фон Лампе, доктор философии в области уголовного права и криминологии (Берлинская школа экономики и права, Германия)
А. Н. Литвинов, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (Департамент науки и образования Харьковской областной государственной администрации, Украина)
А. Марковская, доктор философии (Университет Англия Раскин (г. Кембридж), Объединённое Королевство)
В. С. Медведев, доктор психологических наук, профессор (Национальная академия внутренних дел, Украина)
Н. Ч. Нгуиндип, кандидат юридических наук, старший научный сотрудник (Университет Дшанга, Камерун)
А. Серджи, доктор философии в области социологии и криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
П. Стоянов, доктор наук (коммуникативные технологии), профессор (Юго-Западный Университет «Неофит-Рилски», Болгария)
Д. В. Швец, доктор юридических наук, доцент, заслуженный работник образования Украины (Одесский государственный университет внутренних дел, Украина)
М. Ягер, доктор философии, профессор криминологии (Люблянский университет, Словения)

- ☞ Статьи журнала проходят рецензирование, которое организуют члены редколлегии. Мнения авторов могут не совпадать с позицией редколлегии.
- ☞ Журнал включён в международную наукометрическую базу «Index Copernicus International», доступ к паспорту издания: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☞ Электронная копия журнала бесплатно размещается в открытом доступе на сайте издания (<http://pb.univd.edu.ua>) и на сайте Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского НАН Украины (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Полный актуальный перечень баз, репозитариев, библиотек, каталогов можно увидеть на сайте издания.
- ☞ Доступ к профилю журнала в Google Академии: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ☞ При перепечатке ссылка на журнал «Право и безопасность» обязательна.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 3 (Vol. 86) 2022

DOI: 10.32631/pb.2022.3

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

Kharkiv 2022

The journal belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (add. 1 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 9 dated from September 27, 2022

Chief Editor: *V. V. Sokurenko*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)

Deputy Editor: *L. V. Mohilevskiyi*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

Executive Secretary of Editorial Board: *S. Ye. Ablamskiy*, Candidate of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

- O. M. Bandurka*, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- V. I. Barko*, Doctor of Psychological Sciences, Professor (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv), *Ukraine*)
- D. B. Bazarova*, Candidate of Law, Associate Professor (Tashkent State Law University, *The Republic of Uzbekistan*)
- O. I. Bezpalo*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- S. M. Bortnyk*, Doctor of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
- M. Yu. Burdin*, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
- A. Di Ronco*, Doctor of Philosophy in Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
- P. C. van Duyne*, Doctor of Philosophy, Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)
- O. M. Holovko*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)
- S. M. Husarov*, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- M. Jager*, Doctor of Philosophy, Professor of Criminology (University of Ljubljana, *Slovenia*)
- M. Klochko*, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)
- K. von Lampe*, Doctor of Philosophy in Criminal Law and Criminology (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)
- O. M. Lytvynov*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Department of Science and Education of Kharkiv Regional State Administration, *Ukraine*)
- A. Markovska*, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)
- V. S. Medvediev*, Doctor of Psychological Sciences, Professor (National Academy of Internal Affairs, *Ukraine*)
- N. Ch. Nguindip*, Ph.D., Senior Professor (University of Dschang, *Cameroon*)
- A. Sergi*, Doctor of Philosophy in Sociology and Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
- D. V. Shvets*, Doctor of Law, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (Odesa State University of Internal Affairs, *Ukraine*)
- P. Stoyanov Apostolov*, Doctor of Sciences (Communication Technology), Professor (South West University “Neofit Rilski”, *Bulgaria*)
- A. Vaško*, Ph.D., Assistant Professor (Matej Bel University, *Slovakia*)
- O. O. Yevdokimova*, Doctor of Psychological Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

- ✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.
- ✂ **The journal is included into the international scientometrical database “Index Copernicus International”**, access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ E-copy of the journal is available free of charge on **the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>)** and on the website of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskiyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.
- ✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ✂ The reference to the journal “Law and Safety” is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

БЕЗПАЛОВА О. І. Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.....	13
ТОКАРЕВА К. О. Правове регулювання бюджетного процесу в умовах воєнного стану.....	26
ГАРКУША А. Г. Скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану в контексті ст. 616 КПК України	37
ОРЛОВ Ю. В., ПРИБИТКОВА Н. О. Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із війною, що документуються на деокупованих територіях України (англ.).....	48
ХОГЕМАНН Е. Р. Ступінь внеску мультикультуралізму в побудову тексту чинної Конституції Бразилії (англ.)	60
ЖОРНОКУЙ В. Г. Учинення ризикованих дій як підстава притягнення до відповідальності посадових осіб підприємницького товариства	70
ЖОРНОКУЙ Ю. М. Римське право про юридичну особу: pro et contra	81
ТЕРЕМЕЦЬКИЙ В. І. Роль і місце Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в системі правосуддя України	92
ХИЖНЯК Є. С. Напрями впровадження зарубіжного досвіду оперативно-розшукової протидії умисним убивствам підрозділами кримінальної поліції (на прикладі Канади та США)	104
ВЛАСЕНКО І. В., ШЕВЧЕНК Т. В. Підвищення боєготовності та боєздатності поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях.....	116
ТКАЧЕНКО С. О., ДЯДІН А. С. Суспільна безпека в умовах воєнного стану та ментальної війни	128
БУДЬ О. А. Поняття і значення реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності Національної поліції	140
ГЕТА Д. С. Визначення та зміст поняття прозорості кримінального судочинства.....	150
ПОГРІБНИЙ І. М. Генеза складу правових відносин	160
БРУСАКОВА О. В. Суб'єкти адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті.....	170

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції.....183

СОДЕРЖАНИЕ

БЕСПАЛОВА О. И. Приоритетные направления деятельности органов полиции по обеспечению прав граждан в условиях правового режима военного положения в Украине (укр.).....	13
ТОКАРЕВА Е. О. Правовое регулирование бюджетного процесса в условиях военного положения (укр.).....	26
ГАРКУША А. Г. Отмена меры пресечения в виде содержания под стражей в условиях военного состояния в контексте ст. 616 УПК Украины (укр.).....	37
ОРЛОВ Ю. В., ПРИБЫТКОВА Н. А. Проблемы квалификации уголовных правонарушений, связанных с войной, документируемых на деокупированных территориях Украины (англ.)	48
ХОГЕМАНН Э. Р. Степень вклада мультикультурализма в построение текста действующей Конституции Бразилии (англ.)	60
ЖОРНОКУЙ В. Г. Совершение рискованных действий как основание притягивания к ответственности должностных лиц предпринимательского общества (укр.).....	70
ЖОРНОКУЙ Ю. М. Римское право о юридическом лице: pro et contra (укр.).....	81
ТЕРЕМЕЦКИЙ В. И. Роль и место Высшей квалификационной комиссии судей Украины в системе правосудия Украины (укр.)	92
ХИЖНЯК Е. С. Направления внедрения зарубежного опыта оперативно-розыскного противодействия умышленным убийствам подразделениями уголовной полиции (на примере Канады и США) (укр.)	104
ВЛАСЕНКО И. В., ШЕВЧЕНКО Т. В. Повышение боеготовности и боеспособности полицейских к действиям в экстремальных ситуациях (укр.).....	116
ТКАЧЕНКО С. А., ДЯДИН А. С. Общественная безопасность в условиях военного положения и ментальной войны (укр.).....	128
БУДЬ О. А. Понятие и значение регистрационных и разрешительно-лицензионных процедур в деятельности Национальной полиции (укр.).....	140
ГЕТА Д. С. Определение и содержание понятия транспарентности уголовного судопроизводства (укр.)	150

ПОГРЕБНОЙ И. М.

Генезис состава юридических отношений (укр.) 160

БРУСАКОВА О. В.

Субъекты административных правонарушений на авиационном транспорте (укр.) 170

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»

Страничка редакции (укр.) 183

CONTENT

BEZPALOVA O. I. Priority areas of police bodies' activity in ensuring the citizens' rights in the conditions of martial law legal regime in Ukraine (<i>Ukr</i>).....	13
TOKARIEVA K. O. Legal regulation of the budget process under the conditions of marital state (<i>Ukr</i>)	26
HARKUSHA A. H. Cancellation of a preventive measure in the form of detention under martial law in the context of Art. 616 of the CPC of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	37
ORLOV YU. V., PRIBYTKOVA N. O. Qualification problems of war-related criminal offences documented on the de-occupied territories of Ukraine.....	48
HOGEMANN E. R. The measure of the contribution of multiculturalism in constructing the current Brazilian Constitutional text	60
ZHORNOKUI V. H. Taking risky actions as a basis for prosecuting the officials of the business company (<i>Ukr</i>).....	70
ZHORNOKUI YU. M. Roman Law on legal personality: pro et contra (<i>Ukr</i>)	81
TEREMETSKYI V. I. The role and place of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine in the justice system of Ukraine (<i>Ukr</i>)	92
KHYZHNIAK YE. S. Directions for the implementation of foreign experience in operative and investigative counteraction to intentional murders by criminal police units (on the example of Canada and the USA) (<i>Ukr</i>)	104
VLASENKO I. V., SHEVCHENKO T. V. Increasing the combat readiness and fighting capacity of police officers to act in extreme situations (<i>Ukr</i>)	116
TKACHENKO S. O., DIADIN A. S. Public safety in the conditions of martial law and mental warfare (<i>Ukr</i>)	128
BUD O. A. The concept and significance of registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police (<i>Ukr</i>).....	140
HETA D. S. Definition and content of the concept of transparency of criminal justice (<i>Ukr</i>).....	150
POHRIBNYI I. M. Genesis of the structure of legal relations (<i>Ukr</i>)	160

BRUSAKOVA O. V.

Subjects of administrative offenses on air transport (*Ukr*) 170

TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION

Editorial Board's Notes (*Ukr*) 183

ОЛЬГА ІГОРІВНА БЕЗПАЛОВА,*доктор юридичних наук, професор,**заслужений діяч науки і техніки України,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування;* <https://orcid.org/0000-0003-2886-695X>,*e-mail: besolgigo@gmail.com***ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

Охарактеризовано відмінності у повноваженнях, наданих органам поліції в мирний час і під час протидії внутрішнім загрозам воєнного стану. Визначено загальне коло прав громадян, що порушуються під час дії правового режиму воєнного стану внаслідок ведення активних бойових дій, окупації окремих регіонів та населених пунктів. Систематизовано ті права громадян, обов'язок щодо недопущення порушення, захисту та відновлення яких покладається саме на органи поліції. Окреслено пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян під час воєнного стану, виникнення яких зумовлено саме дією цього правового режиму, введеного в результаті повномасштабного вторгнення на територію нашої держави. Охарактеризовано особливості реалізації кожного з виокремлених напрямів. Аргументовано необхідність вироблення дієвих алгоритмів дій поліцейських в умовах активних бойових дій та на деокупованих територіях.

Ключові слова: *правовий режим, воєнний стан, поліція, права громадян, охорона, захист, взаємодія, ефективність.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Ефективність забезпечення прав громадян залежить від наявності дієвого механізму їх охорони та захисту, елементами якого виступають нормативно-правова база, система уповноважених суб'єктів, правовий інструментарій (форми та методи їх діяльності), гарантії тощо. Одним із ключових суб'єктів, до головних завдань яких належить захист прав і свобод людини, виступають органи Національної поліції України. Саме від того, наскільки ефективною буде діяльність органів поліції щодо охорони та захисту прав і свобод громадян, безпосередньо залежить стан законності і правопорядку в нашій державі, тобто функціонування відповідного безпекового середовища в державі в цілому та в її окремих регіонах. Тобто діяльність органів поліції сьогодні має соціально-орієнтований (публічно-сервісний) характер, що підтверджується цілою низкою відповідних нормативно-правових актів (Національною стратегією у сфері прав людини, Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», Законом України «Про Національну поліцію» тощо)¹.

Введення 24 лютого 2022 р. на всій території України правового режиму воєнного стану в результаті військового вторгнення російської федерації на територію нашої держави визначило особливий порядок функціонування органів державної влади, зокрема органів поліції. Варто зазначити, що у зв'язку із введенням воєнного стану перед органами та підрозділами поліції постала низка нових завдань, що не були притаманні їм у мирний час, виникнення яких було обумовлено веденням активних бойових дій, окупацією окремих територій нашої держави та вчиненням

від 25.08.2015 № 501/2015 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 15.09.2022). Втратив чинність; Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 15.09.2022); Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.09.2022).

¹ Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України

окупантами значної кількості воєнних злочинів, юридична відповідність за які передбачена нормами як національного, так і міжнародного законодавства. Зважаючи на це, особлива підвищена увага з боку органів поліції має приділятися саме оперативному та своєчасному наданню якісних поліцейських послуг у сфері охорони та захисту прав громадян під час воєнного стану.

Необхідно враховувати, що одночасно із введенням Указом Президента України особливого порядку роботи органів державної влади під час правового режиму воєнного стану запроваджено тимчасові зумовлені загрозою обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина. Метою введення цих обмежень є відвернення загрози, відсіч збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності¹. Тобто у цьому випадку йдеться не про негативний характер обмежень з метою порушення відповідних прав і свобод, а про сприяння відповідним органам державної влади та місцевого самоврядування в максимально ефективному виконанні покладених на них обов'язків (Безпалова, 2022, с. 337). Отже, органи та підрозділи поліції під час виконання покладених на них обов'язків в умовах правового режиму воєнного стану повинні приділяти особливу увагу саме неухильному дотриманню прав і свобод громадян, недопущенню їх незаконного обмеження та відновленню порушених прав.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* статті полягає у встановленні особливостей діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, визначенні кола пріоритетних напрямів такої діяльності, виробленні пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері. Зважаючи на сформульовану мету, *завданнями* наукової статті є: характеристика діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану; опрацювання алгоритмів дій поліцейських в умовах активних бойових дій та на деокупованих територіях; окреслення пріоритетних напрямів діяльності поліції під час воєнного стану; визначення проблемних моментів,

пов'язаних із виконанням органами та підрозділами поліції покладених на них завдань.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Різноманітні аспекти, присвячені специфіці забезпечення прав громадян, зокрема в діяльності органів та підрозділів поліції, знайшли своє висвітлення у наукових працях таких учених, як О. Алексеева, О. Беспалова, Є. Гетьман, М. Голуб, С. Денисюк, О. Джафарова, Ж. Завальна, І. Задоя, О. Кобзар, Є. Кобрусєва, І. Кубарієв, Р. Максаківа, О. Музичук, К. Недря, С. Онопрієнко, О. Панова, В. Повідіш, В. Пчелін, Ю. Разметаєва, О. Соколенко, М. Старинський, А. Танько, С. Тарасов, Л. Фоміна, Н. Цибульнік, С. Шатрава та ін. У працях названих науковців ґрунтовно проаналізовано зміст прав і свобод громадян, надано класифікацію вказаних прав та їх вичерпну характеристику, охарактеризовано механізм забезпечення прав громадян, виокремлено систему органів державної влади та місцевого самоврядування, на які покладається обов'язок щодо охорони та захисту прав громадян, розкрито інституційні можливості органів та підрозділів поліції як одного з основних суб'єктів забезпечення прав громадян, встановлено особливості надання поліцейських послуг та здійснення органами поліції публічно-сервісної (або соціально-орієнтованої) діяльності. Особлива увага приділялася проблемним питанням, що виникають під час діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян, та шляхам їх вирішення. Варто зазначити, що з початку у 2014 р. антитерористичної операції на Сході України, пов'язаної з тимчасовою окупацією частини території України та військовою агресією російської федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей, у наукових колах недостатня увага приділялася дослідженню проблемних питань, що виникають у зв'язку з необхідністю оновлення підходів до організації діяльності органів поліції у сфері забезпечення законності та правопорядку, охорони і захисту прав громадян. Крім того, зважаючи на запровадження у лютому 2022 р. правового режиму воєнного стану на всій території України, на нашу думку, на особливу увагу заслуговує опрацювання сучасних механізмів забезпечення функціонування сектору безпеки і оборони та його складових елементів, зокрема органів поліції під час виконання покладених на них завдань в умовах правового режиму воєнного стану, а саме у сфері забезпечення прав людини. Власне, наведене і зумовлює необхідність проведення відповідного наукового дослідження.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Досягнення поставленої мети дослідження вимагає

¹ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 15.09.2022).

використання відповідної методології, що виступає дієвим інструментом пошуку нових наукових знань. Саме завдяки обранню правильного арсеналу загальнотеоретичних та спеціальних наукових методів можливо забезпечити науково обґрунтоване поєднання суб'єктивних та об'єктивних аспектів пізнання, усвідомити особливості гносеологічної взаємодії об'єкта і суб'єкта. Використання гносеологічного методу дозволило розкрити особливості діяльності органів поліції щодо захисту прав громадян під час правового режиму воєнного стану, охарактеризувати відмінності в повноваженнях, наданих органам поліції в мирний час і під час протидії внутрішнім загрозам воєнного стану. Метод сходження від абстрактного до конкретного дав можливість встановити фактори, завдяки яким органами поліції було суттєво зменшено кількість адміністративних і кримінальних правопорушень, учинення яких превалювало в мирний час. За допомогою такого загальнонаукового методу, як аналіз, визначено загальне коло прав громадян, що порушуються під час дії правового режиму воєнного стану внаслідок ведення активних бойових дій, окупації окремих регіонів та населених пунктів. Методи індукції та дедукції дозволили систематизувати ті права громадян, обов'язок щодо недопущення порушення, захисту та відновлення яких покладатиметься саме на органи поліції. Використання методів групування, системно-структурного та узагальнення дозволило окреслити пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян під час воєнного стану, виникнення яких зумовлено саме дією цього правового режиму, введеного в результаті повномасштабного вторгнення на територію нашої держави. Метод системного аналізу дозволив охарактеризувати особливості реалізації кожного з виокремлених напрямів. Методи документального та статистичного аналізу використано з метою висвітлення кількісних та якісних показників діяльності окремих органів і підрозділів поліції у сфері охорони та захисту прав громадян під час воєнного стану. За допомогою системно-функціонального методу уточнено особливості реалізації органами поліції повноважень щодо фіксації та розслідування воєнних злочинів, посилення евакуаційних механізмів держави, надання поліцейських послуг усім категоріям населення та приділення поліцейськими підвищеної уваги використанню додаткових гарантій охорони та захисту прав громадян. Порівняльно-правовий метод дозволив аргументувати необхідність вироблення дієвих

алгоритмів дій поліцейських в умовах активних бойових дій та на деокупованих територіях, зокрема щодо: розмінування територій і будівель слідчо-оперативними групами, обладнаними пересувними криміналістичними лабораторіями; виявлення колаборантів та диверсійних груп; фіксації та документування воєнних злочинів залежно від їх типу; розслідування окремих видів військових злочинів; здійснення заходів поліцейського піклування з урахуванням суттєвого збільшення кола осіб, які потребують таких заходів; перевірки транспортних засобів на автошляхах і блокпостах; пошуку безвісно зниклих осіб. Отже, використання обраної сукупності методів наукового пізнання створило необхідні передумови для проведення якісного дослідження, в якому забезпечено оптимальне поєднання наукової та практичної складових.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У нових реаліях сьогодення на перший план висувуються питання забезпечення такого стану національної безпеки держави, за якого буде створено належні передумови для захисту національних інтересів і територіальної цілісності. Крім того, слід звернути увагу, що наявність ефективної державної політики у сфері забезпечення національної безпеки має вирішальне значення в запобіганні та нейтралізації загроз правам, свободам і законним інтересам громадян (Hetman, Kobrusieva, Dzhaferova, 2022, p. 168).

Невід'ємною складовою механізму забезпечення прав громадян є наявність належного інституційного механізму, тобто системи суб'єктів, до повноважень яких належить реалізація заходів щодо охорони та захисту прав громадян, а також їх відновлення в разі порушення та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, тобто здійснення відповідних правових процедур, порядок здійснення яких регулюється відповідними адміністративно-правовими нормами. У цьому контексті слушною є позиція О. Соколенко (2012, с. 38), яка зазначає, що «адміністративно-правове регулювання виявляється щодо всіх форм і засобів захисту прав громадян в Україні, визначаючи організацію та встановлюючи правові процедури системи адміністративного судочинства, діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, виконання рішень міжнародних судових установ, оскарження у зверненнях громадян, а також діяльності прокуратури, органів внутрішніх справ й інших правоохоронних органів». Варто зазначити, що основним призначенням правоохоронних органів є захист та охорона фундаментальних прав і

свобод людини та громадянина (Panova et al., 2020, p. 82). Тому однією зі складових інституційного механізму забезпечення прав громадян виступають органи поліції.

Діяльність органів поліції під час дії правового режиму воєнного стану, на відміну від мирного часу, корегується залежно від тих завдань, що ставить перед ними держава з метою протидії внутрішнім загрозам воєнного стану. Завдання та функції правоохоронних органів, зокрема органів Національної поліції, можуть коригуватися відповідно до вимог, що висуваються у конкретний період до цих органів з урахуванням загроз і небезпек, які на цей момент стоять на заваді реальному забезпеченню законності та правопорядку в державі (Безпалова, 2021, с. 33). Слід звернути увагу, що діяльність органів поліції в умовах правового режиму воєнного стану ускладнюється тим фактом, що поліцейські виконують покладені на них обов'язки в умовах підвищеного ризику, що водночас супроводжується суттєвим емоційним хвилюванням. У цьому випадку необхідно, щоб на державному рівні у відповідних нормативно-правових актах було чітко визначено алгоритм дій поліцейських під час активних бойових дій та на деокупованих територіях, оскільки від їх результативності, беззаперечно, залежить стан внутрішньої безпеки держави. Тобто коригування державної політики у будь-якій сфері суспільного життя, зокрема у правоохоронній, повинно відбуватися з урахуванням інтересів суспільства, що превалюють на цьому етапі (Tsyhanov et al., 2020, p. 160). Крім того, важливим моментом, який обов'язково має бути вирішений на законодавчому рівні, є неухильне кореспондування прав та обов'язків поліцейських, які їм надаються в умовах правового режиму воєнного стану, зважаючи на істотне розширення компетенції поліцейських.

Основним нормативно-правовим актом, положення якого визначають особливості діяльності органів поліції під час воєнного стану, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Відповідно до цього нормативно-правового документа органи Національної поліції під час уведення режиму воєнного стану сприяють діяльності військової адміністрації, суду, органів прокуратури, юстиції тощо, перед військовою адміністрацією звітують про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території¹. Такі заходи органи

та підрозділи поліції здійснюють паралельно з тими повноваженнями, якими вони наділені на законодавчому рівні. У розділі IV Закону України «Про Національну поліцію» визначено коло повноважень поліції, якими наділені відповідні органи та підрозділи поліції з метою виконання покладених на них обов'язків.

Останні події в нашій країні актуалізували потребу в пошуку і впровадженні нових підходів щодо реформування правоохоронних органів в Україні (Кобзар, 2016, с. 4). Запровадження на всій території України воєнного стану зумовило потребу в оновленні законодавства та виробленні концептуально нових підходів до організації діяльності органів поліції. Необхідність у реалізації вказаних заходів підтверджується позицією в наукових колах, відповідно до якої найважливішими елементами ефективного державного управління є: 1) гнучке й однозначне законодавство; 2) активне впровадження новітніх стратегій і засобів, ефективність яких підтверджена на міжнародному рівні (Shatrava et al., 2020, p. 65). У контексті діяльності органів поліції на перший план висуваються завдання щодо коригування форм і методів їх роботи, оптимізації кола їх повноважень, вироблення нових критеріїв оцінювання ефективності їх діяльності, оновлення підходів до охорони та захисту прав громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань (Безпалова, 2021), посилення державного механізму гарантування дотримання прав і свобод окремих категорій громадян (Zadoia et al., 2021). У зв'язку з уведенням на території нашої держави правового режиму воєнного стану було ухвалено Закон України «Про внесення змін до законів України “Про Національну поліцію” та “Про Дисциплінарний статут Національної поліції України” з метою оптимізації діяльності поліції, в тому числі під час дії воєнного стану» від 15 березня 2022 р. № 2123-IX, яким органи поліції наділено додатковими повноваженнями з метою створення належних умов для протидії внутрішнім загрозам воєнного стану. Так, додатковими повноваженнями поліцейських під час воєнного стану є такі:

– поліцейський за письмовим запитом одержує від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, необхідну для виконання завдань і повноважень поліції, зокрема про військовополонених;

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // БД

«Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 15.09.2022).

– конвоювання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охорона їх у залі суду;

– поліцейський може утримувати в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, щодо яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених;

– здійснення поліцейським оперативного розмінування: виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів;

– техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події (зокрема пов'язаної з пожежами) та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху;

– представництво та виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі;

– співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європол);

– збір біометричних даних осіб шляхом дактилоскопіювання;

– здійснення адміністративного нагляду відповідно до закону¹.

Здійснення органами та підрозділами поліції наведених вище додаткових повноважень під час несення служби поліцейськими сприятиме стабілізації оперативної обстановки з огляду на особливий режим виконання службових обов'язків. Переважна більшість заходів, що вчиняються поліцейськими в межах реалізації додаткових повноважень, має оперативний характер, окремі заходи – превентивний і профілактичний характер, проте всі вони спрямовані на забезпечення належного стану публічного порядку та забезпечення прав громадян.

В умовах конфліктів проблеми поваги, додержання, реалізації та захисту прав людини набувають інших вимірів, ніж у мирний час (Разметаєва, 2018, с. 261), усвідомлення яких дозволяє чітко визначити спрямованість пра-

воохоронних органів щодо використання відповідного правового інструментарію. Повертаючись безпосередньо до діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян під час воєнного стану, хотілося б спочатку зупинитися на визначенні тих прав громадян, що порушуються під час дії цього правового режиму. До них можна віднести такі: 1) право на життя, захист від катувань і поганого поводження; 2) право на справедливий суд, право на правову допомогу (що було зумовлено, зокрема, обмеженим доступом жертв конфлікту до правосуддя); 3) право на приватність; 4) право на свободу пересування; 5) право на свободу й особисту недоторканність; 6) право на свободу думки, совісті й віросповідання; 7) право на свободу мирних зібрань; 8) право на свободу об'єднань; 9) право власності; 10) право на гідний рівень життя; 11) право на освіту; 12) право на протидію дискримінації; 13) права внутрішньо переміщених осіб (зокрема щодо доступу до соціальних послуг і державної допомоги, оформлення документів); 14) права жінок; 15) права дітей; 16) права людей з інвалідністю; 17) права осіб із проблемами психічного здоров'я; 18) право на участь в управлінні державними справами (зокрема шляхом участі в голосуванні) (Безпалова, 2019, с. 155). Звісно, охороною та захистом порушених під час дії воєнного стану прав громадян опікуються не лише органи Національної поліції. Це питання має комплексний характер, а отже, компетенцією щодо охорони, захисту та відновлення прав громадян наділені багато органів державної влади (як центральних, так і місцевих), органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій та інституцій громадянського суспільства.

Що стосується органів поліції, то на них покладається обов'язок щодо недопущення порушення та відновлення (фіксація випадків порушення прав громадян, їх розслідування та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності) таких прав громадян: право на життя; право на протидію катуванням, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; право власності; право на свободу та особисту недоторканність (стосується переважно звільнення заручників та відновлення їх прав, забезпечення прав дітей, зокрема фіксація випадків незаконного вивезення українських дітей окупантами на територію російської федерації з метою їх усиновлення); право на правову допомогу; право на свободу мирних зібрань і об'єднань. Варто звернути увагу, що актуальність забезпечення органами поліції

¹ Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2123-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20> (дата звернення: 15.09.2022).

саме окресленого переліку прав людини зумовлена тим фактом, що саме вони переважно порушуються під час воєнного стану внаслідок ведення активних бойових дій, окупації окремих регіонів та населених пунктів. Проте, звісно ж, це не виключає необхідності охорони та захисту тих прав громадян, що порушуються внаслідок учинення, так би мовити, «стандартних» адміністративних та кримінальних правопорушень (тобто тих правопорушень, що вчинювалися і в мирний час). Звісно, кількість таких правопорушень істотно зменшилася, що зумовлено низкою об'єктивних факторів: уведенням комендантської години, наявністю блокпостів, збільшенням кількості присутності поліцейських та військовослужбовців у громадських місцях, великою кількістю переміщених осіб тощо.

Зважаючи на викладене, вважаємо за доцільне окреслити пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян під час воєнного стану, виникнення яких зумовлено саме дією цього правового режиму, введеного в результаті повномасштабного вторгнення на територію нашої держави:

- 1) фіксація та кваліфікація воєнних злочинів в Україні;
- 2) розслідування воєнних злочинів в умовах активних бойових дій;
- 3) розмінування територій і будівель;
- 4) охорона публічного порядку та забезпечення публічної безпеки;
- 5) виявлення випадків учинення проти-правних дій стосовно дітей;
- 6) використання сучасних інформаційних технологій, систем і засобів захисту інформації;
- 7) психологічне забезпечення діяльності органів поліції в умовах воєнного стану та надання поліцейськими первинної психологічної допомоги різним категоріям громадян.

Звісно, зазначеними напрямами не обмежується діяльність органів поліції, проте, на нашу думку, вони є ключовими, оскільки спрямовані на забезпечення максимально широкого кола прав громадян, що порушуються внаслідок військового вторгнення в Україну. Вважаємо за доцільне коротко охарактеризувати кожен із них та встановити, для охорони, захисту або відновлення якого права громадян він існує.

Фіксація та кваліфікація воєнних злочинів в Україні. Дії щодо кваліфікації злочину саме як воєнного відбуваються з метою чіткого встановлення фактів масового та серйозного порушення комбатантами або прирівняними до них особами норм міжнародного гуманітарного права. Д. Монастирський, Міністр внутрішніх справ України, зазначив, що з початку

повномасштабного вторгнення 24 лютого і по 24 травня включно в Україні офіційно зареєстровано близько 20 000 воєнних злочинів, скоєних російськими військами, з них понад 13 500 злочинів було зафіксовано саме слідчими органів поліції¹. Наразі відсутня статистична інформація щодо кількості вчинених воєнних злочинів на території України, оскільки фіксація та документування таких випадків відбуваються щоденно, а зважаючи на велику кількість деокупованих населених пунктів, можна очікувати істотного збільшення кількості підтверджених і зафіксованих випадків. До воєнних злочинів можна віднести, зокрема, ракетні обстріли об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, умисні вбивства мирного населення, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, зґвалтування, примушення військовополонених служити у збройних силах ворожої сторони, позбавлення військовополонених права на справедливий судовий процес, знищення або привласнення майна, що належить мирному населенню (мародерство), використання забороненої міжнародними конвенціями зброї тощо. Варто зазначити, що внаслідок учинення воєнних злочинів у їх сукупності відбувається грубе порушення всіх прав і свобод людини та громадянина, що закріплені в Конституції України та відповідних міжнародних нормативно-правових актах. Отже, саме органи поліції (у складі слідчо-оперативних груп, які оснащені пересувними криміналістичними лабораторіями, криміналістів) спільно з органами Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Служби безпеки України вживають відповідні заходи, спрямовані на фіксацію та документування воєнних злочинів залежно від їх типу (захист місця злочину, збереження доказів, проведення фото- та відеофіксації, опитування свідків) з метою їх наступної передачі до національних судів та Міжнародного кримінального суду. Слід наголосити, що саме від правильності кваліфікації злочину як воєнного безпосередньо залежить ефективність його розслідування.

Розслідування воєнних злочинів в умовах активних бойових дій. За даними Офісу Генерального прокурора, «з початку повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року і

¹ З початку війни в Україні зареєстровано понад 20 тисяч воєнних злочинів – МВС // Слово і діло : сайт. 25.05.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/25/novyna/suspilstvo/pochatku-vijny-ukrayini-zareyestrovano-20-tysyach-vijskovykh-zlochyniv-mvs> (дата звернення: 15.09.2022).

до 2 серпня правоохоронні органи зареєстрували понад 38 714 кримінальних проваджень щодо злочинів, пов'язаних із російською агресією, з них понад 25 323 – щодо воєнних злочинів. Воєнні злочини призвели до загибелі 6 662 цивільних українців, більше 8 500 поранено – це лише офіційно зареєстровані факти. Підозру у вчиненні воєнних злочинів уже отримали 135 людей, із них 15 – полонені, решта – заочно. До суду дійшли справи щодо 13 російських військових, засуджено шістьох»¹. Основною метою розслідування воєнних злочинів є притягнення до відповідальності осіб, винних у їх учиненні, зокрема вище політичне та військове керівництво країни-агресора. Звісно, завдання щодо безпосереднього розслідування військових злочинів покладається на прокуратуру, проте що стосується роботи з доказовою базою, перевірки відеоматеріалів, аналізу ракетних ударів, то у цьому випадку необхідна конструктивна взаємодія слідчих поліції та прокурорів. Слід звернути увагу, що переважна більшість проваджень за фактами воєнних злочинів відкрита в місцях, де ведуться активні бойові дії, а також на деокупованих територіях. Варто зазначити, що на початку військового вторгнення в Україну був практично відсутній ефективний механізм розслідування воєнних злочинів, проте станом на сьогодні завдяки міжнародній підтримці вже напрацьовано національну практику розслідування воєнних злочинів.

Розмінування територій і будівель. Перш за все слід зазначити, що існують два види розмінування: оперативне та гуманітарне. Розмінування у військових цілях, оперативне розмінування, обмежується проробленням проходів у мінних полях для виконання бойових завдань, а гуманітарне розмінування охоплює цілу низку видів діяльності щодо усунення мінної небезпеки та ризику, пов'язаного з вибухонебезпечними предметами². Станом на сьогодні в Україні широко застосовуються

обидва види розмінування, що зумовлено як триваючим досі етапом активних бойових дій, так і необхідністю відновлення належного функціонування деокупованих територій, прифронтових областей, територій, що знаходяться під ракетними обстрілами, та місць попередньої дислокації російських військових. Слід зазначити, що органи поліції на законодавчому рівні наділені повноваженнями щодо здійснення саме оперативного розмінування, обов'язок щодо здійснення якого покладено на вибухотехнічні підрозділи.

Як зазначає начальник управління піротехнічних робіт та гуманітарного розмінування Департаменту реагування на надзвичайні ситуації Державної служби України з надзвичайних ситуацій О. Бондар, «майже половина території нашої держави потенційно була забруднена мінами та вибухонебезпечними предметами. На цей час нам потенційно небезпечну територію з 300 тисяч квадратних кілометрів скорочено до 185 тисяч квадратних кілометрів. Всього з початку війни здійснено понад 25 тисяч залучень, виявлено й вилучено понад 192 тисячі вибухонебезпечних предметів, зокрема понад 2 100 авіаційних бомб. Обстежено територію майже 70 тисяч гектарів»³. До процесів розмінування території та будівель, що здійснюються працівниками Державної служби України з надзвичайних ситуацій, залучається також особовий склад Національної поліції та Національної гвардії. Що стосується участі саме органів поліції в розмінуванні (огляд місця подій за фактами ракетно-бомбових ударів та артилерійських обстрілів, розмінування деокупованих територій), то відповідно до статистичних даних станом на сьогодні «підрозділами поліції було вилучено понад 120 тисяч вибухонебезпечних об'єктів, оглянуто близько 10 тисяч гектарів, кількість виїздів – близько 15 тисяч»⁴. Отже, вибухотехнічні підрозділи органів поліції беруть безпосередню участь у відновленні належного функціонування об'єктів критичної інфраструктури, автошляхів та житлових будинків, відновлюючи порушені права громадян і

¹ Розслідування воєнних злочинів: інтерв'ю з керівником «Департаменту війни» // Експертний центр з прав людини : сайт. 09.08.2022. URL: <https://ecpl.com.ua/news/21261/> (дата звернення: 15.09.2022).

² Приходько Ю. П. Особливості взаємодії органів Національної поліції з громадськими організаціями щодо гуманітарного розмінування // Електронний репозитарій Національної академії внутрішніх справ : сайт. URL: http://109.237.87.242/bitstream/123456789/16046/1/АКТУАЛЬНІ%20ПИТАННЯ%20КРИМІНАЛІСТИКИ_p193-197.pdf (дата звернення: 15.09.2022).

³ Потенційно небезпечну територію, забруднену мінами та вибухонебезпечними предметами вдалось скоротити вдвічі, до 185 тисяч квадратних кілометрів // Портал МВС : сайт. 0.09.2022. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/potenciino-nebezpecnu-teritoriyu-zabrudnenu-minami-ta-vibuxonebezpecnimi-predmetami-vdalos-skorotiti-vdvici-do-185-tisyac-kvadratnix-kilometriv> (дата доступу: 15.09.2022).

⁴ Там само.

попереджаючи завчасно потенційні порушення в майбутньому.

Охорона публічного порядку та забезпечення публічної безпеки. Одним із факторів, що може здійснити негативний вплив на стан забезпечення публічного порядку та публічної безпеки у мирний час, є проведення масових заходів, участь в яких бере велика кількість людей (Pchelina et al., 2019, p. 240). Проте що стосується збройних конфліктів, то кількість таких факторів істотно вище, що вимагає залучення додаткових сил та використання значно ширшого кола правових інструментів.

У межах реалізації цього напрямку на органи поліції додатково покладається обов'язок щодо: забезпечення публічного порядку на деокупованих територіях; недопущення випадків мародерства та затримання мародерів у разі їх виявлення; здійснення заходів поліцейського піклування з урахуванням суттєвого збільшення кола осіб, які потребують таких заходів; перевірки транспортних засобів на автошляхах та блокпостах; здійснення контролю за дотриманням правил зберігання та носіння вогнепальної зброї; виявлення та затримання осіб, які перебувають у розшуку; пошуку безвісно зниклих осіб тощо.

Як приклад ефективності функціонування блокпостів можна навести таку інформацію станом на 5 липня 2022 р.: протягом дії воєнного стану на блокпостах поліцейськими було виявлено понад 300 осіб, які перебували у розшуку, а також 900 зниклих автомобілів, встановлено 2 713 підозрілих осіб, які, ймовірно, причетні до диверсійної та колабораційної діяльності¹. Тому можна погодитися з позицією В. Аброськіна (2019, с. 59), який зазначає, що соціально-правове значення діяльності органів Національної поліції України як суб'єкта забезпечення публічної безпеки в умовах антитерористичної операції (а отже, на нашу думку, і в умовах воєнного стану) полягає в такому: «1) завдяки ефективно організованій і спланованій профілактичній діяльності досягається високий рівень публічної безпеки в державі та окремих її регіонах; 2) у результаті провадження профілактичних заходів суттєво знижується рівень злочинності та вчинення адміністративних правопорушень; 3) підвищується рівень довіри громадян до Націона-

льної поліції; виникає відчуття безпеки та захищеності і, як результат, знижується соціальна напруга в суспільстві; 4) створюються умови для економічного зростання, підвищення рівня життя, залучення інвестиційних ресурсів в економіку країни, зокрема іноземних, створення нових робочих місць, оскільки регіон з низьким рівнем злочинності та правопорушень завжди був привабливим для інвесторів і підприємців; 5) поступово відбувається формування суспільства нового типу, члени якого позбавлені девіантного мислення та поведінки, з усвідомленням необхідності дотримання закону, прав та свобод інших громадян, що стає нормою, відхилення від якої засуджується суспільством». Отже, превентивна діяльність органів поліції, яка здійснюється відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», водночас сприяє підтриманню належного стану публічного порядку та безпеки в умовах воєнного стану, дозволяє виявляти факти правопорушень, характерних для цього правового режиму (мародерство, диверсійна та колабораційна діяльність, торгівля гуманітарною допомогою), і, як наслідок, сприяє зменшенню кількості адміністративних та кримінальних правопорушень, учинення яких є характерним для мирного часу.

Виявлення випадків учинення протиправних дій стосовно дітей. Серед основних прав дитини, що порушуються в умовах будь-якого збройного конфлікту, можна виокремити такі: право на життя, право на охорону здоров'я, право на освіту, право на захист, право вибору місця проживання, право на захист від усіх форм насилля тощо. Необхідність приділення особливої уваги саме виробленню механізмів забезпечення прав дитини в умовах воєнного стану зумовлена віком дітей, через який вони не здатні самостійно приймати свідомі рішення та нести за них відповідальність, тобто вони є вразливою категорією населення. Зважаючи на це, діти потребують особливої уваги з боку держави. Відповідно до статистичних даних станом на 1 червня 2022 р. «з початку війни слідчими Нацполіції було розпочато 393 кримінальні провадження щодо злочинів, що були вчинені російськими військовими, і внаслідок цих злочинів постраждало 588 дітей. З них 162 дитини загинуло, 232 дитини було поранено, і 103 – наразі рахуються як безвісти зниклі діти»². Це свідчить про те, що

¹ Воєнні злочини. Робота Національної поліції під час воєнного стану // УКРІНФОРМ : сайт. 05.07.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3521738-voenni-zlocini-robota-nacionalnoi-policii-pid-cas-voennogo-stanu.html> (дата звернення: 15.09.2022).

² Захист прав дітей під час війни: протидія насильству // УКРІНФОРМ : сайт. 01.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/>

органами поліції постійно вживаються заходи щодо створення належного безпекового середовища для дітей та відновлення їх порушених прав.

Майже щодня з моменту запровадження воєнного стану на території України реєструються повідомлення про зникнення дітей (переважно під час евакуації або під час обстрілів). Звісно, це стосується переважно тих районів, де ведуться активні бойові дії, та районів, що знаходяться під окупацією або були нещодавно деокуповані. Кожне таке повідомлення потребує негайного вжиття заходів реагування із залученням відповідних ресурсів та правових інструментів. Крім того, велика кількість дітей була без згоди батьків вивезена на територію російської федерації (стосовно певної кількості таких дітей було розпочато процедури щодо їх незаконного усиновлення з порушенням приписів міжнародного законодавства), що вимагає вироблення дієвих механізмів їх повернення. Особливої уваги потребують такі категорії дітей, як діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які знаходяться на вихованні в інституційних заходах. Як зазначає заступник Міністра внутрішніх справ К. Павліченко, з початку війни за межі України евакуйовано 4 177 дітей – вихованців інституційних закладів, серед яких 2 382 – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування¹. Наведене вище вимагає оновлення механізмів надання кваліфікованих медичних і психологічних послуг, посилення евакуаційних механізмів держави та приділення поліцейськими підвищеної уваги використанню додаткових гарантій охорони та захисту прав дітей (проведення поліцейськими ювенальної превенції профілактичних бесід щодо поводження в екстремальних ситуаціях, поводження з вибухонебезпечними предметами, правил безпеки в освітньому середовищі).

Використання сучасних інформаційних технологій, систем і засобів захисту інформації. Повномасштабне вторгнення російської федерації супроводжується не лише веденням активних бойових дій та роботою дисертаційних груп, а й агресією проти України в кіберпросторі. Це супроводжується великою кількістю кібератак на об'єкти критичної інфраструктури та державні інформаційні системи, що в результаті спричинило негативний вплив на функціонування фінансової та банківської

сфер, транспорту, зокрема залізничного, зв'язку тощо. Ще одним негативним результатом кібератак можна назвати дезінформацію населення з метою дестабілізації ситуації в державі в цілому. На органи поліції покладається обов'язок щодо контролю за новинами, що з'являються в засобах масової інформації (зокрема в соціальних мережах і телеграм-каналах), виявлення фейкових новин, інформації, зміст якої може дестабілізувати ситуацію, а також виявлення розповсюджувачів такої інформації, випадків маніпуляцій із банківськими картковими рахунками (Безпалова, 2022, с. 288).

Психологічне забезпечення діяльності органів поліції в умовах воєнного стану та надання поліцейськими первинної психологічної допомоги різним категоріям громадян. В умовах воєнного стану надзвичайно важливим питанням є адаптація системи психологічного забезпечення в органах МВС до сучасних реалій війни, особливо зважаючи на те, що навантаження на поліцейських-психологів зросло в декілька разів. Це зумовлено тим, що психологічна допомога надається різним категоріям громадян: а) поліцейським, які тривалий час перебували в зоні активних бойових дій, під окупацією, в полоні, отримали поранення або втратили своїх рідних; б) людям, які потрапили у стресові ситуації (потерпілі, родичі загиблих, тимчасово переселені родини та внутрішньо переміщені особи). Зважаючи на це, хотілося б наголосити на важливості залучення всіх наявних психологів-поліцейських до надання екстреної психологічної допомоги населенню на щойно деокупованих територіях, у бомбосховищах, на позиціях, а також поліцейським, які пережили стресову ситуацію. Крім того, особливої уваги потребує вироблення механізмів психологічної реабілітації поліцейських.

Варто зазначити, що ефективність реалізації вказаних напрямів діяльності органів поліції щодо забезпечення прав людини під час воєнного стану вимагає оновлення існуючих механізмів взаємодії Національної поліції з громадськістю, органами державної влади, військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування, журналістами, волонтерами та міжнародними організаціями. У результаті це дозволить покращити якість правоохоронних послуг і вирішити значну кількість безпекових проблем.

ВИСНОВОК. Отже, діяльність органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні має бути орієнтована на підтримання належного стану безпекового середовища для

3496685-zahist-prav-ditej-pid-cas-vijni-protidiana-silstvu.html (дата доступу: 15.09.2022).

¹ Там само.

населення. Повноваження поліції щодо забезпечення прав громадян окреслено у розділі IV Закону України «Про Національну поліцію», проте їх перелік сформульовано з урахуванням функціонування органів та підрозділів поліції в умовах мирного часу. Зважаючи на те, що діяльність органів поліції в умовах правового режиму воєнного стану супроводжується здійсненням заходів щодо протидії внутрішнім загрозам воєнного стану, коло повноважень органів та підрозділів поліції було розширено в результаті ухвалення Закону України «Про внесення змін до законів України “Про Національну поліцію” та “Про Дисциплінарний статут Національної поліції України” з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану». Це дозволило створити необхідні передумови для виконання органами та підрозділами поліції покладених на них завдань щодо стабілізації оперативної обстановки з огляду на особливий режим виконання службових обов'язків, що ускладнюється внаслідок ведення активних бойових дій, окупації окремих регіонів та населених пунктів, а також необхідністю проведення фільтраційних заходів на деокупованих територіях. Переважна більшість заходів, що вчиняються поліцейськими в межах реалізації додаткових повноважень, має оперативний характер, окремі заходи – превентивний та профілактичний характер, проте всі вони спрямовані на забезпечення належного стану публічного порядку та забезпечення прав громадян.

Специфіка діяльності органів поліції в умовах воєнного стану, на відміну від їх діяльності в мирний час, зумовлена також переліком прав і свобод громадян, порушення яких притаманне саме під час дії такого правового режиму. Отже, діяльність органів поліції в умовах воєнного стану спрямована на недопущення порушення та відновлення (зокрема фіксація випадків порушення прав громадян, їх розслідування та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності) таких прав громадян: право на життя; право на протидію катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; право власності; право на свободу та особисту недоторканність (стосується переважно звільнення заручників та відновлення їх прав, забезпечення прав дітей, зокрема фіксація випадків незаконного вивезення українських дітей окупантами на територію російської федерації з метою їх усиновлення); право на правову допомогу; право на свободу мирних зібрань та об'єднань.

На нашу думку, до пріоритетних напрямів діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян під час воєнного стану, виникнення яких зумовлено саме дією правового режиму, введеного в результаті повномасштабного вторгнення на територію України, можна віднести такі: фіксація та кваліфікація воєнних злочинів в Україні; розслідування воєнних злочинів в умовах активних бойових дій; розмінування територій і будівель; охорона публічного порядку та забезпечення публічної безпеки; виявлення випадків учинення протиправних дій стосовно дітей; використання сучасних інформаційних технологій, систем і засобів захисту інформації; психологічне забезпечення діяльності органів поліції в умовах воєнного стану та надання поліцейськими первинної психологічної допомоги різним категоріям громадян. У межах наукового дослідження охарактеризовано зміст кожного з виокремлених напрямів, що дозволило акцентувати увагу на найбільш проблемних моментах та запропонувати шляхи їх вирішення. Це дозволить підвищити якість правоохоронних послуг і вирішити значну кількість безпекових проблем.

У результаті аналізу особливостей діяльності органів поліції щодо забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану зроблено висновок, що реалії сьогодення вимагають вироблення дієвих алгоритмів дій поліцейських в умовах активних бойових дій та на деокупованих територіях, зокрема щодо: розмінування територій і будівель слідчо-оперативними групами, обладнаними пересувними криміналістичними лабораторіями; виявлення колаборантів і диверсійних груп; фіксації та документування воєнних злочинів залежно від їх типу (захист місця злочину, збереження доказів, проведення фото- та відеофіксації, опитування свідків); розслідування окремих видів військових злочинів; здійснення заходів поліцейського піклування з урахуванням суттєвого збільшення кола осіб, які потребують таких заходів; перевірки транспортних засобів на автошляхах та блокпостах; пошуку безвісно зниклих осіб.

Перспективними напрямами наукових досліджень є особливості взаємодії органів та підрозділів поліції з громадськістю, органами державної влади, військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування, журналістами, волонтерами та міжнародними організаціями у сфері охорони та захисту прав громадян, що перебувають в зоні активних бойових дій, на окупованих та нещодавно деокупованих територіях.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Аброськін В. В. Адміністративно-правові засади забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки в умовах антитерористичної операції : монографія. Харків : Фоліо, 2019. 285 с.
2. Безпалова О. І. Забезпечення прав громадян як пріоритетний напрям діяльності органів поліції в Україні (на прикладі функціонування інформаційної підсистеми «CUSTODY RECORDS»). *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 29–37. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.03>.
3. Безпалова О. І. Перспективні шляхи підвищення ефективності підготовки поліцейських до виконання покладених на них обов'язків в умовах правового режиму воєнного стану // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз. підготовки ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Харків, 2022. С. 287–288.
4. Безпалова О. І. Поняття, зміст та особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції // *Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options : collective monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-1>.
5. Безпалова О. І. Проблемні моменти, пов'язані із наданням та отриманням гуманітарної допомоги під час дії правового режиму воєнного стану в Україні // *Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice : The XVII International Scientific and Practical Conference (May 3–6, 2022, Tokyo, Japan)*. Tokyo, 2022. Pp. 335–338. DOI: <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.1.17>.
6. Безпалова О. І. Проблемні питання, пов'язані з дотриманням прав людини під час проведення антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил. *Адміністративне право і процес*. 2019. № 12. С. 154–159. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.29>.
7. Кобзар О. Ф. Адміністративно-правове регулювання поліцейської діяльності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2016. 418 с.
8. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навч. посіб. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 362 с.
9. Соколенко О. Л. Захист прав громадян у діяльності правоохоронних органів України: адміністративно-правові засади : монографія. Харків : Ніка Нова, 2012. 532 с.
10. Hetman Ye., Kobrusieva Ye., Dzhafarova O. Administrative and legal regulation of the national security system of Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. 2022. Vol. 30, Iss. 1. Pp. 167–180.
11. Panova O. A., Tanko A., Povydysh V. V., Aliexsieieva O. V. Law Enforcement Agencies in the System of Entities of Protection and Defense of Human Rights. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Iss. 30. Pp. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.30.06.8>.
12. Pchelin V., Fomina L., Maksakova R., Kubariiev I. Foreign experience in providing public security and order by police during mass events and the possibility of using it in Ukraine. *Asia Life Sciences*. 2019. No. 2. Pp. 233–246.
13. Shatrava S., Tsybulnyk N., Bezpalova O., Muzychuk O. Public Administration as a Form of Realization of Public Authority. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Iss. 30. Pp. 60–66. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.30.06.6>.
14. Tsyhanov O., Chumachenko I., Panova I., Golub M. Public Policy in the Sphere of Activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Approaches to Determining the Essence and Content. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Iss. 28. Pp. 159–165.
15. Zadoia I., Denysyuk S., Tanko A., Nedrya K. Analysis of the International Experience in Providing Administrative Services to the Population: What Relevance for its Enforcement in Ukraine? *DIXI*. 2021. Vol. 23, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.01.07>.

Надійшла до редакції: 16.09.2022

Прийнята до опублікування: 24.09.2022

REFERENCE

1. Abroskin, V. V. (2019). *Administrative and legal principles of ensuring public safety by the National Police of Ukraine in the conditions of an anti-terrorist operation*. Folio.
2. Bezpalova, O. I. (2019). Problematic issues related to the observance of human rights during the conduct of an anti-terrorist operation/operation of the Joint Forces. *Administrative Law and Process*, 12, 154-159. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.29>.
3. Bezpalova, O. I. (2021). Ensuring the citizens' rights as a priority area of police activity in Ukraine (on the example of the information subsystem "CUSTODY RECORDS" functioning). *Law and Safety*, 3(82), 29-37. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.03>.
4. Bezpalova, O. I. (2022, May 26). *Prospective ways to improve the effectiveness of training police officers to perform their duties under the legal regime of martial law* [Conference presentation abstract].

International scientific and practical conference “Training of law enforcement officers in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law”, Kharkiv, Ukraine.

5. Bezpalova, O. I. (2022, May 3-6). *Problematic points related to the provision and receipt of humanitarian aid during the legal regime of martial law in Ukraine* [Conference presentation abstract]. The XVII International Scientific and Practical Conference “Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice”, Tokyo, Japan. <https://doi.org/10.46299/ISG.2022.1.17>.

6. Bezpalova, O. I. (2021). The concept, content and features of the administrative and jurisdictional activity of the police. In *Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options*. Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-185-5-1>.

7. Hetman, Ye., Kobrusieva, Ye., & Dzhafarova, O. (2022). Administrative and legal regulation of the national security system of Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*, 30(1), 167-180.

8. Kobzar, O. F. (2016). *Administrative and legal regulation of police activity in Ukraine* [Doctoral dissertation, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs].

9. Panova, O. A., Tanko, A., Povydysh, V. V., & Aliksieieva, O. V. (2020). Law Enforcement Agencies in the System of Entities of Protection and Defense of Human Rights. *Amazonia Investiga*, 9(30), 77-83. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.30.06.8>.

10. Pchelin, V., Fomina, L., Maksakova, R., & Kubariev, I. (2019). Foreign experience in providing public security and order by police during mass events and the possibility of using it in Ukraine. *Asia Life Sciences*, 2, 233-246.

11. Razmiateieva, Yu. S. (2018). *Doctrine and practice of human rights protection*. FOP Holembovska O. O.

12. Shatrava, S., Tsybulnyk, N., Bezpalova, O., & Muzychuk, O. (2020). Public Administration as a Form of Realization of Public Authority. *Amazonia Investiga*, 9(30), 60-66. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.30.06.6>.

13. Sokolenko, O. L. (2012). *Protection of citizens' rights in the activities of law enforcement agencies of Ukraine: administrative and legal principles*. Nika Nova.

14. Tsyhanov, O., Chumachenko, I., Panova, I., & Golub, M. (2020). Public Policy in the Sphere of Activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Approaches to Determining the Essence and Content. *Amazonia Investiga*, 9(28), 159-165.

15. Zadoia, I., Denysyuk, S., Tanko, A., & Nedrya, K. (2021). Analysis of the International Experience in Providing Administrative Services to the Population: What Relevance for its Enforcement in Ukraine? *DIXI*, 23(1). <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.01.07>.

Received the editorial office: 16 September 2022

Accepted for publication: 24 September 2022

ОЛЬГА ИГОРЕВНА БЕСПАЛОВА,

доктор юридических наук, профессор,

заслуженный деятель науки и техники Украины,

Харьковский национальный университет внутренних дел,

кафедра полицейской деятельности и публичного администрирования;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2886-695X>,

e-mail: besolgigo@gmail.com

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПОЛИЦИИ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ПРАВ ГРАЖДАН В УСЛОВИЯХ ПРАВОВОГО РЕЖИМА ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ В УКРАИНЕ

Охарактеризованы различия в полномочиях, предоставленных органам полиции в мирное время и при противодействии внутренним угрозам военного положения. Определен общий перечень прав граждан, нарушаемых во время действия правового режима военного положения в результате активных боевых действий, оккупации отдельных регионов и населенных пунктов. Систематизированы те права граждан, обязанность по недопущению нарушения, защиты и восстановления которых возлагается именно на органы полиции. Обозначены приоритетные направления деятельности органов полиции по обеспечению прав граждан во время военного положения, возникновение которых обусловлено именно действием этого правового режима, введенного в результате полномасштабного вторжения на территорию нашего государства. Охарактеризованы особенности реализации каждого из выделенных направлений. Аргументирована необходимость разработки действенных алгоритмов полицейских действий в условиях активных боевых действий и на деокупированных территориях.

Ключевые слова: *правовой режим, военное положение, полиция, права граждан, охрана, защита, взаимодействие, эффективность.*

OLHA IHORIVNA BEZPALOVA,

*Doctor of Law, Professor,
Honored Science and Technology Figure of Ukraine,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Police Activity and Public Administration;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2886-695X>,
e-mail: besolgigo@gmail.com*

PRIORITY AREAS OF POLICE BODIES' ACTIVITY IN ENSURING THE CITIZENS' RIGHTS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW LEGAL REGIME IN UKRAINE

The specifics of the activities of the police bodies regarding the protection of citizens' rights during the legal regime of martial law have been disclosed. The differences in the powers granted to police bodies in peacetime and during countermeasures against internal threats of martial law have been characterized. Factors, due to which the police authorities significantly reduced the number of administrative and criminal offenses, the commission of which prevailed in peacetime have been established.

The general circle of citizens' rights, which are violated during the operation of the legal regime of martial law as a result of active hostilities, occupation of certain regions and settlements, has been defined. Those rights of citizens whose duty to prevent violation, protection and restoration rests with police bodies have been systematized. The priority directions of the police authorities' activities in ensuring the rights of citizens during martial law have been outlined, the emergence of which is due to the action of this legal regime introduced as a result of a full-scale invasion of the territory of our state. The peculiarities of the implementation of each of the selected directions have been characterized. Quantitative and qualitative indicators of the activity of individual police bodies and divisions in the field of protection of citizens' rights during martial law have been presented. The specifics of the implementation of powers by police bodies to record and investigate war crimes, strengthening the evacuation mechanisms of the state, providing police services to all categories of the population, and paying increased attention by the police to the use of additional guarantees of protection and protection of citizens' rights have been clarified. The need to develop effective algorithms for police actions in conditions of active hostilities and in de-occupied territories has been argued, in particular regarding: demining of territories and buildings by investigative-operational groups equipped with mobile forensic laboratories; identification of collaborators and sabotage groups; recording and documenting war crimes depending on their type; investigation of certain types of war crimes; implementation of measures of police custody, taking into account the significant increase in the number of persons who need such measures; inspections of vehicles on highways and roadblocks; searching for missing persons.

Keywords: *legal regime, martial law, police, citizens' rights, protection, defence, interaction, efficiency.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Безпалова О. І. Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 13–25. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.01>.

Citation (APA): Bezpalova, O. I. (2022). Priority areas of police bodies' activity in ensuring the citizens' rights in the conditions of martial law legal regime in Ukraine. *Law and Safety*, 3(86), 13–25. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.01>.

КАТЕРИНА ОЛЕГІВНА ТОКАРЄВА,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики,
Національна академія правових наук України,
Науково-дослідний інститут правового
забезпечення інноваційного розвитку;
 <https://orcid.org/0000-0001-7891-226X>,
e-mail: katerina.tokarieva@gmail.com

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Проаналізовано бюджетний процес в умовах воєнного стану в Україні та його правове забезпечення. Наголошено, що з початку збройної агресії російської федерації проти України бюджетне законодавство зазнало суттєвих змін. Яскраво цю характеристику бюджетного процесу продемонстровано на конкретних прикладах. Визначено ознаки бюджетного процесу. Встановлено, що бюджетний процес і законодавчий процес не є тотожними. Розглянуто особливості функціонування резервного фонду державного бюджету в сучасних умовах. Аргументовано, що для забезпечення ефективного функціонування фонду внутрішніх водних шляхів, сформованого у складі спеціального фонду державного бюджету, необхідне належне правове регулювання. Зокрема, йдеться про ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку спрямування коштів державного фонду внутрішніх водних шляхів» як важливої передумови функціонування вказаного фонду.

Ключові слова: бюджетний процес, воєнний стан, ознаки бюджетного процесу, учасники бюджетного процесу, стадії, резервний фонд бюджету, спеціальний фонд бюджету.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Правове регулювання відносин, пов'язаних із наповненням та використанням публічних фондів коштів, повсякчас є актуальним як для науковців, так і для практиків. Зазначимо, що держава завжди намагається ретельно регламентувати відносини, які виникають з моменту формування бюджетів різних рівнів бюджетної системи і продовжуються до моменту звітування про їх виконання, встановлює порядок та послідовність дій учасників таких правовідносин. Без чіткого правового регулювання питань щодо складання, затвердження та виконання бюджету не можна забезпечити законність і захист публічних інтересів, виконати певні соціальні програми. Завдяки бюджетно-процесуальним нормам відбувається усунення зазначених конфліктів. Конфліктність бюджетних відносин обумовлює необхідність більш чіткого процесуального врегулювання, є передумовою постійного розвитку та вдосконалення бюджетно-процесуального законодавства (Сідор, Бондарук, 2019).

На наше переконання, низка аспектів щодо правового регулювання бюджетного процесу в сучасних умовах набуває особливої гостроти. Це пов'язано передусім з введенням в

Україні воєнного стану, оскільки для забезпечення належної реалізації бюджетного процесу існує потреба в адаптації або навіть зміні підходів до закріплення відповідних бюджетно-правових норм. При цьому такі підходи мають бути оперативними, гнучкими та якісними.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Мета статті полягає у проведенні аналізу правового регулювання бюджетного процесу в сучасних умовах. Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) проаналізувати сутність категорії «бюджетний процес», виокремити його стадії; 2) розкрити змістові характеристики бюджетного процесу; 3) надати правову оцінку законодавчим новаціям щодо правового регулювання бюджетного процесу в Україні в умовах воєнного стану.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. При проведенні представленого дослідження було використано загальні та спеціальні методи наукового пізнання. При цьому серед таких методів чільне місце посідає діалектичний як загальний метод, який становить основу методів наукового пізнання, що використанні під час дослідження. Застосування методу системно-функціонального аналізу дозволило розглянути бюджетний процес як сукупність

стадій, у межах яких реалізують свої повноваження учасники бюджетного процесу. Формально-логічний метод було застосовано при дослідженні законодавчих положень, якими регламентовано порядок здійснення бюджетного процесу. За допомогою синтезу розкрито змістові характеристики бюджетного процесу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Першочергово зупинимося на тому, що являє собою бюджетний процес. Показово, що серед учених-фінансистів нині немає однозначного підходу до визначення бюджетного процесу. На початку ХХ ст. бюджетний процес розглядався безпосередньо як формування бюджету, тобто його складання і затвердження. Вбачається, що наведена позиція є дискусійною. *По-перше*, бюджетний процес не обмежується лише складанням і затвердженням бюджетів. У такому випадку поза увагою залишається центральна стадія бюджетного процесу – виконання бюджетів за доходами та видатками. Не вдаючись до ретельного аналізу вказаної стадії, наголосимо, що вона є «серцевиною» бюджетного процесу, оскільки саме на цій стадії відбувається реальне акумулювання коштів, їх своєчасне та в повному обсязі надходження до бюджетів і здійснення відповідних витрат. *По-друге*, вважаємо недоцільним ототожнювати такі категорії, як «законодавчий процес» і «бюджетний процес», оскільки вони мають відмінне змістовне наповнення. Так, законодавчий процес визначається як нормативно-регламентована сукупність послідовно здійснюваних дій щодо розробки, ухвалення (зміни) законів та інших законодавчих актів і їх оприлюднення (Цвік та ін., 2009). Навіть із наведених наукових підходів до визначення бюджетного процесу можна констатувати їх відмінності за: предметом; колом відносин, які охоплюються цими процесами; учасниками зазначених процесів.

Водночас незважаючи на нетотожність законодавчого та бюджетного процесів, можна виділити схожі їх характеристики.

1. *Стадійність*. Стадія – це певний момент, період, етап у житті, розвитку когось, чого-небудь, які мають свої якісні особливості (Білодід та ін., 1978). Зокрема:

1) стадії бюджетного процесу:

- складання та розгляд Бюджетної декларації або прогнозу місцевого бюджету і прийняття рішення щодо них;
- складання проєктів бюджетів;
- розгляд проєкту й ухвалення закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

- виконання бюджету, враховуючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

- підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього¹;

2) стадії законодавчого процесу:

- передпроектна (підготовча);

- проєктна;

- стадія ухвалення законопроекту;

- засвідчувальна;

- інформаційна².

Цілком зрозуміло, що мета, функціональна спрямованість і сутність цих стадій кардинально відрізняються.

2. *Правовий характер*. Ця ознака передбачає чітку регламентацію аналізованих процесів, закріплення порядку їх реалізації у відповідних правових приписах. Зокрема, йдеться про Бюджетний кодекс України та Регламент Верховної Ради України.

У цьому контексті також наведемо міркування Ю. О. Фоменко (2019), яка підкреслює, що стадія бюджетного процесу – це сукупність визначених, законодавчо обґрунтованих дій учасників бюджетного процесу, під час яких бюджет переходить з одного якісного стану в інший. При цьому послідовність є змістовою якістю процесу та означає наявність вимог суворої регламентації черговості дій, визначення того, що повинно бути зроблено спочатку, а що потім. У розвитку змісту бюджетного процесу вона є найбільш характерною його ознакою та важливою особливістю. Правильно обрана і здійснювана послідовність дій обумовлює та забезпечує досконалість, оптимальність і ефективність бюджетного процесу (Антоненко, 2010).

Дійсно, запровадження нових моделей бюджетування, які будуть враховувати особливості бюджетної системи України, та правильно обрана послідовність дій дозволять підвищити публічність, прозорість і підзвітність бюджетного процесу (Дмитренко, 2019).

На думку О. М. Радченко (2019), слід говорити про відмінності між стадіями бюджетного процесу. Зокрема, вони різняться за:

¹ Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 23.08.2022).

² Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 23.08.2022).

а) завданням, що лежить в основі кожної зі стадій бюджетного процесу;

б) характерним складом суб'єктів (причому розмежовуються їхні повноваження залежно від стадії бюджетного процесу);

в) строками;

г) завершенням певними діями або ухваленням відповідного правового акта.

На переконання деяких дослідників, бюджетний процес слід розглядати як систему послідовних дій певних суб'єктів у межах визначених правовими нормами їх бюджетних повноважень щодо бюджетного планування, розгляду та затвердження бюджету, внесення змін до закону про Державний бюджет України, виконання бюджету, складання, розгляду і затвердження звіту про його виконання, а також здійснення бюджетного контролю (Сідор, 2011). Запропоноване визначення є логічним та конструктивним, ним охоплено всі необхідні етапи бюджетного процесу. Відмітимо, що схожою стадійністю характеризується і бюджетний процес у Європейському Союзі. Так, ідеться про такі стадії, як: розробка проекту бюджету ЄС; розгляд проекту бюджету в Раді та Європейському парламенті; схвалення бюджету; виконання бюджету, контроль за дотриманням бюджетного законодавства¹. Реалізація бюджетного процесу в ЄС має свої особливості, які потребують окремого дослідження². Наприклад, йдеться про: законодавство, яким регламентовано його проведення; строки реалізації кожної стадії; склад учасників та їх повноваження тощо (Конончук, 2018).

Існують наукові підходи, відповідно до яких під бюджетним процесом розуміють регламентовану нормами права та бюджетним законодавством діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших учасників бюджетного процесу, спрямовану на узгодження інтересів усіх соціально-політичних і економічних груп щодо планування та використання державних фінансових

ресурсів, яка реалізується шляхом складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, контролю за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії, а також оцінки ефективності і результативності використання бюджетних коштів (Бугай, 2015). Навряд чи повною мірою можна погодитися з міркуваннями дослідників стосовно того, що бюджетний процес передбачає узгодження інтересів усіх соціально-політичних і економічних груп. Крім того, акцентуємо увагу на недоцільності використання категорії «фінансові ресурси» у бюджетно-правовому регулюванні, зокрема при характеристиці бюджетного процесу, оскільки у бюджеті будь-якого рівня можуть бути акумульовані тільки грошові кошти (Токарева, 2016).

Показово, що досліджувана нами категорія визначена і нормативно. Згідно з п. 10 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства. З наведеного вбачається, що законодавець зосередив свою увагу на таких особливостях бюджетного процесу: регламентованість бюджетним законодавством, стадійність (у наведеному понятті зазначено стадії бюджетного процесу). У цілому в цьому визначенні вказані основні аспекти цього правового явища, однак деякі залишилися поза увагою.

По-перше, у вищевказаному визначенні українським законодавцем не враховано ті зміни, які відбулися з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування»³. Відповідно до п. 13 цього нормативно-правового акта до стадій бюджетного процесу віднесено «складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них», і вона є початковою стадією. Фактично бюджетний процес наразі розпочинається зі своєрідного планування та прогнозування, що є позитивним.

На основі аналізу положень чинного бюджетного законодавства України зазначимо,

¹ Див. докладніше: The budgetary procedure // Fact Sheets on the European Union : сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/10/the-budgetary-procedure> (дата звернення: 23.08.2022); EU Budget Procedure // DeH : сайт. URL: <https://www.dehavilland.co.uk/politicaluploads/DHEU/Briefing/EUBudgetProcedure.pdf> (дата звернення: 23.08.2022).

² Flexibility in the EU Budget. Are there limits? December 2015 // Clingendael : сайт. URL: <https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/Flexibility%20in%20the%20EU%20Budget%20december%202015.pdf> (дата звернення: 23.08.2022).

³ Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування : Закон України від 06.12.2018 № 2646-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19> (дата звернення: 23.08.2022).

що Бюджетна декларація є документом середньострокового бюджетного планування, що визначає засади бюджетної політики і показники державного бюджету на середньостроковий період та є основою для складання проєкту Державного бюджету України і прогнозів місцевих бюджетів. Під час складання Бюджетної декларації для узгодження бюджетної політики (враховуючи бюджетні показники на середньостроковий період) Міністерство фінансів України проводить консультації із членами Кабінету Міністрів України та незалежними експертами¹. Отже, Бюджетна декларація виступає підґрунтям для застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі, а також сприяє підвищенню рівня стратегічного фінансового управління.

У зв'язку із зазначеними змінами щодо стадійності бюджетного процесу слід уніфікувати підхід до їх закріплення у визначенні бюджетного процесу (п. 10 ч. 1 ст. 19 БК України) та переліку стадій, закріпленому в ч. 1 ст. 19 БК України. При цьому зазначимо, що перша стадія бюджетного процесу – складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них – є комплексною та достатньо великою за обсягом. Так, ідеться про окремий блок, в якому передбачено відповідні етапи: складання, розгляд і прийняття рішення (затвердження) щодо Бюджетної декларації та прогнозу місцевих бюджетів. Така послідовність зумовлена введенням програмно-цільового методу у бюджетний процес, який передбачає застосування середньострокового бюджетного планування, в межах якого здійснюється складання Бюджетної декларації (Бліхар, Гей, 2021).

У БК України не закріплено перелік суб'єктів, які беруть участь у цьому процесі та вчиняють відповідні дії. Певні учасники бюджетного процесу визначені ч. 3 ст. 19 БК України, відповідно до якої учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами й обов'язками з управління бюджетними коштами). З огляду на наведене можемо констатувати, що законодавець пов'язує статус учасника бюджетного процесу з управлінням бюджетними коштами. На нашу думку, такий підхід призводить до звуження кола учасників бюджетного процесу.

Ми виходимо з того, що не всі суб'єкти, які беруть участь у бюджетному процесі, здійснюють управління бюджетними коштами. Наприклад, бюджетні установи як учасники бюджетного процесу безпосередньо не здійснюють управління бюджетними коштами, а лише можуть їх використовувати в контексті своєї основної діяльності. Крім бюджетних установ, до кола таких учасників бюджетного процесу слід віднести й отримувачів бюджетних коштів. Вказані суб'єкти отримують бюджетні кошти на останній стадії, проте вони ними не управляють. Вбачається, що управління слід пов'язувати з владними рішеннями відповідного суб'єкта. Отже, наголосимо, що законодавець визначає бюджетний процес і його учасників дуже широко та водночас не враховує всіх суб'єктів, які задіяні в такому процесі.

Також доцільно відмітити циклічність бюджетного процесу, його взаємозв'язок із бюджетним періодом. При цьому важливо акцентувати увагу, що наразі за результатами, так би мовити, реалізації бюджетного процесу ми отримуємо різні за своєю природою та порядком ухвалення юридичні документи: а) Бюджетну декларацію (прогноз місцевих бюджетів); б) закон про Державний бюджет України (рішення про місцеві бюджети); в) звіт про виконання бюджету відповідного рівня.

Вважаємо, що ця діяльність є системною та цілісною. Аналізуючи системність як ознаку бюджетного процесу, акцентуємо на двох аспектах: 1) на структурі – відособлення та набір порівняно самостійних елементів у межах певного єдиного загального цілого (процесу, явища); 2) на взаємодії елементів структури. У цьому контексті йдеться про стадії бюджетного процесу. Так, кожна попередня стадія бюджетного процесу нерозривно пов'язана з наступною і навпаки. При цьому відмітимо, що така системність бюджетного процесу характеризується динамізмом за змістом з огляду на зміну суспільно-політичних умов.

У цьому контексті також позначимо міркування О. О. Дмитрик (2018), яка вказує, що на кожній стадії бюджетного процесу вирішуються питання, які не можуть бути розглянуті в інший час. Наприклад, питання надання міжбюджетних трансфертів, закріплення процентних відрахувань від загальнодержавних податків та зборів вирішуються на стадії складання бюджету, а остаточно затверджуються на стадії ухвалення закону про Державний бюджет України. Відкриття і реалізація бюджетних асигнувань здійснюються на стадії виконання бюджету і лише після його затвердження тощо.

¹ Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 23.08.2022).

Деякі дослідники вказують, що всі стадії бюджетного процесу повинні регламентуватися законодавством і гарантувати дотримання бюджетної дисципліни та постійний контроль на всіх стадіях бюджетного процесу (Деніс, 2017). Зазначимо, що правова регламентація кожної стадії бюджетного процесу дуже важлива. Водночас просто регламентація стадій бюджетного процесу не може гарантувати дотримання бюджетної дисципліни та постійного контролю. Більше того, у бюджетному законодавстві закріплено, що на всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит і оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства (ч. 2 ст. 19 БК України).

Синтезуючи наведені підходи до характеристики бюджетного процесу, виокремимо такі його ознаки:

а) становить собою сукупність системних дій (додамо, що такі дії є послідовними та взаємообумовленими);

б) ці дії здійснюються відповідними суб'єктами, зокрема йдеться про учасників бюджетного процесу, перелік яких закріплено у приписах бюджетного законодавства (ч. 3 ст. 19 БК України);

в) правовий характер (регламентований актами бюджетного законодавства);

г) стадійність;

г) циклічність (всі стадії та дії уповноважених суб'єктів у межах кожної з них повторюються кожного бюджетного року). Такий цикл є закритим, тобто кожний раз цей процес починається з першої стадії та поступово (в обмежених темпоральних рамках, встановлених законом) переходить до інших, закінчується звітністю про виконання бюджету відповідного рівня та контролем.

Незважаючи на те, що бюджетний процес має системний і сталий характер, вимоги сьогодення змушують його коригувати. Зокрема, йдеться про стадію виконання бюджету на всіх рівнях бюджетної системи в умовах воєнного стану. Це зумовлено тим, що в таких складних у всіх аспектах умовах держава має максимально активізувати та зробити ще більш гнучкими та ефективними ті правові механізми, за допомогою яких можливо забезпечити належним чином здійснення видатків на фінансування необхідних сфер суспільного життя. Передусім ідеться про оборону та соціальне забезпечення.

У зв'язку із цим з початку збройної агресії російської федерації проти України бюджетне законодавство зазнало суттєвих змін. Яскраво

цю характеристику бюджетного процесу можна продемонструвати, наводячи такий приклад. Відповідно до ст. 24 БК України у складі загального фонду бюджету обов'язково передбачається резервний фонд. Зазначений фонд утворюється з метою фінансування непередбачуваних видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проєкту бюджету.

Порядок використання коштів резервного фонду бюджету регламентовано Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету» від 29 березня 2002 р. № 415¹. Водночас із моменту введення воєнного стану в Україні дію цього нормативно-правового акта призупинено. Натомість ухвалено Тимчасовий порядок виділення та використання коштів з резервного фонду бюджету в умовах воєнного стану². Цим Порядком встановлено, що:

1) виділення коштів із резервного фонду бюджету здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України, місцевої державної адміністрації, військової адміністрації, виконавчого органу відповідної ради, в якому визначаються:

а) головний розпорядник бюджетних коштів, якому виділяються кошти з резервного фонду бюджету;

б) напрям використання коштів із резервного фонду бюджету;

в) обсяг коштів, що виділяються з резервного фонду бюджету;

г) код програмної класифікації видатків та кредитування бюджету відповідно до напряму використання коштів резервного фонду бюджету та інші умови (щодо виділення, використання, ведення обліку, звітності) за необхідності. Структура кодування програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету для бюджетних програм, видатки або кредитування за якими здійснюються за рахунок резервного фонду, для яких

¹ Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 № 415 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2002-п> (дата звернення: 23.08.2022).

² Тимчасовий порядок виділення та використання коштів з резервного фонду бюджету в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2022 № 175 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2022-п> (дата звернення: 23.08.2022).

п'ятим знаком визначається цифра «7», може не застосовуватися;

2) після прийняття рішення про виділення коштів із резервного фонду бюджету:

а) головний розпорядник бюджетних коштів повідомляє Міністерству фінансів (місцевому фінансовому органу) коди економічної класифікації видатків та кредитування державного бюджету і відповідні обсяги коштів згідно із зазначеним рішенням;

б) Міністерство фінансів (місцевий фінансовий орган) під час визначення бюджетної програми з резервного фонду бюджету закріплює за нею коди програмної та функціональної класифікації видатків і кредитування бюджету відповідно до напряму використання коштів резервного фонду бюджету, визначеного зазначеним рішенням;

в) місцевий фінансовий орган вносить у встановленому порядку зміни до розпису відповідного місцевого бюджету на 2022 рік;

г) Державна казначейська служба здійснює фінансове забезпечення видатків та платежі з резервного фонду державного бюджету за погодженням з Міністром фінансів із подальшим унесенням змін до розпису Державного бюджету України на 2022 рік в установленому порядку, а також інші положення.

Отже, законодавець в умовах воєнного часу змінив підходи до порядку виділення коштів із резервного фонду державного бюджету. Фактично, регламентовано такі основні положення:

1) перелік суб'єктів, які мають право приймати рішення про виділення коштів із резервного фонду бюджету в умовах воєнного стану;

2) інформація (відомості), які обов'язково мають бути зазначені в такому рішенні про виділення коштів;

3) обов'язки відповідних органів влади та їх посадових осіб, що мають бути реалізовані після прийняття рішення про виділення коштів із резервного фонду бюджету;

4) спрямування залишків невикористаних коштів резервного фонду державного бюджету тощо.

Зазначимо, що в цьому Порядку чітко регламентовано основні положення для виділення коштів з аналізованого бюджетного фонду. На нашу думку, такий підхід є конструктивним і правильним не лише в умовах воєнного стану, а й у «звичайних» умовах. Однозначність, чіткість і ясність бюджетно-правових норм – ті характеристики, які суттєво впливають на ефективність їх правозастосування.

Крім того, в умовах воєнного часу було ухвалено Закон України «Про внесення змін

до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України щодо посилення гнучкості місцевих бюджетів та підвищення оперативності прийняття рішень»¹. Ухвалення вказаного акта обумовлено необхідністю врегулювання бюджетних відносин в умовах воєнного стану з огляду на необхідність оперативного прийняття управлінських рішень органами місцевого самоврядування щодо спрямування коштів на першочергові потреби. Зокрема, йдеться про внесення до Прикінцевих та перехідних положень БК України пунктів 22-5 та 22-6. У цих пунктах йдеться про надання в умовах воєнного стану органам місцевого самоврядування, місцевим державним адміністраціям, військово-цивільним адміністраціям або військовим адміністраціям (у разі їх утворення) права на прийняття рішень щодо:

1) здійснення, як виняток із положень ч. 2 ст. 85 БК України, видатків, не віднесених до відповідних місцевих бюджетів цим Кодексом, і видатків на утримання бюджетних установ одночасно з різних бюджетів. Такі видатки здійснюються шляхом надання міжбюджетного трансферту з відповідного місцевого бюджету;

2) передачі коштів із спеціального фонду місцевого бюджету (крім власних надходжень бюджетних установ та міжбюджетних трансфертів) до загального фонду місцевого бюджету. У разі передачі коштів із спеціального фонду місцевого бюджету до загального фонду місцевого бюджету, як виняток з положень ст. 72 БК України, місцевий бюджет може затверджуватися з профіцитом за спеціальним фондом та з дефіцитом за загальним фондом шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет².

Бюджетний процес має системний характер, а отже, є гнучким з огляду на ті реалії, які сформувалися в державі на той чи інший період часу. У звичайний період така норма навряд чи відповідала б положенням і принципам бюджетного процесу, але зважаючи на введення воєнного стану в Україні, аналізовані зміни можна вважати обґрунтованими.

¹ Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України щодо посилення гнучкості місцевих бюджетів та підвищення оперативності прийняття рішень : Закон України від 09.07.2022 № 2390-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2390-20> (дата звернення: 23.08.2022).

² Там само.

Відповідно до п. 22-6 Прикінцевих та перехідних положень БК України у період дії воєнного стану в Україні та протягом шести місяців після його припинення або скасування не застосовуються норми ч. 7 ст. 74 цього Кодексу.

На нашу думку, в контексті дослідження заслуговує на увагу Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» від 11 березня 2022 р. № 252¹. Наведеною Постановою передбачено низку бюджетно-правових новацій. Зокрема, закріплено:

а) право військових адміністрацій здійснювати бюджетні повноваження;

б) низку повноважень виконавчих комітетів відповідних місцевих рад, місцевих державних адміністрацій, військово-цивільних адміністрацій або військових адміністрацій (наприклад, здійснення без погодження з відповідною комісією місцевої ради передачі бюджетних призначень від одного головного розпорядника бюджетних коштів до іншого, перерозподілу видатків бюджету і надання кредитів з бюджету за бюджетними програмами, враховуючи резервний фонд бюджету, додаткових дотацій та субвенцій, у межах загального обсягу бюджетних призначень головного розпорядника бюджетних коштів, а також збільшення видатків розвитку за рахунок зменшення інших видатків (окремо за загальним та спеціальним фондами бюджету) за бюджетною програмою; прийняття рішень (кожна зі сторін) про передачу коштів між місцевими бюджетами без укладення договорів; здійснення розподілу та перерозподілу обсягів трансфертів із державного та місцевих бюджетів місцевим бюджетам тощо);

в) застосування Державною казначейською службою України електронних носіїв під час обміну інформацією для забезпечення розрахунково-касового обслуговування місцевих бюджетів та складення звітності про виконання місцевих бюджетів (з урахуванням положень Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» від 9 червня 2021 р. № 590);

¹ Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 252 // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/deyaki-pitannya-formuvannya-ta-vikonannya-miscevih-byudzhetiv-u-period-voyennogo-stanu-252> (дата звернення: 23.08.2022).

г) зупинення розпочатих і заборона проведення перевірок Державною аудиторською службою України на період до припинення чи скасування воєнного стану.

На наше переконання, такі зміни сприяють не лише оптимізації бюджетної діяльності в умовах воєнного стану, але й спрямовані на використання цифрових технологій у бюджетному процесі. Показово, що на важливості таких новацій акцентують увагу науковці. Наприклад, слушно наголошується, що всі тимчасові зміни в бюджетному законодавстві спрямовані на оперативне фінансування територіальної оборони, Збройних Сил України, захисту населення, підтримки бюджетної сфери та функціонування економіки країни (Маршук, Мовчан, Покойовий, 2022).

Окремо зупинимося на розгляді Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» від 15 лютого 2022 р. № 2043-IX², який набув чинності 19 серпня 2022 р. Зазначеним нормативно-правовим актом унесено суттєві зміни до Бюджетного кодексу України, наприклад, створено ще один фонд у складі спеціального фонду державного бюджету. Йдеться про Державний фонд внутрішніх водних шляхів. Відповідно до ч. 2 ст. 24-5 БК України джерелами формування державного фонду внутрішніх водних шляхів є:

1) кошти державного дорожнього фонду в розмірі, визначеному абз. 6 ч. 4 ст. 24-2 БК України, та доходи державного бюджету, визначені пунктами 3-1, 13-9 ч. 3 ст. 29 цього ж Кодексу;

2) державні запозичення, залучені згідно з п. 1 ч. 3 ст. 15 БК України для реалізації інвестиційних проектів з будівництва, реконструкції та розвитку стратегічних об'єктів інфраструктури внутрішнього водного транспорту;

3) кошти від реалізації ґрунту (мінеральної сировини), що вилучається у результаті проведення шляхових робіт, державним підприємством, яке належить до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері внутрішнього водного транспорту, до основних завдань якого належить обслуговування внутрішніх водних шляхів;

4) інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України.

² Про внесення змін до Бюджетного кодексу України : Закон України від 15.02.2022 № 2043-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2043-20> (дата звернення: 23.08.2022).

Як і будь-який інший фонд, що виокремлюється у складі вертикальної структури бюджету, державний фонд внутрішніх водних шляхів має відповідне цільове спрямування, а кошти, акумульовані в ньому, спрямовуються на фінансове забезпечення:

- 1) обслуговування внутрішніх водних шляхів для утримання їх у судноплавному стані;
- 2) будівництва, реконструкції, ремонту й утримання стратегічних об'єктів інфраструктури внутрішнього водного транспорту;
- 3) здійснення заходів із забезпечення безпеки судноплавства на внутрішніх водних шляхах;
- 4) навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства на внутрішніх водних шляхах;
- 5) функціонування, реконструкції, ремонту та розвитку річкової інформаційної служби;
- 6) заходів із розвитку інфраструктури внутрішнього водного транспорту відповідно до державних програм;
- 7) утримання, реконструкції, ремонту, зокрема капітального, технічного переоснащення та охорони судноплавних гідротехнічних споруд (судноплавних шлюзів), а також витрат на використання цих споруд для пропуску суден;
- 8) виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, отриманими державою або під державні гарантії, на розвиток та утримання внутрішніх водних шляхів;
- 9) функціонування державного підприємства, яке належить до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері внутрішнього водного транспорту, до основних завдань якого належить обслуговування внутрішніх водних шляхів для їх утримання у судноплавному стані, зокрема витрат на використання судноплавних шлюзів для пропуску суден.

Із наведеного бачимо, що законодавець закріпив вичерпний перелік напрямів фінансування за рахунок коштів досліджуваного фонду. На наш погляд, такий підхід є цілком слушним, оскільки унеможливує прояви розсуду та суб'єктивізму у відносинах щодо виділення коштів із відповідного бюджетного фонду.

Водночас зазначимо, що крім закріпленого переліку напрямів фінансування за рахунок коштів державного фонду внутрішніх водних шляхів, важливе значення має чіткий порядок використання коштів зазначеного фонду бюджету. Відповідно до ч. 4 ст. 24-5 БК України порядок використання коштів державного

фонду внутрішніх водних шляхів затверджується Кабінетом Міністрів України. Зазвичай у порядку використання коштів із відповідного фонду, що виокремлюється у складі спеціального фонду бюджету, деталізується інформація стосовно:

- 1) учасників цього процесу та їх правового статусу (наприклад, розпорядників бюджетних коштів, Державної казначейської служби України, Міністерства фінансів України тощо);
- 2) джерел формування та напрямів використання коштів, акумульованих у ньому;
- 3) строків подання звітності тощо.

Наразі затвердженого вищим органом виконавчої влади порядку використання коштів державного фонду внутрішніх водних шляхів немає. Отже, в цій ситуації не з'ясовано, як функціонує досліджуваний фонд, зокрема в умовах воєнного стану. На наше переконання, такий підхід законодавця не є логічним та в підсумку результативним. Убачається, що для забезпечення ефективного функціонування фонду, який сформовано у складі спеціального фонду державного бюджету, необхідно забезпечити належне правове регулювання. Отже, ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку спрямування коштів державного фонду внутрішніх водних шляхів» є важливою передумовою функціонування вказаного фонду. При цьому в зазначеній Постанові обов'язково потрібно закріпити розпорядників та одержувачів бюджетних коштів державного фонду внутрішніх водних шляхів, джерела формування, а також спрямування коштів фонду, суб'єктів і строки надання відповідної інформації про використання бюджетних коштів, акумульованих у фонді, а також інші положення.

ВИСНОВКИ. На підставі проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

1) в умовах воєнного стану правове регулювання бюджетного процесу в Україні зазнало суттєвих змін. Внесення таких змін до бюджетного законодавства зумовлено особливостями умов сьогодення, які також висвітлюються у відповідних повноваженнях учасників бюджетного процесу;

2) законодавець в умовах воєнного часу змінив підходи до порядку виділення коштів із резервного фонду державного бюджету. Наразі регламентовано такі основні положення: перелік суб'єктів, які мають право приймати рішення про виділення коштів із резервного фонду бюджету в умовах воєнного стану; інформація (відомості), які обов'язково мають бути зазначені у такому рішенні про виділення коштів; обов'язки відповідних органів влади

та їх посадових осіб, що мають бути реалізовані після прийняття рішення про виділення коштів із резервного фонду бюджету; спрямування залишків невикористаних коштів резервного фонду державного бюджету тощо. Значимо, що в наведеному вище Порядку чітко регламентовано основні положення для виділення коштів з аналізованого бюджетного фонду. Наголошено на конструктивності і правильності обраного підходу не лише в умовах воєнного стану, а й у «звичайних» умовах;

3) бюджетний процес у сучасних умовах характеризується такими ознаками, як систе-

мність, циклічність, правовий характер, стабільність;

4) бюджетний процес як сукупність системних, послідовних та взаємообумовлених дій реалізується відповідними суб'єктами. Зокрема, йдеться про учасників бюджетного процесу, перелік яких закріплено у приписах бюджетного законодавства (ч. 3 ст. 19 БК України). Наголошено, що такий перелік є не повним і не враховує всіх учасників бюджетного процесу, передусім тих, діяльність яких пов'язана з обмеженим управлінням бюджетними коштами.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Антоненко В. В. Щодо визначення поняття «стадія бюджетного процесу». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 135–139.
2. Бліхар М., Гей К. Правові засади складання та розгляду бюджетної декларації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 143–149.
3. Бугай Т. В. Бюджетний процес в Україні: теоретичний аспект. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 632–637.
4. Деніс О. В. Особливості правового регулювання бюджетного процесу в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6, т. 2. С. 81–85.
5. Дмитренко Е. С. Демократичні принципи бюджетного процесу: міжнародний досвід та українські реалії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. № 21. С. 136–141.
6. Дмитрик О. О. Бюджетний процес в Україні в сучасних умовах. *Право та інноваційне суспільство*. 2018. № 1 (10). С. 72–77.
7. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
8. Конончук І. Бюджетний процес Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1 (11). С. 50–54.
9. Маршук Л. М., Мовчан Д. О., Покойовий О. О. Особливості в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-61>.
10. Радченко О. М. Удосконалення правового регулювання бюджетного процесу та його стадій. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1, т. 2. С. 78–92. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-2.14>.
11. Сідор М. І. Правовий статус учасників бюджетного процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2011. 21 с.
12. Сідор М. І., Бондарук Ю. В. Зміст та структура бюджетного процесу в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Вип. 2. С. 101–111.
13. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 9. 916 с.
14. Токарева К. О. Структура бюджету: фінансово-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 22 с.
15. Фоменко Ю. О. Правове регулювання бюджетного процесу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2019. 233 с.

Надійшла до редакції: 28.08.2022

Прийнята до опублікування: 16.09.2022

REFERENCES

1. Antonenko, V. V. (2010). Regarding the definition of the concept “stage of the budget process”. *Law Review of Kyiv University of Law*, 4, 135-139.
2. Bilodid, I. K. (Ed.). (1978). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 9). Scientific thought.
3. Blikhar, M., & Hei, K. (2021). Legal fundamentals of drawing up and considering a budget declaration. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 6, 143-149.
4. Buhai, T. V. (2015). Budget process in Ukraine: theoretical aspects. *Global and National Problems of Economic*, 7, 632-637.

5. Denis, O. V. (2017). Specifics of legal regulation of the budget process in Ukraine. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, 6(2), 81-85.
6. Dmytrenko, E. S. (2019). Democratic principles of the budget process: international experience and Ukrainian realities. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 21, 136-141.
7. Dmytryk, O. O. (2018). Current budget process in Ukraine. *Law and Innovative Society*, 1(10), 136-141.
8. Fomenko, Yu. O. (2019). *Legal regulation of the budget process in Ukraine* [Candidate dissertation, University of the State Fiscal Service of Ukraine].
9. Kononchuk, I. (2018). The Budget Process of the European Union. *Historicity and Law Journal*, 1(11), 50-54.
10. Marshuk, L. M., Movchan, D., & Pokoiovyi, O. O. (2022). Peculiarities of the financial system during the war. *Economy and Society*, 37. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-61>.
11. Radchenko, O. M. (2019). Improvement of legal regulation of the budget process and its stages. *Scientific Journal of Public and Private Law*, 1(2), 78-92. <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-2.14>.
12. Sidor, M. I. (2011). *The legal status of the budget process participants* [Candidate thesis, National University "Odessa Law Academy"].
13. Sidor, M. I., & Bondaruk, Yu. V. (2019). Content and structure of the budget process in Ukraine. *Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odesa Law Academy"*, 2, 101-111.
14. Tokarieva, K. O. (2016). *Budget structure: financial and legal analysis* [Candidate thesis, Yaroslav Mudryi National Law University].
15. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. et al. (2009). *General theory of the state and law* (M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, Ed). Right.

Received the editorial office: 28 August 2022

Accepted for publication: 16 September 2022

ЕКАТЕРИНА ОЛЕГОВНА ТОКАРЕВА,

кандидат юридических наук,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра правоохранительной деятельности и полицистики,
Национальная академия правовых наук Украины,
Научно-исследовательский институт правового
обеспечения инновационного развития;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7891-226X>,
e-mail: katerina.tokarieva@gmail.com

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕССА В УСЛОВИЯХ
ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ**

Проанализирован бюджетный процесс в условиях военного положения в Украине и его правовое обеспечение. Подчеркнуто, что с начала вооруженной агрессии российской федерации против Украины бюджетное законодательство претерпело существенных изменений. Ярко эту характеристику бюджетного процесса продемонстрировано на конкретных примерах. Определены признаки бюджетного процесса. Установлено, что бюджетный процесс и законодательный процесс не тождественны. Рассмотрены особенности функционирования резервного фонда государственного бюджета в современных условиях. Аргументировано, что для обеспечения эффективного функционирования фонда внутренних водных путей, сформированного в составе специального фонда государственного бюджета, необходимо надлежащее правовое регулирование. В частности, речь идет о принятии Постановления Кабинета Министров Украины «Об утверждении Порядка направления средств государственного фонда внутренних водных путей» как важной предпосылки функционирования указанного фонда.

Ключевые слова: бюджетный процесс, военное положение, признаки бюджетного процесса, участники бюджетного процесса, стадии, резервный фонд бюджета, специальный фонд бюджета.

KATERYNA OLEHIVNA TOKARIEVA,

*Candidate of Law,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Law-Enforcement Activity and Policeistics,
National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Scientific and Research Institute of Providing Legal
Framework for the Innovative Development;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7891-226X>,
e-mail: katerina.tokarieva@gmail.com*

LEGAL REGULATION OF THE BUDGET PROCESS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The presented publication analyzes the budget process under the conditions of martial law in Ukraine and its legal support. It is argued that the budget process in modern conditions is characterized by such features as: systematicity, cyclicity, legal character, stagedness. Budget process as a set of systematic, consistent and interdependent actions is implemented by relevant entities. In particular, we are talking about the participants in the budget process, the list of which is fixed in the prescriptions of the budget legislation (part 3 of article 19 of the BC of Ukraine). It is noted that such a list is not complete and does not take into account all participants in the budget process, especially those whose activities are related to the limited management of budget funds.

It is emphasized that since the beginning of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the budget legislation has undergone significant changes. This characteristic of the budget process can be clearly demonstrated on specific examples. The signs of the budget process are determined. It has been established that the budget process and the legislative process are not identical. The features of the functioning of the reserve fund of the state budget in modern conditions are considered. It is argued that in order to ensure the effective functioning of the fund of inland waterways, formed as part of the special fund of the state budget, proper legal regulation is necessary. In particular, it refers to the adoption of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Procedure for the allocation of funds of the state fund of inland waterways” as an important prerequisite for the functioning of the specified fund.

Keywords: *budget process, martial law, features of the budget process, participants of the budget process, stages, budget reserve fund, special budget fund.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Токарева К. О. Правове регулювання бюджетного процесу в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 26–36. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.02>.

Citation (APA): Tokarieva, K. O. (2022). Legal regulation of the budget process under the conditions of marital state. *Law and Safety*, 2(85), 26–36. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.02>.

АЛІНА ГРИГОРІВНА ГАРКУША,

кандидат юридичних наук, доцент,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
Навчально-науковий інститут права та підготовки
фахівців для підрозділів Національної поліції,
кафедра кримінального процесу;

 <https://orcid.org/0000-0002-3299-8405>,
e-mail: alinaharkusha@i.ua

**СКАСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ
ПІД ВАРТОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
В КОНТЕКСТІ СТ. 616 КПК УКРАЇНИ**

Статтю присвячено аналізу змін до КПК України, внесених у зв'язку із запровадженням воєнного стану. Досліджено особливості скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану. З'ясовано проблематику реалізації цієї норми, зокрема це відсутність темпорального визначення, вимога законодавця щодо висвітлення у клопотанні про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою пунктів, які стосуються аналізу ризиків. Висвітлено особливості реалізації ст. 616 КПК України в аспекті скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану. Звернено увагу на метаморфози зазначених процедур з огляду на введення воєнного стану і сформульовано пропозиції щодо усунення недоліків на правозастосовчому та правотворчому рівнях.

Ключові слова: скасування запобіжного заходу, військова служба, тримання під вартою, воєнний стан, принцип невідворотності кримінальної відповідальності.

Оригінальна стаття

ВСТУП. У ст. 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Із запровадженням в Україні 24 лютого 2022 р. воєнного стану у зв'язку із військовою агресією російської федерації було внесено низку суттєвих змін як у розділ IX-1, так і в інші розділи Кримінального процесуального кодексу України. Дослідження інституту запобіжних заходів, зокрема скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, в умовах воєнного стану має виняткове значення для кримінального процесуального законодавства. Розкриття сутності процесуального порядку скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану є складним і суперечливим, оскільки відсутній механізм практичного застосування.

Розгортання військової агресії російською федерацією проти України у правовому полі стало детермінантою численних змін до чинних нормативно-правових актів, зокрема КПК України. Слід зауважити, що гібридна війна з 2014 р., а після 24 лютого 2022 р. повномасштабне воєнне вторгнення на територію суверенної держави стали каталізатором значних змін у всіх сферах життєдіяльності. Крім того,

внесено також зміни у проведення певних процедур або застосування заходів у межах досудового розслідування. Сьогодні практичним працівникам слід звернути увагу на аналіз і врахування змін до кримінального процесуального законодавства з метою реалізації завдань кримінального процесу. Варто наголосити, що будь-які трансформації в досліджуваній нами галузі права здійснюються з урахуванням можливості реалізації завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України¹.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою дослідження є аналіз положень ст. 616 КПК України та з'ясування особливостей скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

– проаналізувати поняття «військова служба» та нормативно-правові акти, які регламентують її проходження;

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.06.2022).

– висвітлити оновлене положення КПК України, зокрема ст. 616 КПК України, в якому визначено механізми скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану;

– визначити проблемні аспекти в реалізації ст. 616 КПК України та запропонувати ефективні шляхи їх вирішення.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Оновлені положення ст. 616 КПК України розглянуто в дослідженнях І. Гловюк, О. Дроздова, Т. Фоміної, В. Рогальської, Г. Тетерятник, В. Завтура. Науковцями підготовлено Науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України, в якому розглянуто особливості аналізованої статті, що закріпила особливу правову процедуру скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Окремі дослідження скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану в контексті ст. 616 КПК України проводились Є. Пеліхос (розкрито особливості застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою), Л. Удаловою (звернено увагу на особливості зміни запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою), О. Татаровим (звернено увагу на особливості забезпечення прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою).

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологія дослідження характеризується зверненням до широкого спектра методів наукового пізнання. Емпіричні методи, як правило, застосовуються на етапі збору необхідних даних. Як і всі методи збору, вони досить прості і можуть застосовуватися в будь-яких напрямках. У межах нашого дослідження використано методи спостереження та порівняння. Спостереження дає змогу дослідникові не вдаватися до суцільного дослідження (обстеження), отримати узагальнюючі дані, які дозволяють правомірно висвітлити характеристики всієї сукупності предметів або явищ. Також у процесі дослідження виникла необхідність у зверненні до комплексної методології, як-от: абстрагування в аспекті визначення найістотніших ознак ст. 616 КПК України, аналіз шляхом виділення ключових положень цієї норми та їх оцінка. Філософський рівень методології дослідження кримінально-правової політики в умовах воєнного стану спирається на принципи та закони діалектичного детермінізму (універсального зв'язку, історизму, системності, діалектичного протиріччя, рівноваги), за-

стосування яких дало можливість сформуувати уявлення про стратегічну зорієнтованість метаморфоз кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У фокусі нашого дослідження перебуває ст. 616 КПК України, якою законодавцем встановлено особливості скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміни запобіжного заходу з інших підстав при здійсненні досудового розслідування та судового розгляду. Норма потребує деяких коригувань з урахуванням поточної правової та політико-соціальної обстановки для того, щоб стати ергономічною для застосування практичними працівниками, ефективнішою в розумінні непорушення принципу невідворотності кримінальної відповідальності і прозорішою, якщо йдеться про подолання і боротьбу з корупційними проявами, зокрема в умовах воєнного стану.

На нашу думку, в антикорупційному аспекті кримінальне процесуальне законодавство має займати провідні позиції, тому що в умовах воєнного стану через дію низки об'єктивних факторів існують корупційні ризики, що досить негативно впливає на рівень стабільності суспільства і держави. Є підстави говорити про наявність корупційних ризиків аналізованої статті через відсутність антикорупційної експертизи, яка відповідно до вимог ст. 55 Закону України «Про запобігання корупції» проводиться «з метою виявлення в чинних нормативно-правових актах та проєктах нормативно-правових актів факторів, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень, розробленню рекомендацій стосовно їх усунення»¹. На офіційному вебсайті Верховної Ради України опублікована картка законопроєкту № 7149 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для призову на військову службу під час мобілізації або його зміни з інших підстав», висновок на нього Головного науково-експертного управління, однак немає жодної інформації стосовно оцінки корупційних ризиків запропонованої норми. На нашу думку, на них необхідно звернути увагу, ці ризики полягають у відсутності конкретики в алгоритмі

¹ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 10.06.2022).

дій підозрюваного, обвинуваченого, який має право звернутися до прокурора із клопотанням про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період¹. Саме це і є предметом наукової полеміки на тему наукової статті.

Так, через оцінку глобальних державних процесів ми спробували відтворити модель оновлення і доповнення КПК України та причинно-наслідковий зв'язок всередині неї. Досліджувана нами норма про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав є новелою у кримінальному процесі.

На нашу думку, в межах цієї наукової статті доцільно звернути увагу на становлення законодавства в умовах воєнного стану. У 2014 р. КПК України було доповнено розділом IX-1, який відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1631-VII було названо «Особливий режим досудового розслідування воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції»². В подальшому Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування» від 27 квітня 2021 р. № 1422-IX назва розділу була змінена «Особливий режим досудового розслідування воєн-

ного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях»³. Така назва зберігалася до 24 лютого 2022 р., тобто до початку повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України (Тетерятник, 2021).

Зауважимо, що після 24 лютого 2022 р. відбулися ще декілька змін аналізованого нами розділу КПК України, який, у свою чергу, був суттєво доповнений новими положеннями. Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» від 15 березня 2022 р. № 2125-IX він отримав назву «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України»⁴. В результаті зміни назви розділу сформовано і нову норму – ст. 616 КПК України. Однак доцільно наголосити, що в подальшому, у квітні 2022 р., було суттєво доповнено ст. 615 КПК України та додано нову норму – ст. 615-1 КПК України відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 р. № 2201-IX. Завдяки цьому Закону змінено також назву розділу на

¹ Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для призову на військову службу під час мобілізації або його зміни з інших підстав : від 13.03.2022 № 7149 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39208> (дата звернення: 10.06.2022).

² Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування : Закон України від 27.04.2021 № 1422-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20> (дата звернення: 10.06.2022).

³ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав : Закон України від 15.03.2022 № 2125-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20> (дата звернення: 10.06.2022).

⁴ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20> (дата звернення: 10.06.2022).

«Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану».

Відповідні зміни до КПК України, які передбачають скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміну запобіжного заходу з інших підстав, чинні з 22 березня 2022 р. Норма, передбачена ст. 616 КПК України, спрямована на реалізацію права підозрюваного, обвинуваченого на звернення до прокурора з клопотанням про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період у разі введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України. Аналізована стаття закріпила процедуру скасування запобіжного заходу тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

На основі аналізу положень ст. 616 КПК України одразу можна виділити винятки, адже підозрюваний, обвинувачений позбавлений права звернутися з клопотанням до прокурора про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби у випадку вчинення ним злочинів, перелік яких закріплений у ч. 1 ст. 616 КПК України. Переважно це ті норми, які стосуються основ національної безпеки, життя і здоров'я, власності, безпеки та міжнародного правопорядку тощо. Слід акцентувати увагу на тому, що принцип обрання законодавцем цих норм як виняткових незрозумілий, адже перші частини аналізованих статей не завжди передбачають вчинення особливо тяжких злочинів. Наведеним обумовлюється висунення пропозиції про врегулювання таких положень і визначення систем координат, якою законодавцю необхідно рухатися для того, щоб певним чином модернізувати наявні норми. Безперечно, вони не є «мертвими» та застосовуються в умовах воєнного стану, однак, на нашу думку, серед основних ознак цього нормативно-правового акта слід назвати якість і створення ефективних механізмів його реалізації.

З метою реалізації аналізованої норми підозрюваний (обвинувачений) згідно з п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України має право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, однією з яких є звернення з клопотанням до прокурора про скасування запобіжного заходу

для проходження військової служби. Так, здійснивши аналіз ст. 616 КПК України, можна виділити послідовність дій з метою її реалізації:

1) ознайомлення підозрюваного (обвинуваченого) з правом на звернення до прокурора з клопотанням про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період;

2) безпосереднє звернення підозрюваного (обвинуваченого) до прокурора з відповідним клопотанням;

3) розгляд прокурором клопотання підозрюваного, обвинуваченого (слід зазначити, що законодавцем не встановлено конкретного строку, тому в цьому випадку слід застосовувати ст. 28 КПК України);

4) розгляд прокурором клопотання про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період;

5) у разі задоволення клопотання підозрюваного (обвинуваченого) складення прокурором із дотриманням вимог, визначених у ч. 1 ст. 616 КПК України, клопотання про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період;

6) безпосереднє звернення прокурора з відповідним клопотанням до слідчого судді або суду для його подальшого розгляду та прийняття рішення;

7) розгляд слідчим суддею, судом відповідного клопотання;

8) прийняття слідчим суддею, судом рішення про скасування запобіжного заходу для подальшого проходження підозрюваним, обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або про відмову.

При цьому законодавець оминув визначення окремих аспектів, зокрема щодо: а) змісту клопотання підозрюваного, обвинуваченого до прокурора; б) підстав, за наявності яких прокурор визначає за доцільне звернутися до слідчого судді, суду; в) порядку розгляду слідчим суддею, судом клопотання прокурора; г) підстав, за наявності яких слідчий суддя або суд має право скасувати запобіжний захід (у ч. 2 ст. 616 КПК України щодо цього вжито оціночне поняття «за наявності достатніх підстав») (Фоміна, Рогальська, 2022).

На нашу думку, логіка дослідження потребує звернення до тлумачення поняття «воєнний стан», наведеного у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII (в редакції від

9 червня 2022 р.): «Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»¹.

Для більш повного дослідження ми звернулися до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»², відповідно до ст. 2 якого «військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності». Зазначений нормативно-правовий акт тісно пов'язаний із положеннями про здійснення мобілізації, проведення відбору для проходження військової служби у Збройних Силах України. В умовах воєнного стану такі положення стали актуальним з огляду на необхідність кадрового розширення Збройних Сил. Зауважимо, що внесення змін до КПК України та інших нормативно-правових актів, які регламентують цю діяльність, відбулося без повного врахування всіх наявних положень і забезпечення кореляції. Це зумовлює необхідність здійснення аналізу особливостей законодавчого регулювання військової служби. Однак не менш важливою є відповідність положень ч. 14 ст. 616 КПК України статті 17 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», в якій зазначено, що

«відстрочка від призову на строкову військову службу надається призовникам, яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або стосовно яких кримінальна справа розглядається судом, – до прийняття відповідного рішення»³. Це суперечить приписам ст. 616 КПК України, адже підозрюваний, обвинувачений, який має відстрочку, не може бути залучений до проходження військової служби.

На основі аналізу нормативно-правового акта про військову службу ми визначили ще низку проблемних аспектів, які не корелюються зі ст. 616 КПК України. Так, невизначеним є питання щодо направлення підозрюваного на проходження військово-лікарської експертизи у випадку подання ним клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і проходження військової служби. Ситуація ускладнюється його перебуванням під вартою, адже для того, щоб визначити придатність підозрюваного, обвинуваченого до військової служби, існує необхідність у його переміщенні до відповідних установ. Питання полягає також у тому, чи може підозрюваний, обвинувачений бути направленим на проходження військово-лікарської експертизи. Відповідно до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України «медичний огляд військовозобов'язаних проводиться за рішенням військового комісара ВЛК військових комісаріатів». Із цього випливає, що направлення на медичний огляд здійснюється посадовими особами органами комплектування. У п. 3.8 Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затвердженого Наказом Міністерства оборони України від 14 серпня 2008 р. № 402, зазначено: «За статтями (пунктами статей) Розкладу хвороб, які передбачають індивідуальне визначення придатності до військової служби і військової спеціальності, ВЛК щодо військовозобов'язаних, яких призивають на військову службу або приймають на військову службу у добровільному порядку за контрактом»⁴.

Наразі судова практика неоднозначна відносно прийняття рішення про придатність підозрюваного чи обвинуваченого до несення військової служби. Деякі рішення містять

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 10.06.2022).

² Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення: 10.06.2022).

³ Там само.

⁴ Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : затв. Наказом МО України від 14.08.2008 № 402 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08> (дата звернення: 10.06.2022).

вказівку про придатність без посилання на джерела, інші містять посилання на те, що особа проходила строкову службу і є військово-визначеною та перебуває на військовому обліку, тобто підпадає під призов на військову службу під час мобілізації, що підтверджується копією військового квитка¹. Так, в ухвалі Луцького міськрайонного суду Волинської області від 7 липня 2022 р. у справі № 161/8386/22 обґрунтовано придатність до військової служби, а саме зазначено: «Підозрюваний ОСОБА_1 проходив строкову військову службу з 20.11.2003 року, є військово-визначеним та перебуває на військовому обліку з 27.05.2005 року, приданий до військової служби, підпадає під призов на військову службу під час мобілізації, що підтверджується копією військового квитка серії НОМЕР_1. Також він ... зазначив, що має військово-облікову спеціальність артилериста, має намір, досвід та спроможний захищати Батьківщину, суверенітет, незалежність і цілісність держави, здійснювати заходи з забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації проти України, отримав повістку до військкомату». Також придатність обвинуваченого «виведена» з таких обставин: «Обвинувачений з моменту призову на військову службу виконує свої посадові обов'язки, пройшов відповідно до наказу військової частини ... від 07 травня 2022 року № 109 необхідну професійну підготовку та отримав сертифікат про проходження курсу підготовки за фахом номер обслуги ЗУ 23-2 ВОС-156, готовий самовіддано виконувати військовий обов'язок щодо захисту України під час повномасштабної агресії російської федерації у будь-якому визначеному військовим командуванням місці виконання завдань за призначенням разом зі своїм підрозділом, є діючим військово-визначеною військової частини ... і у зв'язку з цим є придатним до несення військової служби в умовах воєнного стану»².

¹ Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Полтави від 16.06.2022 : справа № 552/1213/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104902031> (дата звернення: 10.06.2022); Ухвала Подільського районного суду м. Києва від 18.04.2022 : справа № 7584/4796/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103981933> (дата звернення: 10.06.2022).

² Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської обл. від 07.07.2022 : справа № 161/8386/22 // Єдиний державний реєстр

У свою чергу, однією з прогалин аналізованої норми є невизначеність строку розгляду прокурором клопотання підозрюваного, обвинуваченого про проходження військової служби, що може стати детермінантою затягування з метою отримання неправомірної вигоди службовою особою або досягнення інших цілей для задоволення приватного інтересу. Таким чином, помітна корупційна складова у ст. 616 КПК України, на що слід звернути увагу законодавцю. Також не визначено строк для проходження військово-лікарської експертизи, висновок якої є підставою для прийняття рішення про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби, що також має корупційні складові навіть без визначення спеціального строку. З огляду на сучасні умови слід переглянути цю норму в темпоральному аспекті й визначити часові межі для розгляду клопотання прокурором, проходження військово-лікарської експертизи підозрюваним, обвинуваченим, який подав відповідне клопотання. На сьогодні у випадку подання підозрюваним, обвинуваченим клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період прокурор повинен виходити із загальних засад кримінального провадження (Тетерятник, 2021), тобто зі ст. 28 КПК України, яка передбачає, що «під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень»³.

Доцільно звернути увагу також на те, що до особи, яка подає відповідне клопотання, застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, що певним чином ускладнює процедуру проходження військово-лікарської експертизи для визначення її придатності до проходження військової служби (Тищенко, 2019; Фоміна, 2018). У КПК України сьогодні не передбачено механізму практичної реалізації аналізованого положення, через що виникає чимало запитань у цьому аспекті. Ми

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105128177>.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.06.2022).

дотримуємося позиції, що лише практична реалізація цієї норми покаже, яким чином повинна визначатися придатність підозрюваного, обвинуваченого, що перебуває під вартою, та чи є необхідність залучати для вирішення цього питання військово-лікарські комісії¹.

Відповідно до ст. 616 КПК України прокурор має право звернутися до слідчого судді або суду, що розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, яке повинно містити:

1) виклад обставин, які свідчать про те, що особа підпадає під проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, і висновок про придатність особи до несення військової служби в умовах воєнного стану;

2) виклад обставин, які вказують на те, що відсутні ризики, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України, а також ризик ухилення особи, стосовно якої пропонується скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, від проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період².

При цьому пункти, які повинні міститися в клопотанні, позбавлені об'єктивності й обґрунтованості. Ми пропонуємо дещо розширити їх перелік, зокрема шляхом додавання пункту про можливість несення військової служби підозрюваним, обвинуваченим з огляду на його професійні уміння і навички, освіту, компетентності, досвід (особливо цінним буде наявність військового досвіду). Крім того, існує необхідність аналізу потреби спеціалістів такого профілю у Збройних Силах України. На нашу думку, таку інформацію слід підтверджувати відповідними висновками або довідками з відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки. З огляду на воєнний стан і наявність тимчасово окупованих територій цей документ можна брати не лише за місцем реєстрації. Так, уве-

дення такого пункту до вимог стосовно змісту клопотання дасть можливість оцінити потребу Збройних Сил у направленні до відповідних підрозділів комплектування підозрюваного, обвинуваченого. На нашу думку, запровадження цієї вимоги гарантуватиме непорушність принципу невідворотності кримінальної відповідальності, адже особа не матиме можливості ухилитися від відповідальності шляхом дезертирства або колабораціонізму. Крім того, законодавцеві необхідно також оцінити перспективи спекулювання підозрюваним, обвинуваченим державними інтересами заради власних цілей, аби уникнути в подальшому покарання «задля виконання громадського обов'язку» (Мерімеріна, 2021; Дрозд, Климчук, 2016; Єні, 2016).

Вважаємо, що в межах дослідження на пильну увагу заслуговує п. 2 ч. 1 ст. 616 КПК України, в якому зазначено про необхідність оцінки ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України, у клопотанні про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Зважаючи, що п. 2 абз. 3 ст. 616 КПК України містить вказівку на те, що клопотання повинно містити відомості про відсутність ризиків, передбачених у ч. 1 ст. 177 КПК України, то постає логічне питання про обґрунтованість застосованого до особи запобіжного заходу, судового рішення, яким цей запобіжний захід був застосований, або ж про доцільність скасування запобіжного заходу за загальним правилами КПК України. Крім того, ризик ухилення особи, стосовно якої пропонується скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, від проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період (про який йдеться в ч. 1 ст. 616 КПК України) взагалі дуже важко оцінити з огляду на вимогу обґрунтування ризиків певними фактичними обставинами, а не припущеннями. Принагідно зауважимо, що скасування запобіжного заходу з метою проходження військової служби може мати наслідком прояви колабораціонізму з боку підозрюваного, обвинуваченого (Гловюк, Завтур, 2022). На нашу думку, оцінка ризиків у випадку застосування положень ст. 616 КПК України видається не просто складною, а неможливою з огляду на скасування будь-якого запобіжного заходу. Проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період в принципі не є запобіжним заходом, а тому розгляд наявності ризиків повинен здійснюватися під час розгляду клопотання

¹ Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : затв. Наказом МО України від 14.08.2008 № 402 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08> (дата звернення: 10.06.2022).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.06.2022).

про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або будь-якого іншого запобіжного заходу. Враховуючи це, вважаємо виклад обставин, що вказують на відсутність ризиків, у клопотанні про проходження військової служби неможливим, адже на етапі прийняття рішення, ґрунтуючись на наявних документах, про проходження підозрюваним, обвинуваченим військової служби важливим є висвітлення можливості проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період¹.

Достатньо дієвим видається закріплення у ст. 616 КПК України обов'язку особи, щодо якої скасовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, невідкладно, але не пізніше 24 годин, прибути до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації. Однак на дотримання цього строку може впливати не лише бажання самої особи, а й, наприклад, місце перебування під вартою, а також можливість дістатися до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки у визначений період. Причини неприбуття чи невчасної явки можуть бути різними: відсутність транспорту, коштів на проїзд, надзвичайні ситуації. Контроль щодо виконання цієї вимоги покладається на прокурора та має суттєве значення для запобігання порушенням з боку підозрюваного, обвинуваченого (Фоміна, 2018).

У ст. 616 КПК України передбачено винятки, адже, крім права на подання підозрюваним, обвинуваченим прокурору клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, «за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право ухвалити рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України»; «у місцях ведення активних бойових дій за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право розглянути питання про зміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання»². При цьому слідчий суддя, суд має взяти до уваги належність грошових коштів підозрюваному чи обвинуваченому. Також важливе

значення для реалізації цієї норми має добровільність перерахування коштів на спеціальний рахунок Збройних Сил України. Позитивно оцінюємо той факт, що наразі існує можливість надати матеріальну допомогу Збройним Силам грошовими коштами, які вносилися як застава. Вважаємо також, що доцільним буде більш чітке формулювання в законі умов, на які повинен звертати увагу слідчий суддя, суд при розгляді питання про зміну запобіжного заходу. У таких положеннях убачається прагнення законодавця зробити ст. 616 КПК України як спеціальну норму для умов воєнного стану максимально гнучкою, здійснивши спроби індивідуалізації призначення та скасування окремих запобіжних заходів і залежності від ситуації, що склалася (Глов'юк, Дроздов, Тетерятник, Фоміна, Рогальська, Завтур, 2022; Завертайло, 2015).

ВИСНОВКИ. Резюмуючи проведене дослідження, побудоване на аналізі доктринальних підходів до інституту скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану в контексті ст. 616 КПК України, можемо зробити висновок, що на сьогодні попри, так би мовити, законодавчо визначений порядок скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою існує неабияка проблема щодо його реалізації. Проведено аналіз положень ст. 616 КПК України з метою з'ясування особливостей скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану. Також здійснено аналіз поняття «військової служби» та нормативно-правових актів, які регламентують її проходження. Зокрема, з визначення «військова служба», закріпленого в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу», виокремлено, що таку діяльність можуть здійснювати особи, придатні за станом здоров'я і віком. Зазначено, що внесення змін до КПК України та інших нормативно-правових актів, які регламентують військову службу, відбулося без повного врахування всіх наявних положень і забезпечення кореляції.

У межах наукової статті висвітлено оновлене положення КПК України, зокрема ст. 616 КПК України, в якій визначено механізми скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Також визначено проблемні аспекти в реалізації ст. 616 КПК України, серед яких слід назвати наявність корупційної складової, вирішення питання відстрочки за умови наявності повідомлення про підозру, невизначеність строку розгляду прокурором клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та необхідність оцінки ризиків, які попередньо оцінювалися

¹ Там само.

² Там само.

при обранні запобіжного заходу. Слід акцентувати увагу, перш за все, на здатності підозрюваного проходити військову службу та його коефіцієнті корисної дії в лавах Збройних Сил України. Також запропоновано дещо розширити перелік пунктів у клопотанні, зокрема шляхом додання пункту про можливість несення військової служби підозрюваним, обвинуваченим з огляду на його професійні уміння і навички, освіту, компетентності, досвід (особливо

цінним буде наявність військового досвіду). Крім того, існує необхідність аналізу потреби спеціалістів такого профілю у Збройних Силах. На нашу думку, таку інформацію слід підтверджувати відповідними висновками або довідками з відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Законодавцем у КПК України нині не передбачено механізму практичної реалізації аналізованого положення, що викликає чимало запитань.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Гловюк І. В. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження: питання системності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 87–92.
2. Гловюк І. В., Завтур В. А. Новели здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: зміни КПК України від 03 березня 2022 року та роз'яснення Верховного Суду // Вища школа адвокатури НААУ : сайт. 08.03.2022. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-zdijsnennya-kruminalnogo-provazhennya-v-umovah-voennogo-stanu-zminy-do-kpk-ukrayiny-vid-03-bereznya-2022-ta-roz-yasnennya-verhovnogo-sudu/> (дата звернення: 10.06.2022).
3. Дрозд В. Г., Климчук В. П. Підстави та порядок застосування неізоляційних запобіжних заходів. *Наука і правоохорона*. 2016. № 1. С. 251–257.
4. Єні О. В. Діяльність прокурора при підготовці клопотань про застосування запобіжних заходів. *Вісник прокуратури*. 2016. № 5. С. 50–59.
5. Завертайло І. О. Проблемні аспекти застосування норм КПК України в практичній діяльності при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та постановлення ухвали про дозвіл на затримання з метою приводу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 34 (3). С. 79–83.
6. Завертайло І. О. Процесуальні порушення під час складання обвинувального акта і підстави повернення його судом для усунення недоліків, в тому числі з угодою (погляд практичного працівника). *Вісник Академії митної справи. Серія: Право*. 2015. № 1 (14). С. 127–133.
7. Завертайло І. О. Роль прокурора в доказуванні обставин під час затримання підозрюваного та обрання запобіжних заходів під час досудового розслідування // Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування : монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна ; відп. за вип. І. В. Гловюк. Одеса : Гельветика, 2018. С. 551–573.
8. Мерімеріна І. О. Прокурор як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею, судом : дис. ... д-ра філософії : 081. Одеса, 2021. 198 с.
9. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 2. Станом на 03 травня 2022 // І. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник та ін. Дніпро ; Львів ; Одеса ; Харків, 2022. 58 с.
10. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 3. Станом на 25 серпня 2022 / І. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник та ін. Дніпро ; Львів ; Одеса ; Харків, 2022. 78 с.
11. Тетерятник К. Г. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 500 с.
12. Тищенко О. І. Зміна запобіжного заходу у кримінальному провадженні: окремі питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 325–328. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/78>.
13. Фоміна Т. Сутність процесуального порядку застосування запобіжного заходу. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 207–211.
14. Фоміна Т., Рогальська В. Особливий режим слідства. Запобіжні заходи в умовах воєнного стану: що змінилось // Закон і Бізнес : сайт. 19.05.2022. URL: https://zib.com.ua/ua/151472-zarobizhni_zahodi_v_umovah_voennogo_stanu_scho_zminilos.html (дата звернення: 10.06.2022).
15. Хабло О. Ю. Обґрунтування підстав застосування запобіжних заходів: конвенційні стандарти та вітчизняна практика. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 270–278. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.4.39>.

Надійшла до редакції: 15.06.2022

Прийнята до опублікування: 25.07.2022

REFERENCES

1. Drozd, V. H., & Klimchuk, V. P. (2016). Grounds and procedure for applying non-isolation preventive measures. *Science and Law Enforcement*, 1, 251-257.
2. Fomina, T. (2018). The essence of the procedural procedure for the application of a preventive measure. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 2, 207-211.
3. Fomina, T., & Rohalska, V. (2022). *Special mode of investigation. Precautions under martial law: what has changed*. Law and Business. https://zib.com.ua/ua/151472-zapobizhni_zahodi_v_umovah_voennogo_stanu_scho_zminilos.html.
4. Hloviuk, I. V. (2017). General rules for the application of measures to ensure criminal proceedings: issues of systematicity. *Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 12, 87-92.
5. Hloviuk, I. V., & Zavtur, V. A. (2022, March 3). *Amendments to criminal proceedings under martial law: amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine from March 3, 2022 and clarification by the Supreme Court*. NAAU Higher School of Advocacy. <https://www.hsa.org.ua/blog/novely-zdijsnennya-kryminalnogo-provazhennya-v-umovah-voyennogo-stanu-zminy-do-kpk-ukrayiny-vid-03-bereznya-2022-ta-roz-yasnennya-verhovnogo-sudu/>.
6. Hloviuk, I., Drozdov, O., Teteriatnyk, H., Fomina, T., Rohalska, V., & Zavtur, V. (2022). *Special regime of pre-trial investigation, trial under martial law: scientific and practical commentary on Section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Issue 2. As of May 3, 2022*. Dnipro; Lviv; Odesa; Kharkiv.
7. Hloviuk, I., Drozdov, O., Teteriatnyk, H., Fomina, T., Rohalska, V., & Zavtur, V. (2022). *Special regime of pre-trial investigation, trial under martial law: scientific and practical commentary on Section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Issue 3. As of August 25, 2022*. Dnipro; Lviv; Odesa; Kharkiv.
8. Khablo, O. Yu. (2020). Substantiation of grounds for application of preventive measures: convention standards and national practice. *Law and Society*, 4, 270-278. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.4.3>.
9. Merimerina, I. O. (2021). *The prosecutor as a subject of proof in the selection, change, cancellation of measures to ensure criminal proceedings by the investigating judge, the court* [Candidate dissertation, National University "Odesa Law Academy"].
10. Teteriatnyk, K. H. (2021). *Criminal proceedings under emergency legal regimes: theoretical, methodological and praxeological foundations*. Helvetica.
11. Tyshchenko, O. I. (2019). Change of a preventive measure in criminal proceedings: some issues. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 5, 325-328. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/78>.
12. Yeni, O. V. (2016). Activities of the prosecutor in the preparation of motions for the application of precautionary measures. *Bulletin of the Prosecutor's Office*, 5, 50-59.
13. Zavertailo, I. O. (2015). Problematic aspects of the application of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in practice in the election of a preventive measure as detention, make a determination on the resolution on detention for the purpose of delivery. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 34(3), 79-83.
14. Zavertailo, I. O. (2015). Procedural violations during the drafting of the indictment and grounds for its return by the court to eliminate deficiencies, including with the agreement (view of a practical worker). *Bulletin of the Academy of Customs Affairs. Series: Law*, 1(14), 127-133.
15. Zavertailo, I. O. (2018). The role of the prosecutor in proving the circumstances during the detention of the suspect and the selection of preventive measures during the pre-trial investigation. In Yu. P. Alenin (Ed.), *Criminal Procedure Code of 2012: Ideology and law enforcement practice* (pp. 551-573). Helvetica.

Received the editorial office: 15 June 2022

Accepted for publication: 25 July 2022

АЛИНА ГРИГОРЬЕВНА ГАРКУША,

кандидат юридических наук, доцент,
Днепропетровский государственный университет внутренних дел,
Учебно-научный институт права и подготовки
специалистов для подразделений Национальной полиции,
кафедра уголовного процесса;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3299-8405>,
e-mail: alinaharkusha@i.ua

ОТМЕНА МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ В ВИДЕ СОДЕРЖАНИЯ ПОД СТРАЖЕЙ В УСЛОВИЯХ ВОЕННОГО СОСТОЯНИЯ В КОНТЕКСТЕ СТ. 616 УПК УКРАИНЫ

В научной статье отражены актуальные изменения, внесенные в УПК Украины вследствие введения военного положения. Исследованы особенности отмены и изменения меры пресечения в виде содержания под стражей в условиях военного положения. Выяснена проблематика реализации этой нормы, в частности это отсутствие темпорального определения, требование законодателя по поводу освещения в ходатайстве пунктов,

касаючихся аналізу ризиків. Отражені особливості реалізації ст. 616 УПК України в аспекті скасування заходу пресечення в формі утримання під вартою в умовах воєнного положення. Звернуто увагу на метаморфози вказаних процедур з урахуванням введення воєнного положення і сформульовані пропозиції щодо усунування недоліків на правотворчому і правозастосовному рівнях.

Ключові слова: скасування заходу пресечення, військова служба, утримання під вартою, воєнне положення, принцип невідворотності кримінальної відповідальності.

ALINA HRYHORIVNA HARKUSHA,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Educational and Scientific Institute of Law and
Training of Specialists for Units of the National Police,
Department of Criminal Procedure;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3299-8405>,
e-mail: alinaharkusha@i.ua*

CANCELLATION OF A PREVENTIVE MEASURE IN THE FORM OF DETENTION UNDER MARTIAL LAW IN THE CONTEXT OF ART. 616 OF THE CPC OF UKRAINE

The actual changes to the CPC of Ukraine made in connection with the introduction of the martial law have been highlighted. Peculiarities of cancellation and change of preventive measures in the form of detention under martial law in the context of Art. 616 of the CPC of Ukraine have been studied. With the introduction of martial law in Ukraine on February 24, 2022, in connection with the military aggression of the Russian Federation, a number of significant changes have been made both to section IX-1 and to other sections of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The essence of the procedure for canceling and changing a preventive measure in the form of detention under martial law has been revealed, namely, it has been clarified that this process is complex and contradictory, as there is no clear mechanism for its practical application.

The deployment of military aggression by the Russian Federation against Ukraine in the legal field became a determinant of numerous changes to the current legal acts, in particular the Criminal Code of Ukraine. The norm provided for by Art. 616 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, is aimed at realizing the right of a suspect, an accused person to apply to the prosecutor with a request for the cancellation of a preventive measure in the form of detention for the purpose of military service during mobilization, for a special period in the event of the introduction of martial law in Ukraine or some of its localities, implementation of measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression by the Russian Federation and/or other states against Ukraine. It is important to highlight the indeterminacy of the term of consideration by the prosecutor of the request of the suspect, the accused to complete military service, which can be the cause of delay in order to obtain an illegal benefit by an official or to achieve other goals for the satisfaction of private interest.

Attention has been also drawn to the fact that a preventive measure in the form of detention was applied to the person submitting the relevant petition, which in a certain way complicates the procedure of passing a military medical examination to determine his/her suitability for military service. The problems of the implementation of this norm have been clarified, which is indicated by some of its imperfections, in particular, the lack of a temporal definition, the requirement of the legislator to highlight in the petition the points related to risk analysis.

Key words: *cancellation of a preventive measure, military service, detention, martial law, principle of inevitability of criminal responsibility.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Гаркуша А. Г. Скасування запобіжного заходу у вигляді утримання під вартою в умовах воєнного стану в контексті ст. 616 КПК України. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 37–47. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.03>.

Citation (APA): Harkusha, A. H. (2022). Cancellation of a preventive measure in the form of detention under martial law in the context of Art. 616 of the CPC of Ukraine. *Law and Safety*, 3(86), 37–47. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.03>.

UDC 343.97

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.04>

YURII VOLODYMYROVYCH ORLOV,

*Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Criminal Law and Criminology;*
 <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>,
e-mail: orlov1284@ukr.net;

NATALIIA OLEKSANDRIVNA PRIBYTKOVA,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Research Laboratory of the Problems of Scientific Support
of Law-enforcement Activity and the Quality of Staff Training;*
 <https://orcid.org/0000-0001-7944-5712>,
e-mail: pno1903@gmail.com

**QUALIFICATION PROBLEMS OF WAR-RELATED CRIMINAL OFFENCES
DOCUMENTED ON THE DE-OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE**

The article is devoted to the characteristics of the main qualification problems of criminal offenses related to the war in the context of the de-occupation movement. Based on the analysis and synthesis of the experience of investigators from the National Police, the Security Service of Ukraine, as well as prosecutors on the de-occupied territories of Ukraine, four basic problematic subject areas with the corresponding typical situations of the law on criminal liability application have been identified: criminal legal qualification of artillery shelling, mining, causing death to a person, and other actions of physically detained representatives of the aggressor state. For each zone and situation, the main approaches to the qualification of documented criminal offenses and other events used in law enforcement practice have been identified. A critical analysis of these approaches has been carried out, shortcomings are identified, and ways to eliminate them are proposed.

Key words: *war, de-occupation, shelling, mining, causing death, war crime, terrorist attack, sabotage.*

Original article

INTRODUCTION. With the natural, tendentious expansion of the de-occupied territories areas of Ukraine with the gradual access to the internationally recognized state border of Ukraine, with the intensification of the de-occupation movement, an equally natural and very acute question arises regarding the restoration of legal and law enforcement activities on these territories. The de-occupation movement is a conditional category that reflects the process of restoring Ukraine's jurisdiction over the territories that were temporarily occupied by the Russian Federation. Of course, this process is multifaceted and criminal law enforcement is only one of its components, along with military combat, engineering technical, logistical, humanitarian and many other components. However, it is the adequate application of the criminal law that largely determines the adequacy of coverage of the criminal activities of representatives of the aggressor country on the territory of Ukraine. The latter is the requirement to ensure justice in the context of both international criminal justice and the national dimension of a larger process - transitional justice. At the

same time, as the practice of the work of the investigative and operational groups of the National Police, as well as investigators of the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation of Ukraine, prosecutors shows, there are significant differences, unevenness, and, in some cases, incorrectness in law enforcement approaches.

In this context, it is not superfluous to note that the peculiarities of criminal legal qualification are manifested primarily in the extraordinary conditions of application of the law on criminal liability in respect of those socially dangerous acts that: a) were committed during the temporary occupation, were an element (instrument) or criminal background phenomenon of the temporary occupation, criminal state policy of the Russian Federation or related aberrations-excesses; b) continue to be committed as a reaction not to de-occupation and/or continuation of the aggressive war and related crimes. These are groups of criminal offenses that law enforcement forces have to deal with when they enter the de-occupied territory and deploy their jurisdictional activities. The latter is accompanied by numerous

difficulties of both organizational, security and intellectual nature, which affects the quality of law enforcement, especially in the format of investigative activities.

It should be noted that the problems of criminal legal qualification of war crimes, collaboration, aiding and abetting the aggressor state and other criminal offenses related to the war, since the end of February 2022, have not only become more frequently the focus of scientific attention, but have become a real mainstream for obvious reasons. It is impossible not to note the works of M. M. Hnatovskiy, K. Dörmann, N. A. Zelinska, V. V. Kuznetsov, S. P. Kuchevska, V. O. Myronova, O. Yu. Illarionov, Ye. O. Pysmenskyi, M. V. Piddubna, V. P. Popovych, V. M. Repetskyi, M. V. Syploki, T. Taylor, M. I. Khavroniuk, V. V. Shablysty and other researchers. The existing developments are either fundamental in nature, relate to the issues of international criminal law as such, or controversially highlight certain aspects of technical and legal nature, compliance with the grounds and principles of criminalization and penalization of relevant socially dangerous acts, interpretation of legal features of criminal offenses. At the same time, the movement of de-occupation of the territories of Ukraine, the practice of the investigative and operational groups of the National Police, the Prosecutor's Office, the Security Service of Ukraine shows that we are dealing with a complex, relatively holistic problem of criminal qualification of criminal offenses related to the war on the de-occupied territories from the standpoint of the conditional logic of wartime. More on this logic below.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The purpose of the article is to identify and describe the main theoretical and applied problems of the criminal offenses qualification related to the war on the de-occupied territories, to formulate proposals for their solution, to ensure unity in the application of the law. The tasks of the article are: 1) selection and description of typical situations of application of the law on criminal responsibility on the de-occupied territories in the context of responding to criminal offenses related to the war; 2) description of the approaches to criminal and legal qualifications formed by practice; 3) critical analysis of these approaches and formation of proposals for their improvement.

METHODOLOGY. The philosophical level of the research methodology of theoretical and applied problems of criminal offenses qualification related to the war on the de-occupied territories is based on the principles and laws of dialectical determinism: universal connection, historicism,

systematicity, dialectical contradiction, balance. Their application with the addition of general scientific methods (analysis, synthesis, induction, comparison, etc.) determined the general composition of the study, the allocation of an epistemologically autonomous problem of qualification of this category of criminal offenses. Using the methods of system-legal analysis, hermeneutic method, content analysis (regarding 250 court verdicts under Articles 111, 111-1, 111-2, 114-2, 436-2, 438 of the Criminal Code of Ukraine), expert assessments (115 employees of pre-trial investigation bodies of the National Police, 40 prosecutors were interviewed, 10 heads and deputy heads of investigative departments of the Security Service of Ukraine) allowed to present a system of typical situations of application of the law on criminal liability on the de-occupied territories, to characterize the existing approaches to the criminal legal qualification of war-related crimes, to carry out their critical analysis.

RESULTS AND DISCUSSION. In the introduction to this article, we have repeatedly used the undogmatic category of "war-related criminal offences". It should be noted that it is cross-cutting in terms of the structure of the Special Part of the Criminal Code and covers a number of criminal offenses (mainly crimes) committed during the temporary occupation by representatives (components) of the occupation forces against both the Armed Forces of Ukraine (combatants) and non-military (non-combatants), but protected by international humanitarian law categories of persons (civilians), as well as against the foundations of national security of Ukraine, public safety, and some other objects of criminal law protection. It is clear that the restoration of law and order on the de-occupied territories is a complex matter, covering the response to all offenses without exception, the implementation of other jurisdictional, preventive and service activities. However, we should be aware of the fact that law enforcement forces, "entering" the de-occupied territories immediately after their liberation, find themselves in a specific reality, where the primary factors that determine the priority of service activities are those related to recording, documenting, investigating both the consequences of the war, the activities of the occupation administration and occupation forces, their accomplices and collaborators, and documenting, investigating acts of ongoing, continuing aggressive war.

Our analysis of the investigative practice, expert assessments of the National Police, the Security Service of Ukraine, the Prosecutor's Office, who had experience in documenting, solving and investigating criminal offenses on the de-occupied

territories, as well as procedural guidance in them, allows us to identify a number of problematic typical situations in which an investigator finds oneself and in which decisions should be made on the criminal legal qualification of actions.

1. Criminal-legal qualification of artillery fire

Situation 1. Artillery shelling outside the settlement or within its boundaries, but such that did not cause any socially dangerous consequences, physical or property damage, i.e. without human casualties and destruction. The shelling that took place both before and during the de-occupation process, as well as after, on the de-occupied territory are being mentioned. Usually, in such cases, an investigative team is sent to the scene to document the event, ensure the implementation of a set of explosive safety measures, fix the trace pattern, and seize material evidence (or items that do not have the value of material evidence). But further activities regarding criminal legal qualification and entering (not entering) information into the Unified State Register of Pre-trial Investigations differ. Thus, the most common option is to refuse to initiate a pre-trial investigation on the grounds that the laws and customs of war were not violated as a result of the shelling, and therefore there are no signs of a criminal offense under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine. It is difficult to argue with this. And so it is.

Another approach, which is less common, but still occurs, is related to the qualification of such acts under Part 1 of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine. The arguments of law enforcers in favour of this position are mainly associated with: a) the established practice of qualifying shelling as war crimes; b) the inability to determine the real intent, the direction of the intent of those who carried out the shelling, and the use of the assumption of the possibility of a criminal offense under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine (a kind of presumption of guilt of the aggressor country). It is believed that this approach does not require a detailed critical analysis. Even a cursory glance is enough to reveal the logical and doctrinal weakness of this argumentation. It should be only noted that due to the obvious absence of immediate socially dangerous consequences in the form of material or physical damage from a particular artillery shelling, which could indicate a possible violation of the laws and customs of war, the mere assumption of otherwise is not enough to establish a criminal offense under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine (beyond reasonable doubt).

Instead, it should be emphasized that the refusal to initiate a pre-trial investigation into the facts of such shelling due to the lack of signs of a

criminal offense is groundless. Firstly, even if no damage was caused by the shelling, there was a threat of socially dangerous consequences. Secondly, the very fact of shelling significantly violates the state of public safety. Thirdly, the shelling is carried out not in ordinary conditions, but in the conditions and in the context of war. Here is the first place where the need to apply the logic of war is encountered (or the logic of wartime thinking), which was mentioned in the introduction. And this logic proceeds from the statement as a legal fact of the existence of an ongoing crime, that is waging an aggressive war (aggressive war as a continuing crime (Stahn, 2013)), the elements of which are provided for in Part 2 of Article 437 of the Criminal Code of Ukraine. Of course, each shelling is not a separate fact, but an episode of an ongoing crime. Documentation of such episodes within the framework of a single criminal proceeding (i.e., with the mandatory entry of information about the shelling into the USRCD, the initiation of criminal proceedings under Part 2 of Art. 437 of the Criminal Code of Ukraine and its unification with the “parent”) is an important condition for documenting the crime of aggression itself, for which, in accordance with international criminal and humanitarian law (international immunity of combatants), the responsibility lies solely with the highest military and political leadership of the aggressor state. In the future, these materials, among other things, will be the basis for prosecution in the format of international criminal justice. Instead, the absence or insufficiency of these materials due to law enforcement bias towards qualification mainly as war crimes (Репецький, Лисик, 2009; Maron, 2017) or as non-criminal acts of shelling can significantly weaken the position of the prosecution.

Situation 2. Artillery shelling that caused destruction or damage to infrastructure and property. The situation here depends on which objects are damaged:

a) if a military facility (buildings, engineering structures used by the Armed Forces of Ukraine, the National Guard, etc.) is damaged. A common approach in practice is to document the shelling and its consequences and at the same time to avoid assessing it as a crime. At the same time, it is guided by the provisions of customary international humanitarian law and the provisions of paragraph 11 of the Instruction on the procedure for the implementation of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine¹, which

¹ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного

states that military objectives are considered legitimate targets for attack. Thus, the approach when investigators do not see the shelling of military targets as a crime under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine should be considered quite correct. Exceptions, however, are those cases that involve the use of prohibited means of warfare, namely cluster, vacuum, phosphorus and similar munitions, which can be defined as inhumane weapons, the use of which is prohibited by convention (in particular, in particular, in accordance with the UN Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects¹, the UN Convention on Prohibition of the Use of Cluster Munitions, etc.) Such cases are subject to qualification under Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, and in case of death of people, including servicemen - under Part 2 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine.

At the same time, guided by the arguments that have already been stated above, it should be considered that even in the language of using the means permitted by international humanitarian law to attack military targets, it should be considered another manifestation of ongoing aggression, and therefore another episode of aggressive warfare (Part 2 of Article 437 of the Criminal Code of Ukraine). Especially when it comes to the death of servicemen;

b) if there is damage or destruction of property that does not belong to legitimate military purposes (so-called civilian property). In such situations, usually there are no difficulties, the qualification is carried out under Part 1 of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine. However, it is important to find out the affiliation of the subject of the shelling at least in the most general outlines: "Forces of Ukraine – forces of the aggressor state". For this purpose, a military examination is appointed, and at the stage of entering information into the USRCD, during the inspection of the scene, that is the involvement of a specialist in mili-

tary affairs, who will be able to determine at the initial stage the direction from which the shelling was carried out, the type of ammunition, artillery system, etc.

It should be noted here that often the establishment of these circumstances is either impossible due to the high intensity and multidirectional (from several directions) shelling, the object getting into the crossfire zone, the territory changing hands several times, under the control of different sides of the combat collision, or too complicated. A typical example is the situation with the destruction of the transport aircraft AN-225 "Mriya" in the hangar at the airport in the village of Gostomel, Buchansky district, Kyiv region. The trace picture formed at the scene does not currently give grounds for an unambiguous and accurate military expert conclusion about the factor of destruction: the nature, cause, explosive factors, their origin, the direction from which the fire was carried out, etc. In such cases, for the correct qualification of the act, the testimony of witnesses, eyewitnesses of the event, in particular among servicemen, local residents, is no less important than the expert opinion (specialist opinion);

c) destruction or damage to critical civil infrastructure (dams, transformer substations, thermal power plants, power plants, ports, etc.) is mostly qualified under Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. The alternative qualification as sabotage is rejected by the investigators of the Security Service of Ukraine, guided by the same logic of war. The respondents from among the heads of investigative departments of the Security Service of Ukraine noted that sabotage is a peacetime crime; the state of war necessitates qualifying the relevant attacks on critical infrastructure as manifestations of war, in particular war crimes. A similar position is fixed in some doctrinal sources (Mireille, 2007). It seems that this position is vulnerable to criticism. First of all, because Part 2 of Art. 113 of the Criminal Code of Ukraine contains such a qualifying feature of sabotage as the commission of this crime under martial law. Therefore, in our opinion, it is necessary to distinguish between the shelling of critical civilian infrastructure with the aim of weakening the Ukrainian army (complicating the opportunities to gain a foothold on the de-occupied territory, slowing down the pace of de-occupation) and with the aim of weakening the state as a whole (its defense capability, economic potential, logistics, etc.). In the first case, it should be Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, in the second – Part 2 of Article 113 of the Criminal Code of Ukraine. It should be understood that the state of war does not eliminate such an object of

---

права у Збройних Силах України : Наказ МО України від 23.03.2017 № 164 // База даних (БД) України / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (accessed 11 September 2022).

¹ Конвенція про заборону або обмеження використання конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірковою дію : від 10.10.1980 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266 (accessed 11 September 2022).

criminal law protection as the foundations of national security, which, moreover, becomes much more vulnerable than under normal conditions.

Situation 3. Artillery, rocket fire or the use of strike drones, which caused death or injury to people. Most of them are qualified under Part 2 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. Similarly to the situation described above, the respondents from the National Police and Security Service investigators reject the possibility of qualifying such cases as terrorist acts (as well as in the case of destruction or damage to civilian infrastructure, for example, when a shell/rocket hits an apartment building), referring to the logic of war, according to which it should be a war crime, but not terrorism. However, again we have to make some adjustments and note that the qualification will be influenced by the content of the subjective side of the act, which can be judged by a set of derivative features, additional markers.

From our point of view, in the situation when there is a shelling (attack) on civilians in the area of active hostilities and in the adjacent territory, in most cases it should be talked about the crime under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. Such shelling is indeed a method of warfare and is aimed at reducing the capabilities, psychological readiness of the local population to support the units of the Armed Forces of Ukraine: depopulation of the territories and reduction of volunteer, logistical support, discrediting the importance of the presence of the Armed Forces of Ukraine in or near settlements, etc. But in cases when it comes to terrorizing the local population, which is not directly connected with the Ukrainian army, with ensuring its capabilities in a particular section of the front, in the combat zone, it should, in our opinion, be talked about terrorism. Thus, the state of war does not cancel the possibility of committing terrorist acts, does not cancel public safety as an object of criminal law protection. A terrorist attack has a different purpose (Part 1 of Article 258 of the Criminal Code of Ukraine), a different subjective content of a socially dangerous act, which from the objective side may not differ from a war crime. When the shelling, in particular rocket attacks, is primarily a political action (for example, for the purpose of intimidation), and not a factor of a purely military nature, the act should be qualified as a terrorist act, not a war crime. By the way, a similar position is held by a number of foreign lawyers who study the problems of legal assessment of rocket attacks on the territory of Israel, different from the attacks of a military nature precisely because of the subjective side (Kontorovich, 2012). Waging an aggressive war may well be accompanied (and we see it on the exam-

ple of the Russian-Ukrainian war) by terrorist practices. Thus, they are built into the metasystem of war. But at the same time they retain their functional independence (we emphasize that this thesis does not apply to simulacra such as “DPR” and “LPR”, which are not terrorist organizations, but forms of the Russian occupation administration). The same criteria should be used to distinguish between terrorist attacks and sabotage. Even if the strikes are inflicted on critical infrastructure facilities, but such that objectively are not able to significantly weaken the state, but have mainly a psychological effect (panic, atmosphere of fear, anxiety, etc.), the act should also be qualified under the relevant part of Article 258 of the Criminal Code of Ukraine.

Situation 4. Identification of unexploded ordnance, such as explosive ordnance in which an igniter, detonator has been inserted and which has been stacked or otherwise prepared for use and used in an armed conflict. They could be fired, dropped, launched or released and should have exploded but did not¹. The approach used in the practice of law enforcement agencies on the de-occupied territories is formed only in the security plane and is limited to the seizure and/or neutralization (destruction) of unexploded ammunition. From a service-applied point of view, this approach is quite functional and justified. Formally, it can be talked at least about a crime under Part 2 of Article 437 of the Criminal Code of Ukraine, that is waging an aggressive war. And if the relevant ammunition belongs to the prohibited under international humanitarian law then about violation of the laws and customs of war (Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine).

II. Criminal and legal qualification of mining

Situation 1. Detection of anti-tank mines. It should be borne in mind that the use of this category of mines is not prohibited by international humanitarian law. They do not belong to the prohibited means of warfare (Базов, 2008). Therefore, there is no crime under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. This is also reflected in the practice of law enforcement: demining is not accompanied by the initiation of criminal proceedings. And this practice is justified.

Situation 2. Detection of anti-personnel mines, which also in the vast majority of cases remains without fixation in the necessary criminal

¹ Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення : 18.09.1997 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379 (accessed 11 September 2022).

procedural form within criminal proceedings. However, the situation is different here. The use of anti-personnel mines is prohibited by the Ottawa Convention. Therefore, their use is a violation of the laws of war. This gives grounds to raise the question of the qualification of mining with anti-personnel mines under Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, and in case of death of a person from an explosion on an anti-personnel mine - under Part 2 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. But the critic may rightly point out that the Russian Federation has not ratified the above-mentioned Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction of 18 September 1997. It follows that Russia is not subject to this Convention. However, this does not mean that it is free from international obligations arising from international customs, *jus cogens*, general principles of law accepted by civilized nations of the world. The same applies to international humanitarian law. It is absolutely unacceptable that one party to the war adheres to these principles and conventional obligations (Ukraine), while the other (Russia) does not. And this is another aspect of the logic of war.

The Preamble of the said Convention unambiguously emphasizes that this Convention itself is an attempt to formalize the principle of international humanitarian law, according to which the right of the parties to an armed conflict to choose methods and means of warfare is not unlimited, the principle which prohibits the use in armed conflicts of weapons, projectiles and methods of warfare likely to cause superfluous injury or suffering, and the principle that civilians and combatants must be distinguished¹. These are unwritten principles, customary humanitarian law, from which the aggressor country cannot dissociate itself only on the basis of non-ratification of the relevant Convention.

Reasonable in this context is the opinion of T. R. Korotkoi (2017), who emphasizes that not all states of the world are bound by the obligations under the treaty norms of international humanitarian law. Therefore, international legal custom is of great importance in international humanitarian law: in case of universality, it is binding on all states, all actors, including non-state parties to armed conflict. The international custom of international humanitarian law successfully complements even a very detailed and extensive legal regulation.

It should also be noted that the installation of the so-called tripwires using hand grenades as explosive devices in the literal sense used in the above Convention is not considered illegal from its point of view, because such a device does not meet the definition of a "mine". However, it should be borne in mind that international humanitarian law consists not only of semantic and textual conventional structures, but also of conventions at the level of customary law. We believe that the purpose of such "tripwires" and the nature of their destructive effect are identical to anti-personnel mines. In this regard, there are, in our opinion, all grounds for qualifying the laying of "tripwires" as crimes under Part 1 or 2 (in case of death) of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine under the criterion of violations of the customs of war. When qualifying, it is necessary to proceed from the modeling of the coverage by a single intent of a holistic act of mining a certain object: terrain, structures, buildings, premises or even a settlement (a system of mining buildings, abandoned cars, military equipment, corpses, toys and other objects) during the retreat of enemy forces. Such a system of mining actions (and not the installation of each individual mine or "tripwire") constitutes a single crime under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine.

III. Criminal and legal qualification of causing death to a person

Situation 1. As a result of the exhumation, a mass grave has been found. As a rule, a unified approach is applied to the entire burial site: examining each corpse separately, information is entered into the USRCD on the fact of committing a crime under Part 2 of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine. From our point of view, the correct approach is not a unified, but a differentiated approach, which provides for the differentiation of cases of causing death: a) to each individual person, which could have happened at different times, in different places, be committed by different actors, despite being in the same mass grave; b) to non-combatants and combatants. For non-combatants, taking into account the immediate causes of death, under Part 2 of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine with the specification of a specific violated norm of international humanitarian law (a specific convention or custom), depending on whether the death occurred due to violations of the treatment of civilians in the occupied territories or indiscriminate use of weapons, or an attack on civilian objects not justified by military necessity, etc; c) to combatants according to the criterion of the immediate cause of death – in the course of hostilities (Part 2 of Article 437 of the Criminal Code of Ukraine) or as a

¹ *Ibib.*

result of ill-treatment of prisoners of war (tied hands, signs of torture, etc. – Part 2 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine). The identical approach to the qualification of causing death is applied in cases of detection of single burials, as well as corpses outside the burial sites.

Situation 2. Discovery of the corpse of a combatant of the aggressor country. According to our surveys, in such cases, there is no question of launching the mechanism of criminal proceedings; the corpses of the Russian occupiers are transferred to centralized storage facilities without any investigative actions. At the same time, we cannot exclude (and this is confirmed by practice) that Russian servicemen may also become victims of war crimes. The fundamental cultural and civilizational difference between Ukraine and Russia does not allow us to refuse to respond legally to these facts, which are also subject to documentation and proper legal assessment, criminal and legal qualification.

IV. Criminal and legal qualification of other acts of physically detained representatives of the aggressor state

First of all, it is mentioned the problems of correlation of the legal status of detainees with the possibility of charging them with a certain criminal offense.

Situation 1. Physical detention of a career serviceman of the armed forces of the Russian Federation. In accordance with the requirements of international humanitarian law, according to the procedure defined by the current legislation of Ukraine, such a person acquires the status of a prisoner of war and must be transferred to prisoner of war camps¹ with the relevant notification

¹ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (accessed 11 September 2022); Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ МО України від 23.03.2017 № 164 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (accessed 11 September 2022); Про затвердження Порядку тримання військовополонених : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-п> (accessed 11 September 2022); Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 257 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

to the International Red Cross. If such a person is reasonably suspected of committing a military or other criminal offense, criminal proceedings under the relevant article of the Criminal Code of Ukraine are initiated against him/her simultaneously with obtaining the status of a prisoner of war. This situation is relatively clear and does not cause difficulties.

Situation 2. Physical detention of a member of a paramilitary unit who identifies oneself with the so-called DPR and LPR. The practice of assessing the actions and legal status of such persons varies. In a number of cases, law enforcers follow the path described in the previous situation, i.e. through the registration of the status of a prisoner of war and transfer to the relevant camps. In other cases, and quite numerous, there is refusal to register the status of a prisoner of war on the basis of the established approach to the qualification of participation in the organizations of the DPR and LPR as participation in terrorist organizations (Article 258-3 of the Criminal Code of Ukraine), less often as participation in illegal armed groups (Part 4 of Article 260 of the Criminal Code of Ukraine). In particular, respondents from among investigators of the Security Service of Ukraine insisted on the expediency of applying only this position. In this regard, we would like to make a few comments.

First, the qualification of participation in combat (paramilitary) units of the so-called DPR and LPR as participation in a terrorist organization is groundless. The linguistic and textual simulacra of the “DPR” and “LPR” are not terrorist organizations by definition, by essence. This is the ‘fruit’ of counter-real fantasies of representatives of the aggressor country, the result of their game. We should not accept the imposed rules of their game and believe that the combination of letters “DPR” and “LPR” is an ontological reality. The attitude to this combination as to terrorist or illegal armed formations is inadequate, it is the result of accepting the rules of the game imposed by the aggressor and the imposed semantic-symbolic reality. Moreover, in the latitudes of the same reality, the next schizopolitical changes have recently taken place and the simulacra “DPR” and “LPR” were included in the Russian Federation and ceased to exist as independently distinguished abbreviations. In addition to the fact that by this act the constitution of the mentioned country completely lost its meaning in relation to the real component of legal reality, including in the internationally significant context (presumably bringing

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п> (accessed 11 September 2022).

the final collapse of the empire one step closer), according to the law enforcement logic established in Ukraine, the anti-terrorist paradigm should have been broken. However, it is hindered by the conventional legal approach to the recognition of the nullity of any legal acts of the aggressor country or occupation administration (such as the recognition of the independence of the LDPR or the possible accession of the occupied territories to the territory of the Russian Federation), which violate the sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

Thus, we must continue to apply the norm of Art. 258-3 of the Criminal Code of Ukraine to the detained members of paramilitary, armed units of the abbreviations “DPR” and “LPR”, which, we emphasize, do not exist even in the schizoid Russian propaganda quasi-reality. That is, we continue to drag the “corpse” of a sick consciousness, leaving it in the field of our legal system. It is high time to get rid of it. And the way is very simple: to change the thinking, perception and finally to adjust to the logic of war (again we remind about this logic). This means to be consistent in the legal assessment of the temporary occupation of certain territories of Donetsk and Luhansk regions not by terrorist organizations, but by a specific state – the Russian Federation. Not terrorist organizations, but occupation administrations are created in the occupied territories in order to manage them. You can call the latter as you like, but their nature as occupation administrations remains unchanged. Therefore, participation in the armed, paramilitary and other formations, bodies of the occupation administration should be assessed either as high treason or as collaboration, if there are grounds for that. Moreover, the majority of such formations and bodies are citizens of Ukraine.

At the same time, of course, a citizen of Ukraine cannot acquire the status of a prisoner of war. Therefore, with regard to the detained members of the armed formations of the abbreviations “DPR” and “LPR”, the issue of either bringing them to criminal liability under Part 7 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (in case of voluntary participation of a citizen of Ukraine in illegal armed or paramilitary formations created in the temporarily occupied territory), or recognizing them as victims of forced mobilization and, accordingly, a crime under Part 1 of Art. 1 of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine, if the circumstances of the case will reasonably prove the fact of forced recruitment into the relevant armed forces of the occupier (the prohibition of such actions is provided by Art. 51 of the Convention relative to the Protection of Civilian Persons

in Time of War¹). *The same applies to those citizens of Ukraine who joined the armed forces of the aggressor country on the territory of the Autonomous Republic of Crimea.*

Situation 3. Physical detention of members of illegal armed groups identified with so-called private military companies (PMCs, such as the so-called Wagner group). Such cases are not very frequent, so there is no established practice of criminal legal qualification. However, in the international context, they are very common (Бапанов, 2020). According to the respondents from among the investigators of the Security Service of Ukraine, the actions of such persons should be qualified as mercenarism (Part 4 of Article 447 of the Criminal Code of Ukraine – participation of a mercenary in an armed conflict, hostilities). That is, they do not fall into the category of prisoners of war. At the same time, this is possible only when a mercenary is either a stateless person or a foreigner for Ukraine and the Russian Federation, that is, neither a citizen of Ukraine nor a citizen of Russia. This feature of a mercenary directly follows from its definition, enshrined in the note to Article 447 of the Criminal Code of Ukraine, and is recognized by researchers as constitutive (Юпраєва, 2017). When a member of the so-called PMC is a citizen of the Russian Federation (and there is an absolute majority of such motivated by mercenary aspirations), the qualification of his\her actions under Art. 447 of the Criminal Code of Ukraine is excluded. In this situation, in our opinion, there are no sufficient legal, moral and legal grounds to extend to PMC members the guarantees for prisoners of war provided by international humanitarian law and consider them combatants in general. From the point of view of international law, these are armed gangs, groups sent by the aggressor country (sending armed gangs, groups, irregular forces or mercenaries who carry out acts of armed force against another state as an act of aggression). Their use is a crime of aggression. From the standpoint of domestic criminal legislation, the participation of Russian citizens in PMCs should be qualified under Article 260 of the Criminal Code of Ukraine. Thus, for this category of persons, as well as for collaborators – citizens of Ukraine, there are no legitimate military objectives a priori. Each fact of causing death, in particular to Ukrainian servicemen, should be qualified as premeditated murder. Committing

---

¹ Конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (accessed 11 September 2022).

other criminal offenses with signs of war crimes in their cases are general criminal offenses (against human life and health, against property, against public safety, etc.), including illegal handling of weapons, ammunition, explosives.

CONCLUSIONS. Summing up, it should be noted that the identified and described situations of application of the law on criminal liability in terms of criminal legal qualification of acts recorded on the de-occupied territories are not exhaustive. The variable situations of rape and sexual violence related to the war (against civilians, against prisoners of war), the little-studied facts of war crimes against the environment, as well as deportation, involvement in forced labor (in particular, persons who fell under occupation while in penal colonies, serving a sentence of imprisonment for a certain term, life imprisonment), etc., the problem of correlation and distinction between war crimes

and crimes against humanity have been overlooked. We also have not raised the controversial issues of qualification of treason, collaboration activities (adjusters of hostile fire, providing information on the whereabouts of ATO veterans, servicemen, etc.), aiding and abetting the aggressor state, justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants and others. These criminal offenses are also committed and recorded on the de-occupied territories, but do not constitute the specifics of the de-occupation movement and are subject to scientific research in a general doctrinal format. Therefore, the generalizations and proposals set out in this article should be perceived as an initial attempt to systematize the problems of criminal law arising in the context of the de-occupation movement, and as an invitation to scientific discussion.

REFERENCE

1. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. *Вісник прокуратури*. 2008. № 7. С. 101–111.
2. Баранов С. М. Міжнародний досвід та особливості функціонування приватних військових компаній: ретроспективний аналіз. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 40. С. 125–128. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct40-21>.
3. Блістів Т. І. Нормативно-правове забезпечення в Україні питання утримання та поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 117–123.
4. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'яненко ; вступ. стаття М. М. Гнатівський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.
5. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на Сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий та ін. Київ : КІТ, 2017. 88 с.
6. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125.
7. Стефанчук Р., Гладун О. Юридичний фронт у війні росії проти України. *Голос України*. 2022. 2 червня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/360855> (accessed 11 September 2022).
8. Шульженко А. В. Проблеми доказування об'єктивної сторони у злочинах про порушення законів та звичаїв війни. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98). С. 261–270. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.261-270>.
9. Юртаєва К. В. Визначення найманства за законодавством України про кримінальну відповідальність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 2 (16). С. 132–140.
10. Kontorovich E. Israel/Palestine – The ICC's Uncharted Territory. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 5. Pp. 979–999. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqt070>.
11. Meron T. War Crimes Law Comes of Age. *American Journal of International Law*. 2017. Vol. 92, Iss. 3. Pp. 462–468. DOI: <https://doi.org/10.2307/2997918>.
12. Mireille D.-M. The Paradigm of the War on Crime: Legitimizing Inhuman Treatment? *Journal of International Criminal Justice*. 2007. Vol. 5, Iss. 3. Pp. 584–598. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqm027>.
13. Renzo M. Crimes Against Humanity and the Limits of International Criminal Law. *Law and Philos*. 2012. Vol. 31. Pp. 443–476. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10982-012-9127-4>.
14. Sadat L. N. Crimes Against Humanity in the Modern Age. *American Journal of International Law*. 2012. Vol. 107, No. 334. DOI: <http://doi.org/10.2139/ssrn.2013254>.
15. Stahn C. Syria and the Semantics of Intervention, Aggression and Punishment: On “Red Lines” and “Blurred Lines”. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 5. Pp. 955–977. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqt066>.

Надійшла до редакції: 14.09.2022

Прийнята до опублікування: 23.09.2022

REFERENCE (APA)

1. Bazov, V. P. (2008). Criminal liability for the use of means of warfare prohibited by international law. *Bulletin of the Prosecutor's Office*, 7, 101-111.
2. Baranov, S. M. (2020). International experience and peculiarities of functioning at private military companies: a retrospective analysis. *Market Infrastructure*, 40, 125-128. <https://doi.org/10.32843/infrastruct40-21>.
3. Blystiv, T. I. (2018). Regulatory and legal support in Ukraine for the maintenance and treatment of prisoners of war and interned persons in a special period. *Information and Law*, 2(52), 117-123.
4. Korotkyi, T. R., Lukianchenko, Ye.V., Hnatovskyi, M. M. et al. (2017). *Customary norms of international humanitarian law*. Phoenix.
5. Blaha, A. B., Zahorobniuk, I. V., Korotkyi, T. R. et al. (2017). *On the edge of survival: destruction of the environment during the armed conflict in eastern Ukraine*. KIT.
6. Repetskyi, V. M., & Lysyk, V. M. (2009). Concepts and signs of war crimes. *Almanac of International Law*, 1, 120-125.
7. Stehanchuk, R., & Hladun, O. (2022). The legal front in Russia's war against Ukraine. *Voice of Ukraine*, 2 June. <http://www.golos.com.ua/article/360855>.
8. Shulzhenko, A. V. (2022). Problems of proofing the objective party in crimes of violation of the laws and customs of war. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 2(98), 261-270. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.261-270>.
9. Yurtayeva, K. V. (2017). Definition of mercenarism in criminal legislation of Ukraine. *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, 2(16), 132-140.
10. Kontorovich, E. (2013). Israel/Palestine – The ICC's Uncharted Territory. *Journal of International Criminal Justice*, 11(5), 979-999. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqt070>.
11. Meron, T. (2017). War Crimes Law Comes of Age. *American Journal of International Law*, 92(3), 462-468. <https://doi.org/10.2307/2997918>.
12. Mireille, D.-M. (2007). The Paradigm of the War on Crime: Legitimizing Inhuman Treatment? *Journal of International Criminal Justice*, 5(3), 584-598. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqm027>.
13. Renzo, M. (2012). Crimes Against Humanity and the Limits of International Criminal Law. *Law and Philos*, 31, 443-476. <https://doi.org/10.1007/s10982-012-9127-4>.
14. Sadat, L. N. (2012). Crimes Against Humanity in the Modern Age. *American Journal of International Law*, 107(334). <http://doi.org/10.2139/ssrn.2013254>.
15. Stahn, C. (2013). Syria and the Semantics of Intervention, Aggression and Punishment: On "Red Lines" and "Blurred Lines". *Journal of International Criminal Justice*, 11(5), 955-977. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqt066>.

Received the editorial office: 14 September 2022

Accepted for publication: 23 September 2022

ЮРИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ ОРЛОВ,

доктор юридических наук, профессор,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра уголовного права и криминологии;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>,
e-mail: orlov1284@ukr.net;

НАТАЛЬЯ АЛЕКСАНДРОВНА ПРИБЫТКОВА,

Харьковский национальный университет внутренних дел,
лаборатория по проблемам научного обеспечения
правоохранительной деятельности и качества подготовки кадров;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7944-5712>,
e-mail: pno1903@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ВОЙНОЙ, ДОКУМЕНТИРУЕМЫХ НА ДЕОККУПИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ УКРАИНЫ

Статья посвящена характеристике основных проблем квалификации уголовных правонарушений, связанных с войной, в контексте движения деокупации. На основании анализа и обобщения опыта работы следователей Национальной полиции, Службы безопасности Украины, а также прокуроров на деокупированных территориях Украины выделены четыре базовые проблемные предметные зоны с соответствующими типовыми

ситуаціями застосування закону про кримінальну відповідальність: кваліфікація артилерійських обстрілів, мінування, причинення смерті людям, інших діянь фізично затриманих представників держави-агресора. По кожній зоні та ситуації визначені основні підходи до кваліфікації документованих кримінальних правопорушень та інших подій, які застосовуються у правоохоронній практиці. Здійснено їх критичний аналіз, виявлено недоліки, запропоновано шляхи їх усунення. Здійснено розмежування ситуацій артилерійських обстрілів військових та цивільних об'єктів і з'ясовано їх вплив на кримінально-правову кваліфікацію. Наголошено на необхідності розгортання активної практики кваліфікації та документування фактів ведення агресивної війни за ч. 2 ст. 437 КК України.

Ключевые слова: *війна, деокупація, обстріл, мінування, причинення смерті, воєнне преступление, теракт, диверсія.*

ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ОРЛОВ,

*доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального права і кримінології;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>,
e-mail: orlov1284@ukr.net;*

НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА ПРИБИТКОВА,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7944-5712>,
e-mail: pno1903@gmail.com*

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВІЙНОЮ, ЩО ДОКУМЕНТУЮТЬСЯ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Статтю присвячено характеристиці основних проблем кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із війною, в контексті руху деокупації – процесу відновлення юрисдикції України на територіях, які були тимчасово окуповані російською федерацією. Метою статті є виявлення, опис основних теоретико-прикладних проблем кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із війною, на деокупованих територіях, формування пропозицій щодо їх вирішення, забезпечення єдності в застосуванні права. Емпіричну базу дослідження склали матеріали 250 судових вироків за статтями 111, 111-1, 111-2, 114-2, 436-2, 438 КК України, результати експертних оцінок 115 працівників органів досудового слідства Національної поліції, 40 працівників прокуратури, 10 керівників та заступників керівників слідчих відділів Служби безпеки України.

Виділено, надано опис і пояснення чотирьом базовим проблемним предметним зонам із відповідними типовими ситуаціями застосування закону про кримінальну відповідальність: кримінально-правова кваліфікація артилерійських обстрілів, мінування, заповідання смерті людині, інших діянь фізично затриманих представників держави-агресора. Для кожної зони та ситуації визначено основні підходи до кваліфікації документованих кримінальних правопорушень та інших подій, які застосовуються у правоохоронній практиці. Здійснено їх критичний аналіз, виявлено недоліки, запропоновано шляхи їх усунення. Здійснено розмежування ситуацій артилерійських обстрілів військових та цивільних об'єктів і з'ясовано їх вплив на кримінально-правову кваліфікацію. Наголошено на необхідності розгортання активної практики кваліфікації та документування фактів ведення агресивної війни за ч. 2 ст. 437 КК України.

Доведено можливість (з юридичної точки зору) вчинення терористичних актів і диверсій протягом та як елементів ведення агресивної війни. Ключовий критерій розмежування цих злочинів – суб'єктивна сторона їх юридичного складу. Практики терору і терористичних атак можуть бути використані та використовуються країною-агресором у загальному контексті агресивної війни проти України. Обґрунтовано хибність підходу до кваліфікації участі у воєнізованих, збройних формуваннях так званих ДНР, ЛНР за статтями 258-3 та/або 260 КК України. Наведено думку про те, що вступ на службу до воєнізованих, збройних підрозділів указаних утворень слід кваліфікувати як державну зраду або колабораційну діяльність за наявності підстав. У випадку примусової мобілізації країною-агресором чи її окупаційною адміністрацією мобілізований таким чином громадянин України має визнаватися жертвою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, та не підлягати утриманню як військовополонений.

Ключові слова: війна, деокупація, обстріл, мінування, заподіяння смерті, військовий злочин, теракт, диверсія.

Цитування (ДСТУ 8302:205): Orlov Yu. V., Pribytkova N. O. Qualification problems of war-related criminal offences documented on the de-occupied territories of Ukraine. *Law and Safety*. 2022. No. 3 (86). Pp. 48–59. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.04>.

Citation (APA): Orlov, Yu. V., & Pribytkova, N. O. (2022). Qualification problems of war-related criminal offences documented on the de-occupied territories of Ukraine. *Law and Safety*, 3(86), 48–89. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.04>.

EDNA RAQUEL HOGEMANN,

*Doctor of Juridical Science (S.J.D.), Professor of Law,
Federal University of the State of Rio de Janeiro (Brazil),
Center for Legal and Political Sciences,
Department of Legal, Political and Administration Sciences;*

 <https://orcid.org/0000-002-6274-0026>,

e-mail: edna.r.hogemann@unirio.br

THE MEASURE OF THE CONTRIBUTION OF MULTICULTURALISM IN CONSTRUCTING THE CURRENT BRAZILIAN CONSTITUTIONAL TEXT

Recognizing the importance of diversity through multiculturalism and its relationship with improvement of democracy through intercultural dialogues has been proposed. It has been considered the notion of multiculturalism and its acceptance with consequent and reaffirmation of human rights, as well as challenges inherent to realization of human rights in multicultural environment established by 1988 constitutional text. It is appropriate to mention the works of Parekh, Santos, and Taylor. With the help of the legal-descriptive method, through bibliographic review, legislative documents and analysis of examples, the relevance of the contribution of the theory of multiculturalism to the affirmation of human rights and the guarantee of a democratic legal state has been demonstrated.

Key words: *multiculturalism, intercultural dialogue, diversity, Brazilian Constitution, democracy.*

Original article

INTRODUCTION. Culturally differentiated groups or traditional communities have clamored over time for recognition of their unique culture. This desire to be recognized as different peoples is not based on universalist policies, but on policies of recognition of differences that will favor the construction of a historical and cultural heritage, and the formation of a national identity.

In several spaces, there are struggles for rights of recognition and belonging to a particular culture or social group. It is these struggles that lead human societies to find a specific way of being, which gives meaning to life and cultural differences. The cultural difference inherent to each social group spread across the planet gave rise to what is called multiculturalism.

The values of modernity, such as freedom, equality and justice, are increasingly disparate for different people or social groups. The consequences arising from the processes of homogenization of society, always based on the idea of equality between different individuals, led to the exclusion of various collective groups from society, as well as the non-recognition of cultural claims exposed by them.

In this way, multiculturalism emerges as a challenge to States strongly supported by the ideal of equality. In this sense, the emphasis on multiculturalism, as a movement opposed to the question of homogeneity, is necessary. The multicultural reality of the planet clashes with the prevailing capitalist system itself, with the phenomenon of globalization that, on the one hand,

plasters and standardizes the cultural, but, on the other hand, allows diversified cultures to approach and discuss the monocultural imposition.

Within this panorama, democracy is the promoter of discussions, as it allows the occurrence of debates and questions about diversity. And reflecting, debating and discussing the issue of multiculturalism, understanding the importance of cultural diversity present in contemporary societies, is a necessary act in the scenario of modernity.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. It is precisely from the questioning of democracy through multiculturalism that the need to recognize cultural diversity as a public space of a society is born. In other words, the need for recognition of cultural diversity by public institutions in contemporary societies. Therefore, difference is essential in multiculturalism for the definition of democracy as a genuinely heterogeneous space. The present study aims to contextualize the influences of multiculturalism and the consequent reaffirmation of human rights in the Federal Constitution of 1988¹, with emphasis on the specific protection of the rights of traditional communities, such as indigenous peoples,

---

¹ Constitution of the Federative Republic of Brazil (October 5, 1988). Official Gazette Federative Republic of Brazil, Brasília, DF, 05 Oct. 1988. URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicaoacompilado.htm (accessed 10 September 2022).

quilombolas and traditional extractive communities.

The work is organized in three parts. The first presents theoretical considerations about multicultural society and multiculturalism. By way of a definition, its interferences in the globalized world context and the tensions between equality and difference in the democratic environment are discussed.

The second part deals with the influences of multiculturalism in the Federal Constitution of 1988 and its consequences in the normative protection of the rights of traditional communities. The challenges inherent to the realization of human rights in the multicultural environment inaugurated by the Federal Constitution of 1988 will be dealt with in chapter 3 (three). Finally, an interpretative procedural turn is proposed that, on the one hand, contemplates an intercultural dialogue between the groups involved and, on the other hand, overcomes the dichotomy “cultural relativism x ethical universality”, all through the application of diatopic hermeneutics.

METHODOLOGY. The methodology chosen has a legal-descriptive method, with the application of a bibliographic survey, legislative documents, and analysis of examples to stimulate thematic understanding, without delving into a specific multicultural approach.

RESULTS AND DISCUSSION

1. Multiculturalism and multicultural society

The capitalist trend that excelled in social and cultural homogenization was maintained in some parts of the world, however, it did not manage to completely erase or suffocate existing differences.

Contemporary society is extremely diverse and complex, with differences in all sectors of human life. This is precisely why it can be seen that the simplistic logic of equality among all and the universalist project of modernity proved to be flawed, because they were not able to respond to the diverse claims of different peoples and cultures that began to emerge. In this sense, in comparison with human rights, it is worth remembering what the author of this essay already warned in her essay entitled. Human rights beyond dichotomy between cultural universalism and relativism (Hogemann, 2020):

The ethical values of a community vary according to the historical point of view and depend on specific circumstances. If this occurs within the same community, imagine in comparison to the values of different societies. This question is vitally important as regards the debate on the possibility of establishment of universal human rights references for all nations of the globe or not. The search

for an ideal of justice must necessarily consider respect for the other, its history, the context of domination in which it lives or lived, its fullness as a being.

Multiculturalism emerges, therefore, as an indicator of the crisis of the project of modernity, which opens a critical perspective of treatment of the main philosophical, political, and social categories that integrate the process of questioning at the level of multicultural claims and the very concept of difference.

New discussions and questions arise about the existing scientific, legal, political, social, and economic models that can be considered as foundations for the crisis of the universalist project of modernity and that demand, for the reformulation of such a project, as a fundamental requirement for the recognition of the valorization of cultural and multicultural diversity.

1.1. Conceptions about cultural diversity

It is important to consider, based on Parekh's (2006) conceptions, that cultural diversity in modern society presents different forms, of which this author lists at least three, namely: one in which its members share a common culture in a broad character, in which some of its members simultaneously embrace diverse beliefs and practices relating to special areas of life or develop relatively distinct lifestyles. This would be the case with the lifestyle or family arrangements of homosexual couples, considered unconventional, in this order certain riverside communities can also be identified, or even, according to the author, international jet-set executives, artists and others. They all widely share their system of society based on valleys and meanings and seek to build their own spaces for their lifestyles from them. It should be noted that they do not represent an alternative culture but seek to make the existing one plural. Parekh (2006) calls this sub-cultural diversity.

Another form of cultural diversity would be represented by those members of society who are highly critical of some of the central principles or values of the dominant culture and who seek to reconstruct them from their own conceptions. It is in this ballast that feminist struggles are deeply related to the patriarchal tendency, the religious to the secular orientation and environmentalists to the anthropocentric and technocratic tendency. According to Parekh (2006), these and other groups do not represent an example of subculture, as they often challenge the very Basis of the existing culture, pointing out intellectual perspectives on how the dominant culture could be reconstructed; reason why the author calls them as diversity of perspectives.

However, most modern societies also include more self-aware individuals who may be organized, communities that live using their own, and different systems of beliefs and practices. Here we can locate some cultural groups territorially concentrated such as the quilombos and indigenous communities, the Basques, Catalans, among others; as well as including new immigrants and other communities, such as Jews, Gypsies and Amish's. Parekh (2006) calls this community diversity.

It should be noted that, although these three types of cultural diversity share different resources and sometimes overlap them, in practice, they differ on important issues such as patriarchal supremacy and freedom from family arrangements.

Parekh (2006) clarifies that subcultural diversity is involved in a shared culture that intends to be accessible and diverse, but not replaced by another, which does not mean that it is more superficial or easier to accommodate than other types of diversity. Homoaffective unions, cohabitation and affective paternity are deeply controversial topics and, in general, provoke a strong reaction in many sectors of society. However, it must be noted that such issues are directly related and articulated to values such as personal autonomy and choices that derive from the dominant culture itself.

Diversity of perspectives represents a view of life that the dominant culture either completely rejects or accepts in theory but ignores in practice. This is a more radical stance than subcultural diversity, which makes it more difficult to accommodate.

Community diversity, on the other hand, presents itself in a different way, as it derives from and is sustained by a plurality of well-established communities, each with its own history and lifestyles that they wish to preserve and transmit. The diversity involved here is stronger and more persistent, it has well-organized social defenders, and it proves to be easier the more difficult it is to accommodate, depending on their demands and depth.

The terms multicultural society and multiculturalism are generally used in relation to a society that presents all three or other types of diversity, that presents some of them, or that is characterized by the presence of the third form of diversity.

1.2. Definition and characteristics of multicultural society and multiculturalism

It is important to point out that the authors, in the present essay, do not propose to reflect on non-Western traditions of thought, due to their limited knowledge in relation to them and in the sense of promoting a more clearly focused look at

the object of reflection: the experiences within the scope of western societies.

The expression "multiculturalism" was initially used in Canada, in 1965, aiming to describe a "peculiar" way of facing the coexistence with cultural diversity, and as a political movement it is just over 30 years old. It is important to note that, in the 1970s, Canada began to adopt multiculturalism as a public policy, with the creation of a ministry of multiculturalism in 1972; until the implementation of the Multiculturalism Law in 1988 (Heywood, 2010).

It is worth noting that the term multiculturalism is intended to designate the coexistence of cultural forms or groups characterized by different cultures within modern societies. It is a way of describing cultural differences in a global context. It aims at the institutional recognition of the rights of different values and cultural aspects present in a society. It is based on the terms of a possible relationship between cultures of different communities. The norms that regulate each claim, whether in the social, political, or linked to the principle of justice, cannot be the result of a single culture, but must be open and crossed by an open and frank dialogue between all.

Thus, by definition, a society based on multiculturalism is composed of different cultures or cultural communities with their own and distinct systems of meaning and meaning regarding humanity and the world. This is why an adequate theorization is not possible from the point of view of a single conceptual framework in relation to political theory, which is influenced by it or structurally inclined to a specific cultural perspective, which leads to not doing justice to the others.

Parekh (2006) considers that this does not mean that it is impossible, for example, to build a liberal theory about the multicultural society as Kymlicka (2006) and others did, to explore and deepen the theoretical resources of liberalism and reveal itself as a power of persuasion on liberals but warns that a single theory cannot be substantiated as a coherent and morally acceptable basis for a multicultural society. According to this author, it is necessary to reach a higher level of philosophical abstraction. Thus, it can be pointed out as Gadamer and Habermas, as well as other theorists of deliberative democracy, even if in non-coincidental ways, they seek, like Parekh, the dialogic basis as a major reference. A dialogue between cultural and ethical norms, principles and institutional structures presupposed and resulting from the dialogue.

Multiculturalism designates the "coexistence of cultural forms or groups characterized by different cultures within modern societies" (Santos,

Nunes, 2003), considering that culture refers to a historically created system of self-understanding in terms of which, a group of people confers meaning and organizes their lives in individual and collective terms. Thus, thanks to the human capacity to question oneself and the world and offer different answers to them, and also thanks to their different historical experiences, circumstances and powers to conceive different visions of the good life, different societies give rise to different cultures. It is noteworthy that multiculturalism recognizes the existence of this cultural plurality in the same State, breaking with the dogma of the unique people of modernity, based on the “recognition of difference and the right to difference and the coexistence or construction of a life in common beyond differences of various types” that Santos (2003) will call emancipatory multiculturalism.

In multiculturalism, there is the coexistence, in a specific country, region or place, of different cultures and traditions, there is a mixture of cultures, visions of life and values. Multiculturalism is pluralistic, as can already be seen, because it accepts different thoughts on the same topic, abolishing the single thought. There is dialogue between different cultures for peaceful coexistence and with positive results for both.

Difference is a structural component of social life and multiculturalism must drive the construction of a new paradigm for social relations, through an emancipatory posture, and no longer in the form of capitalist assimilation.

On the subject, attention should be paid not only to the possibility of realization, but also to the form of implementation. Global economic development threatens culture through economic assimilation. The globalization process causes, on the one hand, the homogenization of cultures and, on the other hand, it can be an important path for the construction of new emancipatory paradigms.

The new economy of global capitalism, born as a result of the realization of economic globalization by capitalist countries, multinational companies and global financial institutions, in the search for free trade, only increased poverty and social inequality, through the process of social exclusion, not only of people or cities, but also of different regions of the globe (Santos, 1997).

The doctrine of global capitalism defends the logic of economic expansion, based on the idea that economic growth would reduce poverty, since the benefits would reach all people due to the increase in free trade. It happens that, in practice, this does not happen, aggravating situations of poverty.

In parallel with globalization, there was a strong process of cultural uniformity, with

the massification of cultural patterns. However, in an alternative way, a tendency against the globalizing hegemony of the market has been emerging, as a result of the very practice of the globalization process, as it allows the approximation between cultures. As an example, the movements for environmental preservation and cultural diversity in the world are cited, which open up in search of the collective and fight against a hegemonic globalization.

Furthermore, these new conceptions aimed at the collective only take place in a democratic and participatory environment. The same is true of issues involving minorities and traditional communities. Multiculturalism presents itself, therefore, as a challenge for liberal democracies, supported by ideas of equality. However, it should be mentioned that the affirmation of difference alone is not desired, as this can serve as a justification for the exclusion, interiorization and discrimination of those who are different.

From this tension between equality and differences, it is possible to seek democratic multiculturalism as a policy capable of recognizing the uniqueness of each culture, expanding dialogue, and combining constitutional principles of dignity and respect for cultural diversity. And democracy, despite the various existing problems, is still the field where multicultural ideas can be sustained, since it is the space in which debate is allowed and, consequently, the improvement of ideals.

For Taylor (1998), democracy introduced the policy of egalitarian recognition, however, the importance of recognition was changing and increasing from the notion of individual identity. Identity presupposes that each human being has its own characteristics, formed, and negotiated in relationships with others, giving recognition of this identity by others, a fundamental importance. Taylor considers democracy as “the only non-political alternative to achieve the recognition of the other” (1988), that is, of diversity.

Democracy is the form of government in which political power belongs to the citizens. Democracy prevents tyranny, protects fundamental rights, guarantees a framework in which freedom can become reality, and enables a people to achieve self-determination. Citizenship implies a democratic process of participation, human development, political equality, and social responsibility. In the construction of a democratic society, which allows the free development of an effectively inclusive citizenship, capable of allowing a sphere of participation of all and of the new collective subjects, dialogue, public debate, and reflection are essential. Thus, the essential conditions are produced to expand and multiply

the spaces of freedom, equality, pluralism, and solidarity.

It would not be pertinent to conclude this topic on multicultural societies and multiculturalism without presenting some of the criticisms made to the elaboration of these concepts. Its opponents consider that multiculturalism can prove to be harmful to societies and especially harmful to native cultures. This is the case of the American political philosopher Brian Barry, who in his book entitled *Culture and Equality* argues that multiculturalism rejects an enormous intellectual and moral heritage of the Enlightenment and represents a “new form of barbarism”. His sympathizers include liberals and non-liberals, and his attack is initially directed at liberal thinkers themselves. In his view, those who call themselves liberals, but who defend or accept multiculturalism, are apostates or traitors to the liberal cause.

This is because, according to Barry, liberals who are sympathetic to multiculturalism or who redefine liberalism by opening space for it are promoting an initiative that is, at the very least, dangerous and condemned, insofar as this author considers multiculturalism and liberalism as irreconcilable doctrines. and any attempt at conciliation would end up corrupting and undermining the latter.

For Barry (2006), authors like Walzer would be “clearly illiberal”; Kukathas would not be liberal either, nor would Kymlicka; in his later writings, Rawls would have turned his back on liberalism and revealed himself as a true relativist Walzerian, insofar as for these authors the classic basis of liberal autonomy would be nothing more than a mere shadow.

Barry (2006) structures his thinking on the Enlightenment tradition, which he reformulated as “liberal egalitarianism” around fundamental premises: First, no social practice or institution can be considered sacred or self-recognized, insofar as it must be rationally justified and evaluated. critically, having as a filter the principles of equity, justice, and their relationship with public goods. Thus, no cultural practice can be binding simply because it is part of tradition or custom. Second, for this author it is necessary that all human beings share the same interests or conditions for their own development, which would result from the “universal nature of man”. As such, this author cannot conceive how some people prefer to die for Allah rather than for freedom in a corrupt society, reject religious freedom as a “temptation to apostasy”, choose as indigenous peoples and gypsies, in instead of “modern education”, valuing what these groups consider to be

true or consequent, rather than freedom of expression itself.

Parekh (2006) argues that, just as individuals may be materially disadvantaged, they may also be culturally disadvantaged and prevented from enjoying equal rights and opportunities. The author gives the example of a Sikh who is at a disadvantage with the rule prohibiting the wearing of turbans in schools and workplaces and must be exempted from it, to which is added the case of Seventh-day Adventists who cannot perform tasks. Although they are treated differently from others, they are not being privileged, but being equated with others. Barry disagrees, claiming that equal treatment means to treat uniformly and, therefore, the exemption to the Sikh or the Adventist member would constitute a privilege.

However, it is important to point out that no advocate of multiculturalism intends to impose unnecessary special rules and does not want exemptions in areas that require uniformity, which is why there is no practical or political difference with Barry’s thinking. The difference that proves to be fundamental is conceptual, insofar as, for multiculturalists, they defend exemptions as a way to equalize individuals in their inequalities over others; Barry would say they involve unjustified unequal treatment.

Finally, it should also be pointed out that Bryan Barry’s attack on multiculturalism, by stating that culture is only of marginal importance and that human nature is sufficient to explain human behavior, is guided by fragility insofar as it is admitted that no cultural practice is immune from criticism, that cultures often legitimize and serve dubious interests, which can be criticized not only internally, but also based on universal values. In this sense, it is worth mentioning the references to Baumanian thought pointed out by Högemann (2020) in the essay:

Bauman (2003) places a particularly lucid position on this alleged polemic, revealing what may at first appear to be an insuperable dichotomy, but which contains, at its core, two political projects of linkage and domination. And he goes further by considering that across lines the new neglect of difference is theorized with the recognition of what he calls “cultural pluralism” who’s informed and defended politics is known as multiculturalism. For this author, liberal-minded multiculturalism is aimed at tolerance both in relation to the rights of communities and the self-affirmation and public recognition of their identities by choice or by tradition.

On the other hand, it is no less opportune to bring up the fact that in addition to the widely known liberal forms of multiculturalism, there are also conservative, Marxist, socialist and even racist

versions. Multiculturalism in its European conception is quite different from the American and both from the Indian, for example. Unlike the USA, in the words of Parekh (2006), European states have long considered themselves nation-states, demand a close relationship between culture and state, tend to be hospitable or even hostile to different types of differences and built their own discourse on multiculturalism. Some of the advocates of multiculturalism. They are relativists, other universalists, still others reject this dichotomy, unproductive and dubious. Some are individualists, other communitarians, in addition to those who are situated between the two or reject them. As seen earlier in the present essay, there are liberals who disagree with their basic wallows and challenge each other's liberal credentials, so does multiculturalism.

Parekh (2006) rightly warns that when an author attacks multiculturalism, it is necessary to be attentive, as he will most likely seek to homogenize its different forms, equate it with a particular aspect of himself and end up misunderstanding those that do not fit into its simplistic version.

2. The multicultural paradigm present in the Federal Constitution of 1988

More than 30 (thirty) years after the promulgation of the Federal Constitution of 1988¹, there is no longer any doubt that Brazilian constitutionalism is pluriethnic and multicultural, and that all law, in its elaboration and application, has this landmark as an inescapable reference.

The central notion arising from the multicultural paradigm is that, within the national community, there are groups with specific identities and that it is up to the law to ensure that they “control their own institutions and ways of life and their economic development and maintain and strengthen their entities, languages and religions within the scope of the States in which they live [...]”.

The influence of multiculturalism is present not only in the protection of creations and cultural manifestations of the different social and ethnic groups that make up Brazilian society, but also permeates the concern of the constituent legislator to ensure cultural and territorial rights to traditional communities.

Multiculturalism seeks to describe the existence of a diversity of cultures in the world that

coexist and influence each other, both within and outside the same State. As a political project, it points to the celebration or recognition of these cultural differences. Emancipatory versions of multiculturalism are based on recognition and the right to difference, as well as the construction of a life in common, beyond differences.

In Latin America, multiculturalism found its translation into the constitutional legal world with the emergence of constitutions that began to recognize the multicultural and pluriethnic character of Latin American countries:

[...] The new constitutions emerged with a strong pluricultural, multiethnic and biodiversity-preserving character. Alongside the homogenizing individualism, a pluralism filled with social, cultural and natural diversity was recognized, in a perspective that can be called socio-environmental. [...] The constitutional legal systems, previously closed to the recognition of pluriculturalism and multiethnicity, gradually recognized that the countries of the continent have a varied ethnic and cultural formation, and that each human group that is organized according to its culture and lives according to its tradition, in accordance with the nature in which it participates, has the right to choose its own development (Filho, De Marés, 2003).

There is, therefore, a break in the individual constitutional paradigm, the emergence of the collective nature of the rights of traditional communities, such as indigenous peoples, quilombolas and traditional extractive communities. The way is opened for the possibility of survival of multiculturalism in a world in which the State only recognizes individual rights.

The Federal Constitution of 1988² follows the multicultural paradigm, as it recognized territorial and cultural rights to traditional communities, breaking with the previous model. The constitutional notions of collective ownership of rights, shared use and possession of natural resources and territories and respect for cultural differences gained strength.

And the multicultural orientation of the Federal Constitution of 1988 takes place precisely in the recognition of collective rights of traditional communities as culturally differentiated peoples. An important expression of the reception of multiculturalism is in article 215, §1, of the Federal Constitution of 1988, which determines the protection of popular, indigenous and Afro-Brazilian cultural manifestations and requires “[...] the valorisation and diffusion of these special cultures” (Silva, 2008).

¹ Constitution of the Federative Republic of Brazil (October 5, 1988). Official Gazette Federative Republic of Brazil, Brasília, DF, 05 Oct. 1988. URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicaocompilado.htm (accessed 10 September 2022).

² Ibid.

In harmony with such protections, Law No. 11,645, of March 10, 2008, stands out, which, by amending article 26-A of Law No. 9,394, of December 20, 1996, made it mandatory in elementary and medium, public and private, the study of Afro-Brazilian and indigenous history and culture, with programmatic content that contains several aspects of history and culture that characterize the formation of the Brazilian population, from these two ethnic groups, such as the study of history of Africa and Africans, the struggle of blacks and indigenous peoples in Brazil, Brazilian black and indigenous culture and blacks and Indians in the formation of national society, rescuing their contributions in the social, economic and political areas, relevant to the history of Brazil.

Article 231 of the Federal Constitution of 1988¹, which specifically deals with the indigenous issue, is also very clear about the reception of pluralism, as it recognizes the indigenous social organization, the natural multiethnicity, their customs and traditions, thus basing the relationships between Indians and non-Indians with clear respect for differences.

Therefore, the Federal Constitution of 1988, possessing an innovative and democratic character, protected cultural diversity and gave way to the affirmation of legal pluralism and a Multicultural State.

3. Challenges to the realization of human rights in the light of the constitutional multiculturalism of 1988

In view of the multicultural paradigm guiding the Federal Constitution of 1988, there are, however, some challenges for the realization of human rights. The first concerns the application of infra-constitutional law to groups whose social, economic and cultural conditions establish their own forms of expression that distinguish them from other sectors of the national community.

It is a fact that the pre-existing right to the Federal Constitution of 1988 did not contemplate them, as they did not even present themselves as subjects of rights in the face of it. However, international law and several conventions already incorporated into our legal system ensure that members of these groups enjoy the rights that national legislation grants to other sectors of the Brazilian population.

Applying this right without considering its specificities, in addition to accentuating and perpetuating the framework of exclusion, empties the multiculturalist achievements achieved since 1988. It is a true denial of dignified human existence.

Thus, it is necessary to consider that all this existing legal body can and must be mobilized to ensure the full and immediate exercise of human rights. It is necessary to choose the instrument with the widest and most rapid effectiveness, adapting it to the specificities of these rights, with a legal reinterpretation that considers the socio-cultural differences of the groups then involved.

The second challenge resides in the need to establish a relationship with the norm that is not of mere interpretation, in the sense of the reflexivity of the thought that returns on itself, given the pluralism embraced by the Federal Constitution of 1988.

Therefore, interpretation according to the traditional scholastic view, in which the interpreter assumes the position of a spectator endowed with a certain competence, who watches the show that is presented to him and, from his point of view, captures what seems essential to him and places it within the framework of the norm, which he also pre-understands. In an authentic interpretive procedural turn, it is necessary, initially, to undo the notion that the interpreter, for a given competence, is able to decipher, by himself, the norm in the abstract. There is no such act of prior deciphering. Norm and practice challenge each other all the time, and the former only makes sense in view of the latter.

Then, by constitutional mandate, it is necessary to recognize the group and its members' expressive freedom, with the establishment of an intercultural dialogue that contemplates the different knowledge and cultures of the groups involved. There is, here, a shift from the third to the first person, that is, from the interpreter to the members of the group. They are the ones who present the environment in which the norm is used and the attention it gives to it.

Only then, understanding the context of use revealed by the agents themselves and, from there, the meaning of the norm, will it be possible for the interpreter to build a decision that respects the multicultural paradigms involved and, effectively, protects the interests and legal interests in question.

The third challenge is to reconcile the respect for diversity resulting from multiculturalism with the universalism required for certain values. The theme, in short, has been analysed from two theoretical perspectives, namely, that of multicultural relativism and that of ethical universality.

Starting from the premise of the inexistence of universal values inherent to the human world society, multicultural relativism defends the existence and the necessary respect for the specific values and practices of different cultures. In

¹ Ibid.

the opposite direction, ethical universality seeks to standardize the common thinking of citizens, regardless of their cultural specificities, having as a paradigm the existence of universal values common to human society, such as morality, dignity, group survival and the search for continuity of individual life.

Taylor (1998) explains that each human being has its own unique way of being, in its own measure and emphasizes that:

Before the end of the 18th century, no one had thought that differences between human beings could assume this kind of moral importance. There is a certain way of being human which is my way. I am obligated to live my life, accordingly, not imitating someone else's life.

It is precisely this unique and original way of being of different minority groups, with differentiated identities, that must not be oppressed. The foundations of the ideals of multiculturalism have the power to introduce a new concept in the search for respect for the dignity of the human person and human rights.

Ethical universality, by not valuing cultural diversity, provides a real clash of civilizations, with the sacrifice of local legitimacy and the prevalence of typically Western assumptions, a phenomenon called hegemonic globalization (Santos, 1997).

The complexity of the subject does not allow conflict resolution through unilateral visions, with the simple application of existing legal texts and the use of traditional interpretive methods. It is necessary to recognize the right of peoples to dialogue among themselves in order, from then on, to establish legal-institutional mechanisms compatible with the multiple understandings of life and human existence and, consequently, effective before social groups.

Diatopic hermeneutics understood by Sousa Santos as a fundamental way of translating knowledge - notably those produced in North and South "regions" - and proposed by Raimon Panikkar as a methodology of intercultural dialogue, aiming at a practice of interpretation and translation of the dialogue between cultures is absolutely suitable for this purpose, as, in addition to increasing awareness of the incompleteness of each culture involved in the dialogue, it enables the construction of hybrid, collective, interactive, intersubjective and reticular legal forms that are richer and more widely shared.

Panikkar (2002) defends diatopical hermeneutics as a methodology for intercultural dialogue. To be guided by this methodology is much more than the mere application of an interpretation technique. Knowledge matters with the operationalization between conceptual distinctions,

which sustain and legitimize it, such as concept/symbol, logos/mythos, alius/alter, multiculturalism/interculturality. The explanation and adequate articulation of these conceptual pairs, among others, form the categorical framework presupposed by diatopical hermeneutics.

There are several research groups that approach the issue of Human Rights to the so-called critical multiculturalism. Among these groups, Souza Santos is one of those that refer to diatopical hermeneutics and the concept of homeomorphic equivalents, proposed by Raimon Panikkar (2002). The initial and fundamental assumption is that the use of these concepts is not reduced to a simple technique of interpretation, but that this theoretical framework is the product of a certain hermeneutic philosophy, whose focus is intercultural dialogue. Panikkar is one of the exponents of this philosophical current, which calls itself "intercultural philosophy" (Hogemann, 2015).

The titling procedure for lands occupied by remnants of quilombo communities is a practical example of the application of diatopic hermeneutics within the Brazilian constitutional order. The establishment of the institute of common property, until then non-existent in the Brazilian property right, in addition to protecting Afro-Brazilian cultural manifestations and intangible cultural heritage, as established in articles 215, § 1 and 216, of the Federal Constitution of 1988, gave adequate legal treatment of the tensions then existing between the recognition of differences and the material realization of equality, materializing the so-called emancipatory multiculturalism (Santos, 2003).

CONCLUSIONS. The proposal of modernity imposed a homogeneous character to humanity, based on always egalitarian standards. It so happens that the surface of the planet is made up of several completely different cultures, races and genders that have begun to demand their recognition.

It was not long before emancipatory struggles and claims based on multicultural ideals began to emerge on the world stage. Such ideals stand out for the recognition of difference and diversity, pointing out the need for cultures to be respected in their own manifestations, without any kind of fragmentation or cultural homogenization.

The multicultural perspective promotes the preservation of identities, the enrichment that comes from considering the positions and experiences of others, from knowing how to give and receive, from expressing and listening to opinions, in short, from assuming an interculturality in practice.

Recognizing and respecting traditional communities, deepening the notion of democracy, constitutes a basic premise to achieve the true

emancipation of these peoples, as well as to guarantee that their cultural rights are respected by the Democratic State of Law.

The desire of traditional communities is supported by an awareness of origin, a cultural and ethnic identity that opens paths and motivates the struggle for democratic emancipation and the conquest of space and recognition.

The participation of traditional communities in discussions and debates favors the construction of a country and a democratic political regime based on social, political, and cultural pluralism that considers and respects different conceptions and cultural diversity. Only a pluralistic and multicultural conception can reflect positively on history and society, because it welcomes cultural and social diversity, as well as offers a more authentic perspective of representation for culturally differentiated groups and traditional communities, in a heterogeneous and complex

process of sociopolitical formation of democratic society.

Today, multiculturalism is one of the biggest challenges imposed on the State, due to its own cultural diversity and conflicts within a country in search of social unity. This brings to the fore the need to incorporate these differences into current democratic systems, as well as the need to demystify an alleged constructed cultural homogeneity, striving for respect for difference.

Therefore, the construction of identity and protection of the differentiated culture of culturally diverse groups, especially traditional communities, must be promoted through an interpretive procedural turn that, on the one hand, contemplates an intercultural dialogue between the groups involved and, on the other, overcome the dichotomy “cultural relativism x ethical universality”, all through the application of diatopical hermeneutics.

REFERENCES

1. Barry, B. (2006). *Liberty and Justice: Essays in Political Theory*. Clarendon Press.
2. Bauman, Z. (2003). *Modernidade Líquida*. Jorge Zahar.
3. Canotilho, J. J. G. (2003). *Constitutional Law and Constitution Theory*. Almedina.
4. Filho S., & De Marés, C. F. (2003). Multiculturalism and Collective Rights. In: *The rebirth of indigenous peoples for the law*. Juruá.
5. Heywood, A. (2010). *Political Ideologies: From Feminism to Multiculturalism*. Attica.
6. Hogemann, E. R. (2015). Ethnodiversity: Recognition Policy in the Light of Ubuntu in Sousa Santos. In Boaventura E Cunha, T. (Ed.), *Actas International Colloquium Epistemologies of The South: South-South, South-North and North-South Global Learnings*. Coimbra.
7. Hogemann, E. R. (2020). Human Rights Beyond Dichotomy Between Cultural Universalism and Relativism. *The Age of Human Rights Journal*, 14, 19-36. <https://doi.org/10.17561/tahrj.v14.5476>.
8. Kymlicka, W. (2006). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press.
9. Panikkar, R. (2002). A self-critical dialogue. In J. Prabhu (Ed.), *The intercultural challenge of Raimon Panikkar* (pp. 227-292). Orbis Books.
10. Parekh, B. (2006). *Rethinking Multiculturalism Cultural Diversity and Political Theory*. 2nd. ed. Palgrave Macmillan.
11. Santos, B. De S. (1997). For a multicultural conception of human rights. *Critical Journal of Social Sciences*, 48, 11-32.
12. Santos, B. De S. (Ed.). (2003). *Recognize to Liberate: The Paths of Multicultural Cosmopolitanism*. Brazilian Civilization.
13. Santos, B. De S., & Nunes, J. A. (2003). Introduction: To Extend the Canon of Recognition, Difference and Equality. In B. De S. Santos (Ed.), *Recognize to Liberate: The Paths of Multicultural Cosmopolitanism* (pp. 25-68). Brazilian Civilization.
14. Silva, J. A. D. (2008). *Contextual Comments to the Constitution*. Malheiros.
15. Taylor, C. (1998). *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Instituto Piaget.

Received the editorial office: 11 September 2022

Accepted for publication: 22 September 2022

ЭДНА РАКЕЛЬ ХОГЕМАНН,

*доктор юридических наук, профессор права,
Федеральный университет штата Рио-де-Жанейро (Бразилия),
Центр юридических и политических наук,
кафедра юридических, политических и административных наук;
ORCID: <https://orcid.org/0000-002-6274-0026>,
e-mail: edna.r.hogemann@unirio.br*

**СТЕПЕНЬ ВКЛАДА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В ПОСТРОЕНИЕ ТЕКСТА
ДЕЙСТВУЮЩЕЙ КОНСТИТУЦИИ БРАЗИЛИИ**

Предложено признать важность разнообразия через мультикультурализм и его связь с улучшением демократии через межкультурный диалог. Рассмотрены понятия мультикультурализма и его принятие с последующим подтверждением прав человека, а также вызовы, связанные с реализацией прав человека в мультикультурной среде, установленной в тексте Конституции 1988 года. Уместно вспомнить работы Пареха, Сантоса и Тейлора. С помощью юридически описательного метода, путем библиографического обзора законодательных документов и анализа примеров продемонстрирована актуальность вклада теории мультикультурализма в утверждение прав человека и гарантирование демократического правового государства.

Ключевые слова: мультикультурализм, межкультурный диалог, разнообразие, Конституция Бразилии, демократия.

ЕДНА РАКЕЛЬ ХОГЕМАНН,

*доктор юридичних наук, професор права,
Федеральний університет штату Рио-де-Жанейро (Бразилія),
Центр правових і політичних наук,
кафедра правових, політичних та адміністративних наук;
ORCID: <https://orcid.org/0000-002-6274-0026>,
e-mail: edna.r.hogemann@unirio.br*

**СТУПІНЬ ВНЕСКУ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ПОБУДОВУ ТЕКСТУ ЧИННОЇ
КОНСТИТУЦІЇ БРАЗИЛІЇ**

Запропоновано визнати важливість різноманіття через мультикультуралізм та його зв'язок із повагою до демократії через міжкультурний діалог. Розглянуто концепцію мультикультуралізму та її прийняття з подальшим і відповідним підтвердженням прав людини, а також виклики, властиві реалізації прав людини в мультикультурному середовищі, встановленому в тексті Конституції 1988 р. Доречно згадати роботи Бхіху Пареха, особливо його дослідження мультикультуралізму в книзі «Переосмислення мультикультуралізму – культурне розмаїття та політична теорія», де він розглядав концепції мультикультурного космополітизму, захищені португальським соціологом Боавентурою де Суза Сантосом, через застосування діатопічної герменевтики, як це бачив Раймонд Паніккар, і концепції визнання в демократичному та мультикультурному сценарії, ідеалізовані Чарльзом Тейлором, співвідносячи їх із текстом Конституції 1988 р. Використано такі методи, як юридично описовий аналіз, огляд літератури, законодавчих документів та тематичних досліджень для демонстрації актуальності внеску теорії мультикультуралізму в утвердження прав людини та захист демократичної правової держави.

Цей текст побудований на появі нових питань і запитань про наукові, правові та існуючі політичні, соціальні та медичні основи, які можна вважати основами для кризи універсалістського проекту сучасності та які вимагають переформулювання такого проекту як фундаментальної вимоги або визнання та оцінки різноманітності культур і мультикультур. Мультикультуралізм виникає, вказуючи на кризу проекту сучасності, відкриваючи критичний погляд на трактування основних категорій, філософських, політичних і соціальних аспектів, які є частиною процесу сумніву між культурними претензіями та концепцією відмінності.

Ключові слова: мультикультуралізм, міжкультурний діалог, різноманітність, Конституція Бразилії, демократія.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Hogemann E. R. The measure of the contribution of multiculturalism in constructing the current Brazilian Constitutional text. *Law and Safety*. 2022. No. 3 (86). Pp. 60–69. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.05>.

Citation (APA): Hogemann, E. R. (2022). The measure of the contribution of multiculturalism in constructing the current Brazilian Constitutional text. *Law and Safety*, 3(86), 60–69. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.05>.

ВАЛЕНТИНА ГРИГОРІВНА ЖОРНОКУЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра правового забезпечення підприємницької
діяльності та фінансової безпеки;

 <https://orcid.org/0000-0001-7706-8538>,
e-mail: v.zhornokuy@gmail.com

УЧИНЕННЯ РИЗИКОВАНИХ ДІЙ ЯК ПІДСТАВА ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА

З'ясовано сутність ризикованих дій як підстави притягнення до відповідальності посадових осіб підприємницького товариства. Зроблено висновок, що з урахуванням сутності ризикової діяльності підприємницького товариства, спрямованої на отримання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками, в діях (бездіяльності) учасників відносин у межах відповідного виду юридичної особи присутніми є ризики як економічного, так і юридичного змісту. Такі ризики слід класифікувати на виправдані та невиправдані, що першочергово пов'язується з подальшою можливістю притягнення до відповідальності осіб, винних у заподіянні шкоди учасникам корпоративних правовідносин. Наголошено, що саме виправданий характер підприємницького ризику в діях осіб, які виконують функції органів підприємницького товариства, та їх розумна, добросовісна, з належною дбайливістю й обачністю діяльність, а також ужиття всіх заходів для належного виконання обов'язків та запобігання несприятливих правових наслідків для товариства дозволяє говорити про звільнення їх від відповідальності за завдані збитки.

Ключові слова: корпоративні правовідносини, юридична особа, підприємницьке товариство, відповідальність, посадова особа, ризик.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Підприємницьке товариство створюється для досягнення певної мети, яка вказується в його установчих документах і передбачає отримання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками (акціонерами). Назва «підприємницьке товариство» свідчить про його саме підприємницьку діяльність, однією з ознак якої є здійснення діяльності на власний ризик (ст. 42 Господарського кодексу України (далі – ГК України))¹. Однак у межах цивільно-правових зв'язків підприємницьке товариство відповідно до ст. 92 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)² набуває цивільних прав та обов'язків через свої органи (їх посадових осіб), які діють

відповідно до установчих документів та закону, або членів (акціонерів), які діють відповідно до довіреності. Відповідність меті організації є одним із критеріїв оцінки ефективності та правомірності дій членів її органів.

У ХХ ст. на перший план виходить тенденція усунення учасників (акціонерів) від управління поточною діяльністю товариств. Все частіше підприємницькими товариствами стали керувати професійні менеджери, які не є власниками часток (акцій) очолюваних ними товариств. Як наслідок, такий стан справ, коли товариством управляє «стороння особа», не міг не призвести до внутрішніх суперечностей між учасниками корпоративних правових зв'язків, а також до зловживань правами самими менеджерами таких товариств. Наведене стало одним зі стимулів до подальшого розвитку інституту відповідальності. Однак, на відміну від попередніх періодів, акцент було зроблено на відповідальності осіб, які входять до складу органів товариства і відповідно мають можливість розпоряджатися його майном, здійснюючи при цьому ризикові дії від імені та за рахунок майна товариства.

¹ Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 06.09.2022).

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 06.09.2022).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Метою публікації є з'ясування сутності і ролі ризикованих дій як підстави притягнення до відповідальності посадових осіб підприємницького товариства. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі *завдання*: оцінити роль посадових осіб такого товариства у набутті і здійсненні ними прав та обов'язків для самого товариства в межах цивільно-правових зв'язків; критично проаналізувати положення законодавства та цивілістичної доктрини із досліджуваної теми.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. У сучасній юридичній літературі питання правового становища органів підприємницьких товариств, зокрема їх посадових осіб, учинення ними ризикової діяльності від імені товариства, а також розуміння сутності ризику (зокрема, підприємницького) як умови цивільно-правової відповідальності набули теоретичного та практичного значення. Це пов'язано з різними підходами до обґрунтування підстав звільнення від відповідальності під час здійснення підприємницької діяльності, що пояснюється різноплощинністю окреслення кола прав та обов'язків, які мають посадові особи підприємницьких товариств.

В. В. Луць (2000, с. 841) зауважив на потребі у врахуванні того, що підприємцям доводиться часто приймати рішення в умовах невизначеності та ризику. Така ситуація ставить на порядок денний питання про те, чи визнає ЦК України якусь *іншу, ніж вина, суб'єктивну умову їх відповідальності*. Чи можна вважати, що у відповідальності без вини (так званої об'єктивної відповідальності) місце зазначеної суб'єктивної умови заступає ризик. На думку В. Д. Примака (2002, с. 201–202), актуальними залишаються питання, чи має місце і чи можлива відповідальність «за ризик» як такий, що є критерієм випадків «безвинної» відповідальності, і чи мають слугувати цьому особливості певної діяльності, які унеможливають, роблять явно недоцільним чи вочевидь несправедливим застосування відповідальності за шкоду.

Водночас покладення відшкодування на невинного правопорушника окремими науковцями пропонується розглядати мірою не відповідальності, а захисту на засадах ризику (Александров, 1955, с. 168). Наведена теза стала методологічною передумовою обґрунтованої в літературі теорії «ризик», за якою відшкодування шкоди в цих випадках відбувається не на засадах відповідальності, а в порядку особливої правової форми відновлення майнового становища потерпілого (Красавчиков, 1966). Теорія «ризик» ґрунтується на

суб'єктивній підставі ризику несення відповідальності (або відповідальності «за ризик»), яка передбачає виключення протиправності дій через їх учинення в межах виправданого виробничого та іншого службового ризику суб'єктами, пов'язаними з таким ризиком видів діяльності (лікарями, пожежними тощо) (Тархов, 1997, с. 294). Стосовно наведеного зазначено, що ризик може поряд із виною бути суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності, а твердження про можливість застосування відповідальності за наявності самих лише об'єктивних підстав – необґрунтованими (Ойгензихт, 1972, с. 213). Водночас звертається увага, що суб'єктивною підставою виникнення юридичного обов'язку відшкодувати шкоду і відповідальності, що є похідним із невиконання вказаного обов'язку, є ризик допущення «ймовірних», випадкових обставин, що спричиняють негативні наслідки для інших осіб (Братусь, 1976, с. 168).

Інший підхід щодо підстав відшкодування завданої шкоди ґрунтується на запереченні ризику як підстави цивільно-правової відповідальності, яка має визначатися на засадах вини (з певними винятками). На думку Р. А. Майданика (2013, с. 122), сенс такого підходу становить теза, що зазвичай відповідальність за завдану шкоду настає за наявності вини заподіювача шкоди, а у випадках, передбачених законом, – і без вини. Так, зазначено, що ризик не зумовлює і не виключає ні винності, ні протиправності (Примак, 2002; Тархов, 1997). Встановлення вини без відповідальності прихильники цієї теорії вбачають у необхідності «належної, необхідної державі і суспільству поведінки» (Антимонов, 1950, с. 88), або «підвищеної пильності» (Агарков и др., 1944, с. 337), або в забезпеченні «особливої обережності» (Братусь и др., 1950).

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. З'ясування особливостей учинення ризикованих дій як підстави притягнення до відповідальності посадових осіб підприємницького товариства не є можливим без застосування основних інструментів методології правової науки, що зумовлено невідповідністю сфери «дійсного» і сфери «знань про дійсне», які криються в методології, що використана для вивчення означеної проблеми в межах цивільно-правових знань. Як наслідок, для досягнення поставленої мети наукової статті використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Питання методології (загалом) та використання різних методів наукового дослідження (безпосередньо) у правовій доктрині

вирішується неоднозначно, оскільки за наявності інформації з офіційних чи неофіційних джерел дослідники застосовують різні, часто суперечливі один одному методи. Проте загальновизнаними та необхідними для будь-якого наукового дослідження є методи аналізу та синтезу, що були використані в цій статті.

Саме аналіз сучасних підходів до розуміння суб'єктного складу відповідальності учасників корпоративних відносин за шкоду, заподіяну товариству, дозволив розвинути наукову позицію про те, що такими особами слід визнавати безпосередньо осіб, які виконують функції органів підприємницького товариства, а не самі його органи. Крім того, метод аналізу застосовувався для з'ясування видів ризику, що мають місце в межах корпоративних відносин, з їх поділом на виправдані та не виправдані. Наслідком з'ясування сутності відповідної видової гами стало твердження про можливість притягнення до відповідальності за шкоду, заподіяну товариству, його посадовими особами лише внаслідок не виправданих ризикових дій (бездіяльності).

Синтез як метод наукового пізнання, що становить розумове поєднання складових сторін, елементів, якостей, зв'язків досліджуваного об'єкта, виділених у результаті аналізу, і вивчення цього об'єкта як єдиного цілого, дозволив дійти висновку про розуміння сутності ризику в межах корпоративних відносин як можливості настання негативних наслідків для учасників (акціонерів) підприємницького товариства та (або) самого такого товариства внаслідок їх участі в корпоративних відносинах.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Сучасна світова практика здійснення підприємницької діяльності виходить із того, що директор (керівник) або член наглядової ради товариства – це така ж сама професія, як бухгалтер чи юрист. Тому такі особи не повинні мати якого-небудь імунітету і звільнятися від відповідальності перед товариством, його учасниками (акціонерами) або кредиторами у випадку невиконання (неналежного виконання) покладених на них обов'язків. Таке базове положення закріплене в законодавстві більшості країн світу. Слід погодитися з І. В. Спасибо-Фатєєвою (2021, с. 27), яка зауважує, що питання про обов'язки безпосередньо пов'язане з проблематикою відповідальності за простою схемою: невиконання обов'язку має тягнути за собою відповідальність.

Органи підприємницького товариства як юридичної особи не визнаються суб'єктами права, відповідно не можуть нести відповідальність. Однак у зв'язку з тим, що вони мають

людській субстрат (їх становлять люди – фізичні особи), відповідати мають як раз ті фізичні особи, які й утворюють ці органи (Жорнокуй, 2015). Саме тому, наприклад, у ст. 90 Закону України «Про акціонерні товариства»¹ та ст. 42 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»² йдеться про відповідальність не наглядової ради чи колегіального виконавчого органу, а посадових осіб товариства, які їх утворюють. При цьому законодавець прямо встановлює, що в разі, якщо відповідальність несуть кілька вказаних осіб, їх відповідальність перед товариством є солідарною.

Сучасна судова практика в Україні виходить із того, що національне законодавство у сфері банкрутства з 1 січня 2000 р. містить у собі інститут субсидіарної відповідальності керівника та інших осіб за боргами боржника, що унеможливорює посилення відповідача на його необізнаність про наслідки можливості покладення на нього субсидіарної відповідальності. При цьому загальне спрямування такого інституту вбачається у приватно-правовому розрізі в контексті необхідності спонукання суб'єктів господарювання до добросовісної поведінки, яка матиме на меті погашення боргів перед кредиторами – особами приватного права, і він має публічно-правову сферу застосування, яка зводиться до неприпустимості доведення боржника до банкрутства, фіктивного банкрутства, а також ухилення від сплати податків шляхом доведення боржника до банкрутства та фіктивного банкрутства як інструментів досягнення такої мети³.

Відповідальність посадових осіб підприємницьких товариств у сучасному праві вивчається в контексті корпоративного управління як один з елементів системи управління і контролю компаній та один із засобів забезпечення

¹ Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20> (дата звернення: 06.09.2022).

² Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> (дата звернення: 06.09.2022).

³ Постанова Верховного Суду від 14.09.2021 : справа № 923/719/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/99860459> (дата звернення: 06.09.2022).

їх відповідального менеджменту. Саме питання чіткого розмежування повноважень між органами підприємницького товариства тісно пов'язане з питанням відповідальності їх посадових осіб перед самим товариством, оскільки їх відповідальність завжди настає внаслідок порушення тих обов'язків, які покладаються на той чи інший орган (на ту чи іншу посадову особу).

Існує думка, що відповідальність осіб, які виконують функції органів товариства, має деліктний характер. Однак така відповідальність настає за порушення корпоративних обов'язків, що закріплені на рівні законодавства та установчих документів товариства. Корпоративні відносини між такими особами і самим товариством є відносними, заснованими на змісті засновницького документа і на згоді певних осіб увійти до складу органів товариства. Тому, незважаючи на відсутність цивільно-правового договору, відповідальність цих осіб не може вважатися деліктною, оскільки її підставою є порушення корпоративних обов'язків, що є похідними з корпоративних актів. Правильніше говорити про корпоративну відповідальність (відповідальність за порушення корпоративних обов'язків), яка відрізняється як від відповідальності за порушення зобов'язань (договірної відповідальності), так і від відповідальності за делікт і є особливим видом цивільно-правової відповідальності. Про особливий характер відповідальності осіб, що виконують функції органів товариства, яка не є ні договірною, ні деліктною, вже зверталася увага в літературі (Гришина, 2015; Жорнокуй, 2007; Жорнокуй, 2010).

У ЦК України немає норми про можливість притягнення осіб, що здійснюють функції органів підприємницьких товариств, до відповідальності, якщо вони діяли на підставі рішень інших органів товариства. Незважаючи на вказівку ч. 4 ст. 92 цього Кодексу на солідарну відповідальність членів органу юридичної особи та інших осіб, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від її імені, порушують свої обов'язки щодо представництва, не виключена ситуація, коли, наприклад, директор, який виконує рішення загальних зборів або наглядової ради, уклавши не вигідний для товариства правочин, буде посилатися на відсутність своєї вини, оскільки виконував рішення вищого органу. У зв'язку із цим у ЦК України необхідно закріпити вимогу, що відповідальність осіб, які здійснюють функції органів підприємницьких товариств, має самостійний характер і не залежить від того, чи були їх дії засновані на рішеннях інших орга-

нів товариства (загальних зборів, наглядової ради тощо).

Не є підставою для відмови в задоволенні вимоги про стягнення з посадової особи збитків сам по собі той факт, що її дія (наприклад, учинення правочину), яка викликала для товариства негативні наслідки, була схвалена рішенням колегіальних органів товариства, а також його учасників (акціонерів), або така посадова особа діяла для виконання вказівок таких осіб, оскільки орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень (ч. 3 ст. 92 ЦК України). Водночас поруч із такою посадовою особою солідарну відповідальність за завдані збитки, заподіяні товариству винними діями або бездіяльністю, можуть нести інші члени колегіальних органів (ч. 1 ст. 90 Закону України «Про акціонерні товариства», частини 2, 4 ст. 40 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»).

У випадках недобросовісного та (або) нерозумного виконання обов'язків із вибору і контролю за діями (бездіяльністю) представників, контрагентів за цивільно-правовими договорами, працівників підприємницького товариства, а також неналежної організації системи управління ним особи, які виконують функції органів, відповідають перед товариством за завдані в результаті цього збитки. Під час оцінки добросовісності та розумності цих дій (бездіяльності) таких посадових осіб господарські суди мають враховувати, чи входили та чи мали, беручи до уваги звичайну ділову практику і масштаб діяльності товариства, входити до кола безпосередніх обов'язків конкретної посадової особи такі вибір і контроль, у тому числі чи не були спрямовані її дії на ухилення від відповідальності шляхом залучення третіх осіб. Про недобросовісність і нерозумність дій (бездіяльності) особи, яка виконує функції органу товариства, серед іншого, можуть свідчити порушення нею прийнятих у цій юридичній особі звичайних процедур вибору і контролю.

При визначенні інтересів підприємницького товариства слід враховувати, що основною метою його діяльності є отримання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (ст. 84 ЦК України); також необхідно брати до уваги відповідні положення установчих документів і рішень органів такого товариства (наприклад, про визначення пріоритетних напрямів його діяльності, про

затвердження стратегій розвитку та бізнес-планів тощо). Особа, яка виконує функції органу підприємницького товариства, не може бути визнана такою, що діяла в інтересах цього товариства, якщо вона діяла в інтересах одного чи кількох його учасників (акціонерів), але у збиток самому товариству.

У використаній конструкції відповідальності осіб, що виконують функції органу підприємницького товариства, вина може бути виражена як у формі умислу, так і у формі необережності. Застосування такого підходу обумовлено необхідністю діяти розумно і добросовісно, що не дозволяє вказаним особам відійти в конкретних обставинах від таких критеріїв і недооцінити ступінь ризику завдання шкоди товариству. Через ці обставини такі особи мають відповідати як за усвідомлення можливості завдання шкоди товариству і прагнення їх настання (умисел), так і за неприйняття ними всіх необхідних заходів для попередження порушення, які у силу свого становища з урахуванням знань і досвіду зобов'язані були прийняти (необережність).

Наприклад, зазначено, що для притягнення до відповідальності необхідно довести, що директор діяв недобросовісно і нерозумно, що фактично означає необхідність доведення вини і презумпцію невинуватості порушника. Зазначені особи визнаються невинними, якщо вони діяли розумно, добросовісно, із належною дбайливістю й обачністю, вжили всіх заходів для належного виконання обов'язків та запобігання несприятливим правовим наслідкам (об'єктивістська концепція). Ігнорування вини як самостійного елементу корпоративного правопорушення веде до того, що діяльність керівника юридичної особи фактично прирівнюється до підприємницької, що суперечить вищезазначеному «правилу ділового рішення» (Кологойда, 2021, с. 67).

Одна з перешкод притягнення осіб, які виконують функції органів товариства, до відповідальності за заподіяні ними збитки зумовлена тим, що досить складно доказувати їх вину за заподіяні збитки товариству. Їх вина може бути встановлена і безпосередньо судом під час розгляду позову про відшкодування збитків, заподіяних товариству (Майданик, 2019, с. 142). При цьому корпоративне законодавство (ст. 92 ЦК України, ст. 89 ГК України) не передбачає підстав для обмеження відповідальності посадової особи залежно від ступеня її вини та дій інших учасників товариства. Тому посадові особи повинні нести повну відповідальність за заподіяні товариству збитки. Однак слід врахувати, що особа, яка вико-

нує функції органу підприємницького товариства, звільняється від відповідальності, якщо доведе, що укладений нею правочин хоча й був невігідним, але є частиною взаємопов'язаних правочинів, об'єднаних спільною підприємницькою метою, в результаті яких передбачалося отримання прибутку самим товариством. Така особа також звільняється від відповідальності, якщо доведе, що невігідний правочин укладено для попередження ще більших збитків інтересам товариства.

Обов'язок осіб, що виконують функції органів підприємницьких товариств, діяти добросовісно і розумно в інтересах товариства означає, що вони мають виявляти під час здійснення своїх прав і виконання обов'язків турботливість та обачність, яких слід очікувати від гарного керівника в аналогічній ситуації за ідентичних обставин. Розумні та добросовісні дії таких осіб передбачають прийняття рішень з урахуванням всієї наявної інформації, в умовах відсутності конфлікту інтересів, з урахуванням рівного ставлення до учасників (акціонерів) товариства, в межах звичайного підприємницького ризику.

У зв'язку з тим, що при інвестуванні у корпорацію має місце невизначеність і відсутність гарантій за результати її підприємницької діяльності, в тому числі в ринковій вартості часток (акцій), очевидним є факт присутності *ризиків* у самих корпоративних відносинах. Це може бути пов'язано з низкою факторів: зміною інвестиційного клімату у країні або законодавства, економічних, політичних чи соціальних факторів (наприклад, введення воєнного стану) або вчиненням ризикових дій особами, які виконують функції органів підприємницького товариства.

Ризиковість як ознака підприємницької діяльності може мати економічний характер і ґрунтуватися на тому, що підприємець не має всієї достовірної інформації про суспільні, в тому числі економічні, процеси, у зв'язку з чим не може з абсолютною точністю обрати вид діяльності, який не спричинить йому збитків. З юридичної точки зору ризикованість ґрунтується на тому, що межі матеріальної відповідальності контрагентів можуть бути вужчими, ніж шкода, спричинена ними підприємцю. Це ставить питання додаткових гарантій виконання підприємницьких зобов'язань для їх учасників (Махінчук, 2019, с. 11). Зазвичай, під власним комерційним ризиком розуміють можливі негативні майнові наслідки підприємницької діяльності, що виникають у процесі її здійснення і не пов'язані з будь-якими упущеннями з боку підприємця (Махінчук, 2020, с. 133).

Розглядаючи взаємодію учасників (акціонерів) та самого підприємницького товариства в особі його органів (посадових осіб) можна зазначити, що обидві групи суб'єктів здатні створювати додаткові ризики у корпоративних відносинах.

Прикладом *ризиків, створених учасниками (акціонерами) для самого товариства*, можуть бути: ризик зупинення діяльності товариства внаслідок заборон контролюючих або судових органів; безпосереднє блокування роботи товариства. Так, у відносинах з особами, які виконують функції органів товариства, учасники (акціонери) можуть виступити «єдиним фронтом», коли для останніх створюються ризики з боку менеджменту. Прикладами *ризиків, створених посадовими особами підприємницького товариства*, є: ризик непрофесійного управління товариством, ризик його банкрутства, ризик порушення прав учасників (акціонерів) на участь в управлінні, ризик втрати контролю над діями органів товариства, ризик неповного або спотвореного розкриття інформації про його діяльність, ризик «вимивання» його активів, ризики, що виникають при реорганізації товариства, ризик примусової втрати корпоративного контролю внаслідок поглинання товариства тощо.

У цивільному обороті конструкція підприємницького товариства передбачає побудову його відповідальності на засадах ризику, саме тоді відповідальність посадових осіб, які виконують функції його органів, перед товариством – на засадах вини. Підприємницька діяльність здійснюється всіма суб'єктами на власний ризик, але ступінь ризику і супутні обставини не мають перевищувати розумної межі. Безумовно, критеріїв розумності підприємницького ризику ніхто не напрацював (скоріше за все зробити це неможливо), оскільки в кожній конкретній ситуації саме особи, що виконують функції органу підприємницького товариства, мають визначати розумність дій і межі підприємницького ризику.

У закордонних правопорядках відповідна ідея була реалізована в концепції *Business Judgment Rule*. Велика заслуга в широкому застосуванні цієї концепції у всьому світі належить США. У судовій практиці цієї країни напрацьовані певні критерії застосування *Business Judgment Rule* до рішень, які призвели до виникнення у корпорації збитків. У силу цієї концепції суд виходить із того, що директори діяли в найкращих інтересах для корпорації; їх судження були незалежними; фідучіарні обов'язки директорів були виконані належним чином; директори були належним чином інфор-

мовані під час прийняття рішення. Спростування позивачем цієї презумпції за одним із пунктів свідчить про неналежне виконання директорами своїх фідучіарних обов'язків. Лише у цьому випадку директор має довести, що він діяв в інтересах товариства і його рішення були обґрунтованими (Cahn, Donald, 2010, p. 372).

Правило про *Business Judgment Rule*, крім недопущення судового контролю за підприємницькими рішеннями осіб, що виконують функції органів підприємницького товариства, у своїй основі містить й інші положення. Безпосередньо воно означає, що навіть найбільш добросовісний керівник може прийняти рішення, яке в подальшому може порушити інтерес товариства. Така особа має приймати рішення, будучи належним чином інформованою про справу і не мати особистого інтересу в ній. Такий підхід виступає як спосіб попередження необґрунтованих позовів до членів органів товариства, допомагає їм не боятися свавільного притягнення до відповідальності та приймати обґрунтовані, навіть *ризиковані рішення*, які є необхідними для ефективного і цілеспрямованого здійснення підприємницької діяльності. Отже, такий підхід не дозволяє учасникам (акціонерам) перетворювати суд на «зброю» для звільнення з посад «незручних» посадових осіб (для цього в законодавстві передбачені спеціальні способи).

Учені неодноразово зверталися до категорії ризику для обґрунтування теорій відповідальності без вини. Так, пропонується не розглядати ризик як суб'єктивну умову відповідальності за аналогією до вини, адже ризик не відображає відношення зобов'язаної особи до своїх протиправних дій. До того ж закон, за загальним правилом, покладає відповідальність саме за вину, а не за ризик (Дмитриєва, 1997, с. 46). Висловлено згоду лише з тим, що добросовісність, вина і ризик безумовно є суб'єктивними категоріями, що характеризують психічне ставлення особи до своєї діяльності (Галкевич, 2021, с. 168).

Ризик є станом, який характеризується ймовірністю, невизначеністю та альтернативністю. Цей стан не зумовлює протиправності поведінки суб'єктів, а слугує лише «фоном» учинення дій. Звичайно, ризик може спонукати осіб до вчинення чи не вчинення дій, але саме вольова діяльність може розглядатись як протиправна поведінка. Власне від того, чи була поведінка правомірною або протиправною, залежить визнання ризику *виправданим* чи *невиправданим* (Великанова, 2019, с. 355).

Під виправданим ризиком розуміють таку діяльність особи, яка спрямована на досягнення

поставленої мети, що є суспільно корисною, при цьому в інший спосіб ця мета не може бути досягнута (Бездетко, 2013, с. 24). І хоча цивільне законодавство прямо не вказує на виправданий ризик як на підставу звільнення особи від майнової відповідальності, опосередковано такий підхід є похідним із положень ст. 1166 ЦК України, відповідно до якої відшкодовується майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю. І лише у випадках, передбачених ЦК України та іншими законами, може відшкодуватися шкода, завдана правомірними діями (Великанова, 2019, с. 356).

Оскільки порушення принципів добросовісності, розумності і справедливості пов'язане із проявом неналежної завбачливості, це передбачає наявність вини особи у спричиненні шкоди. Крім того, на осіб, які виконують функції органів підприємницького товариства, покладається обов'язок діяти розумно і добросовісно та не перевищувати своїх повноважень. Невиконання такого обов'язку вказує на протиправність поведінки, що є підставою цивільно-правової відповідальності (Артикуленко, 2018, с. 167). У таких випадках ризик має визнаватися невиправданим, а винна поведінка виключає ризик. Натомість під виправданим ризиком як підставою звільнення особи від цивільно-правової відповідальності доцільно розуміти таку поведінку суб'єкта у стані ризику, яка здійснювалася ним відповідно до наданих йому повноважень та згідно з призначенням належних йому прав за відсутності порушень меж їх здійснення, а також встановлених правил.

Зауважимо, що в межах корпоративних відносин ризик можна розуміти як можливість настання негативних наслідків для учасників (акціонерів) підприємницького товариства та (або) самого такого товариства внаслідок їх участі у корпоративних відносинах. Пропонується називати такі ризики корпоративними та вказується, що вони можуть мати економічний (наприклад, ризик знецінення акцій) або юридичний (наприклад, ризик неможливості здійснення прав з акцій та щодо акцій) характер (Петровська-Караченчева, 2007, с. 346–347).

За своїм функціональним призначенням юридичний ризик може бути умовою відповідальності або звільнення від неї. Як умову звільнення від безвинної відповідальності в літературі пропонується розглядати виправданий (припустимий) ризик, під яким розуміються дії заподіювача шкоди, спрямовані на недопущення шкідливого результату (шкоди) відповідно до стандартів поведінки (діяльності),

що встановлюють загальновизнані правила безпечної, іншої виправданої за таких обставин правомірно шкідливої поведінки (діяльності). Отже, юридичний ризик виконує дві протилежні за наслідками функції: може бути умовою відповідальності або звільнення від неї. Наведене, на думку Р. А. Майданика (2013, с. 124–125), свідчить про доцільність визнання ризику самостійною (додатковою) умовою безвинної цивільно-правової відповідальності поряд зі шкодою, причинним зв'язком і протиправністю.

Науковцями вказується на суб'єктивно-об'єктивну природу ризику, що передбачає свідоме припущення настання ймовірних шкідливих чи інших небажаних наслідків і незалежну від суб'єктивних підстав нормативно закріплену можливість виникнення обов'язку щодо усунення зазначених наслідків (Волосенко, 2011, с. 5). Характерними для ризику є як суб'єктивні, так і об'єктивні ознаки. До об'єктивних відносять: результат (наслідок дій, події) та ймовірний характер настання такого результату (наслідку), невизначеність. До суб'єктивних – усвідомлення факторів ризику, визначення ступеня ймовірності та рівня ризику, передбачення можливості результатів своєї діяльності та вибір варіанта поведінки у конкретній ситуації (Великанова, 2017, с. 83).

У цивільно-правовій доктрині не склалася однозначна позиція щодо співвідношення ризику та відповідальності. По-перше, цивільно-правова відповідальність і ризик співвідносяться як дійсність і можливість, тому що цивільно-правова відповідальність є покладенням невикладних майнових наслідків на особу, яка допустила порушення цивільних прав і обов'язків. Несення ризику не передбачає безпосереднього покладення на особу невикладних майнових наслідків, а тільки означає можливість настання невикладних майнових наслідків у майновій сфері певної особи. По-друге, загальними умовами настання цивільно-правової відповідальності є порушення суб'єктивного права і (або) юридичного обов'язку, вина правопорушника, причинно-наслідковий зв'язок між діями правопорушника і збитками потерпілого, шкода або збитки на стороні потерпілого.

Наприклад, ризиковим характером може бути наділений будь-який договір. Для цього достатньо, щоб передбачене договором виконання або його обсяг були поставлені в залежність від недостовірної обставини. Якщо сторонам або хоча б одній стороні договору наперед відомо, що передбачена подія обов'язково настане або, навпаки, не настане, то у такому випадку страхування неможливе, адже

воно втрачає свою основну ознаку – ризиковий характер (Міловська, 2019, с. 166). Щодо діяльності посадових осіб підприємницького товариства можна зауважити, що якщо вони знали про ймовірність настання негативних (збиткових) наслідків для товариства від укладення конкретного договору, то вони мають відповідати за завдання шкоди товариству. Тобто ризик у цьому разі можна розглядати як небезпеку виникнення несприятливих наслідків, відносно якої не відомо, настане вона чи ні (Гринюк, 2004, с. 7).

Тобто під час учинення ризикових дій особами, які виконують функції органів підприємницького товариства, існує ймовірність настання негативних майнових наслідків для такого товариства. Ймовірність як ознака ризику покладена в основу поняття невизначеності, якою вважається ситуація, коли настання подій дуже ймовірне і може бути оцінене кількісно. Зазначено, що при цьому ймовірність розуміється як кількісна характеристика ступеня можливості виникнення будь-якої визначеної події за тих чи інших визначених умов, здатних повторюватися необмежену кількість разів.

ВИСНОВКИ. З урахуванням сутності ризикової діяльності підприємницького товари-

ства, спрямованої на отримання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками, у діях (бездіяльності) учасників відносин у межах відповідної виду юридичної особи присутніми є ризики як економічного, так і юридичного змісту. Такі ризики слід класифікувати на виправдані та невиправдані, що пов'язуються з подальшою можливістю притягнення до відповідальності осіб, винних у заподіянні шкоди учасникам корпоративних правовідносин.

Саме виправданий характер підприємницького ризику в діях осіб, які виконують функції органів підприємницького товариства, та їх розумна, добросовісна, з належною дбайливістю й обачністю діяльність, а також ужиття всіх заходів для належного виконання обов'язків та запобігання несприятливим правовим наслідкам для товариства дозволяє говорити про звільнення їх від відповідальності за завдані збитки.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що у вітчизняному праві потребує вдосконалення правовий механізм цивільно-правової відповідальності посадових осіб перед підприємницьким товариством за вчинення дій, які мають ризиковий характер та можуть викликати завдання збитків товариству.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе. М. : Госюриздат, 1955. 175 с.
2. Антимонов Б. С. Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении. М. : Госюриздат, 1950. 275 с.
3. Артикуленко О. В. Правосуб'єктність юридичної особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 228 с.
4. Бездетко Д. Риск исполнителя в гражданских правоотношениях, возникающих из договора оказания услуг охраны жизни и здоровья физического лица. *Закон и жизнь*. 2013. № 8/2. С. 23–26.
5. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). М. : Юрид. лит., 1976. 216 с.
6. Братусь С. Н., Генкин Д. М., Лунц Л. А., Новицкий И. Б. Советское гражданское право : учебник : в 2 т. / под ред.: Д. М. Генкина. М. : Госюриздат, 1950. Т. 1. 495 с.
7. Великанова М. М. Поняття та структурні елементи ризику: цивільно-правовий аспект. *Університетські наукові записки*. 2017. № 3. С. 76–86.
8. Великанова М. М. Ризики в цивільному праві : монографія. Київ : Алерта, 2019. 378 с.
9. Волосенко І. В. Ризик у цивільному праві (поняття, природа, види) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 19 с.
10. Галкевич С. В. Принципи справедливості, добросовісності, розумності деліктної відповідальності у цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2021. 235 с.
11. Гражданское право : учебник : в 2 т. / под ред. М. М. Агаркова, Д. М. Генкина. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1944. Т. 1. 419 с.
12. Гринюк О. В. Цивільно-правові аспекти майнового страхування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 20 с.
13. Гришина І. І. Цивільно-правова відповідальність учасників акціонерних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 194 с.
14. Дмитриева О. В. Ответственность без вины в гражданском праве : учеб. пособие. Воронеж : Изд-во ВВШ МВД РФ, 1997. 136 с.
15. Жорнокуй Ю. М. Відповідальність учасників акціонерних правовідносин: механізм закріплення і правові проблеми застосування деяких положень чинного законодавства. *Вісник господарського судочинства*. 2010. № 5. С. 110–117.

16. Жорнокуй Ю. М. Окремі питання визнання членів органів акціонерного товариства учасниками корпоративного конфлікту. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 9. С. 8–12.
17. Жорнокуй Ю. М. Правова природа та сутність корпоративної відповідальності: теорія та шляхи визначення. *Вісник господарського судочинства*. 2007. № 4. С. 80–85.
18. Кологойда О. Інститут юридичної відповідальності в корпоративному праві. *Право України*. 2021. № 6. С. 59–77. DOI: <https://doi.org/10.33498/loou-2021-06-059>.
19. Красавчиков О. А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. М. : Юрид. лит., 1966. 200 с.
20. Майданик Н. І. Питання цивільно-правової відповідальності керівників і контролерів юридичних осіб за заподіяну юридичним особам шкоду // Правовий захист корпоративних прав за законодавством України та країн Європейського Союзу : зб. наук. пр. за матеріалами XVII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 27–28 верес. 2019 р.) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2019. С. 141–148.
21. Махінчук В. М. Державне підприємство в системі ринкових відносин : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 192 с.
22. Махінчук В. М. Субсидіарна відповідальність кінцевих бенефіціарних власників (засновників, учасників, акціонерів) і посадових осіб за зобов'язаннями юридичної особи – боржника: проблеми теорії і практики реалізації доктрини зняття корпоративної вуалі : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 280 с.
23. Міловська Н. В. Договірні зобов'язання зі страхування у цивільному праві України: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 488 с.
24. Ойгензихт В. А. Проблема риска в гражданском праве. Душанбе : Ирфон, 1972. 225 с.
25. Петровська-Караченцева Л. Г. Ризики в корпоративних правовідносинах // Проблеми цивільного права та процесу (пам'яті проф. О. А. Пушкіна) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 трав. 2007 р.) / за ред. В. А. Кройтора, Р. Б. Шишки, Є. О. Мічуріна. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2007. С. 346–348.
26. Примак В. Д. Ризик і питання безвинної відповідальності. *Вісник господарського судочинства*. 2002. № 4. С. 200–206.
27. Спасибо-Фатеева І. В. Архітектура корпоративного права. Короткий огляд корпоративного законодавства України із зазначенням принципів засад його переформатування // Корпоративне право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2021. С. 8–30.
28. Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть : курс лекций. Чебоксары : Чувашское книжное изд-во, 1997. 331 с.
29. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2000. Кн. 1. 864 с.
30. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк : Кальміус, 2013. 424 с.
31. Cahn A., Donald D. C. *Comparative Company Law: Text and Cases on the Laws Governing Corporations in Germany, the UK and the USA*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. 956 p.

Надійшла до редакції: 23.08.2022

Прийнята до опублікування: 03.09.2022

REFERENCES

1. Agarkov, M. M., & Genkin, D. M. (Eds). (1944). *Civil law* (Vol. 1). Legal publishing house NKYu SSSR.
2. Aleksandrov, N. G. (1955). *Legality and legal relations in Soviet society*. Gosyurizdat.
3. Antimonov, B. S. (1950). *The value of the guilt of the victim in a civil offense*. Gosyurizdat.
4. Artykulenko, O. V. (2018). *Legal personality of a legal entity* [Candidate dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].
5. Baulin, Yu. V. (Ed.). (2013). *Legal liability: problems of exclusion and release*. Kalmius.
6. Bezdetko, D. (2013). The risk of the contractor in civil legal relations arising from the contract for the provision of services to protect the life and health of an individual. *Legea și Viața*, 8(2), 23-26.
7. Bobrova, D. V., Dzera, O. V., Dohert, A. S. et al. (2000). *Civil law of Ukraine* (O. V. Dzera & N. S. Kuznietsova, Eds). Yurinkom Inter.
8. Bratus, S. N. (1976). *Legal responsibility and legality (essay on theory)*. Legal literature.
9. Bratus, S. N., Genkin, D. M., Lunts, L. A., & Novitskii, I. B. (1950). *Soviet civil law* (Vol. 1) (D. M. Genkin, Ed.). Gosyurizdat.
10. Cahn, A., & Donald, D. C. (2010). *Comparative Company Law: Text and Cases on the Laws Governing Corporations in Germany, the UK and the USA*. Cambridge University Press.

11. Dmitrieva, O. V. (1997). *Liability without fault in civil law*. Publishing house VVSh MVD RF.
12. Halkevych, S. V. (2021). *Principles of justice, good faith, reasonableness of tort liability in civil law* [Candidate dissertation, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law].
13. Hryniuk, O. V. (2004). *Civil and legal aspects of property insurance in Ukraine* [Candidate thesis, Taras Shevchenko Kyiv National University].
14. Hryshyna, I. I. (2015). *Civil liability of shareholders* [Candidate dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].
15. Kolohoida, O. (2021). Corporate law institute of legal liability. *Law of Ukraine*, 6, 59-77. <https://doi.org/10.33498/louu-2021-06-059>.
16. Krasavchikov, O. A. (1966). *Compensation for damage caused by a source of increased danger*. Legal literature.
17. Maidanyk, N. I. (2019, September 27-28). *The issue of civil liability of managers and controllers of legal entities for damage caused to legal entities [Conference presentation abstract]*. XVIII International Scientific and Practical Conference “Legal protection of corporate rights under the legislation of Ukraine and the countries of the European Union”, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
18. Makhinchuk, V. M. (2019). *State enterprise in the system of market relations*. Yurinkom Inter.
19. Makhinchuk, V. M. (2020). *Subsidiary liability of the ultimate beneficial owners (founders, participants, shareholders) and officials for the obligations of the legal entity – the debtor: problems of the theory and practice of the implementation of the doctrine of lifting the corporate veil*. Yurinkom Inter.
20. Milovska, N. V. (2019). *Contractual insurance obligations in the civil law of Ukraine: problems of theory and practice*. Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Acad. F. G. Burchak National Academy of Sciences of Ukraine.
21. Oigenzikht, V. A. (1972). *The problem of risk in civil law*. Irfon.
22. Petrovska-Karachentseva, L. H. (2007, May 26). *Risks in corporate legal relations* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Problems of civil law and process (in memory of Prof. O. A. Pushkin)”, Kharkiv, Ukraine.
23. Prymak, V. D. (2002). Risk and issues of no-fault liability. *Herald of Economic Justice*, 4, 200-206.
24. Spasybo-Fatiieva, I. V. (2021). Architecture of corporate law. A brief overview of the corporate legislation of Ukraine with an indication of the principles of its reformatting. In I. V. Spasybo-Fatiieva (Ed.), *Corporate law through the prism of judicial practice* (pp. 8-30). EKUS.
25. Tarkhov, V. A. (1997). *Civil law. A common part*. Chuvash book publishing house.
26. Velykanova, M. M. (2017). Concept and structural elements of risk: civil-legal aspect. *University Scientific Notes*, 3, 76-86.
27. Velykanova, M. M. (2019). *Risks in civil law*. Alerta.
28. Volosenko, I. V. (2011). *Risk in civil law (concept, nature, types)* [Candidate thesis, Taras Shevchenko Kyiv National University].
29. Zhornokui, Yu. M. (2007). Legal nature and essence of corporate responsibility: theory and ways of definition. *Herald of Economic Justice*, 4, 80-85.
30. Zhornokui, Yu. M. (2010). Liability of shareholders: mechanism of consolidation and legal problems of application of some provisions of current legislation. *Herald of Economic Justice*, 5, 110-117.
31. Zhornokui, Yu. M. (2015). Separate issues of recognition of members of the bodies of the joint-stock company as participants in the corporate conflict. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 9, 8-12.

Received the editorial office: 23 August 2022

Accepted for publication: 3 September 2022

ВАЛЕНТИНА ГРИГОРЬЕВНА ЖОРНОКУЙ,

кандидат юридических наук, доцент,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра правового обеспечения предпринимательской
деятельности и финансовой безопасности;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7706-8538>,
e-mail: v.zhornokuy@gmail.com

СОВЕРШЕНИЕ РИСКОВАННЫХ ДЕЙСТВИЙ КАК ОСНОВАНИЕ ПРЯТАГИВАНИЯ К ОТВЕТСТВЕННОСТИ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ОБЩЕСТВА

Выявлена сущность рискованных действий как основания привлечения к ответственности должностных лиц предпринимательского общества. Сделан вывод, что с учетом сущности рискованной деятельности предпринимательского общества, направленной на

получение прибыли и дальнейшее ее распределение между участниками, в действиях (бездействии) участников отношений в пределах соответствующего вида юридического лица присутствуют риски как экономического, так и юридического содержания. Такие риски следует классифицировать на оправданные и неоправданные, что в первую очередь связывается с дальнейшей возможностью привлечения к ответственности лиц, виновных в причинении вреда участникам корпоративных правоотношений. Отмечено, что именно оправданный характер предпринимательского риска в действиях лиц, выполняющих функции органов предпринимательского общества, и их разумная, добросовестная, с надлежащей заботливостью и осмотрительностью деятельность, а также принятие всех мер по надлежащему исполнению обязанностей и предотвращению неблагоприятных правовых последствий для общества позволяет говорить об освобождении их от ответственности за причиненный ущерб.

Ключевые слова: корпоративное правоотношение, юридическое лицо, предпринимательское общество, ответственность, должностное лицо, риск.

VALENTYNA HRYHORIVNA ZHORNOKUI,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Legal Guaranteeing of Entrepreneurial
Activity and Financial Security;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7706-8538>,
e-mail: v.zhornokuy@gmail.com*

**TAKING RISKY ACTIONS AS A BASIS FOR PROSECUTING THE OFFICIALS
OF THE BUSINESS COMPANY**

On the basis of the conducted analysis, it has been concluded that the responsibility of the officials of entrepreneurial companies in modern law is studied in the context of corporate governance as one of the elements of the management and control system of companies and one of the means of ensuring their responsible management. At the same time, the issue of clear delimitation of powers between the bodies of an entrepreneurial company is closely related to the issue of liability of their officials to the company itself, since their liability always arises as a result of violation of the duties assigned to a particular body (to one or another official).

It is the specific definition of the rights and obligations of persons performing the functions of the bodies of a business company, and their activities on behalf of the company in good faith and reasonably and without exceeding their powers that forms the basis for the stability of property and non-property corporate relations within the corporate governance of a business company.

The essence of risky actions as grounds for bringing to responsibility of officials of an entrepreneurial company has been clarified. It has been concluded that, given the essence of the risky activities of an entrepreneurial company aimed at making a profit and its further distribution among the participants, the actions (inaction) of the participants of relations within the relevant legal entity contain risks of both economic and legal content. Such risks should be classified into justified and unjustified, which are associated with the further possibility of bringing to justice the persons guilty of causing damage to the participant of corporate legal relations. It has been emphasized that it is the justified nature of entrepreneurial risk in the actions of persons performing the functions of the bodies of an entrepreneurial company, and their reasonable, conscientious, with due care and prudence activity, as well as taking all measures for the proper performance of duties and prevention of adverse legal consequences for the company, allows to talk about their release from liability for damages.

It has been noted that the legal mechanism of civil liability of officials to the business company for actions that are risky and may cause damage to the company needs to be improved in domestic law.

Key words: corporate legal relations, legal entity, business company, responsibility, official, risk.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Жорнокуй В. Г. Учинення ризикованих дій як підстава притягнення до відповідальності посадових осіб підприємницького товариства. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 70–80. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.06>.

Citation (APA): Zhornokui, V. H. Taking risky actions as a basis for prosecuting the officials of the business company. *Law and Safety*, 3(86), 70–80. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.06>.

ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ ЖОРНОКУЙ,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0001-9669-6062>,

e-mail: zhornokuy.yu@gmail.com

РИМСЬКЕ ПРАВО ПРО ЮРИДИЧНУ ОСОБУ: PRO ET CONTRA

У поданій до обговорення статті наведено аргументи «за» і «проти» підтримки існування та розвитку конструкції «юридична особа» у вченнях римських юристів. Аналіз цивілістичної доктрини про римське право щодо вчення про юридичну особу дозволив дійти висновку, що хоча римські юристи не напрацювали поняття юридичної особи, однак було запропоновано її основний практичний прояв: напрацьовано поняття правоздатності, що не залежить від фізичної особи, поняття дієздатності й основні типи юридичних осіб, які отримали в подальшому свій розвиток в європейській юриспруденції. Заслугою римського права є обґрунтування юридичного способу, за допомогою якого найрізноманітніші соціальні утворення могли бути введені в цивільний оборот. Наголошено, що ідея розширення кола суб'єктів приватного права за рахунок особливих організацій, союзів громадян належить саме римському приватному праву, проте саме поняття «юридична особа» на цьому етапі історичного розвитку не було сформоване з точки зору матеріального права, а оформилося лише як соціальна категорія, але не як правова.

Ключові слова: юридична особа, корпорація, цивільне право, цивільні відносини, римське право, правоздатність, представництво.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Світова практика не знає іншої юридичної конструкції для визнання центра юридичних інтересів як суб'єкта цивільного права крім конструкції юридичної особи (Довгерт, 2017, с. 123). Необхідність і важливість досліджуваного інституту визначається перш за все тим, що він дозволяє відокремити юридичну особу як утворюваного суб'єкта майнових відносин від тих учасників цивільно-правових зв'язків, які вчинили відповідні дії (створення та державна реєстрація організації). Засновники такої особи мають можливість обмежити свій підприємницький ризик тільки майном, яке вони вважають для себе допустимим для здійснення такої діяльності, за винятком випадків, прямо передбачених законодавством. Практичне значення юридична особа має перш за все для майнових цивільно-правових відносин, однак останнім часом із розвитком суспільства, економічних відносин і цивільно-правового їх забезпечення не менш важливу роль у становленні інституту юридичної особи відіграють і немайнові правові зв'язки (Жорнокуй, Сліпченко, 2019; Жорнокуй, Сліпченко, 2019).

Загально визнаним у науці цивільного права є те, що юридична особа належить до одного з найскладніших правових феноменів. Це пов'язано не лише з її правовим становищем як учасника цивільного обороту, але і з

внутрішніми (корпоративними) процесами (відносинами), що мають місце в середині самої організації. Для того, щоб зрозуміти сутність і специфіку такого правового явища, як юридична особа, необхідно визначити час його виникнення, суспільну потребу й економічні умови, що цьому сприяли. Багато хто із сучасних фахівців та дослідників як у цивілістичній науці, так і в інших галузях права вбачають певну аналогію між сучасними юридичними особами і корпораціями Стародавнього Риму чи Середніх віків. Очевидно, що не слід ґрунтуватися на цьому, ставити знак рівності між ними, що обережно підтверджує більшість цивілістів, називаючи стародавні корпорації прообразами юридичних осіб.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є з'ясування часових меж зародження та становлення вчень про юридичну особу як самостійного учасника приватноправових відносин. Для досягнення цієї мети обрано часові рамки в межах суспільних відносин у Стародавньому Римі, що дозволило критично проаналізувати аргументи «за» і «проти» щодо визнання за таким соціальним утворенням прав та обов'язків самостійного суб'єкта права, що стало завданням статті.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Сучасний стан розвитку цивілістичної думки щодо напрацьованя римськими юристами категорії «юридична

особа» свідчить про існування трьох підходів. Відповідно до першого римські юристи напруцювали та використовували правову конструкцію, яка була відмінною від громадян Риму та могла брати участь у цивільному обороті того часу (Л. Б. Дорн, А. І. Камінка, О. Є. Харитонов, О. І. Харитонova та ін.), для позначення вказаного суб'єкта застосовувалася інша термінологія. За другим (поміркованим) підходом обстоюється позиція, за якою римським юристам категорія юридичної особи не була відомою, але основні ознаки, що характерні для сучасного її розуміння, такі як правоздатність, майнова відокремленість, можливість брати участь у судових процесах тощо, були напруцювані саме у Стародавньому Римі (А. М. Гужва, А. І. Покровський, М. С. Суворов та ін.). Третя група вчених вважає, що для юриспруденції римського періоду категорія «юридична особа» або її окремі характерні риси не були відомими в тому розумінні, яке ми зараз вкладаємо у зміст відповідних характеристик, а використання окремих конструкцій, таких як «*universitas*», «*corpus*», «*collegia*», «*sodalitia*» тощо, мало на меті показати, що у приватних відносинах майно може існувати без прив'язки до громадянина Рима як суб'єкта прав (Л. Л. Герваген, Д. Д. Грім, Р. Зом та ін.)

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. З'ясування питання про розуміння сутності юридичної особи та можливості її участі в цивільних правовідносинах як самостійного учасника не є можливим без вивчення підвалин виникнення відповідної правової конструкції. Історичний зріз розвитку суспільних і економічних відносин, їх суб'єктний склад та можливість участі конкретних осіб у приватноправових відносинах зумовлює розгляд питання про зародження, існування і розвиток певних організаційних утворень на різних етапах становлення вчень та законодавства про них. Одним із таких утворень, які нині визнаються самостійними учасниками цивільних відносин, є юридичні особи.

Для досягнення поставленої мети наукової статті використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Слід врахувати, що під час побудови знань про складні об'єкти, що розвиваються, застосовуються особливі способи дослідження, якими є історичний, логічний і порівняльний методи пізнання. Вони є необхідними для дослідження категорій «юридична особа» і «корпорація», оскільки використовуються лише там, де так чи інакше об'єкт дослідження простежується в історичному розрізі, через ті чи інші явища або процеси, що відбувалися та відби-

лися на правовідносинах. Зокрема, використання історичного та логічного методів дозволило скласти уявлення про емпіричну історію зародження та розвитку ідеї про юридичну особу як самостійного суб'єкта та виокремлення її характерних ознак у римському праві. При цьому важливим є застереження про доцільність концентрації уваги науковця не лише на самій конструкції «юридична особа», але й на особливостях розвитку суспільних відносин, що були притаманні тому етапу часу, коли мало місце зародження і розвиток відповідного вчення. Логічним є те, що застосування історичного методу наукового пізнання, окресленого рамками Стародавнього Риму, дозволило підсумувати існування двох кардинально протилежних наукових підходів, за якими зародження та розвиток юридичних осіб мали (не мали) місця в цей часовий відрізок.

Порівняльний метод пізнання правової дійсності є невід'ємним елементом методології компаративістських досліджень, що застосовується в цивільному праві. Об'єктом порівняння в цій статті є існуючі наукові підходи до розуміння сутності юридичної особи за часів Стародавнього Риму (як корпорації) та сучасний стан розвитку наукової думки про відповідного суб'єкта цивільного обороту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. «*Ius*» у буквальному перекладі означає право. Юридична особа в такому ж тлумаченні означає правову особу, особу у праві або те ж саме – суб'єкт права (правовідношення). У цьому сенсі, звичайно, і фізичні особи, і організації є юридичними особами у будь-яких правовідносинах, оскільки, беручи участь в них, вони саме діють як суб'єкти права. Отже, термін «юридична особа», що вживається у чинному законодавстві, не є тотожним за своїм змістом поняттю «суб'єкт права» і становить або технічний прийом позначення певних суб'єктів у цивільних правовідносинах, або являє собою яку-небудь особливу якість цих суб'єктів права у цивільних правовідносинах (Пушкін, 2007, с. 172–173).

Сучасний стан доктринальних і законодавчих підходів до визначення низки правових категорій свідчить про необхідність ревізії не лише деяких нормативних положень, але й перегляду певного спектра наукових досягнень. Повною мірою це стосується такого інституту цивільного права, як «юридична особа». Такий стан справ зумовлений декількома факторами, одним з яких є наявність у правовій дійсності України двох кодифікованих актів, що ґрунтуються на діаметрально різних ученнях про суб'єктів приватноправових

відносин – Цивільний і Господарський кодекси. Так, перший оперує категорією «суб'єкт цивільних правовідносин» (юридичні та фізичні особи), другий – категорією «суб'єкт господарювання» (господарські організації та фізичні особи – підприємці). Як наслідок, різночитання в нормативних актах породило основоположне для права небезпечне явище – вільне застосування норм вказаних нормативних актів у правозастосовній практиці щодо такої категорії, як «юридична особа». І недаремно М. І. Кулагін (2004, с. 248) зазначав, що у цивілістичній доктрині юридична особа традиційно визначалась як учасник товарного обороту. Зараз вона не перестає ним бути, виступаючи водночас учасником організаційних відносин. Навряд чи у цьому випадку її можна називати юридичною особою. Саме тому не випадково, що в багатьох західних дослідженнях порушується проблема персоніфікації іншого утворення – підприємства.

Порівняльний аналіз, особливо застосований в історичній ретроспективі, здатний продемонструвати життєздатність тих чи інших правових інститутів, що опосередковано буде вказувати на їх істинне висвітлення в законі та правозастосовній практиці. Подібна адекватність визначається тут без пояснення причин життєздатності порівнюваного інституту. Зрозуміти, чому певні норми «працюють» («працювали») в інших правових порядках, порівняльний метод не дозволяє, він лише констатує, що склалося. Використання цього методу з метою обґрунтування принципово нових положень права є сумнівним, оскільки аналога для порівняння в цьому випадку не існує (Чалий, 2019, с. 67).

Вбачається необхідним із позицій реалій сьогодення переосмислити вчення про юридичну особу як суб'єкта цивільного права. Лише дослідивши історію появи юридичних осіб, вивчивши різні філософські концепції, ми зможемо детально проаналізувати чинне законодавство і досвід його застосування, щоб знайти правильний підхід до розуміння сутності юридичної особи та запропонувати законодавцю науково обґрунтовані рекомендації, придатні до практичного застосування.

Цивільно-правові об'єднання осіб для спільної діяльності можуть мати різну мету і різний характер, внаслідок чого для цивільного права виникає нелегке завдання знайти для всього цього різноманіття належні форми. І робота над створенням цих форм триває ще з часів римського права, оскільки, як стверджується, зачатки розуміння правової природи юридичної особи ми знаходимо ще у Стародав-

вньому світі у греків і римлян (Козлова, 2003, с. 107). Так, існує думка про те, що зачатки корпоративної форми організації можна віднайти у Стародавній Греції в період правління діадохів (після смерті Олександра Македонського у 323 р. до н.е.), пізніше – у Стародавньому Римі в період імперії. Корпорації того часу, які виникали як невеликі союзи, переважно професійного характеру, мали різну мету, часто незрозумілу сучасним дослідникам (Сох, O'Sullivan, 1988, р. 21).

Однак у цивілістиці існує думка, що римські юристи не допрацювали до поняття юридичної особи. У процесі розвитку муніципального устрою римські юристи стали звертати увагу на те, що іноді майно не належить окремим громадянам, а закріплюється за якою-небудь організацією, тому об'єднання в цілому й окремі його члени виявляються стосовно майнових прав відокремленими (Козлова, 2003, с. 47), проте за делікти своїх представників громада не відповідає, оскільки не може діяти зі «злим умислом» (Покровський, 1998, с. 311). Деякі характерні риси поняття «юридична особа» з'явилися завдяки давньоримським юристам і конструкції римського «*universitas*» («*corpus*» – корпорація).

Вже у римському побуті були відомі суспільні утворення, які мають зовнішню схожість з юридичними особами, як, наприклад, внутрішня організація, майно. Проте ці зовнішні ознаки зовсім не свідчать про те, що такі суспільні утворення вважалися самостійними суб'єктами права. У Стародавньому Римі існували різного роду приватні корпорації (союзи фізичних осіб). Такими є союзи з релігійною метою (*collegia sodalitia*), професійні союзи ремісників (*pistores* – колегії хлібопекарів, *navicularii* – колегії кораблебудівників) тощо. Однак у зовнішніх відносинах такі корпорації як єдність, особливий суб'єкт права не виступали: треті особи мали справу лише з окремими членами. Рівень розвитку цивільного обороту у Стародавньому Римі не вимагав існування особливих суб'єктів права – юридичних осіб.

Поняття особи у римському праві застосовувалося лише до фізичних осіб (Гримм, 1905, с. 36). Щодо різного роду союзів, суспільних утворень, які мали місце у римлян, приватне право не містило загального поняття. Вони не вважалися єдиним суб'єктом, а вважалися множинністю суб'єктів права. Однак поняття союзу зустрічається в публічному праві. Це і сама держава, а також різні корпорації та громади (Герваген, 1888). Так, за твердженням Р. Зома, відповідно до давньоримського права

на основі приватного права управомоченою вважалася окрема фізична особа, а на основі права публічного (*jus sacrum*) вважалася управомоченою лише держава (Зом, 1908, с. 32).

Юридичні особи в Римі великого значення не мали. Із цим згодні більшість дослідників римського права, але не всі. Зокрема, зазначається, що римське право не знало розподілу правоздатних суб'єктів на осіб фізичних і не фізичних (юридичних). Всі правоздатні суб'єкти охоплювалися одним поняттям – «особа» (*persona*). Для потреб практики було достатньо констатувати, що певні колективи (міста, колегії) функціонують так само, як окремі люди (Дювернуа, 1895, с. 242–243)¹. Термін «*persona*» використовується в римських юридичних текстах для позначення суб'єкта права, оскільки саме слово «*homo*» (людина), як правило, використовується для позначення раба. Інакше кажучи, *persona* позначає вільну особистість. Вживання ж аналогічного російськомовного слова, яке означало у латинській мові театральну маску, вказує на абстрактність цього поняття. Мається на увазі не «конкретна людина», а та, яка може брати участь у цивільному обороті від свого імені, «під своєю маскою», а не від чужого імені, що у подальшому в юридичній науці дало підстави прирівняти цей термін до сучасного поняття «суб'єкт права». Разом із тим помилково було б стверджувати, що термін «*persona*» у римському праві означав те ж саме, що в сучасному розумінні становить зміст категорії «фізична особа» (Гужва, 2019, с. 102–103).

¹ М. Л. Дювернуа (1898) звертав увагу, що римські цивілісти не поділяли правоздатних суб'єктів, осіб, на дві категорії – фізичних і нефізичних, які по-іншому мають назву юридичних, фіктивних, надуманих. Це пояснювалося, поперше, недостатнім розвитком майнових відносин, учасниками яких були переважно люди, а не союзи. По-друге, поняття особистості уявлялося римським філософам достатньо відокремленим від окремої людини (наприклад, повністю володіння раб не визнавався в римському суспільстві правоздатним). Римські юристи застосовували термін особа для позначення абстрактного суб'єкта, який був правоздатним і мав права. Особа або суб'єкт прав – це юридична абстракція, переробка живого явища, чи то людина, чи союз людей. Римське право пов'язувало поняття правоздатна особа із живою людиною і так же легко розривало цей зв'язок, прирівнюючи людину до категорії речей або надаючи особистий характер володінню там, де володільцем не можна було назвати конкретного індивіда.

За твердженням А. М. Гужви (2019), весь спектр майнових відносин був доступний колегіям, що дозволило вченому зробити висновок про майнову дієздатність, яка реалізовувалася через представників колегій. Ученим також звертається увага на здатність колегій мати внутрішню організацію, що було реалізовано через використання словосполучення «*corpus habere*», де «*corpus*»² означає ні що інше, як «корпоративна організація», «корпорація» (саме із цим терміном пов'язується корпоративна побудова колегій). Однією з найважливіших ознак римських колегій як *юридичних осіб* є відокремленість майна колегії від її членів³. Характерною для стародавніх римських колегій була і здатність виступати позивачем і відповідачем у суді⁴. Вказані аргументи дозволили А. М. Гужві (2019) підсумувати, що наявність наведених прав, які належали колегії, свідчить про існування в них атрибутів сучасної юридичної особи.

Однак цілої низки, здавалося б, однозначних висновків із визнання цивільної правоздатності юридичної особи римські юристи не зробили. Ці висновки ускладнювалися також відсутністю в римському праві інституту прямого представництва, який полегшив би розуміння участі юридичних осіб в цивільному обороті за посередництва фізичних осіб, і поглядами юристів на роль волі в обґрунтуванні приватноправових відносин. Тому ще класичним юристам уявлялося спірним питання про те, чи може юридична особа бути суб'єктом володіння, *possessio* (D.41.2.1.22; D.41.2.2.2). Тому вони не визнавали відповідальність юридичних осіб за шкоду, заподіяну деліктами їх представників (Новицкий и др., 2000,

² Терміни «*corpus*» і «*universitas*» набувають значення абстрактної організації не у класичний період римського права, а вже в юстиніанівський, що може свідчити про зміну уяви про правову природу об'єднань в історії римського права.

³ Ф. К. фон Савіні (2012, с. 161) називає найважливішим предметом власності колегій земельні ділянки. Земельна власність корпорації могла використовуватись як для досягнення мети корпорації шляхом здачі в оренду, так і для досягнення мети її окремих членів. Могло мати місце також спільне використання, коли окремі особи платили збір (робили внески) у касу корпорації.

⁴ Із цією метою колегіями могли призначатися представники (*actor*), а у випадку смерті всіх членів колегії, крім одного, той, хто залишився живим, міг вести процес, але не від свого імені, а від імені колегії.

с. 97–98). Як наслідок, за твердженням О. С. Йоффе (2003, с. 53), у працях римських юристів ідея юридичної особи не отримала й історично не могла отримати хоча б якогось розвитку.

Сама ідея про юридичну особу як засіб юридичної техніки для введення в оборот майна, відокремленого від майна фізичних осіб, що її складають, була висловлена римським правом чітко. Однак юридичні особи в Римі не були юридичними особами в сучасному розумінні. Основна відмінність юридичних осіб римського періоду від сучасних полягає в тому, що спільне майно корпорацій розглядалось як майно, належне кожному з її учасників у певній частині, або ж як майно, належне одному з учасників, який веде справи об'єднання та відповідає перед його членами. Юридична особа в римському праві пояснювалася за допомогою спільної часткової власності. Функція відокремлення майна від учасників корпорації була реалізована лише частково, оскільки режим спільної часткової власності членів корпорації на майно такої корпорації не забезпечував учасникам відокремленої від корпорації майнової відповідальності¹. Оскільки інститут юридичної особи хоча й виник у Стародавньому Римі, проте не був достатньо розроблений, також не існувало самого терміна «юридична особа» (Зозуляк, 2017, с. 17).

Сама юридична особа вперше була визнана лише правом імператорського Риму. Саме у період імперії остаточно утвердилася думка, що громада – це суб'єкт права, який є відокремленим та відмінним від її членів. У розвитку цивільного обороту настав момент, коли корпорація (союз осіб, *universitas*) стала визнаватися самостійною, відмінною від членів єдністю, прирівняною у приватноправовій сфері до фізичної особи (*persona*). Настав момент, коли права й обов'язки виникли в об'єднання (корпорації) як цілого, коли вони перестали бути правами й обов'язками учасника об'єднання. В епоху принципату за союзами починають визнавати правоздатність, союз стає схожим на особу. Першочергово союзи були наділені процесуальною правоздатністю, що вже свідчило про розвиток їх юридичної особистості. Потім за союзами стали визнавати право власності на майно, утворене із внесків його чле-

¹ Першим чітким виразом ідеї юридичної особи було правове становище, яким Римська держава, включаючи міські общини (муніципії) до свого складу та наділяючи їх мешканців римським громадянством, надавала їм самоуправління та самостійність (Кравчук, 2005, с. 23).

нів. І, нарешті, з часом зміна у складі учасників (членів) перестає впливати на відносини союзу з третіми особами. Проте слід зауважити, що це не була ще юридична особа в сучасному розумінні цього інституту.

Хоча в джерелах римського права не міститься термін «юридична особа», для позначення такого роду суб'єктів використовувалися такі вирази, як «*corpus habere*», «*collegium*», «*universitas*» або «*municipium*» та низка інших (Герваген, 1888, с. 12). Найбільш загальні назви, що вживали римляни, були «*universitas*», «*corpus*», звідки реципіюване у сучасні мови слово «корпорація» (*corporatio*) (Дорн, 1881, с. 126). Причому римські юристи досить часто використовували термін «*universitas*» у широкому сенсі для позначення взагалі всіх союзів, які визнавалися юридичною особою.

Колегії республіканського Риму становили свого роду прототипи сучасних юридичних осіб з усіма характерними для них атрибутами. Колегії ремісників Стародавнього Риму можна назвати першим досвідом в організації підприємницьких товариств. І хоча римська правова думка не напрацювала конструкцію юридичної особи, слід упевнено стверджувати, що римське право запропонувало певні моделі об'єднань із корпоративною побудовою, які стали прообразом сучасних компаній (Гужва, 2019, с. 115).

Приватні корпорації визнавалися процесуально правоздатними. Саме необхідність визнання за об'єднаннями осіб права на позов (тобто можливості бути учасником цивільних процесуальних відносин) і викликала необхідність визнання за певними об'єднаннями процесуальної правосуб'єктності (Новицкий и др., 2000, с. 115). Не слід, однак, вважати, що таке визнання ідеї юридичної особи в цивільному процесі відразу забезпечило її матеріально-правовий розвиток. Незважаючи на те, що у подальшому муніципії стали діяти через *actores* не лише у цивільному процесі, але й під час укладення правочинів, питання про юридичні наслідки таких правочинів для муніципій довго залишалися невідомими.

Ідея юридичної особи як самостійного суб'єкта цивільного права становить найбільшу заслугу римського права, хоча в самому Римі така форма союзої організації напрацьовувалася досить повільно (Покровский, 1998, с. 307). Юридичні особи в римському праві не досягли повного розвитку, поряд із цим у римському праві не лише було сформульовано ідею юридичної особи, а й надано їй основне практичне втілення: були вироблені поняття правоздатності, незалежно від імені

фізичної особи, прийоми штучної дієздатності й навіть основні типи юридичних осіб (корпорації та установи) (Покровський, 2004, с. 37). Також зауважується, що римському праву були відомі переважно організації та сформовані на договірних засадах групи за участю фізичних осіб, на відміну від сучасних господарських товариств з їх розмаїтим складом учасників (Вінник, 2003, с. 84).

Щодо поняття «юридична особа», то воно в римському праві так і не отримало завершеного оформлення, незважаючи на фактичне відмежування різного роду об'єднань від фізичних осіб. Однак буде помилкою вважати, що у римському праві взагалі відсутньою була уява про осіб, які відрізнялися від фізичних осіб. Римське право знало достатньо багато об'єднань, товариств, союзів, які за своїми ознаками були схожі із сучасними юридичними особами. У романістиці не заперечується, що римське право напрацювало основні ознаки юридичної особи, які закріплені як у законодавчих актах, так і в доктрині, а також запропонувало певні «моделі» юридичних осіб, які стали основою для сучасних організаційно-правових форм юридичних осіб¹.

Більш категоричну позицію займають учені, які вказують, що вперше чітко ідея про те, що крім фізичних осіб суб'єктами права можуть бути також організації, була висловлена у римському праві, де зазначалося, що в деяких випадках носіями прав і обов'язків можуть бути не лише фізичні особи, але і їх об'єднання, корпорації тощо. Із часом фізичним особам стали протиставляти осіб юридичних як ще один тип суб'єктів права. Вже в Законах XII таблиць згадувалися різного роду корпорації, колегії релігійного характеру, які мали можливість бути власниками певного майна². Римські правники звертали увагу на

те, що іноді майно належить не окремим громадянам, а їх об'єднанням. Хоча деякі з характеристик цієї правової категорії не були ще чітко визначені. Однак головна ідея цього інституту – визнання правоздатності за організацією, відокремленою від правоздатності фізичних осіб, які входили до її складу, – була визначена чітко (Харитонов, Харитонова, 2016, с. 172).

Головні положення римського права щодо юридичних осіб приватного права постають таким чином: 1) корпорації у сфері приватного права можуть розглядатись як особи фізичні (Д.50.16.16); 2) юридичне існування корпорації не припиняється і не порушується при виході з неї декількох учасників (Д.3.4.7.2); 3) майно корпорації відокремлене від майна її членів і належить їй як особливому суб'єкту (Д.3.4.1.1; Д.3.4.9); 4) корпорація та її члени мають різні права й обов'язки і не відповідають за зобов'язаннями один одного (Д.3.4.7.1); 5) корпорація вступає у правовідносини через уповноважених фізичних осіб (Д.3.4.1.3; Д.3.4.2.3) (Харитонов, Харитонова, 2016, с. 173).

На думку М. С. Суворова (2000, с. 30–32, 46–47), римська держава, міста, союзи, церковні громади мали права і володіли майном перш ніж юриспруденція поставила їх у становище приватних осіб для сфери майнових відносин. При цьому жодної, існуючої лише в уяві, фікції особи не вимагалось, щоб знайти суб'єкта цих відносин союзів. Для позначення юридичних осіб у римському праві використовувалися терміни «*universitas*», «*corpus*», «*corpus habere*», які зазвичай застосовували не лише щодо союзів осіб, але й до збірних речей (військо, народ, корабель тощо). Тим самим різні об'єднання самостійних істот підводилися під категорію узагальнюючих речей і вважалися не умовною уявою, а дійсними тілами.

Інший видатний учений-цивіліст А. І. Камінка (1902, с. 398, 413–414) вважав, що фігура юридичної особи була зрозуміло напрацьована в римському праві як закінчена і струнка у своїй простоті конструкція. На думку вченого, до нас не дійшло багато дрібних аспектів цього вчення, а фактично саме явище колективної правоздатності було розвинуте в Римі значно більше, ніж про це свідчать джерела, що відомі нам. В епоху рецепції римського права рівень юридичного розуміння був порівняно низьким, тому конструкція юридичної особи, як і багато інших, виявилася недоступною. Юристи не могли засвоїти її так, щоб з успіхом скористатися для подальшого розвитку. Середньовічні глосатори не могли повністю зрозуміти і послідовно провести принцип римської корпорації, що союз (*universitas*) як

¹ Одними з таких об'єднань були колегії, які, на думку А. М. Гужви (2019, с. 101), стали прототипом сучасних компаній.

² Хоча на протипагу вказаному звертається увага, що управління майном, наданим храмам і колегіям (оренда землі, ремонт будівель тощо), знаходилося у віданні державних посадових осіб. Нарешті, колегії жреців не могли самі набувати майно і брати участь у зобов'язаннях, тобто не мали істотних прав, завдяки яким союз визнавався суб'єктом цивільного права. Речі, присвячені божеству, виключалися із цивільного обороту, тому належність йому цієї речі скоріше заперечувала людське право на неї, ніж набувала характеру панування власника над належною йому річчю (Козлова, 2003, с. 50).

єдиний суб'єкт права – це особа, яка є повністю самостійною щодо сукупності членів, які становлять її склад. Дійсний недолік теорії глосаторів полягав у тому, що вона змішувала два різні за сутністю явища: сукупність як єдність і сукупність як зібрана разом чисельність різних осіб за відсутності єдності.

Необхідно зауважити, що саме категорія права власності юридичних осіб мала місце на існування, але стосовно лише до окремої людини. Римське право вважало юридичних осіб як об'єднання окремих громадян із відповідним об'єднанням часток унесеного майна. Оскільки власність позиціонувалася лише як категорія, яку можна застосувати тільки до окремої людини – фізичної особи, а не конкретно до певної організації, можна зробити висновок, що юридичні особи в римському праві не виступали як суб'єкти майнових відносин, тому на цьому етапі власність залишалася належністю приватних осіб.

Передумови виникнення і формування основних рис правового регулювання корпорацій сформувалися ще у Стародавньому Римі. У середні віки економічна та правова уява про корпорації наблизилися до сучасного підходу до їх правової регламентації. Зародження ж корпорацій має витоком якщо не часи римського права, то, як мінімум, період Середньовіччя¹.

Однак на деякий час повернемося до реальності сьогодення. Якщо підтримати думку про те, що поняття «юридична особа» та її ознаки були напрацьовані римськими юристами, то виникає питання: яким чином їх праці реципіювані до сучасного законодавства? Відпо-

відь на це питання можна віднайти у твердженні про напрацювання тогочасними юристами окремих елементів (наприклад, правоздатність, здатність мати відокремлене майно тощо), які характеризували певне соціальне та/або економічне утворення – соціальну організацію. Проте якщо прискіпливо вивчити праці фахівців-романістів, стає зрозуміло, що вся дискусія триває навколо визнання/невизнання *корпорації* як певного об'єднання осіб та/або майна, утворенням відмінним від осіб фізичних – громадян Риму, а не будь-яких фізичних осіб як людей.

Проте чи відоме сучасному українському правнику поняття корпорації? Відповідну термінологію вживають, коли говорять про об'єднання підприємств (ст. 120 ГК України), певні правові відносини – корпоративні правовідносини, які вживаються сучасники дослідниками як належне, тощо. Проте цивільне законодавство оперує поняттям «юридична особа».

Широке використання поняття «корпорація» у правовій реальності переважно означає не стільки правове, скільки соціальне явище, тому що корпорація – це соціальна організація, тобто об'єднання індивідів в одне ціле для спільної праці. Отже, крім фіксації економічних і політичних реальностей різних епох, поняття корпорації має високий рівень соціологічності, оскільки висвітлює певні форми зв'язків людей, що виникли в процесі суспільного виробництва. Саме з корпорацій почалося формування уяви про юридичну особу. Проте, на нашу думку, це різні правові явища.

Вважаємо, що поняття «юридична особа» є більш широким, ніж категорія «корпорація», як наслідок, кожна корпорація – це юридична особа, але не кожна юридична особа є корпорацією. Одним із варіантів дотримання традицій, відомих романо-германській правовій сім'ї, і продовження використання конструкції юридичної особи є доцільність закріплення в ЦК України лише існування корпоративних правовідносин у межах *конкретних* організаційно-правових форм юридичних осіб (наприклад, підприємницьких товариств). Вважаємо за доцільне побудувати систему законодавства про юридичні особи, ґрунтуючись на дворівневій моделі, яка передбачила б розвиток загальних положень ЦК України про юридичні особи у спеціальному законодавстві про кожну їх організаційно-правову форму, перелік яких має бути вичерпним. При цьому слід під час відповідних змін законодавства врахувати класифікацію

¹ Безспірною серед учених є думка, що складні різновиди корпорацій з'явилися вперше в Нідерландах, що пов'язувалося зі стрімким розвитком у цій країні в кінці XVI ст. промисловості і торгівлі. Для порівняння процес адаптації корпоративних форм у Німеччині проходив настільки повільно, що лише в середині XIX ст. вони отримали свій розвиток і законодавче закріплення. Акценти у правовому регулюванні корпоративних відносин були зміщені на встановлення правил формування статутного капіталу, визначення в законодавчому порядку вимог до змісту статуту, його публікації, ведення звітності, її публічності, а також положень про компетенцію правління, а в подальшому і загальних зборів учасників. У другій половині XIX ст. дозвільний порядок створення корпорацій в Німеччині відмінили, що призвело до швидкого зростання їх кількості (Спасибо-Фатеева, 1998. С. 13, 15).

юридичних осіб на організації з корпоративною та унітарною будовою¹.

Підсумком дискусії щодо існування категорії «юридична особа» в межах відносин, що забезпечувалися положеннями римського права, є теза видатного вченого-цивіліста В. Б. Єльяшевича (1910, с. 449), який підсумував, що юридичні особи в римському праві не досягли повного розквіту. Однак геніальний за своєю простотою винахід римських юристів – створення штучного суб'єкта права там, де можливості індивідуума були обмежені, – виявився досить ефективним способом для досягнення найрізноманітніших цілей.

ВИСНОВКИ. Проведений аналіз цивілістичної доктрини про римське право щодо вчення про юридичну особу в контексті порівняння із сучасним розумінням сутності такого учасника цивільних відносин дозволив дійти висновку, що хоча римські юристи не напрацювали поняття юридичної особи, проте було запропоноване її основний практичний

прояв: напрацьовано поняття правоздатності, що не залежить від фізичної особи, поняття дієздатності та основні типи юридичних осіб, які отримали в подальшому свій розвиток в європейській юриспруденції (корпорації та установи). Заслугою римського права є обґрунтування юридичного способу, за допомогою якого найрізноманітніші соціальні утворення могли бути введені в цивільний оборот.

Незважаючи на те, що саме поняття «юридична особа» не було визначене римськими античними юристами, а його сутність ними прямо не вивчалась, ідея розширення кола суб'єктів приватного права за рахунок особливих організацій, союзів громадян належить саме римському приватному праву. Можна вважати, що саме поняття «юридична особа» на цьому етапі історичного розвитку не було сформоване з точки зору матеріального права, а оформилося лише як соціальна категорія, але не як правова.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. Київ : Атіка, 2003. 352 с.
2. Герваген Л. Л. Развитие учения о юридическом лице. СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1888. 91 с.
3. Гримм Д. Д. Конспект лекций по догме римского права. СПб. : Изд. студентов IV курса СПб. ун-та, 1905. 380 с.
4. Гужва А. Н. Древнеримские коллегии как прототип современных юридических лиц // Очерки права компаний : сб. ст. / отв. ред. И. В. Спасибо-Фатеева. Харьков : ЭКУС, 2019. С. 101–115.
5. Довгерт А. С. На шляху до системи юридичних осіб в Україні // Спогади про Людину, Вченого. Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярослави Миколаївни Шевченко) / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ : АртЕк, 2017. С. 114–124.
6. Дорн Л. Б. Догма римского права. СПб. : Печ. М. Алисова и А. Григорьева, 1881. 602 с.
7. Дювернуа Н. Л. Из курса лекций по русскому гражданскому праву: введение и часть общая (учение о лицах). 2-е изд. СПб. : Типо-лит. А. Е. Ландау, 1895. 547 с.
8. Дювернуа Н. Л. Чтения по гражданскому праву. Том 1. Введение и часть общая. Выпуск 1. 3-е изд. СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1898. 320 с.
9. Єльяшевич В. Б. Юридическое лицо, его происхождение и функции в римском частном праве. СПб. : Типография Шредера, 1910. 488 с.
10. Жорнокуй Ю. М., Слипченко С. А. Личные неимущественные права юридического лица // Очерки права компаний : сб. ст. / отв. ред. И. В. Спасибо-Фатеева. Харьков : ЭКУС, 2019. С. 128–149.
11. Жорнокуй Ю. М., Слипченко С. О. Особисті немайнові права у національній доктрині цивільного права. *Право України*. 2019. № 1. С. 105–119. DOI: <https://doi.org/10.33498/loou-2019-01-105>.
12. Зозуляк О. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. 432 с.
13. Зом Р. Институции: учебник истории и системы римского гражданского права : в 2 вып. / пер. с нем. Г. А. Барковского, 1908. СПб. : Н. К. Мартынов, 1908. Вып. 1. 659 с.
14. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву. Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / редкол.: А. Л. Маковский, О. Ю. Шилохвост. 2-е изд., испр. М. : Статут, 2003. 782 с.

¹ Більш детально див.: Жорнокуй Ю. М. Проблематика влияния англо-американских подходов на конструкцию юридического лица в романо-германской правовой семье // Субъекты гражданского права и реформа системы юридических лиц : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 50-летию юбилею доктора юридических наук, профессора Карагусова Фархада Сергеевича (г. Алматы, 28 июня 2021 г.) / отв. ред. С. П. Мороз. Алматы, 2021. С. 117–129.

15. Каминка А. И. Акционерные компании: юридическое исследование. Том 1. СПб. : Типо-лит. А. Е. Ландау, 1902. 512 с.
16. Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории : учеб. пособие. М. : Статут, 2003. 318 с.
17. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. 720 с.
18. Кулагин М. И. Избранные труды по акционерному и торговому праву. 2-е изд., испр. М. : Статут, 2004. 363 с.
19. Покровский И. А. История римского права / вступ. ст., пер. с лат., научн. ред. и коммент. Л. Д. Рудокваса. СПб. : Летний Сад, 1998. 560 с.
20. Покровский И. А. История римского права / науч. ред. В. С. Ем. М. : Статут, 2004. 540 с.
21. Пушкин А. А. Избранные труды. Харьков : Эспада, 2007. 480 с.
22. Римское частное право : учебник / под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. М. : Юриспруденция, 2000. 448 с.
23. Савиньи Ф. К. фон. Система современного римского права : в 8 т. / пер. с нем. Г. Жигулина ; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М. : Статут ; Одесса : Центр исследования права им. Савиньи, 2012. Т. 2. 573 с.
24. Спасибо-Фатеева И. В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. Харьков : Право, 1998. 256 с.
25. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. М. : Статут, 2000. 299 с.
26. Харитонов Е. О., Харитонова О. И. Концептуальне підґрунтя корпоративного права ЄС. *Право і суспільство*. 2016. Вип. 3. С. 171–183.
27. Чалий Ю. І. Справедливість як метод цивілістики. *Форум права*. 2019. № 4. С. 66–74. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3403558>.
28. Cox A. W., O'Sullivan N. *The Corporate State: Corporatism and the state tradition in Western Europe*. Aldershot, Hants, England : Edward Elgar ; Brookfield, Vt, USA : Gower Pub. Co., 1988. 226 p.

Надійшла до редакції: 19.08.2022

Прийнята до опублікування: 28.08.2022

REFERENCES

1. Chalyi, Yu. I. (2019). Justice as a method of civil jurisprudence. *Forum of Law*, 4, 66-74. <http://doi.org/10.5281/zenodo.3403558>.
2. Cox, A. W., & O'Sullivan, N. (1988). *The Corporate State: Corporatism and the state tradition in Western Europe*. Edward Elgar; Gower Pub. Co.
3. Dorn, L. B. (1881). *Roman law dogma*. Print by M. Alisov and A. Grigoriev.
4. Dovhert, A. S. (2017). On the way to the system of legal entities in Ukraine. In R. O. Stefanchuk (Ed.), *Memories of a Man, a Scientist. Civilian-epoch (to the 85th anniversary of the birthday of Academician Yaroslavna Mykolaivna Shevchenko)* (pp. 114-124). ArtEk.
5. Dyuvernuia, N. L. (1895). *From the course of lectures on Russian civil law: an introduction and a general part (the doctrine of persons)*. 2nd ed. Typo-lithography by A. E. Landau.
6. Dyuvernuia, N. L. (1898). *Readings in civil law. Volume 1. Introduction and general part. Issue 1*. 3rd ed. M. M. Stasyulevich printing house.
7. Elyashevich, V. B. (1910). *Legal entity, its origin and functions in Roman private law*. Schroeder Typography.
8. Gervagen, L. L. (1888). *Development of the doctrine of the legal entity*. I. N. Skorokhodov printing house.
9. Grimm, D. D. (1905). *Lecture notes on the dogma of Roman law*. Ed. 4th year students of St. Petersburg University.
10. Guzhva, A. N. (2019). Ancient Roman colleges as a prototype of modern legal entities. In I. V. Spasibo-Feteeva (Ed.), *Essays on the law of companies* (pp. 101-115). EKUS.
11. Ioffe, O. S. (2003). *Selected works on civil law. From the history of civil thought. Civil law. Criticism of the theory of "economic law"* (A. L. Makovskii & O. Yu. Shylokhvost, Eds). 2nd ed. Statute.
12. Kaminka, A. I. (1902). *Joint stock companies: a legal study. Volume 1*. Typo-lithography by A. E. Landau.
13. Kharytonov, Ye. O., & Kharytonova, O. I. (2016). Conceptual basis of EU corporate law. *Law and Society*, 3, 171-183.
14. Kozlova, N. v. (2003). *The concept and essence of a legal entity. Outline of history and theory*. Statute.
15. Kravchuk, V. M. (2005). *Corporate law. Scientific and practical commentary on legislation and judicial practice*. Truth.

16. Kulagin, M. I. (2004). *Selected Works on Company and Commercial Law*. 2nd ed. Statute.
17. Novitskii, I. B., & Pereterskii, I. S. (Eds.). (2000). *Roman private law*. Jurisprudence.
18. Pokrovskii, I. A. (1998). *History of Roman law* (L. A. Rudokvas, Ed.). Summer Garden.
19. Pokrovskii, I. A. (2004). *History of Roman law* (V. S. Em, Ed.). Statute.
20. Pushkin, A. A. (2007). *Selected writings*. Espada.
21. Savini, F. K. (2012). *The system of modern Roman law* (Vol. 2) (O. Kutateladze & V. Zubar, Eds; G. Zhygulin, Transl.). Statute.
22. Spasibo-Fateeva, I. V. (1998). *Joint stock companies: corporate legal relations*. Right.
23. Suvorov, N. S. (2000). *About legal entities under Roman law*. Statute.
24. Vinnyk, O. M. (2003). *Public and private interests in economic companies: problems of legal support*. Atika.
25. Zhornokui, Yu. M., & Slipchenko, S. A. (2019). Personal non-property rights of a legal entity. In I. V. Spasibo-Fateeva (Ed.), *Essays on the law of companies* (pp. 128-149). EKUS.
26. Zhornokui, Yu. M., & Slipchenko, S. O. (2019). Personal non-property rights in the national doctrine of civil law. *Law of Ukraine*, 1, 105-119. <https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-105>.
27. Zom, R. (1908). *Institutions: A Textbook on the History and Systems of Roman Civil Law* (Iss. 1) (G. A. Barkovskii, Transl.). N. K. Martynov.
28. Zozuliak, O. (2017). *Non-entrepreneurial legal entities as subjects of civil law: theoretical and practical aspects*. Textbooks and manuals.

Received the editorial office: 19 August 2022

Accepted for publication: 28 August 2022

ЮРИЙ МИХАЙЛОВИЧ ЖОРНОКУЙ,

*доктор юридических наук, профессор,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра гражданского права и процесса;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9669-6062>,
e-mail: zhornokuy.ym@gmail.com*

РИМСКОЕ ПРАВО О ЮРИДИЧЕСКОМ ЛИЦЕ: PRO ET CONTRA

В поданной на обсуждение статье приведены аргументы «за» и «против» поддержки существования и развития конструкции «юридическое лицо» в учениях римских юристов. Анализ цивилистической доктрины о римском праве по поводу учения о юридическом лице позволил прийти к выводу, что хотя римские юристы не наработали понятие юридического лица, однако было предложено его основное практическое проявление: наработанный понятия правоспособности, не зависящей от физического лица, понятие дееспособности и основные типы юридических лиц, получивших в дальнейшем свое развитие в европейской юриспруденции. Заслугой римского права является обоснование юридического способа, посредством которого самые разные социальные образования могли быть введены в гражданский оборот. Отмечено, что идея расширения круга субъектов частного права за счет особых организаций, союзов граждан принадлежит именно римскому частному праву, однако само понятие «юридическое лицо» на этом этапе исторического развития не было сформировано с точки зрения материального права, а оформилось только как социальная категория, но не как правовая.

Ключевые слова: *юридическое лицо, корпорация, гражданское право, гражданские отношения, римское право, правоспособность, представительство.*

YURIY MYKHAILOVYCH ZHORNOKUI,

*Doctor of Law, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Civil Law and Procedure;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9669-6062>,
e-mail: zhornokuy.ym@gmail.com*

ROMAN LAW ON LEGAL PERSONALITY: PRO ET CONTRA

The article is devoted to the study and comparison of the teachings of Roman lawyers regarding the emergence and understanding of the essence of a legal entity as a certain organization of people, as well as providing arguments “for” and “against” its existence as an independent participant in private relations. Attention is drawn to the fact that the current state of the development of civilist thought regarding the development of the category “legal entity” by

Roman lawyers indicates the existence of three approaches: 1) Roman lawyers developed and used a legal structure that was different from the citizens of Rome and could participate in the civil turnover of that time; 2) the category of legal entity was not known to Roman lawyers, but the main features characterised to its modern understanding (legal capacity, property separation, the possibility to participate in legal proceedings, etc.) were developed precisely in Ancient Rome; 3) for the jurisprudence of the Roman period, the category “legal entity” or its individual characteristics were not known in the sense that are now attached to the content of the relevant characteristics, but the use of individual constructions, such as “universitas”, “corpus”, “collegia”, “sodalitia”, etc., was intended to show that in private relations, property can exist without being tied to a Roman citizen as a subject of rights.

The analysis of the civil law doctrine of Roman law regarding the doctrine of a legal entity in the context of comparison with the modern understanding of the essence of such a participant in civil relations led to the conclusion that although Roman lawyers did not develop the concept of a legal entity, they proposed its main practical manifestation: the concept of legal capacity, which does not depend on an individual, the concept of legal capacity and the main types of legal entities that were further developed in European jurisprudence (corporations and institutions). The merit of Roman law is the substantiation of the legal way by which a variety of social entities could be introduced into civil turnover.

It is emphasized that although the concept of “legal entity” was not defined by the Roman ancient lawyers, and its essence was not directly studied by them, the idea of expanding the circle of subjects of private law at the expense of special organizations, unions of citizens belongs to the Roman private law. It can be assumed that the very concept of “legal entity” at this stage of historical development was not formed from the point of view of substantive law, but was formed only as a social category, but not as a legal one.

Key words: *legal entity, corporation, civil law, civil relations, Roman law, legal capacity, representation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Жорнокуй Ю. М. Римське право про юридичну особу: pro et contra. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 81–91. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.07>.

Citation (APA): Zhornokui, Yu. M. (2022). Roman Law on legal personality: pro et contra. *Law and Safety*, 3(86), 81–91. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.07>.

ВЛАДИСЛАВ ІВАНОВИЧ ТЕРЕМЕЦЬКИЙ,*доктор юридичних наук, професор,**Академія праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ),**кафедра конституційного, адміністративного та фінансового права;* <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>,e-mail: vladvokat333@ukr.net**РОЛЬ І МІСЦЕ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ УКРАЇНИ
В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ**

Розглянуто проблеми правового статусу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, її місце та роль у системі правосуддя України. Доведено, що проблеми формування цього органу та неможливість реалізації ним своїх повноважень є перешкодою для вирішення питань відбору суддів, формування незалежного і професійного суддівського корпусу. Здійснено порівняльний аналіз повноважень Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя як органів суддівського врядування, перспектив їх подальшого функціонування для нагального вирішення кадрових проблем у сфері правосуддя. Сформульовано авторські пропозиції щодо покращення законодавства, що регулює правовий статус Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, та усунення дублювання повноважень органів, пов'язаних із добором суддів.

Ключові слова: *суддівське врядування, органи суддівського врядування, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада правосуддя, система правосуддя України, судова влада.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Із моменту проголошення незалежності України і до сьогодні відбувається перманентний процес реформування органів судової влади. Так, у 2016 р. для забезпечення незалежності суддів і судів відповідно до міжнародних та європейських стандартів були внесені зміни до Конституції України. Ці зміни стали підґрунтям для подальшого вдосконалення законодавства у сфері судоустрою та судочинства. Зокрема, в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон № 1402-VIII)¹ Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККСУ) була визначена як державний колегіальний орган суддівського врядування, який на постійній основі діє в системі правосуддя України, а у 2017 р. був законодавчо визначений статус Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) як органу державної влади та суддівського врядування².

Отже, органами суддівського врядування законодавець назвав ВРП та ВККСУ. Відповідно до чинного законодавства України процес формування цих органів є довготривалим. На жаль, сьогодні вони фактично не функціонують, адже ухвалені у 2019–2021 рр. закони в межах «великої» судової реформи призвели до неможливості швидкого формування їх кадрового складу та належного забезпечення їх діяльності.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 р. № 193-IX було змінено порядок призначення на посади членів ВККСУ³. Як указано в мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2020 р. № 4-р/2020⁴ зміна ч. 1 ст. 94 Закону № 1402-VIII

¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 23.07.2022).

² Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 23.07.2022).

³ Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування : Закон України від 16.10.2019 № 193-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-20> (дата звернення: 23.07.2022).

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів

щодо кількісного складу та суб'єктів призначення членів ВККСУ без запровадження перехідного періоду призвела до зупинення виконання нею своїх функцій із добору та оцінювання суддів, неможливості здійснення ВРП її окремих конституційних повноважень, а також створила істотні перешкоди для функціонування ефективного судочинства.

Зауважимо, що Венеційською комісією неодноразово висловлювалося занепокоєння стосовно функціонування органів суддівського врядування, особливо в питанні взаємозв'язку ВРП та ВККСУ. При цьому слушною є позиція Венеційської комісії та Генерального директорату Ради Європи з прав людини та верховенства права (DGI), що судова реформа, яка не торкається функціонування ВРП та ВККСУ, є нецілісною. Тому, «незважаючи на поступове покращення взаємодії досліджуваних суб'єктів, законодавство у цій сфері потребує подальшого удосконалення» (Теремецький, 2022а, с. 81) «для забезпечення його відповідності міжнародним стандартам та забезпечення незалежності суддів і правосуддя, адже від цього залежить належне функціонування судової системи як такої» (Теремецький, 2022б, с. 170).

Серед основних проблем організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки визначає нездійснення ВККСУ своєї діяльності та неможливість відновлення її роботи без удосконалення законодавства. Цим актом пропонується: усунути дублювання функцій органів суддівського врядування та самоврядування; сформувати ВККСУ у складі професійних і доброчесних членів, призначених за результатами відкритого конкурсу, проведеного за участю міжнародних експертів; забезпечити інституційну самостійність і транспарентність ВККСУ. Крім того, Стратегією передбачено опрацювання питання щодо підпорядкування ВККСУ як органу з добору кадрів та кар'єри суддів ВРП, а також ство-

рення автономних кадрового і дисциплінарного органів, члени яких призначаються на конкурсних засадах (із залученням до конкурсного відбору міжнародних експертів), безперервність здійснення такими органами їхніх функцій¹.

Отже, проблеми з формуванням ВРП і ВККСУ, необхідність чіткого розуміння співвідношення їх правового статусу як органів суддівського врядування, їх ролі у формуванні доброчесного та високопрофесійного суддівського корпусу, а також визначення місця в системі правосуддя України зумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є на підставі аналізу чинних нормативно-правових актів, якими регулюється статус ВККСУ, визначити її роль і місце в системі правосуддя України, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства та практики його застосування для забезпечення ефективного функціонування ВККСУ та ВРП. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: 1) визначити місце і роль ВККСУ в системі правосуддя України; 2) на підставі порівняльного аналізу правового статусу ВККСУ і ВРП як органів суддівського врядування визначити напрями вдосконалення чинного законодавства у сфері їх діяльності та взаємодії.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Питання суддівського врядування, функціонування та взаємодії ВРП і ВККСУ були предметом дослідження таких учених, як: І. М. Бенедисюк, О. А. Боровицький, О. Д. Гуменний, К. Ф. Гуценко, В. В. Долежан, Р. В. Ігонін, Р. І. Кирилук, Ю. О. Косткіна, Р. О. Куйбіда, О. В. Курганський, І. Є. Марочкін, І. В. Назаров, Д. В. Приймаченко, А. А. Стрижак, А. В. Сухарко, О. М. Тарасишина, С. Г. Штогун, Н. С. Юзікова та ін. Водночас слід звернути увагу, що проблеми формування складу ВККСУ, визначення її правового статусу, а також ролі й місця в системі правосуддя України за умов оновленого національного законодавства на науковому рівні майже не досліджувалися.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Досягнення поставленої мети наукового дослідження та його основних завдань забезпечено шляхом застосування відповідних філософських і

України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII : від 11.03.2020 № 4-р/2020 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20> (дата звернення: 23.07.2022).

¹ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021t> (дата звернення: 23.07.2022).

спеціальних методів наукового пізнання. Так, діалектичний метод пізнання дозволив охарактеризувати правовий статус ВККСУ і ВРП. За допомогою наукового функціонального методу з'ясовано місце і роль ВККСУ як органу суддівського врядування в системі правосуддя України. Порівняльно-правовий метод дозволив визначити співвідношення статусу ВККСУ і ВРП. Метод узагальнення допоміг сформулювати перспективи та напрями вдосконалення законодавства, що регулює статус досліджуваних суб'єктів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Закріплення на законодавчому рівні статусу ВРП і ВККСУ як органів суддівського врядування вимагає теоретико-правового аналізу змісту цієї категорії. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що «в Україні діє єдина система забезпечення функціонування судової влади – судів, органів суддівського врядування, інших державних органів та установ системи правосуддя» (ч. 1 ст. 147)¹; «функціонування органів суддівського врядування та самоврядування є однією з гарантій забезпечення незалежності суддів» (п. 9 ст. 48)².

На думку О. А. Боровицького (2019, с. 375), призначення суддівського врядування полягає у створенні та забезпеченні для органів судової влади організаційних умов щодо прозорості діяльності суду, справедливого й неупередженого правосуддя та відповідності суддів високим вимогам професійної підготовки, етики та доброчесності. При цьому завданням суддівського самоврядування визначено захист професійних прав суддів і вирішення питань внутрішньої діяльності судів. Науковець вказує, що відповідно до міжнародних і європейських стандартів органи, які захищають незалежність суддів, повинні бути автономними, незалежними для забезпечення виконання кожним суддею своїх функцій, незалежно від контролю з боку будь-якої гілки влади, та без неправомірного тиску зсередини судової системи. Аналогічну точку зору щодо значення суддівського врядування висловлює О. В. Курганський (2018, с. 152).

На підставі аналізу нормативних положень і теоретичних досліджень цих науковців, А. В. Сухарко (2020, с. 129) пропонує виділити

такі ознаки органів суддівського врядування: 1) державні органи, статус яких визначається Конституцією України або законом; 2) наявність статусу юридичної особи і фінансування за рахунок державного бюджету; 3) здійснення діяльності на постійній основі; 4) їх колегіальність і незалежність у системі правосуддя; 5) входження до складу цих органів не лише професійних суддів, а й представників інших правничих професій; 6) відповідальність за забезпечення незалежності суддів та високопрофесійного складу суддівського корпусу.

Згідно з ч. 1 ст. 92 Закону № 1402-VIII³ ВККСУ є незалежним державним колегіальним органом суддівського врядування, який функціонує на постійній основі в системі правосуддя України, а ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (далі – Закон № 1798-VIII)⁴ визначає ВРП як незалежний, колегіальний, конституційний орган державної влади та суддівського врядування, який також діє на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади в Україні та її належного функціонування. Отже, ВРП і ВККСУ як органи суддівського врядування мають різні предмети відання і повноваження за деякими винятками. До їх складу входять судді або судді у відставці, науковці та представники інших юридичних професій. Утім ВРП, на відміну від ВККСУ, є органом, який формується різними, зокрема політичними, суб'єктами (йдеться про парламент і Президента України).

Як відомо, Конституція України (ст. 131)⁵ та Закон № 1798-VIII (ст. 1)⁶ визнають ВРП конституційним органом. Водночас ані Конституція України, ані Закон № 1402-VIII (глава 3 розділу 1)⁷ не відносять ВККСУ до такого

³ Там само.

⁴ Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 23.07.2022).

⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 23.07.2022).

⁶ Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 23.07.2022).

⁷ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 23.07.2022).

² Там само.

органу. Однак у ч. 3 ст. 127 першої редакції Конституції України¹ і до внесення змін 2 червня 2016 р. серед інших вимог до майбутніх суддів вказувалося, що «на посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України ...». Тобто вказівка на цей орган у положеннях Основного Закону України того часу свідчила про його конституційність, адже згідно з абз. 2 п. 4 Рішення Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 р. № 2-р/2020 «органи державної влади, закріплені в Конституції України, мають особливий статус конституційних органів»². Крім того, Конституційний Суд України у п. 4 рішення від 12 червня 2013 р. № 4-рп/2013 встановив, що комісія є постійно діючим у системі судоустрою України органом, до повноважень якого належить проведення добору кандидатів і внесення рекомендації Вищій раді юстиції про їх призначення на посаду судді для подальшого внесення відповідного подання Президенту України³.

Отже, з 1996 по 2016 рр. ВККСУ була конституційним органом у системі правосуддя. Однак після внесення змін до Конституції України у 2016 р. про кваліфікаційну комісію вже не згадувалося. Утім вбачається, що нині кон-

ституційність ВККСУ частково підтверджується: 1) положеннями абз. 2 п. 5.1 Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2020 р. № 4-р/2020⁴, де вказано, що «для здійснення конституційних функцій добору та оцінювання суддів» на підставі ст. 92 Закону № 1402-VIII утворено ВККСУ; 2) положеннями абз. 4 п. 5.1 цього ж Рішення, де зазначено, що зміна кількісного складу та суб'єктів призначення членів ВККСУ (йдеться про ч. 1 ст. 94 Закону № 1402-VIII, яка наразі виключена на підставі Закону від 13 липня 2021 р. № 1629-IX¹) «призвела до зупинення виконання конституційних функцій щодо добору та оцінювання суддів»⁵. Тому вважаємо нинішній стан регламентації правового статусу ВККСУ незадовільним.

Відновленню діяльності ВККСУ повинен був сприяти законопроект № 3711-д «Про внесення змін до Закону № 1402-VIII та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України», який був ухвалений 13 липня 2021 р. як Закон під № 1629-IX⁶. Однак на цей акт Президентом

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
(дата звернення: 23.07.2022)

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 23.07.2022).

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII : від 18.02.2020 № 2-р/2020 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20> (дата звернення: 23.07.2022).

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень частини п'ятої статті 127 Конституції України у системному зв'язку з частиною третьою цієї статті, статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» : від 12.06.2013 № 4-рп/2013 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-13> (дата звернення: 23.07.2022).

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16 жовтня 2019 року № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII : від 11.03.2020 № 4-р/2020 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20> (дата звернення: 23.07.2022).

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20> (дата звернення: 23.07.2022).

⁶ Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України : Закон України від 13.07.2021 № 1629-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-IX> (дата звернення: 23.07.2022).

України було накладено вето, зокрема через відсутність норми про мінімальну кількість суддів у складі ВККСУ для того, щоб вона могла розпочати свою діяльність. На думку Президента, з 11 членів ВККСУ, необхідних для початку роботи Комісії, мінімум 6 повинні бути судді або судді у відставці. Ця пропозиція Президента була врахована при ухваленні Закону.

Зауважимо, що незважаючи на спроби парламенту, Глави держави й інших суб'єктів формування ВРП і ВККСУ забезпечити утворення цих органів, процес їх створення ще триває та ускладнюється введенням на території України воєнного стану.

За таких умов члени ВРП, Національної школи суддів (далі – НШСУ) шукають оптимальний шлях вирішення кадрових проблем у сфері правосуддя через удосконалення процедури відбору суддів, за якої підвищиться вплив НШСУ і Ради суддів. Зокрема, пропонується скоротити строки проведення процедур добору кандидатів на посаду судді, зменшити фінансове навантаження на Державний бюджет у період дії воєнного стану. Так, ВРП закликає зменшити кількість етапів добору кандидатів на посаду судді, що включатимуть в себе: 1) прийом документів від кандидатів; 2) навчання в НШСУ, яке охоплює всі галузі права і полягає у спеціальній підготовці до кваліфікаційного іспиту; 3) іспит на рівень володіння державною мовою; 4) кваліфікаційний іспит; 5) проведення ВККСУ співбесіди на основі рейтингу кандидатів, які склали кваліфікаційний іспит, і внесення рекомендації ВРП щодо призначення кандидата на посаду судді¹.

Також запропоновано передбачити, що Державна судова адміністрація України (далі – ДСАУ) має визначити кількість вакантних посад суддів та протягом 10 днів повідомити про це ВККСУ. Остання забезпечує оголошення добору кандидатів на посаду судді з урахуванням прогнозованої кількості вакантних посад суддів, у якому встановлює місячний строк для прийому документів від кандидатів, здійснює їх прийом і проводить спеціальну перевірку кандидатів. Суб'єктом, що забезпечує підготовку тестових запитань, складення програми іспиту, програми проведення автома-

тизованого анонімного оцінювання завдань, запропоновано визначити НШСУ.

Навчання в НШСУ проходить 4 тижні. За результатами опанування теоретичної складової складається онлайн кваліфікаційний іспит шляхом анонімного закодованого тестування: перевірка рівня загальних знань законодавства і практичне завдання, що полягає у виборі правильно варіанту рішення із запропонованих, а не самостійне написання відповіді. На період навчання за кандидатами пропонується збереження місця роботи, посади, виплата мінімальної заробітної плати за рахунок роботодавця.

Оскільки ВККСУ сьогодні не сформована, то для забезпечення виконання її повноважень на перехідний період ВРП пропонує створити Кваліфікаційну палату кадрового забезпечення судової системи у складі ВРП (що набуде всіх повноважень ВККСУ). Кандидати на посади членів ВККСУ, які подали документи до набрання чинності запропонованих змін, набувають статусу кандидатів на посади членів Кваліфікаційної палати у разі надання ними письмової згоди у формі, затвердженій Конкурсною комісією. Таку Палату пропонується сформувати з 11 членів, більшість з яких мають становити судді або судді у відставці. Для здійснення членами Кваліфікаційної палати своїх повноважень у складі секретаріату ВРП має запрацювати служба інспекторів (патронатна служба) у кількості, яка не перевищує 2 осіб на 1 члена Кваліфікаційної палати².

Ректор Національної школи суддів М. В. Оніщук презентував зміни у процедурі відбору суддів судів I інстанції, що буде проходити за зразком конкурсів до Верховного Суду 2016–2017 і 2018–2019 років з урахуванням реальних потреб відповідної юрисдикції, які будуть визначені заздалегідь. Кандидати повинні будуть визначитися з юрисдикцією, за якою вони мають намір здійснювати правосуддя: загальні суди, господарські чи адміністративні. При цьому участь у конкурсах на посаду судді з різних спеціалізацій є неможливою. Перший етап включатиме в себе іспит із тесту на знання права (перевіряє комп'ютер) і написання проекту судового рішення із заздалегідь обраною юрисдикцією. Пропонується перевіряти роботи не ВККСУ, а НШСУ (Хрипун, 2022а).

ВРП деталізує строк прийому документів від кандидатів на посаду судді, що становитиме один місяць із дня оголошення конкурсу, який буде проходити на заздалегідь відому кількість вакансій у визначених судах (Хрипун, 2022б).

¹ ВРП ініціює зміни законодавства, спрямовані на подолання кадрового дефіциту у судовій системі // Судебно-юридическая газета : сайт. 31.05.2022. URL: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/239520-vrp-initsiyuye-zmini-zakonodavstva-spryamovani-na-podolannya-kadrovogo-defitsitu-u-sudoviy-sistemi> (дата звернення: 23.07.2022).

² Там само.

На думку М. В. Оніщука, у сучасних «критичних» умовах доцільно скоротити на певний період тривалість спеціальної підготовки кандидатів на посади суддів з 9 місяців до 9 тижнів і забезпечити пошук оптимальної моделі кадрового забезпечення судової системи, зокрема шляхом впровадження автоматизованого процесу перевірки тестів і залучення до перевірки анонімних практичних завдань сертифікованих спеціалістів¹.

Запропонована НШСУ та ВРП і оголошена М. В. Оніщуком процедура відбору суддів свідчить про зниження впливу ВККСУ на процес формування суддівського корпусу, оскільки фактично їй залишили лише технічні функції: оголошення відбору, прийом документів від кандидатів на посаду судді, проведення стосовно останніх спеціальної перевірки та проведення підсумкових співбесід з тими кандидатами, хто отримав найвищі місця у рейтингу. Вважаємо, що ця пропозиція є деструктивною, адже таке «делегування» повноважень свідчить про формування додаткової «зайвої» структури, що може призвести до порушення принципу незалежності судів чи суддів.

Крім того, викликає певне занепокоєння факт звернення ВРП до Парламенту України про передачу повноважень ВККСУ до згадуваної вище Кваліфікаційної палати кадрового забезпечення судової системи ВРП, що буде вирішувати кадрові питання стосовно суддів та кандидатів у судді. З одного боку, утворення такого органу дійсно може спростити процедуру формування спеціально утворюваного органу для забезпечення ефективного вирішення питання кадрового забезпечення судової системи (оскільки певні політичні чинники не дозволяють сформувавши ВККСУ вже протягом майже трьох років). З іншого боку, така ініціатива може призвести до неможливості забезпечення незалежного функціонування Кваліфікаційної палати поза впливом, наприклад, ВРП на її діяльність.

Для забезпечення роботи членів Кваліфікаційної палати пропонується створити у Секретаріаті ВРП окрему службу інспекторів на базі патронатної служби – по 2 інспектори на одного члена Палати. Водночас утворення такого органу свідчитиме про недоцільність подальшого існування ВККСУ. Тому виникає за-

питання, для чого передбачається така «підміна» органів, якщо фактично новий орган – Кваліфікаційна палата – створюється за структурою, складом і повноваженнями аналогічною до ВККСУ, її діяльність потребуватиме забезпечення, зокрема фінансового, а єдина відмінність – функціонування Палати у складі ВРП, тобто із забезпеченням її контрольованості та підпорядкованості ВРП. Отже, аргументи прибічників окресленої трансформації щодо скорочення витрат видаються сумнівними.

Народний депутат України, член Комітету Верховної Ради з питань правової політики С. О. Демченко підтримує пропозицію членів ВРП, наголошуючи на наявності дублювання функцій, пов'язаних із добором суддів, органів суддівського врядування – ВРП і ВККСУ². Вважаємо таку позицію неконструктивною, оскільки запропоновані зміни не свідчать про уникнення згадуваного дублювання, а спрямовані тільки на забезпечення підпорядкування органу, що має повноваження у сфері добору суддів, ВРП. Вважаємо, що з метою відновлення довіри до правосуддя слід відновити роботу ВККСУ як органу, сформованого відповідно до нових вимог та міжнародних стандартів; а запропонована концепція підпорядкування ВККСУ як органу з добору кадрів та кар'єри суддів Вищій раді правосуддя не свідчить про доцільність ліквідації ВККСУ та її перетворення на Кваліфікаційну палату кадрового забезпечення судової системи ВРП.

М. Зіммер (2020) для підвищення ролі ВРП до рівня «основного органу суддівського врядування» пропонує централізувати функціональну відповідальність за всі питання, пов'язані з відбором, тестуванням, перевіркою і притягненням суддів до дисциплінарної відповідальності і закріпити її за реорганізованою і переназваною ВККС. На думку вченого, цей новий орган візьме на себе відповідальність за виконання всіх функцій, які зараз виконуються ВККС, та за виконання всіх дисциплінарних функцій щодо суддів, які зараз виконуються ВРП.

Вважаємо, що зосередження всіх функцій в одному органі (чи то у ВРП, чи то у ВККСУ), з одного боку, призведе до надмірної концентрації влади в такому органі, а отже, узурпації ним судової гілки влади, а з іншого, – посилить корупційну складову та зловживання в його діяльності, чого не можна допустити. Тому ми не погоджуємося із запропонованим в абз. 6 п. 4.2.1 Стратегії розвитку органів правосуддя та конституційного судочинства на

¹ Члени ВРП провели консультації з експертами Ради Європи щодо процедур добору суддів // PRAVO.UA : сайт. 15.06.2022. URL: <https://pravo.ua/chleny-vrp-provely-konsultatsii-z-ekspertamy-rady-ievropy-shchodo-protsedur-doboru-suddiv/> (дата звернення: 23.07.2022).

² Там само.

2021–2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021¹ (далі – Стратегія), положенням щодо підпорядкування ВККСУ (як органу з добору кадрів та кар'єри суддів) Вищій раді правосуддя.

Крім того, зміна лише назви ВККСУ на будь-яку іншу без посилення формалізації повноважень цього органу є недоцільною, адже це не вирішить жодних проблем, пов'язаних з ефективною реалізацією ВРП та ВККСУ своїх функцій. Тому забезпечення незалежності суддів, підзвітності окремих суддів, інституційної незалежності та доброчесності судової системи вбачається можливим за умов чіткого розмежування вже існуючих (закріплених у законодавстві) функцій ВРП і ВККСУ насамперед шляхом прибирання дублюючих та зайвих. Саме на проведенні «всебічного аудиту системи суддівського врядування та самоврядування з метою усунення дублювання функцій» наголошено в абз. 1 п. 4.2.1 Стратегії².

Вбачається, що у процесі реформування органів суддівського врядування важливо зберегти самостійність і незалежність ВККСУ як органу з добору кадрів та кар'єри суддів. На жаль, у Стратегії йдеться про «опрацювання питання щодо підпорядкування» ВККСУ Вищій раді правосуддя. Однак, по-перше, не вказано, за яких умов має статися таке підпорядкування, а по-друге, це суперечить положенню про незалежність ВККСУ, закріпленому у ст. 92 Закону № 1402-VIII³ та абз. 4 п. 4.2.1 Стратегії, де вказано про необхідність «забезпечення інституційної самостійності» ВККСУ⁴. До того ж доцільність у майбутньому підпорядкування ВККС Вищій раді правосуддя су-

перечить задекларованому в абз. 7 п. 4.2.1 Стратегії курсу на створення «автономних кадрового і дисциплінарного органу» та принципу безперервності «здійснення кадровим та дисциплінарним органами їхніх функцій»⁵ як результату передбачувальної оптимізації органів системи правосуддя. Отже, автори Стратегії є непослідовними при обґрунтуванні доцільності підпорядкування ВККСУ Вищій раді правосуддя.

Кадрова криза в судовій системі, на думку членів ВРП, пов'язана з відсутністю її повноважного складу, що тягне за собою неможливість вирішення питання про надання згоди на затримання судді чи утримання його під вартою, призначення суддів, унесення Президенту України подання щодо призначення на посаду суддів, їх звільнення у відставку, відсторонення, припинення відставки, звільнення за порушення закону, тому вимагає негайного відновлення її роботи. Відсутність повноважного складу ВРП не дає можливості сформувати ВККСУ, діяльність якої дозволить вирішити кадрові проблеми, сформувати Службу дисциплінарних інспекторів, якій була передана дисциплінарна функція ВРП. У Раді перебуває понад п'ять тисяч дисциплінарних скарг на дії суддів (що не розглядаються із серпня 2021 р.), які потребують розгляду й ухвалення у визначені законом строки відповідних рішень.

Унаслідок відсутності повноважного складу ВРП її деякі повноваження (щодо відрадження суддів, зміни територіальної підсудності того чи іншого суду тощо) зараз делеговано Голові Верховного Суду. Секретаріат ВРП здійснює організаційне, інформаційно-довідкове та інше забезпечення діяльності Голови Верховного Суду в частині виконання зазначених повноважень ВРП.

Через несформованість складу ВККСУ вирішення кадрових проблем ВРП вбачає у самостійному наданні подань Президенту України щодо безстрокового призначення суддів. Водночас слід зазначити, що ВРП зараз також не має повноважного складу, але передбачається, що наприкінці 2022 р. відбудуться з'їзди суддів та інших суб'єктів її формування (Хрипун, 2022б).

В умовах воєнного стану, відсутності повноваженого складу ВРП і ВККСУ, а також труднощів у формуванні суддівського корпусу законопроект, ініційований ВРП і підтриманий Радою суддів України, обговорений на засіданні Робочої групи з питань належного фінансування судової влади у травні 2022 р.,

¹ Стратегія розвитку органів правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : затв. Указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (дата звернення: 23.07.2022).

² Там само.

³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 23.07.2022).

⁴ Стратегія розвитку органів правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : затв. Указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (дата звернення: 23.07.2022).

⁵ Там само.

пропонує стосовно суддів, у яких закінчився п'ятирічний строк повноважень, автоматично відновлювати їх повноваження у тих самих судах до проведення або завершення їх кваліфікаційного оцінювання¹. Таке оцінювання проводитиме ВККСУ першочергово після того, як буде сформована і розпочне реалізовувати власні повноваження, а потім спільно з ВРП буде вирішувати питання здійснення ними правосуддя в подальшому (Хрипун, 2022в).

Ще однією пропозицією в контексті спрощення процедури добору суддів, якнайшвидшого вирішення проблеми дефіциту суддівських кадрів та водночас посилення статусу ВККСУ є безпосереднє внесення нею Президентові України (а не внесення відповідних рекомендації ВРП, як це передбачено у п. 13 ч. 1 ст. 70 Закону № 1402-VIII) подання про призначення суддів на посаду за результатами конкурсного добору. Оминаючи ВРП, ВККСУ таким чином повністю бере на себе тягар відповідальності за призначення суддів.

У разі підтримки законодавцем такої пропозиції доведеться внести зміни до законів № 1402-VIII та № 1798-VIII, а також до п. 1 ст. 131 Конституції України. У разі ж несприйняття такої пропозиції законодавцем слід за ВККСУ залишити існуючий обсяг повноважень, посиливши при цьому її інституційну самостійність, незалежність і транспарентність, а також надати їй статус конституційного органу, закріпивши основні положення щодо її функціонування в Конституції України.

Зауважимо, що важливість унесення змін до чинного законодавства у сфері правосуддя, зокрема щодо належного регулювання статусу органів суддівського врядування, обґрунтовується необхідністю усунення дублювання повноважень ВРП та ВККСУ. Водночас аналіз чинного законодавства, яким регулюється статус цих органів, свідчить про спільність окремих предметів їх відання (формування суддівського корпусу, питання припинення повноважень суддів тощо). Проте сьогодні повноваження ВРП та ВККСУ переважно є вза-

ємоузгодженими, а сукупний перелік їх повноважень визначає сутність суддівського врядування в Україні (Сухарко, 2020, с. 131–132). Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки² передбачає необхідність проведення всебічного аудиту системи суддівського врядування та самоврядування, оскільки, як зазначалося вище, потребує чіткого розуміння співвідношення статусу ВРП і Ради суддів, особливо в контексті використання зарубіжного досвіду (оскільки аналогічні до української ВРП органи в Європі належать до системи суддівського самоврядування; в Україні ж суддівське врядування відокремлене від самоврядування).

Доцільність об'єднання ВРП і ВККСУ як органів суддівського врядування, на думку А. В. Сухарка (2020, с. 131), може обґрунтуватися потребою в оптимізації процесу визначення найкращих кандидатів на суддівські посади, визначення суддів, які неналежним чином виконують свої обов'язки, зменшенні витрат держави на забезпечення відповідного процесу, вирішити яку дозволить функціонування єдиного органу, відповідального за якість суддівського корпусу і забезпечення незалежності суддів. Наприклад, В. В. Долежан (2012, с. 65) вважав поділ повноважень ВРП і ВККСУ штучним, оскільки незрозуміло, чому кандидатів на зайняття посади судді визначає ВККСУ, а подання Президенту України про їх призначення на посаду судді вносить ВРП за мінімальної участі у цьому процесі. Крім того, у разі об'єднання органів суддівського врядування постане питання внесення змін до тексту Основного Закону (Сухарко, 2020, с. 131).

Серед аргументів проти об'єднання ВККСУ і ВРП науковець наводить відповідність порядку формування складу ВККСУ міжнародним стандартам і рекомендаціям Ради Європи (більшість складу обиралася суддями з числа суддів або суддів у відставці), менший політичний вплив на цю структуру (на відміну від ВРП, Парламент і Президент України не беруть участь у створенні ВККСУ), виконання ВККСУ обов'язків, які є аналогічними до подібних органів інших європейських країн (йдеться про підготовку кандидатів на посаду судді, проведення відбору найкращих для призначення на посади,

¹ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законів України щодо призначення безстроково суддів, призначених на посаду строком на п'ять років до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» : від 06.09.2021 № 5889 / ініціатор Л. І. Марченко // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?i=d=&pf3511=72680 (дата звернення: 23.07.2022).

² Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (дата звернення: 23.07.2022).

організацію процесу підвищення кваліфікації суддів, прогнозування потреб підготовки суддівських кадрів тощо). Контраргументом для об'єднання А. В. Сухарко (2020, с. 132) називає прогнозовану неможливість розгляду одним новоствореним органом великої кількості не вирішених справ, що накопичилися за часи перерви в роботі ВККСУ.

Голова Верховного Суду В. С. Князев визначає альтернативні шляхи реформування органів суддівського врядування: об'єднання ВККС із ВРП або створення кваліфікаційної палати всередині ВРП, зокрема створення кваліфікаційних комісій по регіонах для швидкого заповнення вакансій, що з'являються у судовій системі¹.

Відповідно до чинного законодавства ВРП забезпечує незалежність судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів². Завданням ВККСУ є забезпечення організації формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів³. Отже, саме сукупність завдань, функцій і повноважень ВРП і ВККСУ розкривають зміст суддівського врядування, що забезпечують організаційні умови прозорості діяльності суду, справедливості і неупередженості правосуддя й відпові-

дність суддів вимогам професійної підготовки, етики та доброчесності.

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що успішне проведення в Україні судово-правової реформи взагалі і втілення основних положень Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки зокрема (особливо в контексті забезпечення інституційної самостійності і транспарентності ВККСУ) неможливе без подальшого вдосконалення законодавства, спрямованого на ефективну реалізацію органами суддівського врядування своїх повноважень, найголовнішим з яких є забезпечення оперативного вирішення кадрових проблем у сфері судоустрою та судочинства.

Незважаючи на тривалість реформування системи правосуддя, пошук оптимальних шляхів відновлення діяльності ВККСУ, надалі залишається невизначеним питання правового статусу цього органу, його місця і ролі в системі правосуддя України, а також взаємодії з ВРП та іншими державними органами й установами системи правосуддя. Вважаємо за доцільне забезпечити пришвидшення процесу формування повноважного складу ВККСУ як незалежного і самостійного конституційного органу суддівського врядування для ефективного виконання покладених на нього завдань і функцій, зокрема з добору кадрів та кар'єри суддів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бенедисюк І. М. Нові конституційні повноваження та порядок формування Вищої ради правосуддя // Судова реформа: стан та напрями розвитку : IV судово-правовий форум (м. Київ, 17–18 берез. 2016 р.) / упоряд. А. О. Гвоздецький, Д. Д. Сваткова. Київ : Юрид. практика, 2016. С. 23–28.
2. Боровицький О. А. Конституційно-правові засади діяльності Вищої ради правосуддя : дис. ... д-ра філософії : 081. Вінниця, 2020. 247 с.
3. Боровицький О. А. Суддівське врядування та суддівське самоврядування як гарантія незалежності судової влади. *Університетські наукові записки*. 2019. Т. 18, № 3 (71). С. 367–377. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.71.30>.
4. Долежан В. В. Юрисдикційна діяльність Вищої ради юстиції та шляхи її удосконалення. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 56–66.
5. Зіммер М. Б. Аналіз структури управління судовою системою України та пропозиції на її вдосконалення. Програма реформування сектору юстиції «Нове правосуддя». 15 жовтня 2020 року // USAID : сайт. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/New_Justice_ZimmerMB_Improvement_of_Judicial_Governance_ukr.pdf (дата звернення: 23.07.2022).
6. Курганський О. В. До питання щодо суддівського врядування // Творчий шлях вченого: до 80-річчя професора В. В. Долежана / відп. ред. Н. М. Бакаянова. Одеса : Юрид. літ., 2018. С. 152–154.

¹ Голова Верховного Суду не виключає об'єднання ВРП і ВККС // УКРІНФОРМ : сайт. 27.06.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3516185-golova-verhovnogo-sudu-ne-viklucae-obednanna-vrp-i-vkks.html> (дата звернення: 23.07.2022).

² Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 23.07.2022).

³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 23.07.2022).

7. Мамченко М. Рада приняла закон о ВККС с предложениями Зеленского // Судебно-юридическая газета : сайт. 13.07.2021. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/207700-rada-prinyala-zakon-o-vkks-s-predlozheniyami-zelenskogo> (дата звернення: 23.07.2022).
8. Сухарко А. В. Система органів суддівського врядування в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 88. С. 128–134. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdr.v0i88.3068>.
9. Талько В. Судова інспекція: досвід Румунії // Юридична Газета online : сайт. 28.02.2018. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/events/sudova-inspekciya-dosvid-rumuniyi.html> (дата звернення: 23.07.2022).
10. Теремецький В. І. Проблеми взаємодії органів державної влади та суддівського врядування з іншими державними органами та установами системи правосуддя. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022б. Вип. 3 (99). С. 158–173. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.158-173>.
11. Теремецький В. І. Проблеми взаємодії органів суддівського врядування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022а. № 2 (30). С. 77–85. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2022.02.077>.
12. Хрипун В. Высший совет правосудия просит передать ему полномочия ВККС // Судебно-юридическая газета : сайт. 31.05.2022г. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/239523-vysshiy-совет-pravosudiya-prosit-peredat-emu-polnomochiya-vkks> (дата звернення: 23.07.2022).
13. Хрипун В. Высший совет правосудия хочет назначать судей «пятилеток» без рекомендаций ВККС // Судебно-юридическая газета : сайт. 03.06.2022д. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/239847-vysshiy-совет-pravosudiya-khochet-naznachat-sudey-pyatiletok-bez-rekomendatsiy-vkks> (дата звернення: 23.07.2022).
14. Хрипун В. Как будут отбирать новых судей: экзамены, собеседования и новая стратегия отбора // Судебно-юридическая газета : сайт. 05.05.2022а. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/236929-kak-budut-otbirat-novykh-sudey-ekzameny-sobesedovaniya-i-novaya-strategiya-otbora> (дата звернення: 23.07.2022).
15. Хрипун В. Как планируют отбирать новых судей – вариант Высшего совета правосудия // Судебно-юридическая газета : сайт. 01.06.2022б. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/239611-kak-planiruyut-otbirat-novykh-sudey-variant-vysshego-soveta-pravosudiya> (дата звернення: 23.07.2022).
16. Хрипун В. Судьи «пятилетки», оставшиеся без полномочий, смогут временно вернуться к осуществлению правосудия: как это может быть // Судебно-юридическая газета : сайт. 04.05.2022в. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/236812-sudi-pyatiletki-ostavshiesya-bez-polnomochiy-smogut-vremenno-vernutsya-k-osuschestvleniyu-pravosudiya-kak-eto-mozhet-byt> (дата звернення: 23.07.2022).

Надійшла до редакції: 28.07.2022

Прийнята до опублікування: 06.08.2022

REFERENCES

1. Benedysiuk, I. M. (2016, March 17-18). *New constitutional powers and procedure for the formation of the Supreme Council of Justice* [Conference presentation abstract]. IV Judicial and Legal Forum “Judicial reform: state and directions for the development”, Kyiv, Ukraine.
2. Borovytskyi, O. A. (2020). *Constitutional and legal framework for the activities of the High Council of Justice* [Candidate dissertation, Vasyl Stus Donetsk National University].
3. Borovytskyi, O. A. (2019). Judicial Governance and Judicial Self-Governance as a Guarantee of Judicial Independence. *University Scientific Notes*, 18(3), 367-377. <https://doi.org/10.37491/UNZ.71.30>.
4. Dolezhan, V. V. (2012). The jurisdictional activity of the Supreme Council of Justice and ways of its improvement. *Research Papers of National University “Odessa Law Academy”*, 11, 56-66.
5. Khrypun, V. (2022, July 1). *The plan for selecting new judges – suggestion of the Supreme Council of Justice*. Judicial and Legal Newspaper. <https://sud.ua/ru/news/publication/239611-kak-planiruyut-otbirat-novykh-sudey-variant-vysshego-soveta-pravosudiya>.
6. Khrypun, V. (2022, June 3). *The Supreme Council of Justice wants to appoint “five-year” judges without recommendations of the Higher Qualification Committee of Judges*. Judicial and Legal Newspaper. <https://sud.ua/ru/news/publication/239847-vysshiy-совет-pravosudiya-khochet-naznachat-sudey-pyatiletok-bez-rekomendatsiy-vkks>.
7. Khrypun, V. (2022, May 31). *The Supreme Council of Justice requests to fulfill the powers of the Higher Qualification Committee of Judges*. Judicial and Legal Newspaper. <https://sud.ua/ru/news/publication/239523-vysshiy-совет-pravosudiya-prosit-peredat-emu-polnomochiya-vkks>.
8. Khrypun, V. (2022, May 4). *“Five-year” judges, remained without powers, will be able to temporarily administer justice: how this can happen*. Judicial and Legal Newspaper. <https://sud.ua/ru/news/publication/236812-sudi-pyatiletki-ostavshiesya-bez-polnomochiy-smogut-vremenno-vernutsya-k-osuschestvleniyu-pravosudiya-kak-eto-mozhet-byt>.

9. Khrypun, V. (2022, May 5). *What will be the procedure for selecting new judges: exams, interviews and a new selection strategy*. Judicial and Legal Newspaper. <https://sud.ua/ru/news/publication/236929-kak-budut-otbirat-novykh-sudey-ekzameny-sobesedovaniya-i-novaya-strategiya-otbora>.

10. Kurhanskyi, O. V. (2018). Regarding the issue of judicial administration. In N. M. Bakaianova (Ed.), *The creative path of the scholar: devoted to the 80th anniversary of Professor V. V. Dolezhan* (pp. 152-154). Legal literature.

11. Mamchenko, M. (2021, July 31). *Rada adopted the Law on Higher Qualification Committee of Judges with proposals from Zelenskyi*. Judicial and Legal Newspaper. <https://sud.ua/ru/news/publication/207700-rada-prinyala-zakon-o-vkks-s-predlozheniyami-zelenskogo>.

12. Sukharko, A. V. (2020). The system of judicial governing bodies in Ukraine. *Current Problems of State and Law*, 88, 128-134. <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i88.3068>.

13. Talko, V. (2018, February 28). *Judicial inspection: experience of Romania*. Legal newspaper online. <https://yur-gazeta.com/publications/events/sudova-inspekciya-dosvid-rumuniyi.html>.

14. Teremetskyi, V. I. (2022a). Problems of Interaction Between Judicial Authorities. *Actual Problems of Law*, 2(30), 77-85. <https://doi.org/10.35774/app2022.02.077>.

15. Teremetskyi, V. I. (2022b). Problems of Interaction of State and Judicial Authorities with Other State Agencies and Institutions of the Justice System. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 3(99), 158-173. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.158-173>

16. Zimmer, M. B. (2020, October 15). *Analysis of the structure governing the judicial system of Ukraine and propositions for its improvement. Program for reforming the justice sector "New Justice"*. USAID. https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/New_Justice_ZimmerMB_Improvement_of_Judicial_Governance_ukr.pdf.

Received the editorial office: 28 July 2022

Accepted for publication: 16 August 2022

ВЛАДИСЛАВ ИВАНОВИЧ ТЕРЕМЕЦКИЙ,

доктор юридических наук, профессор,

Академия труда, социальных отношений и туризма (г. Киев),

кафедра конституционного, административного и финансового права;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>,

e-mail: vladvokat333@ukr.net

РОЛЬ И МЕСТО ВЫСШЕЙ КВАЛИФИКАЦИОННОЙ КОМИССИИ СУДЕЙ УКРАИНЫ В СИСТЕМЕ ПРАВОСУДИЯ УКРАИНЫ

Рассмотрены проблемы правового статуса Высшей квалификационной комиссии судей Украины, её место и роль в системе правосудия Украины. Доказано, что проблема формирования этого органа и невозможность реализации им своих полномочий является препятствием для решения вопросов отбора судей, формирования независимого и профессионального судейского корпуса. Осуществлён сравнительный анализ полномочий Высшей квалификационной комиссии судей Украины и Высшего совета правосудия как органов судейского управления, перспектив их дальнейшего функционирования для решения кадровых проблем в сфере правосудия. Сформулированы авторские предложения по улучшению законодательства, регулирующего правовой статус Высшей квалификационной комиссии судей Украины, и устранению дублирования полномочий органов, связанных с отбором судей.

Ключевые слова: *судейское управление, органы судейского управления, Высшая квалификационная комиссия судей Украины, Высший совет правосудия, система правосудия Украины, судебная власть.*

VLADYSLAV IVANOVYCH TEREMETSKYI,

Doctor of Law, Professor,

Academy of Labour, Social Relations and Tourism (Kyiv),

Constitutional, Administrative and Financial Law Department;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>,

e-mail: vladvokat333@ukr.net

THE ROLE AND PLACE OF THE HIGH QUALIFICATIONS COMMISSION OF JUDGES OF UKRAINE IN THE JUSTICE SYSTEM OF UKRAINE

It has been established that during the judicial reform in the justice system of Ukraine, bodies of judicial governance were formed – the High Council of Justice and the High Qualification

Commission of Judges of Ukraine. These bodies were designed to ensure: organizational conditions for the selection, qualification assessment, career, disciplinary responsibility of judges and their dismissal from office; transparency of court activities; administration of fair and impartial justice; compliance of judges with professional ethics and integrity. It has been proven that the problems of the formation of these bodies and the impossibility of their exercising their powers are an obstacle to solving the issues of the selection of judges, the formation of an independent and professional judicial corps.

A comparative analysis of the powers of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine and the High Council of Justice as bodies of judicial governance has been carried out, and the prospects for their further functioning for the urgent solution of personnel problems in the sphere of justice have been determined. A number of scientific and practical proposals for amending the current legislation in the context of determining the legal status of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine and eliminating the duplication of powers of these bodies related to the selection of judges have been analyzed. The main provisions of the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021–2023 and other legislation on the outlined issues have been characterized.

The need to further ensure the institutional independence and transparency of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine has been emphasized. The inexpediency of its subordination to the High Council of Justice as a body to ensure the organization of the formation of an honest and highly professional corps of judges has been substantiated. The conclusion has been made about the importance of the existence of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine as an independent, autonomous and constitutional body of judicial governance.

Key words: *judicial governance, judicial governance bodies, High Qualifications Commission of Judges of Ukraine, High Council of Justice, justice system of Ukraine, judiciary.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Теремецький В. І. Роль і місце Вищої кваліфікаційної комісії суддів України в системі правосуддя України. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 92–103 DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.08>.

Citation (APA): Teremetskyi, V. I. (2022). The role and place of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine in the justice system of Ukraine. *Law and Safety*, 3(86), 92–103. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.08>.

ЄВГЕН СЕРГІЙОВИЧ ХИЖНЯК,*кандидат юридичних наук, доцент,**Національний університет «Одеська юридична академія»;* <https://orcid.org/0000-0001-8263-0353>,*e-mail: Khyzhniak@onua.edu.ua***НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ УМИСНИМ УБИВСТВАМ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ КАНАДИ ТА США)**

Розглянуто різноманітні програми протидії умисним убивствам, які наразі діють у різних країнах світу. Вибір тією чи іншою державою відповідної стратегії та формування відповідної профілактичної програми або програми протидії кримінальній протиправності визначається не лише сучасною криміногенною ситуацією в цій країні та загалом у світі, але й відповідними історичними, культурними та релігійними традиціями. Проаналізовано позитивний міжнародний досвід оперативно-розшукового попередження умисних убивств, що може стати підґрунтям для розробки відповідного законодавства України в цій сфері. Зроблено висновок, що проведення порівняльного аналізу запобігання умисним убивствам у різних країнах є основою для розвитку найбільш перспективних напрямів удосконалення вітчизняного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: *запобігання вбивствам, протидія вбивствам, профілактика злочинів, підрозділи кримінальної поліції, міжнародний досвід.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Останнім часом науковий інтерес до вивчення зарубіжного досвіду протидії кримінальним протиправним діянням серед вітчизняних науковців постійно зростає, що свідчить про намагання дослідити кращі превентивні практики окремих країн та пошук шляхів їх упровадження в Україні. Проте щодо безпосереднього вивчення питань зарубіжного досвіду оперативно-розшукової протидії умисним убивствам підрозділами поліції різних зарубіжних країн, то таких досліджень на сьогодні бракує, що підвищує актуальність обраного напрямку та дає перспективи у визначенні ефективних практик із застосуванням цільового підходу до протидії умисним убивствам і дефініції такої моделі оперативно-розшукової діяльності.

Обрання тією чи іншою країною відповідної стратегії та формування відповідної програми протидії кримінальним протиправним діянням визначається не тільки сучасною криміногенною ситуацією в цій країні та загалом у світі, але й відповідними історичними, культурними та релігійними традиціями. Здебільшого при розгляді питання особливостей протидії злочинності в окремій країні необхідно, в першу чергу, враховувати належність цієї країни до відповідної кримінологічної системи. Наразі сучасна кримінологія виділяє англо-американську, західноєвропейську, східноазіатську, соціалістичну, мусульманську та змішану кримінологічні системи.

У межах типових регіональних систем існують субрегіональні кримінологічні групи. Наприклад, в англо-американському типі виділяються американська та британська кримінологічні моделі. Дуже схожою до американської моделі (і багато в чому є її відтворенням) є канадська модель.

Американська кримінологічна модель – це особливий вид кримінологічної системи, теоретичною основою якої є переважно соціологічні концепції причин злочинності, законодавче регулювання якої забезпечується шляхом ухвалення комплексних програмних і нормативних актів, а практична реалізація заходів боротьби зі злочинністю здійснюється з використанням форм і методів, що відображають потреби досягнення високого рівня суспільної безпеки в конкретних історичних умовах (Титаренко, 2019, с. 12).

Порівняльний аналіз наявних досліджень свідчить, що США є єдиною країною у світі, яка досягла настільки значних успіхів у зниженні показників кримінально-правової статистики, що зумовлює значущість американської кримінологічної моделі як джерела позитивного досвіду. При цьому варто враховувати, що відмінною ознакою цієї моделі є визнання вирішальної ролі поліцейського та кримінально-правового контролю над злочинністю в системі заходів протидії кримінальним протиправним діянням. Американський

досвід протидії кримінальним протиправним діянням в останні десятиліття свідчить про жорсткість карної політики в галузі протидії злочинам.

Реформи, що останнім часом відбуваються в Україні, вимагають перебудови і значного підвищення рівня ефективності та якості діяльності правоохоронних органів. У першу чергу ці вимоги стосуються оперативних підрозділів, патрульної поліції та поліцейських офіцерів громади. Успішне виконання поставлених перед цими підрозділами завдань неможливе без урахування кращих зразків досвіду таких країн, як Канада та США.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є аналіз міжнародного досвіду оперативно-розшукового попередження умисних убивств підрозділами кримінальної поліції, а також законодавства, що передбачає розбудову ефективної системи запобігання умисним убивствам в Україні. Завданням дослідження є аналіз різноманітних програм із протидії умисним убивствам, які наразі діють у різних країнах світу, а також міжнародного досвіду оперативно-розшукового попередження умисних убивств, що може стати основою для розробки відповідного законодавства України в цій сфері.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У статті використано загальні та спеціальні методи юридичної науки, зокрема: порівняльно-правовий – при вивченні нормативно-правової регламентації та аналізі норм чинного законодавства США та Канади, а також практики їх застосування; системно-структурний – при аналізі організаційних засад оперативно-розшукової протидії умисним убивствам підрозділами кримінальної поліції США та Канади; соціологічний – при вивченні емпіричного матеріалу; статистичний – при вивченні інформації про результати діяльності уповноважених оперативних підрозділів США та Канади щодо протидії досліджуваному виду злочинів, а також репрезентації даних, отриманих під час вивчення емпіричного матеріалу; контент-аналізу документів – при вивченні аналітичних довідок, оглядів та інших документів, що висвітлюють результати діяльності уповноважених оперативних підрозділів США та Канади щодо протидії досліджуваному виду злочинів.

Використання обраного арсеналу методів наукового дослідження (системи методологічного забезпечення проведення цього дослідження) дало можливість забезпечити обґрунтованість, якість і наукову та практичну значущість отриманих наукових результатів.

Тобто саме методологія дослідження є дієвим і необхідним інструментом пошуку нових знань у процесі такого дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Сполучені Штати Америки мають не тільки найпотужнішу економіку чи найпотужнішу армію у світі, але й високу поширеність тяжких злочинів проти життя і здоров'я. Доказом цього є рейтинг найбільш криміногенних міст світу, до якого входять Новий Орлеан і Детройт, у яких на 100 тис. населення припадає 67 і 46 вбивств відповідно. Незважаючи на те, що населення цієї країни становить близько 5 % населення планети, кількість засуджених до позбавлення волі становить чверть цієї цифри в усьому світі, не враховуючи 5 мільйонів американців, які звільнені від умовного терміну (Khyzhniak et al., 2021, p. 635).

Нинішній рівень злочинності у США може бути доповнений офіційною статистикою Федерального бюро розслідувань (далі – ФБР) щодо так званої індексної злочинності (*UCR – Uniform Crime Reports*), яка включає в себе вбивства, зґвалтування, напади при обтяжуючих обставинах, пограбування, крадіжки зі зломом, викрадення автомобіля, підпал.

Дані кримінальної статистики ФБР свідчать, що правоохоронні органи по всій країні продемонстрували загальне зниження на 4,3 % кількості насильницьких злочинів за 2019–2020 рр. Зокрема, кількість убивств знизилася на 5,74 %, грабежів – на 11,8 %, злочинів проти власності – на 7,7 %. У 2019 р. рівень насильницьких злочинів становив 394 на 100 тис. населення; убивств – 5,3 на 100 тис., зґвалтувань – 30,7 на 100 тис., грабежів – 98 на 100 тис., майнових злочинів – 2362,2 на 100 тис.¹

Покращення в останні роки криміногенної ситуації щодо зниження насильницької злочинності у США обумовлюється ефективністю реалізації державної політики із протидії кримінальним протиправним діянням на всіх рівнях, у тому числі через реалізацію комплексу превентивних програм та завдяки цілеспрямованій роботі державних суб'єктів та приватного сектора.

Законодавчою основою для формування профілактичних програм у США на різних рівнях (федеральний, рівень штату, місцевий) є Закон 1994 р. «Про контроль та попередження злочинів» або «*Violent Crime Control and Law Enforcement Act of 1994*» (Закон «Про боротьбу

¹ Crime in the U.S. // Statista : сайт. URL: <https://www.statista.com/topics/2153/crime-in-the-united-states/> (дата звернення: 10.08.2022).

з насильницькою злочинністю та охорону правопорядку 1994 року»). Зокрема, Розділом III «Попередження злочинів» (*Title III – Crime Prevention*) цього Закону передбачається надання програмних грантів, які спрямовані на усунення окремих криміногенних умов у суспільстві, зокрема на: освітні програми для молоді; запровадження наставництва; програми, які допомагають у працевлаштуванні; профілактичні програми щодо зниження жорстокого поводження з дітьми тощо¹.

Особливе значення для профілактики та превенції підліткової злочинності мають скоординовані зусилля державних органів влади, органів місцевого самоврядування та представників місцевих громад щодо створення програм зайнятості підлітків. Сюди ж належать усі заходи, які допомагають якось зайняти неповнолітніх громадян у вільний від відвідування школи час, а саме: створення спортивних та оздоровчих центрів, центрів і клубів самодіяльності, підтримка різних молодіжних рухів (зокрема, бойскаутського руху) тощо (Стацак, 2021, с. 167). Досвід подібної практики розробки та реалізації програм попередження кримінальних протиправних діянь неповнолітніх у США може бути використаний і в Україні.

Також у США широко розповсюджена програмна реалізація наукових ідей сучасного американського криміналіста Д. Кеннеді, який очолює Центр попередження та боротьби зі злочинністю і викладає в Коледжі кримінального правосуддя Джона Джея (Нью-Йорк). Суть його запобіжної кримінологічної теорії втілена у програмах «Операція “Припинення вогню”» та «Інтервенція на ринку наркотиків». Вони базуються на переконанні членів та лідерів вуличних угруповань, що спеціалізуються на насильницьких злочинах та наркозлочинах, припинити їхню кримінальну протиправну діяльність. Метою програм є збір поліцією доказів та фактів скоєння конкретними особами різних злочинів. Після того, як поліція продемонструє зловмисникам усі докази, що підтверджують їхню вину, останні запрошуються на профілактичні бесіди із представниками місцевої громади (сусідами, друзями, вчителями, батьками, соціальними працівниками) в обмін на гарантію не заарештовувати їх. Реалізація цих проєктів показала високу ефективність, оскільки в тих містах, де вони були здійснені, рівень убивств знизився на 60 %, а загальний рівень – злочинності майже вдвічі. Ці програми були вперше реалізовані у 2003 р. у м. Хай-Пойнт, Північна Кароліна. Після обнадійливих результатів ця практика стала поширена майже у 100 містах США та навіть в інших країнах (Великобританія, Австралія, Бразилія, Колумбія, Мексика, деякі країни Карибського басейну) (Колодяжний, 2013).

Як позитивний досвід щодо формування програмних документів із протидії злочинності у США слід відмітити створення Указом Президента США (*Executive Order 13826*)² від 7 березня 2018 р. Федеральної міжвідомчої ради з питань попередження злочинності та покращення ресоціалізації (*Federal Interagency Council on Crime Prevention and Improving Reentry*). Головною метою його ухвалення стало прагнення покращити координацію та взаємодію відповідних федеральних управлінь, агентств, місцевих органів влади на всіх рівнях у попередженні злочинності та профілактиці рецидиву шляхом ефективного виконання відповідних програмних документів та поширення кращих практик. Серед іншого в документі визначено, що Міжвідомча рада, крім забезпечення координації між відповідними суб'єктами, розробляє рекомендації для формування відповідних програм та проведення відповідних реформ з урахуванням потенційно обмежених ресурсів. Виходячи зі змісту вказаного документа (*Executive Order 13826*), можна дійти висновку, що сучасна політика США у сфері попередження кримінальної протиправності полягає в тому, щоб зосередити основні зусилля на:

- 1) недопущенні збільшення криміналізації молодіжного середовища;
- 2) зниженні рівня рецидиву через покращення роботи із засудженими;
- 3) державному впливі на низку криміногенних факторів, зокрема: соціальні, економічні фактори, подолання бідності, відсутність освіти у громадян та можливостей працевлаштування, розпад сімей, зловживання наркотиками, зростання наркоманії, психічні захворювання та стан психічного здоров'я населення³.

Окремо слід визначити групи програм, що менше фінансуються, але також є актуальними та пріоритетними. Це профілактичні програми,

¹ Violent Crime Control and Law Enforcement Act of 1994 // Office of Justice Programs : сайт. URL: <https://www.ncjrs.gov/txtfiles/billfs.txt> (дата звернення: 10.08.2022).

² Federal Interagency Council on Crime Prevention and Improving Reentry. Executive Order 13826. March 7, 2018 // GovInfo : сайт. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/DCPD-201800144/pdf/DCPD-201800144.pdf> (дата звернення: 10.08.2022).

³ Там само.

основані на застосуванні новітніх технологічних досліджень, які допомагають запобігти злочинам на території США.

Картографічні технології. Географічні інформаційні системи, додатки дистанційного зондування і картографування даних, які дозволяють правоохоронним органам досягати значних успіхів у кримінальній розвідці, аналізі злочинів, реагуванні на надзвичайні ситуації та поліцейській діяльності. Технології картування використовують інформацію в реальному часі, щоб оцінити, де скоюються злочини, залежно від виду злочинів, наприклад умисних убивств. Вони можуть визначати «гарячі точки» і моделі діяльності, що дозволяє сфокусувати розслідування та покращити превенцію кримінальним протиправним діянням.

Додатки для смартфонів. Активне використання поліцейських додатків у смартфонах, пов'язаних із попередженням правопорушень або з повідомленнями. Сьогодні мобільні телефони дозволяють не лише сфотографувати кримінальну протиправну діяльність особи і відправити фото поліції, а ще й знімати відео, прив'язувати геолокацію, приєднуватися до інших пристроїв. Таке використання мобільних і інтернет-технологій буде тільки збільшуватися, а мобільні додатки розробляються для полегшення такої діяльності. Поліцейські департаменти великих штатів або міст-мегаполісів, зокрема Нью-Йорка, Лос-Анджелеса або Чикаго, стимулюють розробку та впровадження саме таких «поліцейських додатків».

Вебзвітність. У той час, як мобільні пристрої є прекрасним способом для людей повідомляти про протиправну діяльність, окремі інтернет-сайти або спеціалізовані поліцейські сторінки створені спеціально для того, щоб люди могли не лише повідомити про протиправну діяльність, але й, у першу чергу, викласти свої думки щодо покращення безпеки у своєму районі (кварталі, вулиці), висловити занепокоєння, дати пораду, звернути увагу. І це дуже корисно, поліцейські управління та департаменти ретельно стежать за підтриманням такого зворотного зв'язку¹.

Наведене, як запозичення позитивного досвіду, може знайти своє висвітлення і в теоретичній моделі державної програми протидії кримінальним протиправним діянням в Укра-

їні, і в частині розвитку новітніх превентивних технологій.

Викликає інтерес досвід профілактики правопорушень у США, де вона здійснюється у трьох основних формах:

- 1) соціальній;
- 2) ситуаційній;
- 3) превентивній за допомогою громадськості (Бандурка та ін., 2001, с. 76–77).

Соціальна профілактика спрямована на зміну несприятливих умов формування особистості людини, особливо мікросередовища та мікросоціальної ситуації. Ситуаційна профілактика виходить із того, що окремі категорії злочинних діянь відбуваються за певних обставин, у певний час і в певних місцях, тобто сама ситуація стимулює та провокує певні види правопорушень. Про превентивну форму за допомогою громадськості свідчить те, що у США в межах Національної ради створені профілактичні служби, що поєднують понад 100 громадських і державних організацій.

У сучасних умовах у США функціонують три моделі превентивної діяльності:

- 1) модель суспільних (громадських) установ;
- 2) модель безпеки індивідуума;
- 3) модель впливу через навколишнє середовище.

На федеративному та місцевому рівнях реалізуються програми попередження кримінальних правопорушень. У деяких штатах участь громадян у зміцненні правопорядку дозволила знизити кількість пограбувань на 30 %. Також може використовуватися грошова винагорода за інформацію, що має оперативно-профілактичне значення.

Більше уваги у практиці попередження злочинності у США приділяється усуненню причин і умов злочинів, припиненню актів вандалізму, превентивному вирішенню конфліктних ситуацій у сім'ї, формуванню довірчих відносин між поліцією і громадянами (Шендрик, Лаптії, 2012, с. 117).

Поліцейська система США повторює трирівневу систему державної влади (федеральний рівень, рівень штатів та місцевий рівень). Основні види поліцейських сил США – федеральні поліцейські органи, поліція штатів та місцева поліція – формально незалежні один від одного. До основних напрямів поліцейської діяльності у США, зокрема, відносять запобігання і стримування злочинності, забезпечення стабільності і спокою всередині країни, захист особистої власності тощо (Стацак, 2017, с. 171).

Керівництво профілактичною діяльністю поліції у США здійснюється або центральними

¹ 3 ways to prevent crime with technology // Northeastern University : сайт. 22.07.2016. URL: <https://www.northeastern.edu/graduate/blog/3-ways-to-prevent-crime-with-technology/> (дата звернення: 10.08.2022).

органами поліції, або спеціально створеними із цією метою іншими центральними державними органами. На останні покладається обов'язок узагальнення та координації запобігання правопорушенням у масштабах країни силами всіх правоохоронних органів, у тому числі поліції. Хоча в поліцейських підрозділах США не існує єдиної системи служб, що займаються профілактикою злочинів, на державному рівні вироблені стандарти такої діяльності. Представники поліцейських підрозділів входять до складу комісій, які розробляють програми запобігання правопорушенням у комплексі з програмами вдосконалення законодавства. Так, Національна консультативна комісія зі стандартів та цілей кримінального правосуддя до завдань поліції в цій сфері внесла розробку програм, які б: заохочували населення брати активну участь у попередженні злочинів; надавати інформацію, що сприяє арешту та засудженню кримінальних злочинців; полегшували впізнання та виявлення викраденої власності; розширювали та зміцнювали зв'язок поліції з приватним підприємництвом у спільних зусиллях з охорони та безпеки (Gill, Mawby, 1990, p. 131).

У територіальних поліцейських підрозділах США функція профілактики та запобігання злочинам зазвичай покладена на патрульну службу. В її складі діють спеціалізовані відділи, які здійснюють методичне керівництво діяльністю патрульної служби в цій сфері.

Також особливістю США у протидії злочинності, як зазначають Б.С. Уолш та Д.П. Фаррінгтон (2012, р. 8), є акцентування на досягненні балансу між попередженням злочинності та покаранням за злочин. Вчені виділяють чотири основні стратегії попередження злочинності у США, які повинні знаходити своє висвітлення у відповідних програмах, а саме: раннє попередження; попередження з боку суспільства або громадськості; ситуаційне попередження; попередження з використанням кримінального правосуддя. Такі превентивні моделі та стратегії знаходять своє висвітлення у відповідних превентивних програмах на всіх рівнях.

Останнім часом на федеральному та місцевому рівнях реалізуються програми попередження злочинів із широким залученням громадськості. Наприклад, у США створено інститут добровільних помічників поліції. Він по суті є частиною руху американських скаутів. Добровольці діють під патронатом відділів зв'язку з громадськістю місцевих органів поліції. Щодо цього зазначимо, що сьогодні на тлі обмеженого фінансування, матеріального

та кадрового забезпечення правоохоронних органів переваги широкого використання потенціалу недержавних суб'єктів виходять на перший план не тільки у США, країнах Євро-союзу, але й в Україні.

Реформування правоохоронної системи України відбувається з використанням *community policing* – підходу, за якого поліція орієнтується на громаду, тісно взаємодіє та співпрацює з недержавними суб'єктами. Флагманом із формування цього концепту взаємодії з громадськістю у світі є США. У той час, коли в нашій державі *community policing* та недержавна політика превенції кримінальній протиправності тільки починають розвиватися, США вже набули чималого досвіду використання цього принципу, а також досягли вагомих результатів у зниженні показників кримінально-правової статистики.

Ще одна програма «*The National Neighborhood Watch*» (Національне спостереження за сусідами) є однією з найстаріших і найефективніших програм профілактики кримінальної протиправності, які все ще існують у США. Вона організовує та об'єднує громадян, які живуть на території певного району, щоб працювати разом і повідомляти поліції про підозрілу поведінку певних осіб, завдяки чому можливості для потенційного злодія вчинити правопорушення значно зменшуються. Члени співтовариства є лише «спостерігачами» і повинні повідомляти про підозрілі дії місцевим правоохоронним органам (Юзікова, 2018, с. 145). Програма має одну фундаментальну ідею: об'єднання членів спільноти для контролю над їхніми сусідами, що сприяє підвищенню якості життя і знижує рівень злочинності. Всі подібні програми на території США виконують одну мету – об'єднання членів громади та правоохоронних органів для протидії кримінальній протиправності.

Для успішності програми забезпечення добросусідства необхідно, щоб працівники правоохоронних органів розуміли потреби сусідства і працювали як зразки для наслідування заходів щодо запобігання кримінальній протиправності на рівні окремих міст. В Україні такий підхід вже частково реалізується програмою «Поліцейській офіцер громади».

Далі хотілось би перейти до особливостей попередження кримінальної протиправності, які впроваджуються в Канаді. Особливістю канадської поліції є поділ її на відповідні рівні, а саме: федеральний, провінційний та муніципальний. Залежно від рівня поліція має свою організаційну структуру, свої чергові частини, патрульну та дорожню поліцію тощо.

Наприклад, Королівська канадська кінна поліція поділена на тринадцять регіональних штабів, які розташовані у столицях провінцій. У свою чергу, вони мають 41 підрозділ, а підрозділи складаються з 700 відділів, кожен з яких має свою чергову частину (Бандурка, 1996). Невеликі поліцейські дільниці вночі зачиняються, всі громадяни знають номери домашніх телефонів поліцейських, якщо відбувається якась надзвичайна або підозріла подія, то поліцейські прибувають на роботу прямо з дому. У великих містах та столиці створено спеціальні підрозділи патрульної служби, які працюють цілодобово. Проте більшість поліції задіяна в нічний час (Сіроштан, 2018, с. 324).

Аналіз кримінальної статистики канадської поліції свідчить, що рівень злочинності в Канаді є доволі низьким. Так, станом на 2020 р. у Канаді було зафіксовано 743 вбивства, рівень умисних убивств – 2,0 (кількість випадків у перерахунку на 100 тис. населення). Кількість убивств, що були скоєні із застосуванням вогнепальної зброї, склав 223 випадки, що в перерахунку на 100 тис. населення складає лише 0,6.

Слід також вказати, що за окремими видами кримінальних правопорушень коефіцієнт їх учинення в перерахунку на 100 тис. населення є незначним, наприклад: напади на людей – 150,8; викрадення людей – 10,3; пограбування – 61,9; зґвалтування – 1,4; крадіжки майна – 432,6; угони легкових автомобілів – 321,5¹. Проте, за даними статистики, залишається високим рівень злочинів, пов'язаних із наркотиками (зберігання кокаїну та марихуани), розповсюдженням наркотичних речовин, а також кримінальних правопорушень, що посягають на громадський порядок.

За даними канадської поліції, рівень злочинності у Канаді поступово знижується починаючи з 2009 р. У містах зниження злочинності було більш суттєвим (–19%), ніж у сільській місцевості (–13%); середньорічний рівень убивств становив 2,02 на 100 тис. осіб.² Такий позитивний ефект Канада має від реалізації відповідної національної стратегії у

сфері протидії кримінальній протиправності та відповідних локальних програм за окремими напрямками.

Сучасна практика протидії кримінальній протиправності в Канаді здебільшого спрямована на усунення факторів ризику, що сприяють кримінальним протиправним діянням, через реалізацію підходу соціального розвитку (*Crime Prevention Through Social Development – CPSD*). Акцент робиться на ранньому втручанні і зосередженні на поєднанні двох основних типів попередження кримінальній протиправності: ситуаційного та соціального розвитку (Титаренко, 2019, с. 37).

Ситуаційне запобігання кримінальним протиправним діянням спрямоване на зменшення можливості вчинення кримінальних правопорушень у певний час і в певному місці. У межах цього підходу створюються ситуації, щоб знизити ймовірність того, що потенційний злочинець учинить кримінально протиправне діяння.

Напрямок соціальної превенції полягає в розширенні мережі обстеження дітей, залученні громадських організацій, батьків, учителів та сусідів, що забезпечує ранню профілактику кримінально протиправної поведінки дітей. Програма «*Youth Inclusion Program*» заснована на добросусідських стосунках і застосовується в суспільно небезпечних районах³. Вона спрямована на зниження рівня правопорушень за участю дітей та проявів антисуспільної поведінки шляхом створення безпечних місць, де молодь може отримати спеціальні навички та допомогу в навчанні. Позитивні приклади, які надають працівники та добровільні учасники програми, сприяють зміні ставлення молодих правопорушників до навчання й протиправної поведінки.

Зазначимо, що в Канаді відправним пунктом у попередженні кримінальної протиправності є Національна стратегія щодо запобігання злочинності (NCPS), а вже на її основі та з урахуванням вихідних положень такі головні суб'єкти, як Національний центр із попередження злочинності (*Public Safety Canada's National Crime Prevention Centre – NCPC*) та Міністерство публічної/громадської безпеки Канади (*Public Safety Canada – PC*), спільно з урахуванням пропозицій інших суб'єктів попереджувальної діяльності формують проекти профілактичних програм за відповідними напрямками⁴.

¹ Fourth Quarter Crime Stat Report 2020 // Royal Canadian Mounted Police : сайт. URL: <https://bc-cb.rcmp-grc.gc.ca/ViewPage.action?siteNodeId=2202&languageId=1&contentId=64188> (дата звернення: 10.08.2022).

² Police-reported crime in rural and urban areas in the Canadian provinces, 2017 // Statistics Canada : сайт. 07.05.2019. URL: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/85-002-x/2019001/article/00009-eng.htm> (дата звернення: 10.08.2022).

³ Public Safety Canada Ottawa, Ontario. Canada K1 A 0P8. October 2014.

⁴ National Crime Prevention Centre // Government of Canada : сайт. URL: <https://www>.

Національна стратегія щодо превенції кримінальним протиправним діянням доповнює інші стратегії, які реалізуються на всіх рівнях у Канаді. Можна відмітити такі з них: «Федеральна ініціатива з профілактики насильства в сім'ї», «Стратегія розвитку правосуддя для аборигенів», «Канадська стратегія боротьби з наркотиками», «Національна ініціатива профілактики бездомності». Ці ініціативи являють собою додатковий механізм забезпечення безпеки суспільства і попередження злочинності.

Національний центр із попередження злочинності залежно від того, які практики використовуються відповідними суб'єктами, виділяє три види профілактичних програм, що реалізовує на різних рівнях, а саме: типові програми (*Model program*), перспективні програми (*Promising program*), інноваційні програми (*Innovative program*)¹. Як приклад можна навести програму «Розірване коло» (*Breaking the Cycle*), спрямовану на молодь, яка піддалася ризику участі в банді у віці від 15 до 26 років. Основними завданнями цієї програми є: зменшення членства у групах, що потрапили до цільових груп; зменшення таких факторів ризику, як агресія, наркоманія, безробіття та негативний вплив ззовні, які сприяють потенційному залученню до банди; підвищення участі трудових ресурсів серед учасників; збільшення участі учасників у соціальній спільноті. Реалізується 28-тижневий тренінг із молодіжного лідерства та розвитку особистісних якостей².

Крім того, NCPS та PC спільно з іншими суб'єктами активно реалізують грантові програми для національних волонтерських організацій, які беруть участь у виправленні засуджених.

У Канаді у програмах тривалого втручання зосереджують увагу на наданні допомоги

дітям, які перебувають у соціально неприйнятних для їх особистісного розвитку умовах або мають схильність до асоціальної чи суспільно небезпечної активності. Впроваджені заходи формують позитивне ставлення до соціальних норм, правил, закону і суспільної моралі, освіти та коригують ставлення підлітка до правопорушень і злочинів, а також формують відповідальне ставлення до своїх вчинків. Серед профілактичних заходів запобігання суспільно неприйнятній поведінці неповнолітніх можна виокремити правову, медико-біологічну та соціальну спрямованість (Стащак, 2017, с. 186).

Більшість програм мають комплексний характер, де зосереджено виховні, спостережні та корекційні заходи впливу на суспільно недопустиму, в тому числі злочинну, поведінку дитини.

Наступним суб'єктом, який проводить роботу із протидії кримінальній протиправності у межах NCPS, є Федеральна/провінційна/територіальна робоча група (*The Federal/Provincial/Territorial Working Group on Crime Prevention, F/P/T*) з попередження злочинності. Ця група (F/P/T) є форумом для національного співробітництва та обміну знаннями для просування програм із попередження злочинності на федеральному, провінційному та територіальному рівнях з акцентом на розроблення та просування політики і практики, які зменшать злочинність та віктимізацію і підвищать безпеку окремих осіб і спільнот. Це механізм горизонтального нагляду. До складу групи входять представники кожної провінції і території, а також представники політичних, дослідницьких і програмних сфер громадської безпеки. Масштаби роботи такої групи визначаються цілями П'ятирічного національного плану дій за пріоритетами попередження злочинності на федеральному, провінційному і територіальному рівнях³. Так, учені з Коледонського інституту соціальної політики (Отава) В.°Джеймісон і Л.°Харт (2003, р. 8) у своєму дослідженні кращих практик попередження злочинності в Канаді зазначають, що за останні два десятиліття підхід CPSD став важливим та інноваційним елементом успішного попередження злочинності. Він спрямований на усунення першопричин злочинності в суспільстві, пов'язаних із різними критичними

publicsafety.gc.ca/cnt/cntrng-crm/crm-prvntn/ntnl-crm-prvntn-cntr-en.aspx (дата звернення: 10.08.2022).

¹ Promising and Model Crime prevention Programs. Volume II // Government of Canada : сайт. URL: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/prmsng-mdl-vlm2/index-en.aspx> (дата звернення: 10.08.2022); Promising and Model Crime Prevention Programs. Volume I // Government of Canada : сайт. URL: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/prmsng-mdl-vlm1/index-en.aspx> (дата звернення: 10.08.2022).

² The Breaking the Cycle Youth Gang Exit and Ambassador Leadership Program // Government of Canada : сайт. URL: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/brkng-cl/index-en.aspx> (дата звернення: 10.08.2022).

³ Federal/Provincial/Territorial Working Group on Crime Prevention // Canadian Municipal Network on Crime Prevention : Сайт. URL: <http://safercities.ca/presentation-to-federalprovincialterritorial-working-group-on-crime-prevention/> (дата звернення: 10.08.2022).

подіями в житті людей: насильство в сім'ї; погане виховання дітей; негативний шкільний досвід; недоступне житло; відсутність рекреаційних, оздоровчих та екологічних об'єктів; недостатня соціальна підтримка; тиск з боку однолітків; безробіття; відсутність можливостей та бідність.

Вибірковий аналіз існуючих профілактичних програм на державному/провінційному та локальному рівнях також засвідчив, що одним з основних суб'єктів реалізації профілактичних заходів, як і в інших країнах, залишається поліція.

Аналіз аналітичної та звітної інформації з питань протидії злочинності, розміщених на офіційному сайті Міністерства громадської безпеки Канади, дає можливість стверджувати, що в Канаді в цілому сформовано логічну модель попередження злочинності. Так, практикується участь громадян у патрулюванні. Спільно з поліцією цивільні патрулі виконують важливі завдання задля зниження страху перед злочинцями й підтримують відчуття особистої безпеки у громадян. У канадській превентивній програмі спостерігається стала тенденція залучення громадськості до здійснення заходів із запобігання злочинності неповнолітніх, які схильні до злочинної поведінки чи вчиняли правопорушення або злочини, що були віднесені до системи кримінального правосуддя (Стащак, 2017, с. 232).

Названі програми спрямовані на профілактику правопорушень серед неповнолітніх за рахунок залучення громадськості до цієї діяльності, пошуку для підлітків із «груп ризику» нових можливостей самореалізації. Ці програми мають суто профілактичний характер і приносять очікувані результати лише за умов активної участі всіх суб'єктів профілактики (Мороз та ін., 2008, с. 104).

В ході аналізу зарубіжного досвіду звертають на себе увагу програми, що формують довірливе ставлення та повагу до правоохоронних органів, які у співпраці з громадою здійснюють запобіжну діяльність, спрямовану на стабілізацію криміногенної ситуації в середовищі неповнолітніх. Програма «*Police Athletic League (PAL)*» (Поліцейська атлетична ліга) спрямована на формування довірливого ставлення до поліцейських управлінь, співпрацю з місцевим населенням та захист дітей від шкідливих (заборонених) наркотиків. Вона розрахована на молодь від 6 до 18 років. Програма набула широкого розповсюдження у багатьох поліцейських підрозділах, де представники поліції тренують хлопчиків та дівчат із різних видів спорту (баскетбол, футбол,

американський футбол тощо), допомагають у виконанні домашніх завдань. Кожен поліцейський, задіяний у програмі, має додаткові обов'язки (поряд з офіційними обов'язками поліцейського) та час для участі у програмі, що забезпечується гнучкістю роботи координаторів (Юзікова, 2018, с. 144).

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи досвід США у протидії кримінальній протиправності, доцільно окремо визначити таке:

- у сучасних умовах у США умовно виділяють три моделі превентивної діяльності: модель суспільних установ, модель безпеки індивідуума і модель впливу через навколишнє середовище, в тому числі з широким залученням громадськості, які обумовлюють і специфіку формування превентивних програм;

- програми протидії кримінальній протиправності розробляються у США в комплексі із програмами вдосконалення законодавства. Обов'язковою є орієнтація на заохочення населення брати активну участь у протидії кримінальній протиправності, надавати інформацію, що може сприяти розшуку злочинців та розкриттю злочинів, розширення та зміцнення співпраці поліції з приватним сектором задля посилення охорони та безпеки в державі. Секретом успіху превентивних програм є встановлення довірливих відносин правоохоронних органів і населення. Програми або стратегії запобігання спрямовані на зміни в інфраструктурі, культурі чи матеріальному середовищі громади з метою зниження рівня злочинності. Різноманітність підходів включає в себе сусідський нагляд, взаємодію поліції та громади, а також комплексні або багатопрофільні практичні зусилля. Ці стратегії можуть бути спрямовані на залучення населення, громадських та релігійних організацій, а також органів місцевого самоврядування до вирішення проблем і фонових явищ, що супроводжують злочинність;

- більшість превентивних програм у США орієнтовані на конкретний вид злочинності та його фонові явища. Надійним підґрунтям реалізації державної політики у сфері протидії кримінальній протиправності є недержавні суб'єкти, які залучаються для реалізації програм, та різні форми залучення населення до запобіжної діяльності.

Узагальнюючи наведену інформацію щодо Канади, вважаємо доцільним наголосити на такому:

- сучасна практика протидії кримінальній протиправності в Канаді здебільшого спрямована на усунення факторів ризику, що сприяють злочинності, за допомогою реалізації

підходів соціального розвитку (*Crime Prevention Through Social Development – CPSD*);

– стратегія протидії злочинності здійснюється на трьох рівнях: федеративний/провінція/територія (F/P/T);

– профілактичні програми мають відповідну логічно побудовану структуру, що включає в себе операційні та стратегічні компоненти, які визначаються за відповідними напрямками: діяльність, вихідні результати, проміжні результати і результати в довгостроковій перспективі. У структурі програми обов'язково зазначається: головна мета; цільова група, на яку орієнтована програма; способи досягнення мети; практики, які будуть використовуватись; виконавці програми; терміни реалізації програмних заходів та фінансування. У більшості досліджених нами програм у напрямі посилення попередження кримінальної протиправності передбачаються такі можливості: інтеграція зусиль щодо попередження кримінальної протиправності (загальні та спеціальні суб'єкти); науково обґрунтовані дослідження та їх оцінка; обмін інформацією між партнерами з протидії кримінальній протиправності, послугами і програмами; просвіт-

ництво й освіта в галузі попередження кримінальної протиправності;

– для реалізації правоохоронних програм активно залучається громадськість. Так, у Канаді широко практикується участь громадян у патрулюванні. У низці випадків створюються так звані контрольні пости навколо виявлених зон підвищеної злочинної активності, особливо в нічний час. Канадська поліція в напрямі превентивної діяльності активно реалізує волонтерські програми із залучення громадськості до профілактики правопорушень;

– щодо моніторингу та оцінювання профілактичних програм у межах стратегії, то цей процес здійснюється постійно на всіх рівнях з обов'язковим залученням громадськості. Так, означений моніторинг включає в себе такі основні компоненти: оцінювання висвітлення програм у ЗМІ та вебресурсах (донесення змісту програм до населення); інтернет-опитування як учасників програми, так і тих, кого вона стосується (цільової групи, а також певної громади); вивчення показників ефективності (співставлення фінансування за певний період часу з реальними результатами профілактики, а також дослідження їх взаємозв'язку).

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків : Основа, 1996. 342 с.
2. Взаємодія міліції та громадськості в Україні (з використанням досвіду діяльності поліції в Великобританії) : навч. посіб. / О. М. Бандурка, О. Н. Ярмиш, О. В. Поволоцький та ін. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 200 с.
3. Колодяжний М. Г. Участь громадськості у програмах запобігання злочинності в США. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 1. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/download/63050/63356> (дата звернення: 10.08.2022).
4. Свірін М. О., Давидова М. М. Міжнародний досвід у запобіганні злочинності та перспективи його використання в Україні. *Наука і правоохорона*. 2016. № 2 (32). С. 113–121.
5. Сіроштан Ю. В. Досвід превентивної діяльності патрульних служб поліції Великобританії, Канади, США та Франції як передумова протидії проявам сепаратизму та екстремізму // Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 берез. 2018 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2018. С. 323–327.
6. Стащак А. Ю. Принципи оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції: концептуальні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 467 с.
7. Стащак М. В. Форми оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинності: концептуальні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 571 с.
8. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх : посіб. / Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Д. М. Тичина та ін. ; за наук. ред. Л. І. Мороз. Київ : Вид. Паливода А. В., 2008. 210 с.
9. Титаренко О. О. Зарубіжний досвід програмування протидії злочинності: можливості для України : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 192 с.
10. Шендрік В. В., Лаптії Ю. І. Особливості попередження злочинності неповнолітніх у США, Канаді та Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 114–122.
11. Юзікова Н. С. Взаємодія поліції та громадськості у протидії злочинності: зарубіжний досвід // Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 берез. 2018 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2018. С. 142–146.

12. Gill M. L., Mawby R. I. *A Special Constable: A study of the Police Reserve*. USA ; England, 1990. 181 p.
13. Jamieson W., Hart L. *Compendium of Promising Crime Prevention Practices in Canada*. Ottawa : The Caledon Institute of Social Policy, 2003. 68 p.
14. Khyzhniak Yu., Kapustnyk V., Batrachenko T., Chuprikova I., Kryshchenko A. International experience in preventing intentional homicide by criminal police units. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39, No. 69. Pp. 630–642. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.39>.
15. *The Oxford Handbook of Crime Prevention* / ed. by B. C. Welsh, D. P. Farrington. Oxford, 2012. 560 p.

Надійшла до редакції: 13.08.2022

Прийнята до опублікування: 22.08.2022

REFERENCES

1. Bandurka, O. M. (1996). *Basics of management in internal affairs bodies of Ukraine: theory, experience, ways of improvement*. Basis.
2. Bandurka, O. M., Yarmysh, O. N., Povolotskyi, O. V. et al. (2001). *Interaction between the police and the public in Ukraine (using the experience of the police in Great Britain)*. Publishing house of National University of Internal Affairs.
3. Gill, M. L., & Mawby, R. I. *A Special Constable: A study of the Police Reserve*. USA; England.
4. Jamieson, W., & Hart, L. (2003). *Compendium of Promising Crime Prevention Practices in Canada*. The Caledon Institute of Social Policy.
5. Khyzhniak, Yu., Kapustnyk, V., Batrachenko, T., Chuprikova, I., & Kryshchenko, A. (2021). International experience in preventing intentional homicide by criminal police units. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 630-642. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.39>.
6. Kolodiaznyi, M. H. (2013). Public participation in crime prevention programs in the USA. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1. <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/download/63050/63356>.
7. Moroz, L. I., Koval, R. H., Tychyna, D. M. et al. (2008). *Modern police strategies for the prevention of delinquency among minors* (L. I. Moroz, Ed.). Publisher of Palyvoda A.V.
8. Shendryk, V. V., & Laptii, Yu. I. (2012). Peculiarities of juvenile delinquency prevention in the USA, Canada and Ukraine. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 114-122.
9. Siroshtan, Yu. V. (2018, March 15). *The experience of preventive activities of the police patrol services of Great Britain, Canada, the USA and France as a prerequisite for countering manifestations of separatism and extremism* [Conference presentation abstract]. International scientific and practical conference “Current issues of combating crime in modern conditions: domestic and foreign experience”, Dnipro, Ukraine.
10. Stashchak, A. Yu. (2021). *Principles of operative and search activity of criminal police units: conceptual framework* [Doctoral dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].
11. Stashchak, M. V. (2017). *Forms of the operative and search activity of the criminal police units in combating crimes: conceptual basics* [Doctoral dissertation, Kharkiv National University of Internal Affairs].
12. Svirin, M. O., & Davydova, M. M. (2016). International experience in crime prevention and prospects for its use in Ukraine. *Nauka i pravoohorona*, 2(32), 113-121.
13. Tytarenko, O. O. (2019). *Foreign experience of crime prevention programming: opportunities for Ukraine*. FOP Maslakov.
14. Welsh, B. C., & Farrington, D. P. (Eds.). (2012). *The Oxford Handbook of Crime Prevention*. Oxford.
15. Yuzikova, N. S. (2018). *Interaction between the police and the public in combating crime: foreign experience* [Conference presentation abstract]. International scientific and practical conference “Current issues of combating crime in modern conditions: domestic and foreign experience”, Dnipro, Ukraine.

Received the editorial office: 13 August 2022

Accepted for publication: 22 August 2022

ЕВГЕНИЙ СЕРГЕЕВИЧ ХИЖНЯК,

кандидат юридических наук, доцент,

Национальный университет «Одесская юридическая академия»;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8263-0353>,

e-mail: Khyzhniak@onua.edu.ua

НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕДРЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УМЫШЛЕННЫМ УБИЙСТВАМ ПОДРАЗДЕЛИЯМИ УГОЛОВНОЙ ПОЛИЦИИ (НА ПРИМЕРЕ КАНАДЫ И США)

Рассмотрены различные программы противодействия умышенным убийствам, действующие в разных странах мира. Выбор тем или иным государством соответствующей

стратегии и формирование соответствующей профилактической программы или программы противодействия уголовной противоправности определяется не только современной криминогенной ситуацией в этой стране и в целом в мире, но также соответствующими историческими, культурными и религиозными традициями. В основном при рассмотрении вопроса особенностей противодействия преступности в отдельно взятой стране необходимо, в первую очередь, учитывать принадлежность этой страны к соответствующей криминологической системе. В настоящее время современная криминология выделяет англо-американскую, западноевропейскую, восточноазиатскую, социалистическую, мусульманскую и смешанную криминологические системы. Проанализирован положительный международный опыт оперативно-розыскного предупреждения умышленных убийств, что может стать основой для разработки соответствующего законодательства Украины в этой сфере. Сделан вывод, что проведение сравнительного анализа предотвращения умышленных убийств в разных странах является основой для развития наиболее перспективных направлений усовершенствования отечественного законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: *предотвращение убийств, противодействие убийствам, профилактика преступлений, подразделения криминальной полиции, международный опыт.*

YEVHEN SERHIIOVYCH KHYZHNIAK,

*Candidate of Law, Associate Professor,
National University "Odesa Law Academy";
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8263-0353>,
e-mail: Khyzhniak@onua.edu.ua*

DIRECTIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN OPERATIVE AND INVESTIGATIVE COUNTERACTION TO INTENTIONAL MURDERS BY CRIMINAL POLICE UNITS (ON THE EXAMPLE OF CANADA AND THE USA)

Recently, scientific interest in the study of foreign experience in combating criminal illegality among domestic scientists is constantly growing, which indicates an effort to investigate the best preventive practices of separate countries and the search for ways of their implementation in Ukraine. However, with regard to the direct study of the foreign experience of operative and investigative countermeasures against intentional murders by police units of various foreign countries, there is a lack of such studies today, which increases the relevance of the chosen direction and gives prospects for determining effective practices using a targeted approach to combating deliberate murders and defining such a model of operative and investigative activity. The choice of an appropriate strategy by a particular state and the formation of an appropriate preventive program or a program to combat criminal wrongdoing is determined not only by the current criminogenic situation in this country and in the world in general, but also by the relevant historical, cultural and religious traditions. When considering the specifics of combating criminal wrongdoing in a particular country, it is necessary to take into account the country's membership of the corresponding criminological system. Modern criminology distinguishes Anglo-American, Western European, East Asian, socialist, Muslim and mixed criminological systems.

The reforms that have been taking place in Ukraine recently require restructuring and a significant increase in the level of efficiency and quality of law enforcement agencies. First of all, these requirements apply to operational units, patrol police and community police officers. Successful implementation of the tasks assigned to these divisions is impossible without taking into account the best examples of the experience of countries such as Canada and the USA. The purpose of the article is to analyze the international experience of operational and investigative prevention of intentional homicides by criminal police units, as well as legislation that provides for the development of an effective system of prevention of intentional homicides in Ukraine. The task of the research is the analysis of various programs to combat intentional homicides that operate in different countries of the world, as well as the international experience of operative and investigative prevention of intentional homicides, which can become the basis for the development of appropriate Ukrainian legislation in this area. The positive international experience of operative and investigative prevention of intentional murders is analyzed. The experience of the USA in combating criminal wrongdoing, in particular intentional murders, is considered, and three models of preventive activity are distinguished and analyzed: the model of social institutions, the model of individual safety, and the model of influence through the environment. It was concluded that conducting a comparative analysis of the prevention of intentional

homicides in different countries is the basis for the development of the most promising directions for improving domestic legislation in this area.

Key words: *prevention of murders, combating murders, crime prevention, criminal police units, international experience.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Хижняк Є. С. Напрями впровадження зарубіжного досвіду оперативно-розшукової протидії умисним убивствам підрозділами кримінальної поліції (на прикладі Канади та США). *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 104–115. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.09>.

Citation (APA): Khyzhniak, Ye. S. (2022). Directions for the implementation of foreign experience in operative and investigative counteraction to intentional murders by criminal police units (on the example of Canada and the USA). *Law and Safety*, 3(86), 104–115. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.09>.

УДК 351.741

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.10>**ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ ВЛАСЕНКО,**

кандидат технічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра тактичної та спеціальної фізичної підготовки;

 <https://orcid.org/0000-0001-7752-6068>,
e-mail: vlasenko.18@gmail.com;

ТИХІН ВІТАЛІЙОВИЧ ШЕВЧЕНКО,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра тактичної та спеціальної фізичної підготовки;

 <https://orcid.org/0000-0003-0366-7217>,
e-mail: zelod@ukr.net

ПІДВИЩЕННЯ БОЄГОТОВНОСТІ ТА БОЄДАТНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Значний рівень травматизму і кількість випадків загибелі правоохоронців, особливо в екстремальних ситуаціях, потребує постійних досліджень у сфері підвищення професійних здібностей правоохоронців. Практична значущість також не має сумнівів, всі підрозділи Національної поліції з етапу професійного відбору до системи професійної підготовки потребують удосконалення та системного підходу до підвищення боєготовності та боєдатності, якісних змін у системі професійної підготовки. На жаль, не кожен поліцейський готовий до дій у певних складних та екстремальних ситуаціях. У статті надано результати дослідження впливу екстремальних ситуацій на боєдатність і боєготовність поліцейських. Розглянуто основні особливості екстремальних ситуацій та їх вплив на готовність поліцейських до ефективних дій. Підготовка поліцейських обмежується фізичною, психологічною та вогневою підготовкою у статичних (комфортних) умовах.

Ключові слова: Національна поліція, особиста безпека, екстремальна ситуація, боєдатність, боєготовність, емоційна реабілітація.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Служба працівників поліції насичена екстремальними ситуаціями, які викликані незвичайними подіями, об'єктивно складними умовами діяльності, що сприймаються й оцінюються як напружені чи небезпечні та призводять до нестійкого емоційного стану. Як свідчать дані соціологічних досліджень, працівники слідчих органів у 50 % службових ситуацій знаходяться в екстремальних умовах, працівники поліції, які забезпечують публічну безпеку, – 52 %, працівники кримінальної поліції – 60 %, працівники поліції особливого призначення – 64 % (Власенко, 2019).

Рівень підготовки працівників поліції при виконанні службово-бойових завдань підтримується за рахунок вивчення таких дисциплін, як «Тактична, вогнева та психологічна підготовка», «Надання першої медичної підготовки та безпека життєдіяльності поліцейського». Також розроблені досить жорсткі нормативи, за якими складаються заліки із цих дисциплін. Тобто функціональна підготовка поліцейських знаходиться на достатньо високому рівні, але на практиці випадки травматизму та сме-

ртей серед особового складу Національної поліції досить поширене явище.

Кожного року поліцейські отримують поранення та гинуть під час несення служби. Так, наприклад, тільки у 2017 р. було травмовано 1443 особи особового складу Національної поліції та Національної гвардії. Наявні випадки групового травмування правоохоронців. Наприклад, 31 серпня 2015 р. після вибуху гранати біля Верховної Ради постраждав 141 правоохоронець, ще 4 загинули. Кількість загиблих при виконанні службових обов'язків за роки незалежності України без урахування загиблих в АТО/ООС станом на серпень 2020 р. складає 1228 правоохоронців. Тобто в середньому щорічно відбувалось 42,34 смертельні випадки. Так, наприклад, у 2019 р. при виконанні службових обов'язків загинули 23 працівники системи МВС України (Власенко, Котелюх, Осятинський, 2015).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення ефективних способів підвищення боєдатності та боєготовності поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях

з урахуванням реалій сьогодення та сучасної політичної, економічної, соціальної та криміногенної обстановки.

Завданнями дослідження є:

- 1) аналіз нормативної бази Національної поліції України та міжнародного досвіду в цій галузі;
- 2) узагальнення та формування переліку основних професійних якостей поліцейського;
- 3) розробка й обґрунтування методики емоційної реабілітації;
- 4) проведення експериментальних досліджень.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Під час дослідження було використано такі методи наукового пізнання:

- 1) порівняльно-правовий метод – при аналізі нормативно-правової бази;
- 2) метод опитування – з метою виявлення проблемних питань у діяльності Національної поліції України, коригування напрямів досліджень, виявлення прогалин у системі професійного навчання;
- 3) метод аналізу – при дослідженні сучасної політичної, економічної, соціальної та криміногенної обстановки в державі та світі;
- 4) метод експертного оцінювання – з метою оцінки запропонованих методів і способів підвищення боєздатності та боєготовності поліцейських;
- 5) метод експерименту – як спосіб підтвердження результатів теоретичного аналізу, а також визначення ефективності запропонованих методів і способів підвищення боєздатності та боєготовності поліцейських.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Бойова готовність – це здатність бійця або формування (підрозділу) приступити до виконання бойових завдань відповідно до їх призначення в задані терміни. Виконання службово-бойових завдань при протидії злочинності передбачає комплекс основних заходів, до яких можна віднести:

- професійний добір;
- підготовку та підвищення кваліфікації;
- матеріально-технічне забезпечення;
- виховання морально-вольових якостей, самовдосконалення;
- підготовку, планування заходів та командування;
- організацію несення служби з використанням спеціальних методик.

За наявності однаково підготовленого особового складу 30 % цього підрозділу до виконання конкретних службово-бойових завдань не готові (Бондаренко та ін., 2017). З метою визначення рівня боєготовності і пода-

льшого його покращення нами було проведено це дослідження.

На етапі підготовки особового складу спочатку формуються основні професійні якості (увага, обережність, спостережливість, висока мотивація до правоохоронної роботи, стресостійкість, пам'ять, швидкість переключення уваги, багатозадачність, рішучість, ініціативність, упевненість у собі, зосередженість, логічне мислення, швидкість мислення тощо). Потім надаються знання та формуються основні навички і вміння з тактичної, спеціальної фізичної, вогневої, психологічної підготовки та заходів особистої безпеки. Для підвищення боєготовності особового складу існуючої методики підготовки вже замало. Необхідно визначити рівень бойової готовності і динаміку її розвитку, взаємозв'язок переліку професійних якостей, які впливають на навички й уміння для подальшого їх покращення.

Основними методами визначення боєготовності є спостереження за особовим складом під час підготовки, підсумкові тести та іспити (Прокопенко, Власенко, Крепакова, 2017). Нами була розглянута методика визначення поточних професійних якостей, умінь і навичок постійно протягом всієї підготовки. Це дає можливість коригувати індивідуальне навчання та у складі підрозділу. При цьому особовий склад не знає, що буде перевірено і коли.

Визначення рівня бойової готовності необхідно запровадити й у системі службової підготовки під час повсякденного несення служби. Для підвищення боєздатності і готовності до виконання оперативних завдань, зниження рівня травматизму серед особового складу Національної поліції необхідно впровадити та забезпечити комплекс заходів, серед яких підвищення рівня професійної підготовки. У системі професійної підготовки найбільш дієвими є первинна та службова підготовка.

Службова підготовка – це система заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь і навичок працівника поліції з урахуванням специфіки та профілю його службової діяльності. Одним з основних завдань службової підготовки є підвищення рівня знань, умінь, навичок і професійних якостей поліцейських із метою забезпечення їх здатності до виконання завдань з охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного (громадського) порядку та безпеки (Комісаров та ін., 2017).

Нормативна база МВС України у сфері службової та первинної підготовки приділяє достатню увагу підвищенню рівня знань, умінь і навичок правоохоронців, але недостатню –

переліку та способам покращення професійних якостей поліцейських. Водночас саме професійні якості є базовими у процесі набуття знань, умінь і навичок. Тільки у двох джерелах можна знайти перелік цих якостей (Тьорло та ін., 2017).

Згідно із Наказом МОЗ України та Держнаглядохоронпраці України «Про затвердження Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі» від 23 вересня 1994 р. № 263/121¹ роботи, виконання яких передбачає носіння вогнепальної зброї, потребують наявності таких професійних якостей: сенсомоторні реакції; реакція на об'єкт, який рухається; увага; швидкість переключення уваги; емоційна стійкість (Скляр, Шевченко, 2020). Вимоги до особистісних якостей кандидатів на службу в підрозділі поліції особливого призначення «КОРД»: стресостійкість; уміння та бажання працювати в команді; висока мотивація до правоохоронної роботи; організаторські здібності; рішучість; ініціативність; активність; упевненість у собі; бажання до постійного самовдосконалення (Шевченко, 2021).

Проведений аналіз міжнародних джерел у цій сфері свідчить про розвинений професійно-аналітичний підхід. У результаті проведеного аналізу джерел нами було встановлено основний перелік професійних якостей поліцейських: висока фізична підготовка (координація, сила, швидкість, витривалість); швидкість мислення; швидкість прийняття рішень у сформованій ситуації; розвиток логіки; грамотність; багатозадачність; зосередженість; хороша пам'ять; висока спостережливість; стійкість до високої психологічної напруги; емоційна стійкість (Шевченко, Скляр, 2020).

Проведене серед особового складу Національної поліції України опитування засвідчило підвищену значущість розвитку їх професійних якостей. Ми пропонуємо такий перелік професійних якостей поліцейських: увага, обережність, спостережливість, кмітливність, швидкість реакції, пам'ять, адаптивність, швидкість мислення, емоційна стійкість.

З урахуванням особливостей несення служби та необхідних професійних якостей поліцейських необхідно запровадити вдосконалений метод професійної підготовки полі-

цейських. Набуття умінь і навичок на практичних заняттях у системі службової підготовки (функціональна, спеціальна фізична, вогнева і тактична підготовка) повинно розпочинатися з якісних тренувань із використанням спеціальних програм і методик, які повинні визначити та розвинути професійні якості поліцейських. Наприклад, заняття з тактичної підготовки організовуються та проводяться в навчальних групах за місцем служби, на навчальних зборах з обов'язковим урахуванням покладених на підрозділи поліції завдань та особливостей їх службової діяльності, географічних умов, рівня підготовленості поліцейських, психологічних та морально-ділових якостей, а також досвіду, набутого під час проведення спеціальних операцій. До проведення практичних занять необхідно провести заняття з опрацювання професійних якостей поліцейських.

Нами були опрацьовані та запропоновані такі програми для отримання і тренування професійних якостей:

- швидкість реакції та спостережливість;
- спостережливість;
- концентрація уваги, пам'ять і спостережливість;
- увага, реакція і багатозадачність;
- увага, швидкість реакції, поле зору та багатозадачність.

Наступний етап удосконалення професійних якостей – поєднання тренування професійних якостей та відпрацювання умінь і навичок під час практичних занять. Наприклад, нами був проведений польовий вихід з опрацюванням тактичних, фізичних навичок та здібностей. Перед початком випробувань учасникам експериментів надавався перелік із шести цифр. Після двох діб випробувань учасники повинні були назвати ці цифри.

На заняттях із тактичної, фізичної та вогневої підготовки передбачається продовжити використовувати методику вдосконалення професійних якостей. Наведемо деякі вправи для покращення професійних якостей під час занять. Група знаходиться у приміщенні та поділяється на три підгрупи, яким ставиться завдання ввійти в інше приміщення. Попередньо в цьому приміщенні на вході ставиться «розтяжка». Перша підгрупа не має ніякої попередньої інформації, другій дається інформація про наявність у приміщенні небезпеки, а третій – інформація про замінування приміщення. Результати свідчать про підвищення уваги й обережності залежно від наданої інформації. Проведені експерименти вказують на негативний результат: перша підгрупа – 100 %, друга підгрупа – 25,9 %, третя підгрупа – 14,8 %.

¹ Про затвердження Переліку робіт, де є потреба у професійному доборі : Наказ МОЗ України, Держ. комітету України по нагляду за охороною праці від 23.09.1994 № 263/121 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0018-95> (дата звернення: 15.08.2022).

Друга вправа поділяється на два етапи: за наявності освітлення та в повній темноті. По одному бійці входять у приміщення, в якому в різних його частинах знаходяться листи паперу з номерами від 1 до 7. Необхідно вказати рукою на розміщення номерків за зростанням. Враховується час виконання вправи. При першому виконанні вправи час склав 22,3 секунди та 55,1 секунди відповідно, після тижневих тренувань – 18,3 секунди та 41 секунди відповідно. Час покращився на 18 % при нормальному освітленні та на 25,6 % у нічний час. Дослідженню піддавалися такі критерії та здібності поліцейських: значення та розвиток периферійного зору, адаптація до засліплення та дії в цій ситуації, час на адаптацію до змін обстановки, здатність до виправданого ризику, способи передачі сигналів та інформації під час пересування у складі групи, вплив засобів індивідуального бронезахисту, зброї та спецзасобів, які переносяться правоохоронцями, на їх боездатність, порядок та вид рухів поліцейських при знаходженні за перешкодою під час вогневого контакту, здібність до спо-

стереження в екстремальних ситуаціях, негативний вплив емоцій, які виникають у правоохоронців, на ефективність виконання ними службово-бойових завдань тощо.

Удосконалення способів, порядку, форм, методики та методів професійної підготовки здатне значно підвищити рівень професійної підготовки та готовність поліцейських до дій у штатних та позаштатних (екстремальних) ситуаціях. Опрацювання методики вдосконалення службової підготовки працівників Національної поліції України за рахунок покращення їх професійних якостей є подальшим напрямом наших наукових досліджень.

На наступному етапі досліджень у 2015–2021 рр. нами в Харківському національному університеті внутрішніх справ було проведено опитування серед працівників поліції. В опитуванні взяли участь більш 200 працівників поліції. Метою опитування було встановити основні проблеми, пов'язані з готовністю поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях. Результати опитування наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати опитування працівників поліції

№ з/п	Питання	Відсоток
1	Я хоч раз знаходився у смертельній ситуації	47,7 %
2	Мені інколи не вистачало знань в екстремальній ситуації	66,15 %
3	Мені інколи не вистачало вмінь в екстремальній ситуації	66,15 %
4	В екстремальних ситуаціях мені інколи не вистачало знань і вмінь з особистої безпеки	35,4 %

За результатами опитування можна встановити факт підвищеного ризику для життя і здоров'я працівників поліції під час несення служби. З урахуванням ситуацій, які могли викликати смертельні наслідки, в кожному разі в опитуваних спостерігався брак знань і вмінь щодо забезпечення особистої безпеки. Нами були опитані також працівники Державної служби України з надзвичайних ситуацій, які отримали ті самі питання. У результаті смертельно небезпечних ситуацій у пожежних виявилось на 58,9 % більше, а не вистачало знань і вмінь з особистої безпеки в екстремальних ситуаціях – на 22 % менше. Цей факт свідчить про недостатній рівень професійної підготовки працівників поліції та недостатню увагу, приділену опрацюванню особистої безпеки в системі професійної підготовки.

Екстремальна ситуація – це динамічне порушення життєдіяльності людини, внаслідок чого виникає ризик втрати її робочого стану, що може призвести до загрози життю чи здоров'ю її та/або інших людей.

Працівники поліції під час несення служби підлягають впливу таких небезпечних факторів, як:

- фактори зовнішнього середовища;
- фактори фізичної готовності працівника поліції;
- фактори психологічної готовності працівника поліції;
- фактор часу;
- фактори безпеки для життя і здоров'я;
- фактор впливу комплектності екіпіровки та озброєння (Шевченко, Ситник, 2021).

Розглянемо більш докладно останню складову. Працівник поліції повинен уміти правильно вибрати за розміром засіб індивідуального бронезахисту (малий за розміром бронезахист має меншу площу захисту, а великий при пересуванні буде бовтатися на тілі і постійно зміщатися, відкриваючи ділянки тіла), знати правила вдягання (перетягнутий бронезахист затискає грудну клітину, а незатягнутий

при русі б'ється по грудній клітині), носіння та способи відпочинку від впливу фізичних факторів засобів пасивної оборони (вага, скованість рухів тощо). В іншому випадку значно знижуються працездатність, боєздатність, а виконання службових обов'язків може знизитися майже повністю у зв'язку з відволіканням на поправлення та інші некомфортні відчуття. Одним із негативних факторів може стати температура навколишнього середовища, зокрема влітку (перегрів) (Власенко, Шевченко, 2017).

Зниження боєготовності та боєздатності працівників поліції, які знаходяться в засобах індивідуального бронезахисту, залежить від температури навколишнього середовища, інтенсивності і динаміки рухів, а також від перебігу ситуації, ступеня небезпеки, кількості й інтенсивності дії небезпечних і шкідливих факторів, ваги та комфортності бронеконструкції, часу перебування в засобах індивідуального бронезахисту. Останній чинник дуже важливий, тому що з урахуванням часу несення служби боєготовність і боєздатність працівників поліції може зовсім зникати. Наприклад, бронезахист масою 12 кг у не динамічній ситуації можна використовувати до 2 годин, а в динамічній ситуації стрімке зниження боєздатності починає відбуватися після 15 хвилин його використання.

Водночас згідно з опитуванням, проведеним у 2015–2020 рр., особового складу різних служб та підрозділів Національної поліції з різних регіонів України наявність засобів індивідуального бронезахисту на поліцейському знижує ймовірність злочинного нападу на нього, чим пояснюється підвищення почуття впевненості у правоохоронців.

Анкетування, яке проводилося у 2010–2011 рр. серед офіцерського складу підрозділів правоохоронних органів із різних регіонів України засвідчило, що тільки 61,4 % опитаних здатні правильно вибрати тип бронезахисту залежно від виду загрози, 58,3 % – здатні встановити стан бронезахисту і доцільність його подальшого використання, 73,6 % респондентів здатні повністю оцінити захисні властивості бронезахистів. Ці цифри вказують на незадовільний стан підтримання особистої безпеки правоохоронців при використанні засобів індивідуального бронезахисту. Враховуючи закони комбінаторики, навички практичного використання засобів індивідуального бронезахисту мають тільки 27,7 % опитуваних. Виходячи з того, що знання та вміння

офіцерського складу перевищують рівень знань рядового працівника, відсоток правильного застосування засобів захисту рядовим складом правоохоронців буде ще меншим. Це може призвести до підвищення рівня травматизму та загибелі серед особового складу Національної поліції.

У результаті проведеного в подальшому опитування 154 працівників поліції було встановлено, що в небезпечних ситуаціях у середньому виявлялося 1,4 видів реакцій. Хоча 2,5 % опитаних ці реакції та емоції повністю не дали виконувати завдання (втрата свідомості, заціпеніння, неконтрольований страх, паніка), 22,26 % опитаних піддавалися емоціям і реакціям, які серйозно заважали виконанню завдання (жах, гнів, тремор кінцівок, запаморочення, темні в очах, йде носом кров). Емоції поліцейських, які виникають під час виконання службово-бойових завдань в оперативній обстановці, можуть утруднити або унеможливити їх виконання.

Емоції – це захисні властивості людини, вищий прояв центральної нервової системи, що виникають при відсутності адекватного рішення. Виникнення емоцій у небезпечних ситуаціях обумовлено відсутністю трьох основних видів ресурсів: інтелектуальних знань, фізичних можливостей та часу. При вивченні емоційних реакцій варто чітко розрізняти дві форми – емоційну напругу й емоційну напруженість. Емоційна напруга характеризує ступінь мобілізації функцій організму для найбільш успішного виконання тієї чи іншої діяльності і пов'язана з вольовим актом, спрямованим на цю діяльність. Емоційна напруженість – це стан людини, що виникає при динамічній неузгодженості між об'єктивною значущістю ситуації та її суб'єктивною оцінкою, з'являються пов'язані із цим негативні зміни в рухових і психічних функціях (Шевченко, 2018).

У результаті опитування було встановлено, що 69,2 % респондентів хоч раз знаходилися в осередку надзвичайних ситуацій з ризиком для особистого життя, життя підлеглих та сторонніх людей. При чому в середньому на одну людину припадало 1,4 видів емоцій, які зменшували ступінь працездатності та рівень особистої безпеки. До таких видів емоцій належать гнів, злоба, заціпеніння, неадекватні рухи та реакції, переляк, сильне хвилювання, неконтрольований страх, неприємність, паніка. Результати опитування наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Відсоток прояву різних видів реакцій в екстремальних ситуаціях

Вид реакції	Відсоток прояву	Вид реакції	Відсоток прояву	Вид реакції	Відсоток прояву
Сильне хвилювання	15,4 %	Бажання щось вдарити	5,8 %	Паніка	1,9 %
Тремтіння голо-су, кінцівок	6,7 %	Заціпеніння	4,8 %	Носова кровотеча	1,9 %
Гнів на товаришів	5,8 %	Гнів на командира	3,8 %	Бажання плакати або сміятися	1 %

У результаті проведеного дослідження визначено, що 37,9 % опитаних піддаються емоціям, які негативно впливають на їх особисту безпеку та виконання поставленого завдання, а 82,4 % піддаються негативному впливу на їх здоров'я. Отримані результати свідчать про суттєвий вплив емоційного стану осіб, які працюють в екстремальних умовах, на особисту безпеку, працездатність і стан здоров'я,

Чинники, які призводять до екстремальних ситуацій та викликають реакції в людини, можна розділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників належать:

- обмеження терміну (часу) подолання (вирішення) ситуації;
- зовнішні обставини, які виявляються занадто складними для подолання, характеризуються неможливістю чи небажанням протистояти і боротися з ними;
- ризик для здоров'я (життя) людини;
- небажання оточення розуміти людину;
- зміна ситуації, тобто виникнення інших (нових) проблем за наявності попередніх, а також швидкоплинність обставин і в деяких випадках неможливість швидкої зміни процесу дії;

- повна відсутність будь-якої підтримки.

До внутрішніх чинників належать:

- сприймання та опрацювання великої кількості інформації;
- нерозуміння вимог оточення;
- недостатність необхідної інформації для обізнаності в ситуації;
- певний досвід дій людини в подоланні складних ситуацій;
- усвідомлення скоєного (вчиненого) та відповідальність за кінцевий результат;
- певна обмеженість можливостей (інтелектуальних, фізичних, емоційних, функціональних) і засобів (інструментів, приладів, машин тощо);
- власна спроможність термінового прийняття рішення (у стислі терміни прийняття єдиного правильного рішення).

Як засвідчило опитування працівників поліції різних підрозділів України, при несенні служби працівники внутрішньо піддаються психологічному впливу. Опитувані вказали на наявність двох найбільш значущих страхів:

- страх припуститися помилки;
- страх одержання травми.

Ці види впливу призводять до негативних наслідків. У 2004–2005 рр. у Національному університеті внутрішніх справ був проведений експеримент із визначення впливу травмонебезпечного фактору на людину, яка використовує протиударні щитки (Ш-308). Випробувані вперше вдягли протиударні щитки, проводилася на початку імітація, а потім сильний удар твердим важким предметом по колінному суглобу, захищеному щитком. При цьому фіксувалися фізіологічні параметри: частота серцевого скорочення, верхній і нижній артеріальний тиск до і після іспитів. В іспитах взяли участь 10 добровольців.

Навіть візуально спостерігалася реакція учасників експерименту. Страх одержання травми змушував їх відсмикувати ногу, закривати очі, робити інстинктивні рухи руками, закриваючи коліно, з'являлася відповідна гримаса на обличчі тощо. У результаті експерименту було встановлено, що ЧСС підвищилася на 0,64 %, нижній артеріальний тиск – на 4,46 %, а верхній артеріальний тиск – на 14,51 %. Настільки незначне підвищення ЧСС обумовлене малим часом проведення експерименту. При тривалому перебуванні під дією смертельної небезпеки значення ЧСС досягає 120 і більш ударів у хвилину. Така негативна реакція розморює і виснажує людину і через якийсь час цілком виводить з ладу за рахунок швидко прогресуючого стомлення.

Для того, щоб усі небезпечні та шкідливі чинники критично не впливали на емоційний стан працівників поліції, потрібно провести низку досліджень для виявлення методики миттєвого підвищення їх боєготовності та боєздатності. Нами була розглянута емоційна реабілітація поліцейських в екстремальних

ситуаціях та обґрунтовано цей напрям для подальшого підвищення їх боєготовності та боєздатності.

Емоціональна реабілітація – це заходи, які знижують емоційне напруження людини та мотивують її до подальших дій з метою виконання поставленого завдання (Остапович та ін., 2018). Під час виконання службово-бойових завдань у небезпечній ситуації фізичний та психологічний стани людини погіршуються, тому необхідно швидко підвищити її боєздатність. Це можна зробити за допомогою емоційної реабілітації.

Були проведені експерименти, під час яких курсанти в засобах індивідуального бронезахисту (далі – ЗІБ) повинні були пробігти на час дистанцію в 1 км без методики підвищення боєздатності та з нею. У результаті після проведення «емоційного підсікання» відбулося зменшення часу бігу: при використанні бронеконструкції малої маси – на 3,25%, середньої маси – на 3,94 %, великої маси – на 5,98 %. Цікавий факт: чим довшою була дистанція бігу, тим кращі були результати (Власенко, Шевченко, 2021).

Позитивний ефект емоційної реабілітації при проведенні службово-оперативних дій проаналізуємо на прикладі однієї вправи: подолання дистанції (400 метрів) при використанні бронеконструкції, що складається з бронезилету «Панцир 3-95» та шолому «Сфера». Результати експерименту показані на рисунку 1.

Відразу відмітимо однакові показники бігу без і у бронезахисті, у бронезахисті, але з проведенням емоційного «підсікання». У будь-якому разі негативні наслідки носіння ЗІБ масою 9,1 кг одразу позначилися на підвищенні верхнього та нижнього артеріального тиску, а також ЧСС, що знизило результат бігу на 9,03 %. При проведенні емоційної реабілітації всі показники були покращені, а нижній артеріальний тиск був навіть нижчим, ніж під час бігу без ЗІБ. Час бігу скоротився на 1,11 %, а підвищена напруга на характеристиках людини не тільки не позначилася, а навпаки, були задіяні додаткові резерви організму. На рисунках 1 та 2 показано результати вимірів фізіологічних показників учасників експериментів.

Отримані результати досліджень свідчать про суттєвий вплив емоційного стану осіб, які працюють в екстремальних умовах, на їх особисту безпеку, працездатність і стан здоров'я. У подальшому необхідно говорити про коригування їх емоційного стану під час екстремальної ситуації та подальшу психологічну реабілітацію.

У цілому емоційну реабілітацію можна поділити на три етапи: підготовчий, ситуаційний, постситуаційний. Прийоми та способи, які використовуються на всіх етапах, необхідні для того, щоб у разі потреби перевести астенічні емоції у стеничні, тобто перейти від безконтрольних дій до контрольованих.

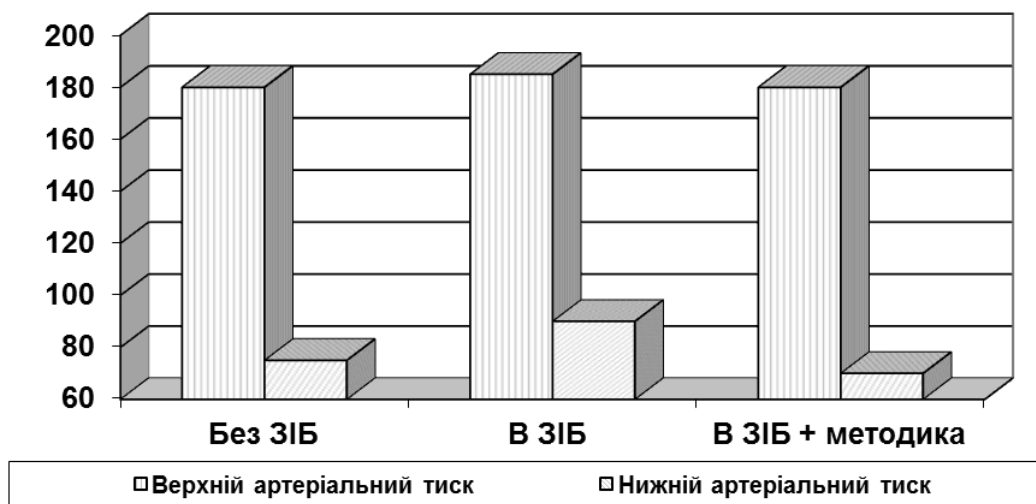

Рис. 1. Результати вимірів артеріального тиску учасників експериментів

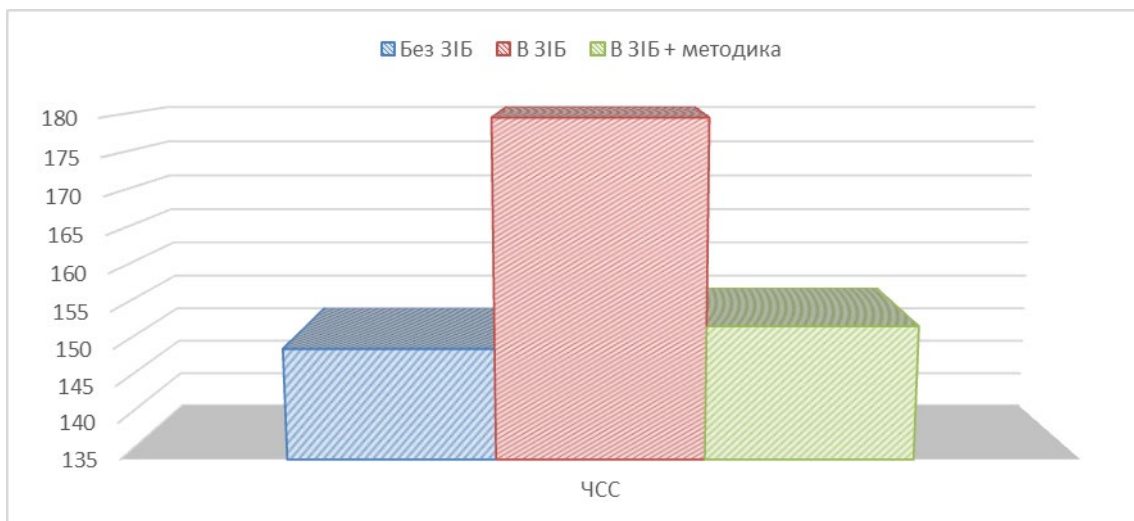

Рис. 2. Результати вимірів частоти серцевих скорочень учасників експериментів

Отримані результати досліджень свідчать про суттєвий вплив емоційного стану осіб, які працюють в екстремальних умовах, на їх особисту безпеку, працездатність і стан здоров'я. У подальшому необхідно говорити про коригування їх емоційного стану під час екстремальної ситуації та подальшу психологічну реабілітацію.

У цілому емоційну реабілітацію можна поділити на три етапи: підготовчий, ситуаційний, постситуаційний. Прийоми та способи, які використовуються на всіх етапах, необхідні для того, щоб у разі потреби перевести астенічні емоції у стенічні, тобто перейти від неконтрольованих дій до контрольованих.

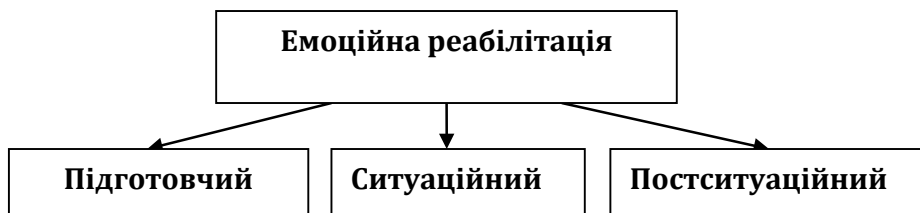

Рис. 3. Схема етапів емоційної реабілітації

Перший етап емоційної реабілітації можна охарактеризувати як психофізіоемоційний етап, який призначений для тривалої та постійної дії і може бути віднесений до всіх трьох видів реабілітації. До способів реабілітації підготовчого етапу можна віднести такі:

- навчання і перепідготовка кадрів, підвищення їхньої кваліфікації, збільшення їх психологічної й емоційної стійкості тощо;
- симулювання можливих екстремальних ситуацій (створення спеціальних тренажерів, що спрямовані на підвищення ефективності роботи в будь-якій обстановці шляхом ускладнення умов завдання при проведенні тренувань, наприклад «лабіринт Хогана»);
- відпрацювання простих життєво важливих дій до рівня рефлексів, вироблення навичок;
- розробка правил поведінки при різних обставинах;

- проведення попереднього інструктажу;
- індивідуальна візуалізація дій і прогнозування екстремальної ситуації;
- відпрацювання «дерева подій»;
- надання повної інформації про реальний стан справ.

Коригування емоції на другому етапі є найбільш вираженим, ніж на підготовчому. Методика цієї реабілітації така:

- тактичне дихання;
- використання фізіологічних реакцій організму (підвищення або зниження частоти серцевих скорочень, поява «гусячої шкіри») для особистого стимулювання;
- виконання простих рухів (присідання, крок ліворуч/праворуч), робота окремих м'язів (посміхнутися, підняти руку, подивитися вгору або під ноги), у крайньому випадку використання інстинкту самозахисту (виведення з рівноваги);

- переключення негативних емоцій на реакції, що підтримують високу боєздатність (заміна цінностей);

- використання принципу «роби, як я». Цей спосіб є дієвим тільки у випадку, коли особа, яка є прикладом, більш підготовлена в емоційному, фізичному і психологічному планах та має певний авторитет;

- принцип «емоційного підсилення»;

- близький за значенням принцип «використання емоційної атрибутики» («солдат нізащо не розлучиться зі своїм життям заради вас, але він із радістю зробить це за шматок кольорової стрічки» – ці слова належать піхотинцю Другої світової війни В. Манчестеру);

- індивідуальний вплив на відновлення боєздатності за рахунок особистих цінностей;

- поділ великого скупчення людей на дрібні групи, тому що їх легше контролювати;

- локалізація й усунення панікера (доручення йому окремого «важливого» завдання, переключення уваги оточуючих від нього).

Третій етап можна охарактеризувати як психологічний (Власенко, Котелюх, 2019).

ВИСНОВКИ. Проведений аналіз травматизму в екстремальних ситуаціях серед осіб, які працюють під впливом небезпечних та шкідливих факторів, свідчить про необхідність додаткової підготовки цих працівників. Слід зазначити, що вивчення факторів стійкого емоційного стану і психологічної стійкості працівників Національної поліції є досить важливим та актуальним завданням, якому необхідно приділяти більше уваги. Приведена методика підвищення боєготовності та боєздатності поліцейських неповна і не зовсім досконала на цей час, адже не вистачає її опрацювання на практиці.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бондаренко Я. Г., Прокопенко О. Ю., Сергієнко Д. В., Куценко В. О. Тактична та тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції України : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2017. 308 с.
2. Вивчення особистісних якостей працівників поліції з використанням проєктивних методик психодіагностики : наук.-практ. посіб. / В. П. Остапович, В. І. Барко, В. В. Барко та ін. Харків : Мачулін, 2018. 128 с.
3. Власенко І. В. Покращення боєздатності та боєготовності працівників Національної поліції України // Службово-бойова діяльність сил сектору безпеки держави: сучасний стан, проблеми та перспективи : зб. тез I Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 жовт. 2019 р.) / Нац. акад. Нац. гвардії України. Харків, 2019. С. 10–12.
4. Власенко І. В., Котелюх М. О. Напрямки вдосконалення службової підготовки працівників Національної поліції України // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз. підгот. ф-ту № 2. Харків, 2019. С. 102–107.
5. Власенко І. В., Котелюх М. О., Осятинський С. О. Удосконалення професійної підготовки в системі МВС України // Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 груд. 2015 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 47–62.
6. Власенко І. В., Шевченко Т. В. Впровадження нормативів із тактичної підготовки особового складу Національної поліції України та Державної служби України з надзвичайних ситуацій із питань забезпечення публічної безпеки та порядку // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз. підгот. ф-ту № 2. Харків, 2021. С. 151–154.
7. Власенко І. В., Шевченко Т. В. Врахування експлуатаційних якостей бронезилетів у службово-бойовій діяльності поліцейських // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підгот. ф-ту № 2. Харків, 2017. С. 70–75.
8. Комісаров О. Г., Собакарь А. О., Соболев Е. Ю., Юнін О. С. Тактико-спеціальна підготовка : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2017. 277 с.
9. Прокопенко О. Ю., Власенко І. В., Крепакова М. Ю. Безпека життєдіяльності. Харків : ХНУВС, 2017. 364 с.
10. Скляр О. С., Шевченко Т. В. Нормативне забезпечення особистої безпеки працівників Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. Вип. 4 (91). С. 185–192. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.17>.
11. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навч. посіб. / О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
12. Шевченко Т. В. Адміністративно-правовий аспект забезпечення особистої безпеки поліцейського в екстремальних ситуаціях під час виконання повноважень в умовах виникнення групових порушень публічного порядку. *Наукові записки. Серія: Право*. 2018. Вип. 5. С. 141–146.

13. Шевченко Т. В. Вплив часу адаптації поліцейського до дій в екстремальних ситуаціях на його особисту безпеку // *Безпека людини і реалізація права на працю в сучасних умовах життєдіяльності* : матеріали XII наук. інтернет-конф. студентів, аспірантів і молодих вчених Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 22–23 квіт. 2021 р.). Харків, 2021. С. 379–384.

14. Шевченко Т. В., Ситник В. О. Визначення переліку екстремальних ситуацій в діяльності Національної поліції України // *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного* : матеріали міжнар. наук-практ. конф. (м. Харків, 2 берез. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. С. 365–367.

15. Шевченко Т. В., Скляр О. С. Використання технологічних засобів контролю як спосіб забезпечення ефективності службово-бойової діяльності сил сектору безпеки держави // *Службово-бойова діяльність сил сектору безпеки держави: сучасний стан, проблеми та перспективи* : зб. тез II Всеукр. наук-практ. конф. (м. Харків, 27 жовт. 2020 р.) / Нац. акад. Нац. гвардії України. Харків, 2020. С. 63–65.

Надійшла до редакції: 17.08.2022

Прийнята до опублікування: 25.08.2022

REFERENCES

1. Bondarenko, Ya. H., Prokopenko, O. Yu., Serhiienko, D. V., & Kushchenko, V. O. (2017). *Tactical and tactical-special training of employees of the National Police of Ukraine*. Kharkiv National University of Internal Affairs.

2. Komisarov, O. H., Sobakar, A. O., Sobol, E. Yu., & Yunin, O. S. (2017). *Tactical special training*. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

3. Ostapovych, V. P., Barko, V. I., Barko, V. V. et al. (2018). *Study of personal qualities of police officers using projective methods of psychodiagnostics*. Machulin.

4. Prokopenko, O. Yu., Vlasenko, I. V., & Kriepakova, M. Yu. (2017). *Life Safety*. Kharkiv National University of Internal Affairs.

5. Shevchenko, T. V. (2018). The administrative and legal aspect of ensuring the personal safety of a police officer in extreme situations during the performance of powers in the event of group violations of public order. *Proceedings. Series: Law*, 5, 141-146.

6. Shevchenko, T. V. (2021, April 22-23). *The influence of the policeman's adaptation time to actions in extreme situations on his personal safety* [Conference presentation abstract]. XII Scientific Internet Conference of Students, Postgraduates and Young Scientists of Yaroslav Mudryi National Law University "Human safety and the realization of the right to work in modern life conditions", Kharkiv, Ukraine.

7. Shevchenko, T. V., & Skliar, O. S. (2020, October 27). *The use of technological means of control as a way to ensure the effectiveness of the service and combat activities of the forces of the state security sector* [Conference presentation abstract]. All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Service and combat activity of the forces of the state security sector: current state, problems and prospects", Kharkiv, Ukraine.

8. Shevchenko, T. V., & Sytnyk, V. O. (2021, March 2). *Determination of the list of extreme situations in the activities of the National Police of Ukraine* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference "Kharkiv National University of Internal Affairs: 20 years of national status", Kharkiv, Ukraine.

9. Sklyar, A. S., & Shevchenko, T. V. (2020). Normative Provision of Personal Safety of the Employees of the National Police of Ukraine. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4(91), 185-192. <https://doi.org/10.32631/v.2020.4.17>.

10. Torlo, O. I., Yosypiv, Yu. R., Synenkyi, V. M. et al. (2018). *Tactical and special training of the employees of the National Police*. Lviv State University of Internal Affairs.

11. Vlasenko, I. V. (2019, October 17). *Improving the combat capability and combat readiness of the National Police of Ukraine* [Conference presentation abstract]. All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Service and combat activity of the forces of the state security sector: current state, problems and prospects", Kharkiv, Ukraine.

12. Vlasenko, I. V., & Koteliukh, M. O. (2019, May 31). *Directions for improvement of official training of employees of the National Police of Ukraine* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference "Training of police officers in the context of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine", Kharkiv, Ukraine.

13. Vlasenko, I. V., & Shevchenko, T. V. (2017, April 24). *Taking into account the operational qualities of body armor in the service and combat activities of police officers* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference "Training of police officers in the context of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine", Kharkiv, Ukraine.

14. Vlasenko, I. V., & Shevchenko, T. V. (2021, May 28). *Implementation of standards for tactical training of personnel of the National Police of Ukraine and the State Emergency Service of Ukraine on issues of ensuring*

public safety and order [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Training of police officers in the context of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine”, Kharkiv, Ukraine.

15. Vlasenko, I. V., Koteliukh, M. O., & Osiatynskiy, S. O. (2015, December 18). *Improvement of professional training in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Ways to improve the system of professional training of law enforcement officers for actions in extreme conditions”, Kharkiv, Ukraine.

Received the editorial office: 17 August 2022

Accepted for publication: 25 August 2022

ИГОРЬ ВЛАДИМИРОВИЧ ВЛАСЕНКО,

*кандидат технических наук, доцент,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра тактической и специальной физической подготовки;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7752-6068>,
e-mail: vlasenko.18@gmail.com;*

ТИХОН ВИТАЛЬЕВИЧ ШЕВЧЕНКО,

*кандидат юридических наук,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра тактической и специальной физической подготовки;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0366-7217>,
e-mail: zelod@ukr.net*

**ПОВЫШЕНИЕ БОЕГОТОВНОСТИ И БОЕСПОСОБНОСТИ ПОЛИЦЕЙСКИХ К
ДЕЙСТВИЯМ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ**

Значительный уровень травматизма и количество случаев гибели стражей порядка, особенно в экстремальных ситуациях, требует постоянных исследований в сфере повышения профессиональных способностей правоохранителей. Практическая значимость также не ставится под сомнение, все подразделения Национальной полиции с этапа профессионального отбора в систему профессиональной подготовки требуют усовершенствования и системного подхода к повышению боеготовности и боеспособности, качественных изменений в системе профессиональной подготовки. К сожалению, не каждый полицейский готов к действиям в сложных и экстремальных ситуациях. В статье показаны результаты исследования влияния экстремальных ситуаций на боеспособность и боеготовность полицейских. Рассмотрены основные особенности экстремальных ситуаций и их влияние на готовность полицейских к эффективным действиям. Подготовка полицейских ограничивается физической, психологической и огневой подготовкой в статических (комфортных) условиях.

Ключевые слова: *Национальная полиция, личная безопасность, экстремальная ситуация, боеспособность, боеготовность, эмоциональная реабилитация.*

IHOR VOLODYMYROVYCH VLASENKO,

*Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Tactical and Special Physical Training;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7752-6068>,
e-mail: vlasenko.18@gmail.com;*

TYKHIN VITALIIOVYCH SHEVCHENKO,

*Candidate of Law,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Tactical and Special Physical Training;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0366-7217>,
e-mail: zelod@ukr.net*

**INCREASING THE COMBAT READINESS AND FIGHTING CAPACITY OF POLICE
OFFICERS TO ACT IN EXTREME SITUATIONS**

The high level of injuries and the number of cases of death of law enforcement officers, especially in extreme situations, require constant and in-depth research in the field of improving

the professional abilities of law enforcement officers. There is also no doubt about the practical significance, all units of the National Police from the stage of professional selection to the system of professional training need improvement and a systematic approach to increasing combat readiness and fighting capacity, qualitative changes in the system of professional training. Unfortunately, not every police officer is ready to act in certain difficult and extreme situations. The results of the study of the impact of extreme situations on the combat capability and combat readiness of police officers are presented. The main features of extreme situations and their impact on the readiness of police officers for effective actions are considered. Training of police officers is limited to physical, psychological and fire training in static (comfortable) conditions. Attention is paid to tactical readiness and readiness to act in extreme situations as the least researched areas of police training.

The main professional qualities of police officers and ways to improve them are considered and analyzed. Determination and improvement of professional qualities of police officers should be carried out with the help of an improved methodology of tactical training. The main types of emotions that reduce the readiness of police officers to act in extreme situations and personal safety measures during dangerous actions are analyzed. The expediency of implementing emotional rehabilitation in preparing police officers for actions in extreme conditions has been established. The obtained results of the research indicate the high efficiency of the proposed approach and methods of increasing the combat readiness and combat capacity of police officers during actions in extreme situations.

Key words: *National police, personal security, extreme situation, combat capability, combat readiness, emotional rehabilitation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Власенко І. В., Шевченко Т. В. Підвищення боєготовності та боєздатності поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 116–127. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.10>.

Citation (APA): Vlasenko, I. V., & Shevchenko, T. V. (2022). Increasing the combat readiness and fighting capacity of police officers to act in extreme situations. *Law and Safety*, 3(86), 116–127. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.10>.

СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ ТКАЧЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціальних та економічних дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-5816-4185>,
e-mail: sergey_tkachenko@ukr.net;

АНДРІЙ СЕРГІЙОВИЧ ДЯДІН,

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціальних та економічних дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-2277-2795>,
e-mail: dyadin@meta.ua

СУСПІЛЬНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА МЕНТАЛЬНОЇ ВІЙНИ

Досліджено явище ментальної війни під час дії воєнного стану та способи впливу і протидії інформаційним атакам на менталітет нації. Встановлено, що ментальна війна є елементом гібридної війни та її інформаційної складової. Досліджено інформаційний масив щодо змісту і сутності понять «менталітет», «ментальність суспільства», «менталітет нації» і ризики руйнівного впливу на них в інтересах протидії шкоді суспільній безпеці. Проаналізовано зміст основних нормативно-правових актів, які потребують змін та уточнень у зв'язку з веденням ментальної війни. Зроблено висновок, що протидія зовнішнім атакам на менталітет націй повинна мати системно-комплексний характер, який передбачає, зокрема, організацію в навчальних закладах МВС України підготовки кадрів такого профілю.

Ключові слова: *воєнний стан, гібридна війна, ментальна війна, менталітет, суспільна безпека, закони поведінки, система поглядів, моральні принципи.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. 24 лютого 2022 р. розділило життя всіх українців та українок на «до війни» та «під час війни». У зв'язку із цим Президентом України В. О. Зеленським було запроваджено воєнний стан із 05:30 24 лютого 2022 р. на всій підконтрольній Україні території. Зроблено це було на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Указ Президента «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 підтримали 300 народних депутатів. Після цього воєнний стан згідно з чинним законодавством декілька разів було продовжено¹. Країна-агресор розпочала так звану спеціальну військову операцію проти України, яка де-факто є звичайною війною. Як відомо, майже всі сучасні війни є гібридними, де мілітарна їх скла-

дова (тобто безпосередньо бойові дії) є тільки одним із напрямів, на яких здійснюються дії, що мають завдати поразки супротивнику.

Гібридна війна – відносно нове поняття в політичному житті планети. Уперше воно з'явилося у військових документах США і Великобританії на початку XXI ст. Це спрямовані на досягнення певної мети дії за допомогою інформаційних, електронних, кібернетичних операцій у поєднанні з діями збройних сил, спеціальних служб та інтенсивним економічним тиском. Складовими гібридної війни вважають: 1) економічну; 2) дипломатичну; 3) інформаційну (Сохацький, 2020). Специфіка гібридних воєн полягає в тому, що обиватель не розуміє суті всього того, що відбувається: звідки та від кого походить загроза, як вона виявляється, чим і як їй протистояти.

Гібридні війни починаються організацією масованих інформаційних вкидань у соціальні мережі, в яких дискредитуються органи влади тієї країни, проти якої ведеться війна, а також її зовнішньополітичний та економічний курси, соціальна політика, потім розгойдується соціально-політична ситуація всередині країни.

¹ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 28.08.2022).

Економічні інститути держави піддаються тиску, вводяться економічні санкції, закриваються можливості для нормальної зовнішньоекономічної діяльності. Активізуються опозиційні сили всередині країни, організації, засоби масової інформації, що використовують іноземні кошти і тим самим виступають у ролі «п'ятої колони», провадять у життя ідеї країни-агресора. Сучасна гібридна війна за своїм характером не передбачає відкритого застосування збройних сил. Місцем ведення гібридних воєн може бути не тільки територія країн-супротивників, але й будь-яких держав, що перебувають в орбіті їхніх інтересів, навіть уся планета й навколоземний космічний простір. Визнається також, що у немілітарній сфері основну увагу рекомендується приділяти зосередженню зусиль і ресурсів на критично важливих напрямках. На сьогодні до них відносять інформаційну й економічну безпеку країни, а також боротьбу з погрозами в кіберпросторі (Posmitukh, Pavlunko, Kovalskyu, 2021).

Сьогодні напрямками гібридної війни (відповідно її цілями) є: економіка; фінанси; політичний устрій; інформаційні ресурси; кіберпростір; соціальні відносини; культура, історія, традиції. Із цього переліку впливає, що *менталітет нації* не виділений окремою ціллю, хоча він першочергово знаходиться під прицілом країни-агресора (Поліщук, 2012). На наш погляд, його слід визнати та додати як один із напрямів гібридної війни. При цьому необхідно зазначити, що тільки зусиллями Служби безпеки України, Збройних Сил України ефективну протидію гібридним атакам не здійснити. На нашу думку, до протидії на певних напрямках гібридних атак слід залучити також МВС України. Для цього у його структурі необхідно сформувані спецпідрозділи для протидії інформаційним і психологічним операціям країни-агресора, а також для здійснення прогнозування та планування гібридних атак у майбутньому. Крім того, необхідно створювати й удосконалювати правову базу для залучення МВС до цієї справи, здатну забезпечити припинення підривних дій відносно політичного устрою країни, виявлення й блокування діяльності негативних комунікаторів, що прагнуть підірвати інформаційний суверенітет України. Важливим заходом забезпечення національної безпеки країни є здійснення постійного моніторингу блогосфери та соціальних мереж із метою блокування негативною інформації, націленої на сприяння екстремізму і тероризму, міжнародної та міжконфесійної ворожнечі, а також перекриття фінансових, інформаційних, організаційних

каналів іноземної допомоги радикальній й екстремістській опозиції (Смолянчук, 2018). Хоча, на превеликий жаль, всього цього у потривному обсязі ще немає.

Отже, можна констатувати наявність для суспільної безпеки України проблеми відсутності системно-комплексної протидії ментальній агресії та ефективних засобів наступальних дій на фронті ментальної війни, що розв'язана проти українського суспільства. Задля її вирішення можна спиратися на тезу про те, що «гібриду сил нападу на країну має протидіяти гібрид сил її захисту» (Горбулін, 2015). Тобто під час воєнного стану вкрай необхідна інтеграція (гібрид) зусиль усіх силових структур нашої країни.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Головною *метою* дослідження є розробка пропозицій та конкретних заходів задля зміцнення суспільної безпеки в умовах воєнного стану та ментальної війни, розв'язаної проти України. Його *завданнями* є: 1) вивчення та визначення таких ключових понять, як «гібридна війна», «менталітет», «ментальна війна», зі встановленням їх складових; 2) виявлення умов зміни суспільного менталітету та факторів, що впливають на його формування; 3) визначення зовнішніх та внутрішніх акторів ментальної війни; 4) формування завдань органів внутрішніх справ України із протидії ментальним агресіям; 5) формування підходів щодо тактики ведення ментальної війни в умовах воєнного стану в країні.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Найбільш повне визначення «гібридна війна» надано у передмові «Military Balance 2015» – щорічного видання Лондонського міжнародного інституту стратегічних досліджень: «Використання військових і невійськових інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення раптовості, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг, використовуваних у дипломатичних діях; масштабні і стрімкі інформаційні, електронні кібероперації; прикриття і приховування військових і розвідувальних дій у поєднанні з економічним тиском»¹. Гібридна війна – це також війна з поєднанням конвенційної зброї, партизанської війни, тероризму, кібервійни та злочинної поведінки з метою досягнення певних політичних цілей, основним інструментом якої є створення державою-агресором у державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та

¹ Гібридна війна // Моя Освіта : сайт. URL: <https://moyaosvita.com.ua/vidpovidi/gibridna-vijna/> (дата звернення: 28.08.2022).

конфліктів із подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які досягаються звичайною війною. Експерти називають гібридну війну типом конфлікту, який все частіше буде застосовуватися у XXI столітті (Davis, 2013; Магда, 2015; Дорошкєвич, 2015).

Гібридна війна поєднує принципово різні типи і способи ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення основних цілей (Davis, 2013). Типовим компонентом гібридної війни є використання методів, що сприяють виникненню та поглибленню в державі, обраній для агресії, внутрішніх конфліктів: створення внутрішніх суспільних протиріч через пропаганду з їх переходом в інформаційну війну; створення економічних проблем через економічне протистояння з переходом в економічну війну та протидію зв'язкам країни-жертви із сусідніми країнами; підтримка сепаратизму і тероризму аж до актів державного тероризму (що ми, до речі, бачили на Донбасі з боку РФ); побудова псевдодержавних утворень як гібридного ідеал-проекту державотворення (це так звані ЛНР та ДНР); сприяння створенню нерегулярних збройних формувань (повстанців, партизан та ін.) та їх оснащення («народні міліції» так звані ЛДНР та їх підтримка з боку РФ). При цьому сторона-агресор намагається та може залишатися публічно непричетною до розв'язаного конфлікту (неодноразові заяви РФ про те, що в Україні відбувається внутрішня, громадянська війна).

Наприклад, на виправдання злочинних антиукраїнських дій у заяві міністерства закордонних справ РФ щодо подій у Донецьку 13 березня 2014 р. зазначається таке: «Росія усвідомлює свою відповідальність за життя “співвітчизників” і “співгромадян” в Україні і залишає за собою право на їх захист»¹. Одночасно, аналогічно до еkleктичних «поєднань» позицій у проекті «руського мира», в офіційній заяві використовуються нечіткі терміни «співвітчизники» і «співгромадяни» (аналогічно концепції «зелених чоловічків» у Криму), які залишають для влади РФ відкритими фактично будь-які варіанти подальших дій.

Прикладом успішно проведеної «гібридної операції» стратеги НАТО вважають органі-

зацію росією повернення під свою юрисдикцію Криму. Вказується, що в ході кримської операції в лютому-березні 2014 р. російські сили продемонстрували як поєднання використання швидкого розгортання електронної війни, інформаційних операцій, можливостей морської піхоти, десантно-штурмових сил і спецназу, так і масштабне використання кіберпростору та стратегічного зв'язку для багатовекторної і ефективної інформаційної кампанії як для внутрішньої, так і для зовнішньої аудиторії. Із цього випливає ще одне визначення гібридної війни – це комбінація відкритих і таємних військових дій, провокацій і диверсій у поєднанні із запереченням власної причетності, що значно ускладнює повноцінну відповідь на них².

Виявляється, що, якщо виходити з визначення закордонних фахівців, методи ведення будь-яких воєн людства можна позначити як «гібридні», тому що відбуваються: застосування військової (мілітарної) сили; одночасний інформаційний супровід військових та інших дій; економічний тиск; методи «таємної війни» спецслужбами країни-агресора; запровадження різних способів розкладання супротивника; пошук і використання в його таборі протиріч, «слабкої ланки»; використання регулярних сил як «добровольців» (Чалапко, 2021). Наведена технологія гібридних воєн використовувалася народами і державами ще за часів античності, нічого новаторського в цьому немає.

Ніяких моральних або ідеологічних обґрунтувань стратегія гібридної війни не містить. Серед не лише припустимих, але й визнаних найбільш ефективними заходів у сучасних керівних доктринах США й НАТО зазначені: застосування сучасних технологій пропаганди й інформаційної обробки населення супротивника; створення негативного інформаційного поля для місцевого уряду й існуючого режиму, дискредитація лідерів та активу керівників держави; висування агентів впливу з місцевого населення, надання їм фінансової й організаційної підтримки у створенні негативного образу місцевого уряду; організація мітингів протесту, провокацій влади і масових заходів, спрямованих на зображення політичного ладу в негативному світлі (Rossiytsev, 2020); за можливості організація цивільної непокори у великому масштабі, провокацій і масових безладів; вплив на

¹ Заявление МИД России в связи с трагическими событиями в Донецке // Министерство иностранных дел Российской Федерации : сайт. 14.03.2014. URL: https://www.mid.ru/ru/press_service/spokesman/official_statement/1699319/ (дата звернення: 28.08.2022).

² Гібридна війна // Моя Освіта : сайт. URL: <https://moyaosvita.com.ua/vidpovidi/gibridna-vijna/> (дата звернення: 28.08.2022).

політичних лідерів країни-супротивника фінансовими інструментами, що перебувають під контролем іноземної банківської системи, зокрема фінансовими й економічними санкціями, заборону на видачу кредитів та іншого фінансового забезпечення.

Сьогодні виділяють певну кількість характерних рис нації, проте провідною рисою є *менталітет* (Луценко, 2021). Тому в подальших наших міркуваннях ми розглянемо менталітет сучасного українського суспільства, що формувався у складних умовах політичних, суспільних та економічних трансформацій та внутрішніх і зовнішніх загроз.

У сучасних суспільних науках поняття «менталітет» має декілька визначень (Корицька, 2022; Кобко-Одарій, 2019). Нагадаємо, що поняття – це «форма мислення, яка відображає істотні властивості, зв'язки і відношення предметів і явищ в їхній суперечності і розвитку; думка або система думок, що узагальнює, виділяє предмети деякого класу за визначеними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками»¹. Менталітет – це «сукупність культурних, емоційних, духовних, розумових особливостей, системи цінностей і моральних засад, притаманних тій чи іншій етнічній групі, народу чи індивіду»². Це поняття найчастіше вживається для опису національних рис поведінки, культури і моральних орієнтирів якої-небудь соціальної групи. Поняття менталітету є явищем багатограним, «воно об'єднує свідому і несвідому здатність до прийняття рішень і виконання дій, особливості формування психічної діяльності, мислення і емоційних реакцій, прийняття нових ідей та збереження традиційної культурної спадщини» (Дядін, 2022). На основі менталітету формується картина світовідчуття і сприйняття. Це норма бачення людиною світу навколо себе і свого місця в ньому.

Певні етноси, народності або нації мають свій власний менталітет. Відповідно «основою індивідуального сприйняття дійсності є генотип, який формується геоісторичним, природ-

ним і соціальним середовищем, а також особистим потенціалом людини»³. Від цих факторів залежить, якими особливостями буде наділена особистість: манера поведінки, мова, розумові здібності, духовні якості. Ці особливості відрізняють кожну націю. Дуже важливим питанням є питання складових менталітету. Як правило, складові менталітету визначають: унікальність – думки, почуття, ідеї, дії, притаманні окремому представникові групи, але відсутні в інших; індивідуальність – комбінація деяких основних ознак, характерних для суспільства в цілому.

Із поняттям «менталітет» тісно пов'язане поняття «ментальність суспільства». Так, «ментальність суспільства можна визначити як рівень суспільної свідомості – незмінну систему життєвих принципів»⁴. Відповідно ментальність – це свого роду тло світосприйняття, яке визначає ставлення людини до всіх речей, явищ, що оточують соціум, і диктує характер дій. Сприйняття дійсності у взаємозв'язку із свідомістю створює уявлення людини про світ на основі існуючих життєвих установок. Отже, можна охарактеризувати значущість культурної та моральної спадщини, прихильність традиціям як основу духовного становлення особистості.

Дуже важливим висновком є те, що менталітет суспільства не базується на логічних принципах. Він ґрунтується на певних образах та шаблонах поведінки в тій чи іншій ситуації з деякою різноманітністю реакцій.

Менталітет однієї народності або нації неоднорідний. У будь-якому соціумі існує градація за соціальним статусом. Відповідно в межах однієї держави можна виділити: 1) менталітет інтелектуальної та духовної еліти; 2) менталітет середнього класу; 3) менталітет політичних (правлячих) кіл. Кожна із цих соціальних груп відіграє свою роль у формуванні менталітету нації (Юрій, Алексієвець, 2019). Менталітет суспільства складається на основі його законів, домінуючої релігії, єдиної мови тощо.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Необхідність досягнення заявленої мети дослідження зумовила використання загальнотеоретичних і спеціальних методів наукового пізнання. Застосування обраного комплексу методів дало

¹ Поняття // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Поняття> (дата звернення: 28.08.2022).

² Що таке менталітет: значення слова, фактори, що формують менталітет. Коли піднімається питання менталітету? // Good House : сайт. URL: <https://goodhouse.com.ua/poradi/10887-shho-take-mentalitetznachennya-slova-faktori-shho-formuyut-mentalitet-koli-pidnimayetsya-pitannya-mentalitetu.html> (дата звернення: 28.08.2022).

³ Там само.

⁴ Ментальність та національний характер українців // Студопедія : сайт. 12.07.2014. URL: https://studopedia.su/13_61804_mentalnist-ta-natsionalniy-harakter-ukrainsiv.html (дата звернення: 28.08.2022).

змогу забезпечити наукову обґрунтованість висновків, відповідність поставлених завдань отриманим висновкам і науково-практичну значущість проведеного дослідження. Метод сходження від абстрактного до конкретного дав можливість усвідомити, що необхідною передумовою забезпечення національної безпеки держави є розуміння тієї обставини, що ментальна війна є невід'ємною складовою гібридної війни, яка ведеться проти нашої країни. Використання гносеологічного методу дало змогу дійти висновку про важливість висвітлення сучасних технік і технологій впливу на менталітет нації, що здійснюється в межах ментальної війни. За допомогою методу узагальнення встановлено коло проблемних питань, що стоять на порядку денному перед сектором безпеки й оборони в напрямі підвищення ефективності протидії ворожим атакам на менталітет нації. Для вирішення визначених вище завдань використовувався комплекс взаємопов'язаних методів, зокрема: теоретичний аналіз філософських, соціологічних, політологічних праць, літературних і документальних джерел з проблеми дослідження, нормативно-правових документів з проблем діяльності МВС України, воєнного стану та протидії гібридній агресії, інтерв'ювання представників силових структур країни з досліджуваної проблеми в науковій теорії та сучасній практиці; систематизація й узагальнення положень щодо теоретичних і методичних засад підготовки фахівців для протидії ментальним атакам та проведення бойових операцій щодо впливу на менталітет супротивника. У результаті використання методу системного аналізу аргументовано, що для забезпечення якісної підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони важливими є формування якісної системи комплектування органів сектору безпеки й оборони професійними кадрами, оновлення підходів до проведення процедури відбору кандидатів для цих органів, підвищення якості підготовки наукових кадрів, які мають спеціалізовані знання, вміння, навички та методи, необхідні для вирішення проблем, пов'язаних із веденням ментальних війн; підвищення якості й інтенсивності спільної підготовки сил безпеки, оборони та МВС до ведення гібридних війн та протидії ментальній агресії. Також були дотримані вимоги формальної логіки стосовно послідовності, конкретної визначеності і неупередженості під час формулювання висновків відповідно до поставлених мети і завдань дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Як було зазначено вище, менталі-

тет суспільства – це прийняті в соціальному середовищі: 1) закони поведінки; 2) система поглядів; 3) моральні засади; 4) шаблони вирішення проблем. Відповідно, знаючи ці складові, можна визначити умови його змінення. Сформулюємо їх.

1. *Поступова зміна законів поведінки в суспільстві.* Із цією метою, наприклад, можна задіяти технологію «вікон Овертона»¹. Нагадаємо основне з цього приводу.

Джозеф Овертон (1960–2003) – старший віце-президент Макінського центру публічної політики США. Він описав, як абсолютно чужі суспільству ідеї можуть бути підняті з помийного баку громадського презирства, відмиті, причепурені і, зрештою, законодавчо закріплені. Згідно з його теорією для кожної ідеї або проблеми в суспільстві існує так зване вікно можливостей. У межах цього «вікна» ідеї можуть або не можуть широко обговорюватися, відкрито підтримуватися, пропагуватися, намагатися закріплюватися законодавчо. «Вікно» рухають, змінюючи тим самим амплітуду можливостей від стадії «немислиме», тобто абсолютно вороже суспільній моралі, повністю огидне, до стадії «актуальна політика», тобто вже обговорене широким загалом, прийняте масовою свідомістю і закріплене в законах. Це не примітивне промивання мізків як таке, це технологія більш тонка. Ефективною її робить послідовне, системне застосування і непомітність для суспільства, яке є жертвою впливу технології «вікон Овертона». Відповідно виникає питання: як зламати цю технологію? Для відповіді на нього слід знати, що «вікно можливостей» найлегше рухається в толерантному суспільстві, тобто в тому суспільстві, в якому немає ідеалів і, як наслідок, чіткого поділу на добро і зло. Із цього приводу слід правильно визначити поняття «толерантність».

Воно прийшло у суспільні науки із медицини, де цей термін означає «нездатність організму до імунної відповіді на певний антиген при збереженні імунологічної реактивності до інших антигенів». А «вищою мірою ... толерантності є імунодефіцит – тобто нездатність організму боротися з багатьма хвороботворними істотами і речовинами, що потрапили до

¹ Вікна Овертона: технологія знищення, або як легалізувати що завгодно // ar25.org : сайт. 08.07.2014. URL: <https://www.ar25.org/article/vikno-overtona-tehnologiya-znyshchennya-abo-yak-legalizuvaty-shcho-zavgodno.html> (дата звернення: 28.08.2022).

його крові та тканин»¹. Як відомо, імунодефіцит призводить до загибелі організму, яскравим прикладом тут є дія вірусу імунодефіциту людини (ВІЛ). Із викладеного вище можна дійти висновку, що поняття «толерантність» у медицині має негативний зміст, а наявність толерантності призводить до загибелі організму.

Технологія «вікон Овертона» спирається на вседозволеність і відповідно на відсутність будь-яких табу. На неї працює також так звана свобода слова, перетворена на свободу розлюднення – перетворення людини на відмороженого виродка. Сьогодні знімаються обмеження, які оберігали суспільство від безодні самознищення. Коли всі вони будуть зняті, то шлях у безодню буде відкритий.

2. *Руйнація старої системи поглядів і запровадження нової, котра змінює менталітет.* Система поглядів, яка формується в людини впродовж життя, та її місце у світі зазвичай називаються *світоглядом*. До світогляду відносять: 1) знання; 2) життєві принципи; 3) провідні ідеї; 4) переконання; 5) ідеали; 6) духовні цінності. Змінюючи кожну із цих складових можна змінити менталітет. Спробуємо коротко розглянути шляхи зміни деяких із них.

Як визначає український дослідник І. Васильєв (2014), «знання – це логічно структурована інформація про навколишній світ, відбита в специфічних одиницях людської психіки, яка дозволяє людині доцільно взаємодіяти з навколишнім середовищем». Виходячи із цього визначення, можна дійти висновку про те, що, змінюючи «інформацію про навколишній світ», можна змінювати знання людини, а відповідно і менталітет. Так, до руйнівної інформації, наприклад, можна віднести «знання» про те, що Земля є плоскою, з масою так званих доказів. Узагальнюючи такі руйнівні спроби, можна в більш загальному вигляді стверджувати про те, що зараз здійснюється велика кількість спроб *заміни дійсно наукових знань на квазінаукові*.

Важливу роль у зміні менталітету відіграє вплив на духовні цінності суспільства. Основними духовними цінностями, як правило, є добро, краса, істина, мистецтво, творчість, любов. Не маючи можливості розглянути всі ці цінності, є сенс зупинитися тільки на одній – цінності під назвою «любов», бо «це вища духовна цінність, без якої життя людини взагалі

складно собі уявити»². Любов шукають, її знаходять, втрачають, розчаровуються в ній, роблять заради неї справжні подвиги. Любов буває фізичною, духовною, материнською, безумовною, дружньою тощо. У будь-якому випадку це почуття охоплює людину зсередини, змушує переглядати наявні погляди на життя, ставати краще, працювати над звичками і характером. Проте сьогодні ми бачимо спроби підмінити поняття «любов» сексом або доцільністю. Її оголошують «пережитком минулого», нав'язуючи вільні сексуальні стосунки, а закохану людину називають дурнем, несучасним тощо. Все це б'є по тисячоліттями провіреному канону «Господь – це Любов». Тобто в такий спосіб руйнуються віковічні традиції та менталітет народу.

3. *Знищення традиційних моральних засад та заміна їх на хибні моральні настанови.* Моральні засади суспільства в цивільному праві висвітлюють ту систему усталених поглядів, яка склалася у свідомості людей на основі їхніх уявлень про добро, людяність, гідність, совість, справедливість, і дещо відрізняються від самого поняття моральності, яке є ще більш загальним. Мораль завжди концентровано відображає найвищі цінності суспільства, які знайшли своє нормативне закріплення у ст. 3 Конституції України: найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Відповідно і цивільне право ґрунтується на загальнолюдських моральних цінностях, пронизане ідеєю верховенства права.

Моральні засади визначають принцип і межі поведінки суб'єкта цивільного права. Звернення до них необхідне тоді, коли на це є пряма вказівка закону, зокрема як у статтях Цивільного кодексу України. Ідея відповідності моральним засадам суспільства закладена і в інших нормах цивільного права та виявляється, зокрема, вже в положенні ч. 1 ст. 26 Цивільного кодексу України: усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки, що означає однакові можливості для всіх людей, без обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання тощо.

Як моральні засади суспільства можна навести десять біблійських заповідей. У радянські

¹ Поняття // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Поняття> (дата звернення: 28.08.2022).

² Духовні цінності // liferules.com.ua : сайт. URL: <https://liferules.com.ua/psihologiya/duhovni-tsinnosti-shho-take-osnovni-duhovni-tsinnosti.html> (дата звернення: 28.08.2022).

часи войовничого атеїзму вони були замінені на «Моральний кодекс будівника комунізму», який дуже нагадував біблійські заповіді, крім необхідності «боротися з релігійними забобонами». Після краху СРСР ситуація була більш складна: майже 75 років войовничого атеїзму зробили свою справу, і перейти швидко від «Морального кодексу будівника комунізму» до десяти заповідей не уявлялося можливим. Виник певний вакуум, який швидко заповнили різні секти. При цьому заборона на наявність будь-якої домінуючої ідеології сильно ускладнила цей процес. Не допоміг тут і «моральний імператив Канта», який має всього три постулати: 1) не брешти; 2) не кради; 3) не чини насильства. За таких умов знищення традиційних моральних засад та заміна їх на хибні моральні настанови не зазнала серйозного спротиву, що можна вважати невирішеною на цей час проблемою.

До основних чинників, що впливають на формування менталітету суспільства, можна віднести такі: природно-географічні; соціально-історичні; релігійні; освітні¹. Ці аспекти не можуть розглядатися окремо, тому що постійно впливають один на одного. Це зумовлено тим, що будь-який вплив на суспільство має системну основу.

Національний менталітет не може мати тільки позитивні або негативні риси. Світогляд, що відрізняє ту чи іншу національність, формується протягом усієї історії її існування. Він є консервативним і таким, що завжди пов'язаний з поточним розвитком суспільства, технічного прогресу, культури, інтелектуального потенціалу, інтеграційних процесів. Тому світогляд може змінюватися і збагачуватися. Історичною основою менталітету є культура, традиції і звичаї (Бондаренко, 2007).

Всі перелічені вище чинники тією чи іншою мірою впливають на суспільний менталітет, менталітет нації. Змінюючи кожен із чинників у потрібному напрямі, можна змінювати і суспільний менталітет. Такі зміни не робляться водночас, це тривалий і поступовий процес, який не дуже помітний для пересічного громадянина, але призводить до дуже серйозних змін, що можуть і підняти націю на

небувалу висоту, і спричинити руйнівні наслідки аж до повного її знищення. А останнє є метою будь якої війни.

На підставі викладеного вище можна сформулювати певні першочергові завдання.

1. Створення у системі МВС структури або підрозділу, який буде протидіяти гібридним атакам агресора взагалі та захищати менталітет нації у розв'язаній ментальній війні.

Аналіз функцій та завдань правоохоронних органів України, визначених чинним законодавством, може скласти хибне уявлення, що протидією руйнації менталітету нації в гібридній війні є кому займатися (СБУ, ЗСУ), і залучення до цієї справи, крім Національної гвардії України, ще й інших органів внутрішніх справ є недоцільним. Однак саме взаємний контроль усіх силових структур України, на наш погляд, може бути дуже корисним у період гібридної війни. Тут треба згадати досвід минулого, а саме досвід Другої світової війни. Одним із найефективніших підрозділів у боротьбі з агентурою і диверсантами ворога вважалась радянська контррозвідка під назвою «СМЕРШ». Мало хто знає, що під цією назвою існували три відносно незалежних структури, які підпорядковувались: одна – головнокомандувачу сухопутних військ, друга – командувачу військово-морського флоту, третя – наркомунітерних справ. Всі ці структури за відносної незалежності доповнювали одна одну та контролювали певною мірою роботу суміжників. Із цього можна зробити висновок про необхідність створення у системі МВС структури або підрозділу, що буде протидіяти гібридним атакам агресора та захищати менталітет нації у розв'язаній ментальній війні.

2. Зміна чинного законодавства України стосовно структури та змісту діяльності Міністерства внутрішніх справ України під час гібридної війни. Такі зміни мають бути внесені до чинних законодавчих актів, зокрема: Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р; Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28 жовтня 2015 р. № 878; Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28 жовтня 2015 р. № 877; Постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» від 16 вересня 2015 р. № 730; Наказу МВС України

¹ Що таке менталітет: значення слова, фактори, що формують менталітет. Коли піднімається питання менталітету? // Good House : сайт. URL: <https://goodhouse.com.ua/poradi/10887-shho-take-mentalitetznachennya-slova-faktori-shho-formuyut-mentalitet-koli-pidnimayetsya-pitannya-mentalitetu.html> (дата звернення: 28.08.2022).

«Про затвердження Положення про Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції МВС України» від 30 серпня 2016 р. № 876; Наказу МВС України «Про затвердження Положення про патрульну службу МВС» від 2 липня 2015 р. № 796.

Безумовно, ця робота передбачає створення й інших керуючих документів (положень, посадових інструкцій, науково-методичних рекомендацій тощо).

3. Організація в навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України підготовки кадрів для протидії окремим напрямам ведення гібридної війни.

На думку науковців Д. В. Дяченка, В. П. Варакути, Т. В. Хліманцова (2018), для можливості ефективної протидії досягненню цілей країни-агресора в гібридній війні необхідно основні зусилля зосередити на таких напрямках: розробка державної концепції протидії гібридній війні; навчання кваліфікованих кадрів, підготовлених до ефективного протистояння агресору; перехоплення ініціативи: вирішення завдань, спрямованих на своєчасне виявлення і знищення ворога; розробка системи індикаторів для можливості швидкого визначення рівня загрози державі; своєчасне визначення вразливих місць для можливості оперативного реагування; створення державної програми викриття фейків і боротьби з ними.

Найбільш ефективними тут можуть бути такі методи протидії гібридній агресії: недопущення функціонування, знищення баз зберігання зброї та таборів підготовки терористів; ефективна протидія організованій деструктивній опозиції; роз'яснювальна і виховна робота з населенням на підставі правдивого й об'єктивного висвітлення в засобах масової інформації ключових подій гібридної війни; превентивне знищення всіх каналів (фінансових, інформаційних, організаційних) і структур іноземної й олігархічної допомоги власній деструктивній опозиції та терористичним організаціям; залучення світової спільноти до проведення фінансово-економічних санкцій проти країни-агресора.

Усі завдання цих напрямів з використанням зазначених методів повинні вирішувати спеціально підготовлені кадри МВС. Відповідно потрібно здійснити організацію в навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України підготовки кадрів для протидії окремим напрямам ведення гібридної війни.

4. Створення в системі МВС наукових підрозділів (установ), що на постійній основі займатимуться проблемами та способами про-

тидії гібридним агресіям (при цьому категорія «спосіб» розуміється як сукупність методів, засобів та форм діяльності, що адекватні її меті) (Васильєв, 2014).

Такі підрозділи могли б здійснювати комплексну роботу, розкриваючи одночасно військові, економічні, гуманітарні, інформаційні аспекти гібридної війни, зокрема їх вплив на менталітет нації. Вони б мали:

- можливість раціональної організації дослідження проблеми завдяки розподілу та координації виробничих функцій протягом усього ланцюжка відповідного інформаційно-аналітичного процесу;

- у рамках дослідження проблеми на базі інформаційних ресурсів не тільки кількісного, але й якісного характеру в поєднанні з контент-аналізом значного обсягу різних повідомлень створювати можливість вивчати відповідні економіко-інформаційні та економіко-психологічні явища і процеси;

- раціональну організацію дослідження проблеми на основі розподілу та координації виробничих функцій у поєднанні з контент-аналізом значного обсягу різних повідомлень у процесі дослідження.

Це, безумовно, не повний список заходів МВС України у протидії гібридним агресіям та війнам. Було б, на наш погляд, доцільно: уважно вивчити досвід інших країн із протидії гібридним війнам; провести стажування працівників МВС в інших країнах із цих питань; розробити і задіяти системи штучного інтелекту задля відстеження гібридних атак; створити ефективну систему реагування та відповіді на них; розробити засоби превенції у гібридній війні; створити гнучку систему залучення населення до виявлення та протидії актам гібридних агресивних дій супротивника.

ВИСНОВКИ. На підставі викладеного вище можна зробити певні висновки.

1. Ми зобов'язані *тримати оборону*, перебуваючи на полі супротивника, на яке нас затягли задовго до цієї війни. Тому ми зобов'язані демонструвати свої успіхи на фронті так само, як і невдачі супротивника. Інформаційна війна є і війною ментальною, тому що відбувається за розум і поведінку людей. Якщо ми не покажемо людям свою версію, що відбувається, то за нас це зробить ворог, чим вплине на світогляд і поведінку наших громадян.

2. Ми зобов'язані *контратакувати*, перебуваючи на полі супротивника. Відволікати ворога своїми інформаційними диверсіями, уводити в оману його солдатів та офіцерів тощо. Ми зобов'язані перехоплювати ініціативу та змушувати супротивника оборонятися,

інакше весь свій час він буде витрачати на удари по нам.

3. Поки ми перебуваємо в обороні з переходом у локальні контрнаступи, потрібно змінювати тактику і *створювати своє поле та свої правила*. Ментальна війна за розум людей означає, що ми повинні зробити людей несприйнятливими до «нової зброї» ворога. Зробити правила ворога неефективними й акуратно покинути його поле, а в перспективі – затягти на своє. Для цього нам потрібно створити стійку та зрозумілу ідеологію, яка дасть відповіді на деякі питання й укаже шлях, яким

нам слід йти, а також мету, до якої нам слід прагнути.

4. Нам необхідний творчий підхід. Креатив завжди є непередбаченим для ворога. Необхідно вибиратися з формату листівок, стінгазет і лінійного мислення. Ми давно почали жити в епоху, коли інформаційні технології занурили все активне населення у віртуальний світ відсотків на 80 % вільного часу. Для цього потрібно залучати до роботи в інформаційному просторі фахівців, які здатні нетрадиційно мислити і бачити світ під іншим кутом.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бондаренко О. В. Фактори формування української національної ментальності: соціально-філософський контекст. *Нова парадигма*. 2007. Вип. 63. С. 91–102.
2. Васильєв І. Б. Теоретичні й методичні основи підготовки педагогів професійного навчання : монографія. Харків : Смуґаста тип., 2014. 448 с.
3. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу // ZN,UA : сайт. 23.01.2015. URL: https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html (дата звернення: 28.08.2022).
4. Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2015. Т. 2, № 25. С. 21–28.
5. Дядін А. С. Умови зміцнення суспільного менталітету // *Modern science: Innovations and prospects : Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference (Stockholm, May 29–31, 2022)*. Stockholm, 2022. Рр. 482–485.
6. Дяченко Д. В., Варакута В. П., Хліманцов Т. В. Способи протидії країні-агресору в гібридній війні // *Теорія та практика створення, розвитку і застосування високотехнологічних систем спеціального призначення з урахуванням досвіду антитерористичної операції : тези доп. XXII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 26–27 квіт. 2018 р.) / МО України, Житомир. військ. ін-т ім. С. П. Корольова ; відп. за вип. Р. Л. Ставісюк. Житомир, 2018. С. 69–72.*
7. Кобко-Одарій В. С. Регіональні особливості правового менталітету українського етносу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 8–11.
8. Коридька А. Менталітет як науковий феномен (історичний аспект) // *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives : III International Scientific and Theoretical Conference (Vilnius, Lithuania, May 6, 2022)*. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/192> (дата звернення: 28.08.2022).
9. Луценко М. В. Українська політична нація в контексті державотворення // *Українське державотворення: історичний аспект : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Харків, 28 трав. 2021 р.) / МОН України, Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2021. С. 156–161.*
10. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 304 с.
11. Поліщук І. Історична політична ментальність українства: проекція у сучасність. *Studia politica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 333–338.
12. Смолянук В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. Т. 2, № 37. С. 107–126. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.37.133543>.
13. Сохатський О. Регіональні та локальні «гібридні» військові конфлікти як інструменти досягнення політичних та економічних цілей у сучасному глобальному просторі // *Wojna – konflikt – spór. Obszary rywalizacji w przestrzeni międzynarodowej*. Tom 1 / red.: R. Kordonski, A. Kordonska, Ł. Muszyński. Olsztyn ; Łwów, 2020. S. 156–159.
14. Чалапко В. В. Гібридна війна як сучасна форма насильства. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. Т. 1, № 48. С. 133–145. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224421>.
15. Юрій М., Алексієвець Л. Менталітет і цивілізація у контексті історії. *Україна – Європа – Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2019. Вип. 23. С. 36–48.
16. Davis J. R. Defeating Future Hybrid Threats. *Military Review*. 2013. September-October.
17. Posmitukh O., Pavlunko M., Kovalskyu V. Hybrid warfare is a modern strategy of confrontation. *Social Development and Security*. 2021. Vol. 11, No. 3. Рр. 202–208. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.3.19>.

18. Rossiytsev V. US Army doctrine foundations review and development of recommendations on initiation of US Army doctrinal studies for beginners in the context of Ukrainian Armed Forces transition towards NATO standards. *Social Development and Security*. 2020. Vol. 10, No. 5. Pp. 68–89. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2020.10.5.7>.

Надійшла до редакції: 30.08.2022

Прийнята до опублікування: 10.09.2022

REFERENCES

1. Bondarenko, O. V. (2007). Factors of formation of the Ukrainian national mentality: socio-philosophical context. *New Paradigm*, 63, 91-102.
2. Chalapko, V. V. (2021). Hybrid war as a modern form of violence. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 1(48), 133-145. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224421>.
3. Davis, J. R. (2013). Defeating Future Hybrid Threats. *Military Review*. September-October.
4. Diachenko, D. V., Varakuta, V. P., & Khlimentsov, T. V. (2018, April 26-27). *Methods of countering the aggressor country in a hybrid war* [Conference presentation abstract]. All-Ukrainian scientific and practical conference “Theory and practice of creation, development and application of high-tech systems for special purposes, taking into account the experience of anti-terrorist operations”, Zhytomyr, Ukraine.
5. Diadin, A. S. (2022, May 29-31). *Conditions for strengthening social mentality* [Conference presentation abstract]. IX International Scientific and Practical Conference “Modern science: Innovations and prospects”, Stockholm, Sweden.
6. Doroshkevych, A. S. (2015). Hybrid wars in information society. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 2(25), 21-28.
7. Horbulin, V. (2015, January 23). “Hybrid war” as a key tool of the Russian geostrategy of revenge. ZN,UA. <https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>.
8. Kobko-Odarii, V. S. (2019). Regional peculiarities of the mentality of the Ukrainian ethnic group. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, 2, 8-11.
9. Korytska, A. (2022, May 6). *Mentality as a scientific phenomenon (historical aspect)* [Conference presentation abstract]. III International Scientific and Theoretical Conference “Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives”, Vilnius, Lithuania. <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/192>.
10. Lutsenko, M. V. (2021, May 28). *Ukrainian political nation in the context of state formation* [Conference presentation abstract]. All-Ukrainian scientific conference “Ukrainian state formation: historical aspect”, Kharkiv, Ukraine.
11. Mahda, Ye. V. (2015). *Hybrid warfare: survive and win*. Vivat.
12. Polishchuk, I. (2013). Historical political mentality of Ukrainians: projection into modernity. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 3, 333-338.
13. Posmitukh, O., Pavlunko, M., & Kovalskyy, V. (2021). Hybrid warfare is a modern strategy of confrontation. *Social Development and Security*, 11(3), 202-208. <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.3.19>.
14. Rossiytsev, V. (2020). US Army doctrine foundations review and development of recommendations on initiation of US Army doctrinal studies for beginners in the context of Ukrainian Armed Forces transition towards NATO standards. *Social Development and Security*, 10(5), 68-89. <https://doi.org/10.33445/sds.2020.10.5.7>.
15. Smolianiuk, V. F. (2018). Systemic principles of national security of Ukraine. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 2(37), 107-126. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.37.133543>.
16. Sokhatskyi, O. (2020). Regional and local “hybrid” military conflicts as tools for achieving political and economic goals in the modern global space. In R. Kordonski, A. Kordonska, & L. Muszyński (eds), *War – conflict – dispute. Areas of competition in the international space. Volume 1* (pp. 156-159). Olsztyn; Lviv.
17. Vasyliiev, I. B. (2014). *Theoretical and methodical foundations of training teachers of professional training*. Striped typography.
18. Yurii, M., & Alexiyevets, L. (2019). Mentality and civilization in the context of history. *Ukraine – Europe – World*, 23, 36-48.

Received the editorial office: 30 August 2022

Accepted for publication: 10 September 2022

СЕРГЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ ТКАЧЕНКО,

*кандидат экономических наук, доцент,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра социальных и экономических дисциплин;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5816-4185>,
e-mail: sergey_tkachenko@ukr.net;*

АНДРЕЙ СЕРГЕЕВИЧ ДЯДИН,

*кандидат экономических наук, доцент,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра социальных и экономических дисциплин;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2277-2795>,
e-mail: dyadin@meta.ua*

**ОБЩЕСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ
И МЕНТАЛЬНОЙ ВОЙНЫ**

Исследовано явление ментальной войны во время военного положения и способы влияния и противодействия информационным атакам на менталитет нации. Установлено, что ментальная война является элементом гибридной войны и её информационной составляющей. Изучены мнения учёных касательно содержания и сущности понятий «менталитет», «ментальность общества», «менталитет нации» и риски разрушительного влияния на них в интересах причинения вреда общественной безопасности. Проанализировано содержание основных нормативно-правовых актов, которые нуждаются в изменениях и уточнениях в связи с ведением ментальной войны. Сделан вывод, что противодействие внешним атакам на менталитет нации должно иметь системно-комплексный характер, который предусматривает, в том числе, организацию в учебных заведениях МВД Украины подготовки кадров такого профиля.

Ключевые слова: *военное положение, гибридная война, ментальная война, менталитет, общественная безопасность, законы поведения, система взглядов, моральные принципы.*

SERHII OLEKSANDROVYCH TKACHENKO,

*Candidate of Economics, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Social and Economic Science;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5816-4185>,
e-mail: sergey_tkachenko@ukr.net;*

ANDRII SERHIIOVYCH DIADIN,

*Candidate of Economics, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Social and Economic Science;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2277-2795>,
e-mail: dyadin@meta.ua*

**PUBLIC SAFETY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW AND MENTAL
WARFARE**

The main purpose of the study is to develop proposals and concrete measures to strengthen public security in the conditions of martial law and mental war unleashed against Ukraine. The phenomenon of mental war during martial law and methods of influencing and countering informational attacks on the nation's mentality have been studied. It has been established that mental warfare is an element of hybrid warfare and its informational component. Information war is a mental war, because it takes place, first of all, for people's minds, and secondly, for their behavior.

Emphasis is placed on the obligation to seize the initiative and force the opponent to defend, otherwise they will spend all their time attacking us. The information array on the content and essence of the concepts "mentality", "society's mentality", "nation's mentality" and the risks of destructive influence on them in the interest of countering damage to public security have been studied. The mental war for people's minds means that we must make people immune to the enemy's "new weapons", make the enemy's rules ineffective and carefully leave their field, and in the long run, drag it into ours. For this, we need to create a stable and clear ideology that will provide answers to certain questions and show the path we should follow, the goal we should strive for.

The content of the main normative legal acts, which require changes and clarifications in connection with the conduct of mental warfare, has been analyzed. It has been concluded that countering external attacks on the mentality of the nation should have a system-complex nature, which includes, in particular, the organization of training of personnel of this profile in educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Emphasis is placed on the need for a creative approach, which is always unpredictable for the enemy. It is necessary to attract to work in the information space specialists who are able to think outside the box and see the world from a different angle, to get out of the format of leaflets, wall newspapers and linear thinking, when information technologies have immersed the entire active population in the virtual world of percent for 80 % of their free time.

Key words: *martial law, hybrid war, mental war, mentality, public safety, laws of behavior, system of views, moral principles.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Ткаченко С. О., Дядін А. С. Суспільна безпека в умовах воєнного стану та ментальної війни. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 128–139. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.11>.

Citation (APA): Tkachenko, S. O., & Diadin, A. S. (2022). Public safety in the conditions of martial law and mental warfare. *Law and Safety*, 3(86), 128–139. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.11>.

ОРЕСТ АНДРІЙОВИЧ БУДЬ,*доктор філософії,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-2845-8780>,*e-mail: bydd.adm@gmail.com***ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ РЕЄСТРАЦІЙНИХ ТА ДОЗВІЛЬНО-ЛІЦЕНЗІЙНИХ ПРОЦЕДУР У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Досліджено сутність реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності Національної поліції, виходячи зі специфіки публічно-сервісної діяльності останньої та особливостей надання поліцейських послуг. У результаті виокремлено низку спільних ознак реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур, а також запропоновано дефініцію «реєстраційні та дозвільно-ліцензійні процедури в діяльності Національної поліції» – послідовні легалізовані дії сервісного характеру, які здійснюються органами поліції в процесі надання ними поліцейських послуг, по завершенню яких фізична або юридична особа отримує документ (дозвіл або ліцензію), що дозволяє проводити різноманітні операції з об'єктами дозвільної системи, предметами індивідуального захисту й активної оборони або ж надавати специфічні послуги, зокрема з охорони, обслуговування стрільбищ, перевезення надгабаритних вантажів.

Ключові слова: *публічно-сервісна діяльність, адміністративні процедури, реєстраційні процедури, дозвільні процедури, ліцензійні процедури, дозвіл, ліцензія, дозвільна система, об'єкти дозвільної системи, поліція.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Діяльність Національної поліції України (далі – НП України) не обмежується лише завданнями, закріпленими у ст. 2 профільного законодавчого акта, хоча, безумовно, є провідною. Між тим органи поліції систематично реалізують сукупність різноманітних за характером дій, які хоча і не є основними, але опосередковано впливають на охорону публічної безпеки та порядку, протидію злочинності, забезпечення прав і свобод людини. Наприклад, від якості й ефективності процедур у сфері дозвільної системи безпосередньо залежить стан публічної безпеки, а подекуди і можливість гарантування особам права на життя і здоров'я. Проілюструємо зазначене таким прикладом: бездіяльність або службова небалістність поліцейського під час отримання фізичною особою дозволу на придбання, зберігання і використання зброї може призвести до того, що вогнепальна зброя потрапить до рук людини з девіантною поведінкою, антисуспільними поглядами тощо. У такому контексті необхідно забезпечити абсолютну прозорість і законність функціонування дозвільної системи в Україні в поєднанні з досвідченими фахівцями, максимально звільнивши останню від корупційної складової. Також можна розробити безліч високоякісних планів модернізації, стратегій і реформ, але всі вони не будуть мати ефективності без належної реалізації. Розг-

лядаючи дозвільну систему в різних аспектах (як в управлінському, так і у правовому), необхідно виходити з того, що однією з важливих складових її змісту є відносини, які виникають між суб'єктами дозвільної системи. Логічною виглядає і теза про те, що такі відносини (як і більша частина суспільних відносин в інших сферах) регулюються нормами права, тому що дозвільною системою, зважаючи на її специфічний характер і об'єкти (вогнепальна, холодна зброя, боєприпаси до неї, частини зброї тощо), опікується держава, і всі правовідношення повинні бути врегульовані правовими нормами. У такому контексті необхідно констатувати, що якість забезпечення дозвільної системи в Україні, як і будь-які перспективні чи поточні реформи, залежать від того, наскільки об'єктивно та детально в національному законодавстві будуть закріплені ті чи інші правила дозвільної діяльності. Необхідно також розуміти, що врегулювання правовідносин у різних соціальних сферах, зокрема у сфері дозвільної системи, – це складний кропіткий процес, який ґрунтується не тільки на організаційній діяльності. Натомість від якості і деталізації кожної правової норми залежить очікуваний результат, тому перша повинна бути сформульована на основі розробленого теоретичного підґрунтя в конкретній сфері, узагальненого практичного досвіду, який

дозволить виявити прогалини та неточності правового регулювання для перспективного вироблення шляхів їх подолання. Причому на теоретичному рівні необхідно мати не загальне, а детальне уявлення про конкретну сферу правового регулювання, специфіку кожного з її складових елементів, а також процедур, що втілюються в її межах. Лише такий комплексний ґрунтовний підхід дозволить удосконалити процеси всередині кожної зі сфер, а також призведе до ефективного функціонування.

Важливо відмітити, що ситуації на кшталт описаної нами вище можуть бути результатом не тільки непрофесійності поліцейського, а й недостатньої законодавчої регламентації процедур реєстраційного, дозвільного, ліцензійного характеру. Часто недоліки законодавчих приписів, як і правові колізії, виникають унаслідок недостатньої для розкриття сутності та специфіки теоретичної бази про правовий процес або явище, які є об'єктом правового регулювання. Одним із таких об'єктів є процедури, які здійснюються органами поліції, а відсутність їх об'єктивного абстрактно-логічного сприйняття негативно позначається на результатах цих процедур, що особливо небезпечно в умовах військового стану в державі та імовірності активізації і збільшення неконтрольованого обігу об'єктів дозвільної системи.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає у формулюванні авторського визначення поняття «реєстраційні та дозвільно-ліцензійні процедури в діяльності Національної поліції» та з'ясуванні значення для забезпечення функціонування дозвільної системи. Для досягнення зазначеної мети була поставлена низка завдань, зокрема: встановлення специфіки юридичної природи реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур як публічно-сервісної діяльності органів поліції; визначення змісту категорій «послуги» та «адміністративні послуги», а також окреслення їх характерних ознак. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на підставі аналізу юридичної природи реєстраційних і дозвільно-ліцензійних послуг крізь призму публічно-сервісної діяльності Національної поліції окреслено ознаки та сформульовано дефініцію вказаних видів послуг.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Незважаючи на систематичну увагу вчених до правоохоронної функції держави та правоохоронних органів (В. Б. Авер'янов, О. Г. Апанасюк, Н. В. Васильєва, М. П. Гурковський, В. А. Дерезь, А. М. Школик, Т. П. Мінка, В. І. Теремецький, М. В. Міхеєв, Л. Р. Наливайко, В. І. Терехов, О. Ю. Салманова, І. Л. Чуприкова, М. П. Назаренко), із набуттям

якісно нових функцій окремими з них, зокрема Національною поліцією, прослідковується тенденція активізації наукової уваги до надання нею послуг (В. А. Глуховець, В. Е. Нечаєв, В. А. Троян). Водночас визначення сутності й особливостей останніх обмежується лише загальним розумінням цих послуг (Д. І. Йосифович) або окремих їх видів, наприклад дозвільних процедур (В. І. Сіверін, Ю. А. Хатнюк, Ю. С. Кіцул, Н. Р. Кобецька, Ю. Р. Лозинський, В. М. Прядко, В. А. Ташматов, Т. А. Шумейко), без розгляду їх процесуального аспекта, що суттєво позначається як на якості їх реалізації, так і на результатах.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Для досягнення поставленої мети та вирішення відповідних завдань використано низку загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, наприклад системно-функціональний метод, за допомогою якого було розкрито юридичну природу публічно-сервісної діяльності та послуг, що надаються органами поліції. Також у комплексі було застосовано метод термінологічного аналізу та логіко-семантичний метод, за допомогою яких розкрито сутність реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур, зокрема виокремлено їх ознаки, на підставі чого сформульовано поняття «реєстраційні та дозвільно-ліцензійні процедури в діяльності Національної поліції». Крім указаних методів, застосовувався також метод правового формулювання, насамперед для формулювання основних і проміжних висновків дослідження. Окремо необхідно відмітити використання методу моделювання, за допомогою якого дослідження набуло прикладного характеру, оскільки його використання дозволило розглянути конкретні життєві ситуації та приклади щодо здійснення реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур органами поліції.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. На ефективність здійснення реєстраційних, дозвільних, ліцензійних процедур впливають два взаємопов'язаних компоненти: 1) наявність розвинутої теоретичної бази процедурної діяльності, зокрема здійснення реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур НП України; 2) вироблення комплексного підходу до правового регулювання процедурної діяльності поліції. Причому успішність утілення останнього аспекту залежить від ґрунтовності змісту першого, інакше кажучи, якісне нормативне регулювання можливо забезпечити лише за умови розкриття сутності і значення реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності НП України. Акцентуємо увагу, що подібні проблеми виникають не

тільки у сфері надання поліцейських послуг. Проведемо паралель із колективом авторів (В. І. Теремецький, Л. Р. Наливайко, О. Ю. Салманова (2021)), який, досліджуючи податкову сферу в розрізі правоохоронної функції держави, відмічає, що внаслідок різних процесів (якісної побудови відносин між суспільством і державою, завдань останньої, докорінної зміни погляду на зміст і реалізацією державної політики, імплементації в національне законодавство міжнародно визнаних вимог до діяльності органів державної влади) виникає необхідність актуальної наукової розробки проблем правового забезпечення реалізації державних функцій. Важливим у такому контексті є те, що свої функції держава реалізує через певних суб'єктів, зокрема НП України.

Для розкриття сутності реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур, суб'єктом надання яких є органи поліції, з'ясуємо їх юридичну природу. Вказані процедури здійснюються НП України в межах ідентичної (реєстраційної та дозвільно-ліцензійної) діяльності, яка по суті є видом адміністративних послуг, «оскільки у сучасному демократичному суспільстві органи внутрішніх справ все більше набувають ознак організації, що надає послуги людині в забезпеченні її прав та свобод» (Авер'янов, Дерещ, Школик, 2007, с. 220–221), і водночас окремим процесуальним провадженням. Отже, розуміння вказаних видів послуг повинно повністю корелюватись із дефініцією поняття «адміністративна послуга», що закріплено в п. 1 ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги»: «Результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону»¹. Надання поліцейських послуг НП України стає можливим завдяки розумінню окремих видів діяльності як публічно-сервісної.

Публічно-сервісна діяльність правоохоронних органів – європейська тенденція, яка була покладена в основу створення НП України у 2015 р., тому впродовж останніх років у юриспруденції ведуться активні дискусії навколо сутності першої, а також специфіки, якої вона набуває у зв'язку з тим, що здійснюється

органом, який забезпечує публічний порядок і безпеку. У загальному розумінні публічно-сервісна діяльність – це «діяльність з обслуговування потреб та інтересів приватних осіб у їхніх стосунках з органами публічної адміністрації – органами внутрішніх справ»². Більш конкретизоване визначення публічно-сервісної діяльності уповноважених органів запропонував В. Б. Авер'янов (2007, с. 167) – «це діяльність відповідних державних органів, що пов'язана з розглядом і вирішенням різних індивідуальних звернень приватних (фізичних і юридичних) осіб із приводу реалізації їхніх суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів; наданням конкретним приватним особам адміністративних (управлінських) послуг у вигляді дозвільно-ліцензійних, реєстраційних та інших подібних дій; прийняттям індивідуальних зобов'язуючих рішень щодо приватних осіб із питань виконання ними різних обов'язків, передбачених законом, а також вирішенням так званих “публічних” справ; здійсненням позасудового розгляду адміністративно-правових спорів у порядку адміністративного розгляду скарг приватних осіб; вжиттям щодо громадян заходів адміністративного примусу». Н. В. Васильєва (2017, с. 283) наголошує, що така діяльність «де від держави» та реалізується останньою саме через державні інституції, посадових осіб органів державної влади, які наділені державно-владними повноваженнями. Одним із таких суб'єктів, беззаперечно, є органи Національної поліції, які здійснюють публічно-сервісну діяльність де-факто в межах самостійного напряму діяльності (функції). В. Е. Нечаєв (2018, с. 19), досліджуючи публічно-сервісну діяльність поліції як окрему функцію, відмічає наявність двох підходів: широкого та вузького. Широкий підхід, на думку вченого, охоплює регламентовані законом дії, які реалізуються з метою виконання поставлених перед поліцією завдань, закріплених у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»: «1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних

¹ Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 08.09.2022).

² Нова поліція: сервісна служба чи інститут боротьби із злочинністю? // Uire.org : сайт. URL: <http://uire.org.ua/publikatsiyi/nova-politsiya-servisna-sluzhba-chi-institut-borotbi-iz-zlochinnisty> (дата звернення: 08.09.2022).

ситуацій потребують такої допомоги»¹. Натомість у вузькому розумінні публічна сервісна діяльність полягає в наданні органами поліції (публічних) послуг фізичним і юридичним особам на підставі їх звернення, а також має певні юридичні наслідки, зокрема набуття та припинення прав і обов'язків, зокрема зміну їх обсягу. Отже, публічно-сервісна діяльність поліції реалізується переважно шляхом надання послуг у різних суспільно важливих сферах, зокрема у сфері дозвільної системи. Власне визначення певних видів діяльності поліції як поліцейських послуг дозволило: на теоретико-прикладному рівні визнати поліцію абсолютним суб'єктом, що здійснює захист прав, свобод і інтересів громадян, тобто побудувати Національну поліцію як сучасний правоохоронний орган у демократичній державі; підвищити рівень довіри населення до роботи поліції та поліцейських як представників держави; сформувати розгалужене підґрунтя для взаємодії поліції з іншими державними інституціями; вдосконалити організаційний і функціональний аспекти діяльності органів поліції, покращити їх матеріальне забезпечення. Завдання, поставлені перед органами поліції, обумовлюють наявність в останніх широкого переліку повноважень у різних суспільно важливих сферах, зокрема у дозвільній системі. В. А. Ташматов і В. М. Прядко (2019, с. 37) наголошують, що поліція у сфері дозвільної системи здійснює контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил і порядку зберігання та використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту й активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ, здійснює у визначеному законом порядку приймання, зберігання та знищення вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристроїв, наркотичних засобів або психотропних речовин. Всі вказані предмети є потенційно небезпечними, саме тому вони знаходяться під тотальним контролем поліції, адже їх використання не за призначенням або ж з порушенням правил може

привести до нанесення шкоди життю і здоров'ю осіб. У такому контексті важливо не тільки контролювати процеси зберігання та використання цих предметів, а й процедури, пов'язані з їх отриманням і обліком, тобто дозвільно-ліцензійні та реєстраційні відповідно.

Отже, реєстраційні та дозвільно-ліцензійні процедури, які здійснюють органи поліції, – це окремі адміністративні процедури, що надаються в межах публічно-сервісної діяльності, яку здійснює НП України, згідно з положеннями п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»². Слід погодитися з В. А. Трояном (2016, с. 93), який виокремлює такі напрями вказаного виду діяльності поліції: «1) публічно-сервісна діяльність, пов'язана з видачею документів дозвільного характеру щодо вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів; 2) публічно-сервісна діяльність у сфері дорожнього руху; 3) публічно-сервісна діяльність у сфері охоронної діяльності (охорона майна громадян, організацій, а також об'єктів, що підлягають обов'язковій охороні, тощо)». Причому ці види адміністративних процедур надає не тільки поліція, а й Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС України). Наприклад, Д. І. Йосифович (2017, с. 133) наводить таку класифікацію адміністративних послуг МВС України: «1) дозвільні (передбачають оформлення документів та видавання дозволів); 2) ліцензійні (видавання, переоформлення ліцензії); 3) реєстраційні; 4) експертні послуги; 5) документальне оформлення; 6) оформлення і видавання погоджувальних документів (висновків, довідок)».

Реалізація тих чи інших адміністративних послуг передбачає здійснення впорядкованих процедур, і це свідчить про те, що надання адміністративних послуг є свого роду адміністративним провадженням, щоправда воно втілюється не з метою притягнення особи до відповідальності та накладення адміністративного стягнення, а для сприяння особам у реалізації їх власних прав та/або задоволення їх інтересів. На підтвердження зазначеного слід навести положення, викладені в роботі М. В. Михеєва (2018, с. 89), який дійшов висновку про наявність позитивних і негативних видів проваджень. Провадження, що здійснюються в межах надання адміністративних послуг, належать до позитивних з огляду на те, що вони не несуть негативних наслідків для особи, тобто не пов'язані з притягненням до адміністративної чи дисциплінарної відповідальності.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 08.09.2022).

² Там само.

До проваджень позитивного характеру, крім надання адміністративних послуг, необхідно відносити такі: провадження з підготовки та ухвалення нормативних правових актів; провадження з підготовки та ухвалення індивідуальних правових актів; провадження з укладення адміністративних договорів; провадження з розгляду пропозицій і заяв громадян; реєстраційні і дозвільні провадження; установчі провадження; провадження з реалізації контрольно-наглядових проваджень; виконавчі провадження; провадження з діловодства; провадження із приватизації державного і громадського майна; провадження у земельних, екологічних, фінансово-бюджетних, податкових та деяких інших справах.

Розрізняти адміністративні послуги, в межах яких реалізуються реєстраційні та дозвільно-ліцензійні процедури, можна на підставі класифікації адміністративних послуг, закріпленої в Переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розмір плати за їх надання, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 р. № 795¹. На підставі попереднього аналізу переліку адміністративних процедур, які надаються органами поліції, можна стверджувати, що не всі вони мають реєстраційний і дозвільно-ліцензійний характер. Водночас визначення поняття реєстраційних і дозвільно-ліцензійних процедур неможливе без конкретизації цієї діяльності, для чого необхідно з'ясувати сутність окреслених видів діяльності і процедур, що реалізуються в її межах.

Реєстрація має таке етимологічне значення: «Внесення кого-, що-небудь у список, книгу для запису справ, документів, майна, земельних володінь і таке інше з метою обліку або надання йому законної сили» (Бусел та ін., 2005, с. 1208). М. П. Гурковський (2012, с. 43–44) пропонує таку дефініцію поняття «реєстраційна діяльність»: «Це підзаконна, владна діяльність публічної адміністрації щодо фіксації фактів, явищ, відомостей чи певних матеріальних об'єктів із метою їх державного

обліку та контролю, засвідчення дійсності й надання їм законного (легітимного) статусу, в результаті чого для об'єкта реєстрації настають певні юридичні наслідки». Беззаперечно, реєстрація, коли вона здійснюється органами державної влади, є специфічною формою права, його втіленням з огляду на те, що цей процес має конкретні правові наслідки. Під час здійснення реєстрації суб'єкту, наділеному державно-владними повноваженнями, необхідно зафіксувати та/або підтвердити наявність чи відсутність конкретних явищ (фактів, об'єктів і предметів) для подальшого здійснення контрольної та облікової діяльності. Важливо відмітити, що порядок здійснення реєстраційної діяльності чітко регламентований національним законодавством, як і підстави, а також наслідки її здійснення.

Здійснення реєстраційної діяльності органами поліції потребує фіксації інформації або окремих відомостей про суб'єкт та/або об'єкт, який може завдати негативного впливу на публічну безпеку та порядок або шкоду правам і свободам людини, для його подальшого обліку, оскільки, як правило, такі суб'єкти й об'єкти або займаються специфічною діяльністю, або самі по собі несуть небезпеку для оточуючих. Саме тому важливо, щоб уповноважений правоохоронний орган постійно мав актуальну інформацію про подібні явища.

Сутність реєстраційної діяльності полягає в документуванні конкретних відомостей з обов'язковим унесенням запису про них у базу даних (реєстр) і видання відповідного документа. Звичайно, описані процеси не можуть відбуватись автоматично, тому разом із реєстрацією завжди здійснюється перевірка, зокрема тих відомостей, які були подані для реєстрації, для визначення їх об'єктивності, правильності і вичерпності, в іншому випадку в реалізації процедури особі буде відмовлено.

Реєстраційна діяльність реалізується для виконання низки завдань, які досить вдало у своїй роботі консолідував О. Г. Апанасюк (2005, с. 181): 1) забезпечення реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів громадян і юридичних осіб; 2) своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної реєстраційної справи, вирішення її відповідно до закону (здійснення цього завдання передбачає: перевірку документів, які подаються для проведення державної реєстрації, на комплектність, повноту відомостей, що в них вказані, відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації; проведення державної реєстрації відповідно до встановлених процедур;

¹ Про затвердження Переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розмір плати за їх надання : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-п> (дата звернення: 08.09.2022).

оформлення і видачу реєстраційних документів; 3) попередження порушень закону з боку фізичних і юридичних осіб, які подають документи на проведення державної реєстрації.

Власне, дозвільно-ліцензійні процедури втілюються під час здійснення дозвільної та ліцензійної діяльності. Дозвільна діяльність поліції переважно втілюється в дозвільній сфері (системі) – «об’єктивно існуючій і наділеній певними якісними характеристиками сукупності правових відносин, які виникають між фізичними та юридичними особами, з одного боку, а також суб’єктами державного управління та іншими контрагентами – з іншого, спрямованій на реалізацію суб’єктивних прав із приводу здійснення дозволених законом дій щодо таких предметів, створінь, процесів у природі чи суспільстві, неврегульоване використання або функціонування яких може завдати шкоди інтересам людини, суспільства і держави» (Мінка, 2011, с. 321). Таке загальне розуміння дозвільної системи, на нашу думку, дає можливість найбільш повно окреслити таку специфічну діяльність поліції, не обмежуючись лише дозвільною системою в розумінні законодавця¹, а також комплексно підійти до розгляду дозвільних послуг як «організаційно-розпорядчої, підзаконної, публічно-владної діяльності, що здійснюється посадовою особою органу публічної влади у формі процедур стосовно видачі дозвільних документів, спрямованої на реалізацію прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб» (Сіверін, 2010, с. 5).

Між тим у юриспруденції існують і інші наукові підходи щодо змісту та сутності дозвільної системи, з якою безпосередньо пов’язані дозвільні та ліцензійні послуги. Так, Ю. Р. Лозинський (2017, с. 242) пропонує таке визначення поняття «дозвільна система»: це сфера правових відносин, в якій компетентні органи публічної влади здійснюють діяльність за іні-

ціативою фізичної або юридичної особи, предметом якої є суворо визначене чинним законодавством коло об’єктів, що потребують особливого нагляду та контролю з боку держави, та результатом якої є видача індивідуального акта дозвільного характеру. Н. Р. Кобецька (2014, с. 13) надає такі характеристики дозвільної системи як адміністративно-правового інституту:

- дозвільна система розглядається як вид адміністративної діяльності компетентних державних органів та має організаційно-розпорядчий характер;

- дозвільна система є різновидом спеціальних адміністративно-правових режимів, які спрямовані на забезпечення безпеки господарської діяльності;

- дозвільна система є цілеспрямованою та сприяє організації, впорядкуванню процесів, які в ній відбуваються, підтверджує законність діяльності;

- дозвільна система передбачає встановлення та дотримання певних процедур, стандартів, якими описуються параметри поведінки її суб’єктів;

- дозвільна система визначає і конкретизує допустимі умови та порядок здійснення певної діяльності і передбачає видання індивідуальних адміністративних актів.

Необхідно звернути увагу, що в науці адміністративного права існує тенденція дослідження ліцензійної діяльності як підвиду дозвільної діяльності, відповідно ліцензійні процедури розглядаються як підвид дозвільних. Наприклад, Ю. А. Хатнюк і Ю. С. Кіцул (2018, с. 22) серед дозвільних проваджень виокремлюють такі, що передбачають отримання дозволів на: заняття певними видами діяльності (наприклад, нотаріальна діяльність); операційну діяльність, предметом якої є спеціальні об’єкти (вогнепальна зброя, вибухові речовини тощо); проведення різноманітних заходів (мітингів, акцій тощо), а також ліцензійні провадження. Т. А. Шумейко (2020, с. 161–162), виділяючи ознаки дозвільних процедур, також відмічає, що дозвільна діяльність реалізується в таких напрямках: «реєстрація (перереєстрація), ліцензування, сертифікація, власне дозвільна діяльність; опосередковують юридичні наслідки позитивного (видача дозволу, відновлення та продовження строку дії дозволу) чи негативного (відмова у видачі дозволу, зупинення строку дії дозволу, анулювання дозволу) характеру». Вважаємо, що подібне об’єднання дозвільних і ліцензійних процедур стає можливим унаслідок близького етимологічного значення термінів «дозвіл» і «ліцензія»,

¹ Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : Наказ МВС України від 21.08.1998 № 622 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98> (дата звернення: 08.09.2022).

адже останню визначають як дозвіл, необхідний для здійснення діяльності (Бусел та ін., 2005, с. 624).

Як проміжні висновки щодо сутності реєстраційної та дозвільно-ліцензійної діяльності і відповідних процедур можна поділити поліцейські послуги НП України, закріплені в Переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розмір плати за їх надання, затвердженому Постановою Кабінетом Міністрів України від 4 червня 2007 р. № 795, на дві групи:

1) реєстраційні процедури: переоформлення зброї за місцем її обліку з одного власника на іншого; переоформлення, видача копії чи дублікатів ліцензії на виробництво та ремонт вогнепальної зброї, «спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони, надання послуг з охорони власності та громадян, на провадження діяльності, пов'язаної з виробництвом, торгівлею піротехнічними засобами, на провадження діяльності, пов'язаної з наданням послуг стрільбищами невійськового призначення та функціонування мисливських стендів»¹; видача дублікатів документів дозвільного характеру щодо об'єктів дозвільної системи;

2) дозвільно-ліцензійні процедури, тобто видача документів (дозволів і ліцензій) на: придбання, перевезення, зберігання, носіння об'єктів дозвільної системи; відкриття та роботу об'єктів дозвільної системи; перевезення надгабаритних, великовагових вантажів, а також документально оформленої згоди щодо маршрутів перевезення небезпечних вантажів і видача ліцензій на виробництво та ремонт об'єктів дозвільної системи; «виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж, надання послуг з охорони власності та громадян, провадження діяльності, пов'язаної з виробництвом, торгівлею піротехнічними засобами, провадження діяльності, пов'язаної з наданням послуг стрільбищами невійськового при-

¹ Про затвердження Переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розмір плати за їх надання : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-п> (дата звернення: 08.09.2022).

значення та функціонування мисливських стендів»².

Конкретизація реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур, які надаються органами поліції, дає змогу більш детально розкрити їх сутність і сформулювати об'єктивну дефініцію. Разом із тим для формування комплексного уявлення про вказані процедури необхідно враховувати, що останні є «офіційно встановленим чи узвичаєним порядком здійснення, виконання або оформлення чого-небудь» (Бусел та ін., 2005, с. 1179).

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи наведене вище та враховуючи юридичну природу реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур, яка ґрунтується на публічно-сервісній діяльності НП України, слід констатувати наявність великої кількості спільних ознак обох видів процедур, зокрема:

- це порядок послідовних дій, регламентований чинним національним законодавством;
- здійснюються специфічним суб'єктом, правоохоронним органом – НП України;
- за своєю суттю є публічно-сервісною діяльністю;
- результат здійснення таких процедур передбачає обов'язкове документальне оформлення – отримання документа (дозволу чи ліцензії) та/або внесення змін до реєстраційних документів або інформаційних баз даних;
- переважно мають місце у сфері дозвільної системи;
- реалізуються в межах надання органами поліції послуг на платній основі;
- ініціатором реалізації цих процедур є фізичні та юридичні особи;
- вони проводяться щодо окремих об'єктів дозвільної системи та піротехнічних засобів, виготовлення спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони, надання послуг з охорони власності та громадян, а також окремих видів діяльності (перевезення надгабаритних, великовагових вантажів, діяльності, пов'язаної з наданням послуг стрільбищами, тощо).

На підставі виокремлених ознак можемо сформулювати поняття реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур у діяльності Національної поліції. Це – послідовні легалізовані дії сервісного характеру, які здійснюються органами поліції в процесі надання ними поліцейських послуг, по завершенню яких фізична або юридична особа отримує документ (дозвіл або ліцензію), що дозволяє проводити

² Там само.

різноманітні операції з об'єктами дозвільної системи, предметами індивідуального захисту й активної оборони або ж надавати специфічні послуги, зокрема з охорони, обслуговування стрільбищ, перевезення надгабаритних вантажів.

Значення реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур обумовлене, з одного боку, спеціальною, а певною мірою і унікальною діяльністю поліції публічно-сервісного характеру щодо надання послуг населенню, а

з іншого, – особливістю об'єктів таких послуг, які стосуються обмежених в обігу предметів й окремої спеціалізованої діяльності, де порушення правил може призвести до виникнення невідвратною загрози життю і здоров'ю громадян. Утім, на нашу думку, розкрити повністю значення реєстраційних та дозвільно-ліцензійних процедур, що здійснюються НП України, неможливо без встановлення вичерпного переліку об'єктів вказаних послуг, а тому це потребує додаткових досліджень.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Авер'янов В. Б., Дерезь В. А., Школик А. М. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право. Київ, 2007. 288 с.
2. Апанасюк, О. Г. Реєстраційне провадження: сутність та особливості. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 31. С. 180–184.
3. Васильєва Н. В. Сервісна держава: різноманітність розуміння та проблемність побудови. *Університетські наукові записки*. 2017. № 61. С. 279–288.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
5. Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 204 с.
6. Йосифович Д. І. Надання адміністративних послуг Міністерством внутрішніх справ України та Національною поліцією. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 876 (15). С. 131–137.
7. Кобецька Н. Р. Особливості дозвільної системи у сфері спеціального використання природних ресурсів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 24, т. 3. С. 12–15.
8. Лозинський Ю. Р. Дозвільна система як адміністративно-правовий інститут. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 240–242.
9. Мінка Т. П. Адміністративно-правові режими та їх забезпечення органами внутрішніх справ : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 614 с.
10. Міхеєв М. В. Окремі питання поділу адміністративного процесу та визначення місця виконавчого процесу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 902. С. 88–92.
11. Нечаєв В. Е. Характеристика надання публічних послуг підрозділами Національної поліції України. *ScienceRise: Juridical Science*. 2018. № 2 (4). С. 16–20.
12. Сіверін В. І. Адміністративно-правові засади надання дозвільних послуг суб'єктами публічної адміністрації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 19 с.
13. Ташматов В. А., Прядко В. М. Деякі особливості здійснення перевірки дотримання вимог дозвільної системи громадянами як один із видів превентивних поліцейських заходів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 36–40. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-9>.
14. Троян В. А. Поняття та види публічно-сервісної діяльності Національної поліції України. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 90–94.
15. Хатнюк Ю. А., Кіцул Ю. С. Поняття та особливості дозвільного провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2018. Вип. 48, т. 2. С. 20–23.
16. Шумейко Т. А. Загальні та особливі ознаки дозвільних процедур реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 6 (108). С. 155–163. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-108-6-1.19>.
17. Teremetskyi V., Hrechaniyuk S., Nalyvaiko L., Terekhov V., Salmanova O., Chuprikova I., Nazarenko M. State Policy of Ukraine in Terms of Implementing Law Enforcement Function of the Country in the Taxation Sphere. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Spec. Iss. 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/state-policy-of-ukraine-in-terms-of-implementing-law-enforcement-function-of-the-country-in-the-taxation-sphere-12230.html> (дата звернення: 08.09.2022).

Надійшла до редакції: 10.09.2022

Прийнята до опублікування: 19.09.2022

REFERENCES

1. Apanasiuk, O. H. (2005). Registration proceedings: essence and features. *Bulletin of the National University of Internal Affairs*, 31, 180-184.
2. Averianov, V. B., Derets, V. A., & Shkolyk, A. M. (2007). *Public administration: European standards, experience and administrative law*. Kyiv.
3. Busel, V. T. (Ed.). (2005). *A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Perun.
4. Hurkovskiy, M. P. (2012). *Registration activity of public administration: organizational and legal aspect*. Lviv State University of Internal Affairs.
5. Khatniuk, Yu. A., & Kitsul, Yu. S. (2018). Concept and peculiarities of permissive proceeding. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 48(2), 20-23.
6. Kobetska, N. R. (2014). The features of the permissive system in the field of the special use of natural resources. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 24(3), 12-15.
7. Lozynskiy, Yu. R. (2017). Loan system as an administrative and legal institute. *Comparative and analytical law*, 6, 240-242.
8. Mikheev, M. V. (2018). A few questions of the division of administrative process and determination of the place of the executive process. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 902, 88-92.
9. Minka, T. P. (2011). *Administrative and legal regimes and their provision by internal affairs bodies* [Doctoral dissertation, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs].
10. Nechaiev, V. E. (2018). Characteristics of the provision of public services by units of the National Police of Ukraine. *ScienceRise: Juridical Science*, 2(4), 16-20.
11. Shumeiko, T. A. (2020). General and special features of permitting procedures for the implementation of state policy in the field of weapons in Ukraine. *Juridical Science*, 6(108), 155-163. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-108-6-1.19>.
12. Siverin, V. I. (2010). *Administrative and legal principles of the provision of permit services by subjects of public administration* [Candidate thesis, Kharkiv National University of Internal Affairs].
13. Tashmatov, V. A., & Priadko, V. M. (2019). Some features of checking compliance with the requirements of the permit system by citizens as one of the types of preventive police measures. *South Ukrainian Law Journal*, 3, 36-40. <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-9>.
14. Teremetskiy, V., Hrechaniyuk, S., Nalyvaiko, L., Terekhov, V., Salmanova, O., Chuprikova, I., & Nazarenko, M. (2021). State Policy of Ukraine in Terms of Implementing Law Enforcement Function of the Country in the Taxation Sphere. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24(1). <https://www.abacademies.org/articles/state-policy-of-ukraine-in-terms-of-implementing-law-enforcement-function-of-the-country-in-the-taxation-sphere-12230.html>.
15. Troian, V. A. (2016). The concept and types of public and service activities of the National Police of Ukraine. *Law and Safety*, 4(63), 90-94.
16. Vasylieva, N. V. (2017). Service State: Understanding Multiplicity and the Problem of Building. *University Scientific Notes*, 61, 279-288.
17. Yosifovich, D. I. (2017). Providing administrative services Ukraine Interior Ministry and National Police. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 876(15), 131-137.

Received the editorial office: 10 September 2022

Accepted for publication: 19 September 2022

ОРЕСТ АНДРЕЕВИЧ БУДЬ,

доктор философии,

Харьковский национальный университет внутренних дел;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2845-8780>,

e-mail: bydd.adm@gmail.com

ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ РЕГИСТРАЦИОННЫХ И РАЗРЕШИТЕЛЬНО-ЛИЦЕНЗИОННЫХ ПРОЦЕДУР В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ

Исследована сущность регистрационных и разрешительно-лицензионных процедур в деятельности Национальной полиции исходя из специфики публично-сервисной деятельности последней и особенностей предоставления полицейских услуг. В результате выделен ряд общих признаков регистрационных и разрешительно-лицензионных процедур, а также предложена дефиниция понятия «регистрационные и разрешительно-лицензионные процедуры в деятельности Национальной полиции» – это последовательные легализованные действия сервисного характера, которые осуществляются

органами поліції в процесі надання ними поліцейських послуг, по завершенню яких фізичне або юридичне лице отримує документ (дозвілля або ліцензію), що дозволяє проводити різні операції з об'єктами дозволяючої системи, предметами індивідуальної захисту та активної оборони або надавати спеціалізовані послуги, зокрема по охороні, обслуговуванню стрільбищ, перевозці надмірно габаритних вантажів.

Ключові слова: *публічно-сервісна діяльність, адміністративні процедури, реєстраційні процедури, дозволяючі процедури, ліцензійні процедури, дозволення, ліцензія, дозволяюча система, об'єкти дозволяючої системи, поліція.*

OREST ANDRIIOVYCH BUD,

Doctor of Philosophy,

Kharkiv National University of Internal Affairs;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2845-8780>,

e-mail: bydd.adm@gmail.com

THE CONCEPT AND SIGNIFICANCE OF REGISTRATION AND PERMIT-LICENSING PROCEDURES IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE

The absence of sufficient theoretical developments regarding the essence and content of registration, permit and license procedures provided by the National Police of Ukraine is emphasized. In this regard, the following research tasks were formulated: 1) to establish the specificity of the legal nature of registration and permit-licensing procedures as a public service activity of police bodies; 2) determine the content of the categories “services” and “administrative services”, as well as outline their characteristic features. The implementation of the outlined tasks is aimed at achieving the goal, which consists in forming the author’s definition of the concept of “registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police” and clarifying their significance for ensuring the functioning of the permit system.

Attention is focused on the presence of a set of common features of registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police, in particular: this is a sequence of actions regulated by current national legislation; they are carried out by a specific entity, a law enforcement agency - the National Police of Ukraine; in their essence they are a public service activity; the result of such procedures involves mandatory documentation – obtaining a document (permit or license) and/or making changes to registration documents or information databases; they mainly take place in the field of the permit system; they are implemented within the framework of the provision of paid services by police bodies; the initiators of these procedures are individuals and legal entities; they are carried out in relation to individual objects of the permit system and pyrotechnic devices, the manufacture of special devices loaded with tear and irritant substances, individual protection, active defense, the provision of services for the protection of property and citizens, as well as certain types of activities (transportation of oversized, heavy cargo, activities related to the provision of services by shooting ranges, etc.).

The author’s definition of the concept of “registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police” has been proposed – these are successive legalized actions of a service nature, which are carried out by police bodies in the process of providing police services, upon completion of which an individual or legal entity receives a document (permit or license), which allows you to carry out various operations with objects of the permit system, items of individual protection and active defense, or provide specific services, in particular, guarding, maintenance of shooting ranges, transportation of oversized cargo.

Key words: *public service activity, administrative procedures, registration procedures, permit procedures, license procedures, permit, license, permit system, permit system objects, police.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Будь О. А. Поняття і значення реєстраційних та дозвольно-ліцензійних процедур у діяльності Національної поліції. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 140–149. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.12>.

Citation (APA): Bud, O. A. (2022). The concept and significance of registration and permit-licensing procedures in the activities of the National Police. *Law and Safety*, 3(86), 140–149. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.12>.

ДАР'Я СЕРГІЙВНА ГЕТА,*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін;* <https://orcid.org/0000-0002-0570-4846>,
e-mail: geta.d93@icloud.com**ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ
КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

Подальша інтеграції України до Європейського співтовариства вимагає, серед іншого, реформування системи судової влади в Україні, яка відповідатиме європейській моделі, з дотриманням високих правових стандартів Європейського Союзу. Одним із таких стандартів діяльності судової системи є її прозорість. Розглянуто загальноправові підходи до сучасного розуміння прозорості у сфері державного управління та судочинства. На основі наявних у фаховій науковій літературі моделей визначення цього поняття і його змісту запропоновано авторське визначення прозорості кримінального судочинства. Окреслено коло елементів, що входять до його змісту, яким також надано визначення. Такими елементами названо прозорість, відкритість, гласність, публічність, доступ до публічної інформації, підзвітність судової влади. Наголошено на особливостях прозорості кримінального судочинства, у зв'язку з чим запропоновано низку законодавчих змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне судочинство, прозорість, відкритість, гласність, публічність, доступ до публічної інформації, підзвітність судової влади.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Прозорість як властивість суду часткового згадується при формулюванні змісту права на справедливий суд. Зокрема, у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейській конвенції) закріплено, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення»¹. Проте чи співпадають поняття «прозорість» і «публічність», і якщо так, то яким чином чи в якому обсязі, – розглянемо далі.

Принцип прозорості судової влади як погляд на справедливий судовий процес було сформульовано у XVII ст. у Великобританії: «Недостатньо знати, що правосуддя є, необхідно бачити, що воно здійснюється» (Кошова, 2015). Як відомо, судовій владі в демократичному та правовому суспільстві належить роль дієвого інструменту стримуван-

ня свавілля з боку інших гілок влади – законодавчої та виконавчої. Водночас судова система також потребує стримування. Тому, крім існуючого у конституційній моделі України механізму стримувань і противаг, важливим чинником є існування розвиненого й активного громадянського суспільства, інститути якого в змозі забезпечити ефективний громадський контроль за діяльністю органів державної влади, в тому числі судової (Андронов, 2021).

Тому видається цілком закономірним, що прозорість функціонування судової системи посідає важливе місце в системі сучасних державно-правових цінностей. Європейський суд з прав людини у справі «Делькур проти Бельгії» (Delcourt v. Belgium) від 17 січня 1970 р. стосовно цього визначив, що «правосуддя не тільки має бути досконалим, але й повинно бути ясно видно, що правосуддя досконале»².

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є надання авторського визначення поняття прозорості кримінального судочинства, висвітлення його ознак та окреслення їх основних характеристик. Мета дослідження досягається через послідовне вирішення таких

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.09.2022).

² Case of Delcourt v. Belgium (Application No. 2689/65) // HUDOC : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467> (дата звернення: 01.09.2022).

завдань: 1) аналіз існуючих загальноправових підходів до розуміння поняття і змісту транспарентності державної влади; 2) висвітлення поглядів науковців на особливості транспарентності судочинства; 3) формулювання на підставі відомих підходів до розуміння транспарентності судочинства та його складових у цілому поняття та визначення складових елементів транспарентності кримінального судочинства.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Вирішення окреслених завдань здійснено за допомогою системи загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. У роботі використано такі загальнофілософські методи, як аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення. Вони сприяли проведенню ідентифікації дефініцій явищ, що досліджувались, формулюванню їх ознак, логічному структуруванню дослідження в цілому. Не останнє методологічне значення під час дослідження мали загальнонаукові методи. Серед них було застосовано системний підхід, елементами якого є структурний і функціональний методи. Структурний метод застосовано з метою висвітлення структури існуючих досліджень із заявленої проблематики, функціональний – для вивчення взаємозалежності окремих наукових результатів, їх взаємодії та взаємовпливу. Вагому роль при дослідженні обраної теми відіграли спеціальні методи наукового пізнання, серед яких застосовано власне юридичний (формально-догматичний) метод, який сприяв розкриттю змісту закріплених у законодавстві юридичних понятійних конструкцій, що стосуються поняття і складових елементів транспарентності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Вимога транспарентності судової діяльності є невід’ємною ознакою демократичної правової держави – її транспарентності як цілого, так і окремих гілок державної влади, окремих державних органів (Hood et al., 2006). Транспарентність вважають основною властивістю державної влади в цілому, що виступає гарантією розвитку демократії, громадянського суспільства через відкритість функціонування всіх гілок влади, процедур прийняття ними рішень та активного громадського контролю за їх діяльністю (Хотинська-Нор, 2016).

Транспарентність визначають як «відкритість, прозорість, гласність, публічність і підзвітність процесу формування, розвитку та функціонування органів державної влади різного рівня та процесу прийняття ними рішень. Атрибутивними характеристиками транспарентності влади є: прозорість як технологічна ха-

рактеристика; відкритість як інституційна характеристика, що передбачає закріплення норм, правил і принципів; гласність як інструментальна характеристика, тобто засіб та інструмент підтримки транспарентності; публічність як спрямованість транспарентності, доступність будь-якої інформації щодо різних соціальних суб’єктів; підзвітність як контрольна властивість транспарентності» (Крет, 2010).

Сучасні праці заданої тематики досліджень пов’язані, наприклад, із впливом пандемії COVID-19 на рівень транспарентності врядування (Finol Romero, 2021) або проблемами підвищення транспарентності діяльності органів з повернення та управління активами (Udalova et al., 2022).

Як зазначає Т. Лукаш (2020), серед науковців точаться дискусії навколо змістового навантаження поняття «транспарентність». Предмет таких дискусій зводиться до різних поглядів на зміст цього поняття через його співвідношення з категоріями «публічність», «прозорість», «відкритість», «гласність», «підзвітність», «доступ до публічної інформації» тощо. Вказане відіграє важливу роль у розумінні транспарентності кримінального судочинства, адже становить основу його розуміння. Тому розглянемо основні позиції науковців із цього приводу та їх підходи до визначення меж між цими поняттями.

До першої групи науковців слід віднести прибічників підходу до тлумачення транспарентності на основі права доступу до публічної інформації. Слід відмітити, що зазначений підхід вважається історично першим, оскільки саме першим етапом у процесі утвердження відкритості та прозорості державної влади був відхід від форми секретності і дискреційності діяльності її органів, що ознаменувалося правом доступу громадськості до офіційних актів та документів, закріпленим на рівні законодавства (Лукаш, 2020).

Терміни «публічність», «відкритість», «транспарентність» у вітчизняній фаховій літературі іноді вважають синонімами, а іноді – ні. Хоча в більшості документів, наприклад СБСЕ, термін «транспарентність» використовується безпосередньо, в матеріалах, пов’язаних із діяльністю Європейського суду з прав людини, частіше використовуються поняття «відкритість» і «публічність» (Кошова, 2015).

Однак існують і інші позиції. Наприклад, О. Овсяннікова (2008, с. 230) зазначає, що відкритість, гласність і публічність розгляду судових справ та прозорість правосуддя не є тотожними, але є взаємопов’язаними в контексті транспарентності. На думку дослідниці,

«транспарентність судової влади – це сукупність засобів та способів, що дозволяють інформувати населення про існування судових інстанцій, про прийняті судові рішення, а також про порядок діяльності судових органів та органів суддівського самоврядування». Що ж до відкритості, публічності, прозорості, доступності, то ці поняття вона відносить до основних ознак транспарентності судової влади. Зокрема, йдеться про таке:

1) відкритість судових процесів і одночасне проведення закритих (частково закритих) процесів у випадках, прямо передбачених законом;

2) публічне проголошення судового рішення, за винятком випадків необхідності збереження встановленої законом таємниці;

3) забезпечення вільного доступу до проголошення судового рішення;

4) право опублікування третьою особою будь-якого проголошеного публічно рішення, за винятком випадків його недобросовісного коментування і за умови, що така публікація не містить дійсних прізвищ сторін у справі, якщо інше не передбачено законом;

5) відкритість для громадськості всіх аспектів діяльності органів суддівського співтовариства та вільний доступ до прийнятих ними рішень.

Подібну позицію висловлюють Л. Наливайко та М. Романов (2018, с. 51), які до складових транспарентності відносять публічність, гласність, прозорість, підзвітність і відкритість.

Деякі науковці говорять про наявність трьох форм транспарентності судової влади. До першої відносять вільне одержання інформації про суд як про орган державної влади (дані про організацію судової системи, кількість суддів, територіальність судів та їх юрисдикцію, ієрархічність судових інстанцій, а також порядок діяльності і розпорядок роботи, процес відбору кандидатів на посаду судді, порядок відставки суддів). Другою формою транспарентності судової влади називають вільне одержання інформації про конкретну судову справу (процес): даних про майбутні процеси в конкретному суді; інформації про поточний судовий календар; можливість ознайомлення з матеріалами справи та судовими рішеннями, а також вільний доступ до судової зали. Третьою формою транспарентності судочинства називають свободу одержання інформації про суддівське самоуправління, його структуру, порядок і форми діяльності (Кошова, 2015).

Т. Лукаш (2020) дійшов, на нашу думку, слушного висновку про формування в останні роки концепції, відповідно до якої поняття

«транспарентність» розглядається комплексно як принцип, що включає в себе низку засад діяльності державних органів (у тому числі суду): прозорість, відкритість, гласність, публічність, доступ до публічної інформації, підзвітність.

Стосовно прозорості висловлюються різні думки. Окремі вчені прозорість визначають як «встановлення органами державного управління умов, що забезпечують залучення громадян і інших об'єктів управління до прийняття управлінських рішень за рахунок створення і гарантування високого рівня їх обізнаності щодо змістового та процедурного аспектів державно-управлінської діяльності» (Гудима, 2008); інші – як обізнаність з діями влади (Ярошенко, 2012). Існують думки, що прозорість є «ознакою зрозумілості, переконливості дій влади та належної обізнаності громадян з обумовленістю і змістом цієї діяльності (Афонін, Суший, 2010). Як складову транспарентності прозорість визначають як «інформаційне висвітлення конкретних заходів управлінської політики з метою зробити їх зміст зрозумілим, переконливим для громадськості, без чого неможливий свідомий і результативний вплив суспільства на управлінську діяльність» (Кагановська, 2014).

Т. Лукаш (2020, с. 66) пропонує дивитися на категорію прозорості в контексті судової влади як на елемент її транспарентності, який слід використовувати не як інформаційну складову діяльності судових органів, а як складову, що характеризує побудову всієї вертикалі судів як спеціальних державних органів, яка притаманна державам з демократичним режимом із соціальною орієнтацією владних структур, де головним завданням є здійснення правосудного судочинства. На підставі цього підходу науковець надає визначення прозорості судочинства як елемента транспарентності, який характеризує побудову всієї вертикалі судів як спеціальних державних органів, яка притаманна державам з демократичним режимом із соціальною орієнтацією владних структур, де головним завданням є здійснення неупередженого та справедливого судочинства та/або неупередженого та справедливого формування судових органів.

Поняття відкритості на міжнародному рівні знайшло своє визначення у Білій книзі з європейського врядування, в якій відкритість названа одним із п'яти принципів ефективного врядування в Європейському Союзі (поряд з участю, підзвітністю, ефективністю і злагодженістю) та визначена як відкрита робота, активний обмін інформацією з державами –

членами Європейського Союзу стосовно того, що робиться та які рішення приймаються, викладення інформації доступною і зрозумілою для широкого загалу мовою¹.

Відкритість як елемент транспарентності судової влади визначають через наявність двох складових:

1) інформаційна відкритість (наприклад, обов'язок судових органів здійснювати оприлюднення судових рішень в електронних базах даних (реєстрах));

2) вид персональної поведінки, яка передбачає всебічне забезпечення та дотримання прав учасників судового процесу згідно із процесуальним законом та/або процедурами формування судових органів (Лукаш, 2020).

Гласність як складовий елемент транспарентності в судочинстві розглядають як «метод, який характеризується обов'язком судової влади забезпечувати повну обізнаність громадськості у процесах формування судових органів (поінформованість щодо конкурсів на зайняття вакантних посад; створення, ліквідація, реорганізація судів) та діяльності судів при здійсненні ними правосуддя як способу реалізації судової влади у всіх формах судочинства (цивільне, кримінальне, адміністративне, господарське, конституційне)» (Лукаш, 2020).

Публічність розглядають як просторове явище, як простір здійснення влади. Зокрема, зазначається, що публічність розкривається через існування трьох пов'язаних феноменів. Перший вказує на створення спільної дійсності світу активними індивідами. Другий характеризує відкритість публічного простору. Як вважають дослідники, публічність означає, «що все є для будь-кого видно і гласно, тому її супроводжує максимальна відкритість». Третій феномен вказує суспільству «спільні правила взаємодії та визначає наші позиції в ньому». Отже, публічне уявляється як «простір зустрічей вільних громадян і вироблення ними – на основі вільної та певним чином організованої комунікації – точки (точок) зору на деякі спільні питання життя суспільства, які не стосуються їх приватних інтересів» (Котуков, 2015). На основі цієї філософської думки публічність судової влади визначають як елемент транспарентності, який передбачає, що судочинство повинно відбуватися за умов прилюдного простору, тобто за умов прилюдної

(неприватної) демонстрації всіх процесів судочинства, метою яких є відновлення та захист порушених прав і свобод людини та громадянина і виконання інших функцій у процесі формування органів судової влади (Лукаш, 2020).

В Європі дослідження проблем доступності правосуддя активізувалися в 60-х рр. XX ст. у межах всесвітнього руху «Доступ до правосуддя», що виник з метою покращення ефективності судового захисту прав осіб. Стосовно цього в літературі часто цитується теза І. Джекоба (1979): «Потреба в доступі до правосуддя є подвійною: по-перше, ми повинні гарантувати, що права громадян визнаються й ефективно реалізуються, бо інакше вони не будуть реальними, а лише ілюзорними; по-друге, ми повинні бути здатними правові суперечки, конфлікти і скарги, які неминуче виникають у суспільстві, вирішувати спокійним шляхом за допомогою правосуддя, щоб сприяти гармонії та миру в суспільстві».

У цілому доступність до судової влади визначають як елемент транспарентності судової влади, який передбачає створення умов для гарантування безперешкодного доступу до суду, а також до інформації про його діяльність, до процесу судочинства, до участі на зайняття вакантних посад у державних судових органах (Лукаш, 2020).

Щодо підзвітності, то вона призначена забезпечити контроль, зокрема судової гілки влади. Отже, підзвітність у загальному розумінні передбачає обов'язок органів влади та їх посадових осіб звітувати перед громадськістю щодо напрямів реалізації державної політики та наслідків такої роботи. Підзвітність передбачає право контролю та перевірки функціонування публічної влади, а на державні органи покладається обов'язок звітувати перед суспільством. Також передбачається притягнення до відповідальності посадових осіб у разі вчинення дій або прийняття рішень, що суперечать нормам та принципам права. Тому ідея підзвітності включає в себе два параметри досягнення ефективності: перший – це відповідальність (право висувати претензії та домагатися відповіді); другий – правова забезпеченість (механізм застосування санкцій за відсутність реагування) (Пилаєва, 2017).

Як написано в літературі, за такого підходу простежується лінія відмежування між поняттями «підзвітність» і «прозорість». Зазначається, що «підзвітність передбачає усвідомлення посадовими особами судової гілки влади їх рівності перед законом поряд з іншими громадянами України та можливість застосування до них юридичної відповідальності при

¹ Європейське врядування. Біла книга. COM(2001)428. Брюссель, 2001 // BRDO : сайт. URL: <https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/Bila-knyga-YEvropey-ske-vryaduvannya.pdf> (дата звернення: 01.09.2022).

вчиненні протиправного, суспільно караного діяння (під час здійснення судочинства чи під час виконання інших визначених законом функцій), у той час, як прозорість характеризує побудову судової гілки влади в загальному, при якій головним завданням останньої є здійснення правосудного (неупередженого та справедливого) судочинства. Підзвітність судової влади як елемент транспарентності передбачає спосіб функціонування судової влади, при якому визначено підстави та особливий порядок притягнення до відповідальності посадових осіб судів, у діях яких було виявлено та встановлено порушення норм права під час виконання передбачених законом функцій» (Лукаш, 2020).

У науці слушно зазначається, що в основі визначеного у ст. 27 КПК України принципу (засади) гласності і відкритості судового провадження та його повного фіксування технічними засобами лежить конституційне положення, визначене в Основному Законі як одна з головних засад судочинства в цілому (не тільки кримінального, а й інших галузей судочинства) – гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (п. 6 ч. 1 ст. 129 Конституції України). При цьому слід згадати про те, що вона бере свій початок на рівні міжнародно-правових актів. Зокрема, в п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що кожна людина при висуненні проти неї кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд такої справи незалежним і безстороннім судом, а судові рішення оголошуються прилюдно. Тому «гласність і відкритість кримінального провадження в судах різних інстанцій є важливою умовою неупередженого, всебічного і повного дослідження обставин кримінального правопорушення та ухвалення на цій основі законного, обґрунтованого і справедливого рішення. Можливість присутності на судовому розписі не лише його учасників, а й широкої публіки сприяє зміцненню в суспільстві впевненості у правильному функціонуванні судів, довіри до них тощо. Така засада покликана спонукати суддів та інших учасників судового розгляду добросовісно реалізовувати права та виконувати свої професійні обов'язки, суворо дотримуватися правил судочинства, етики взаємин між учасниками розгляду, а також здійснює виховний вплив на всіх присутніх у залі засідання суду» (Грицюк, Лабадзе, 2018).

Зміст принципу гласності і відкритості у кримінальному провадженні включає в себе можливості: бути присутнім у залі судового

засідання під час судового розгляду кожній повнолітній особі; забезпечення висвітлення відомостей про хід і результати судового процесу в засобах масової інформації, а також повідомлення громадськості про його перебіг в інший спосіб. Згідно з ч. 2 ст. 328 КПК України представники засобів масової інформації мають пріоритетне право бути присутніми під час відкритого судового засідання.

За загальним правилом відповідно до положень КПК України учасники судового провадження, а також інші особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, але якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси або обов'язки, мають право: 1) отримувати інформацію про хід і результати судового розгляду; 2) ознайомлюватися з прийнятими судовими рішеннями та за необхідності отримувати їх копії. КПК України у статтях 409, 412, 438 передбачає, що здійснення судового провадження за відсутності представників сторін визнається істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону і є підставою для зміни або скасування судового рішення.

У цьому контексті слід згадати також положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (ч. 1 ст. 11), відповідно до яких кожен, хто не є стороною у справі, має право на вільний доступ до ухвалених судових рішень у порядку, встановленому законом. Сторони повинні бути в належній процесуальній формі своєчасно повідомлені про дату, час і місце судового розгляду. При цьому ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді такої інформації, крім випадків, передбачених законом.

Поряд із цим слід враховувати, що гласність і відкритість кримінального судочинства має власну специфіку порівняно з іншими галузями судочинства, що зумовлено передбаченими законодавством обмеженнями щодо доступу до певного типу інформації, яка обробляється кримінальним судом як на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень, так і на стадіях власне судового розгляду матеріалів кримінального провадження. Це стосується покладанням законом обмежень інформаційної відкритості суду. Наприклад, КПК України передбачає заборону на розголошення інформації про розгляд низки процесуальних питань судом на стадії досудового розслідування, при розгляді судом клопотань слідчого, погодженого із прокурором, або клопотань прокурора, наприклад про проведення негласних слідчих (розшукових) дій чи проведення тимчасового доступу до

речей і документів. Так, КПК України у ч. 2 ст. 163 передбачає, що якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться. Так само відповідно до ч. 2 ст. 172 КПК України клопотання слідчого, прокурора, цивільного позивача про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна». Також згідно з ч. 1 ст. 248 КПК України слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії протягом шести годин з моменту його отримання. Розгляд клопотання здійснюється за участю особи, яка подала клопотання, що, у свою чергу, також не передбачає можливості повідомлення підозрюваного та впливає зі змісту ч. 1 ст. 246 КПК України, де зазначено, що негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, *відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню*, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Хоча в цій частині слід наголосити на недостатній правовій визначеності норм, які регулюють порядок розгляду слідчим суддею клопотання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. На нашу думку, було б доцільно більш чітко прописати правило про те, що судовий розгляд цих клопотань відбувається без повідомлення осіб, щодо яких планується проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Винятки із загальних правил гласності та відкритості у кримінальному провадженні також становлять випадки, закріплені в ч. 2 ст. 27 КПК України: в разі, якщо обвинуваченим є неповнолітній; при розгляді справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканності; за необхідності запобігання розголошення відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; у разі необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. При цьому зазначається, що слід-

чий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках, які закріплені законом. Отже, відповідно до ст. 27 КПК України перелік обставин, за яких може бути обмежений принцип гласності та відкритості у кримінальному судочинстві, є вичерпним. Проте яким тоді чином оцінювати випадки, закріплені в ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 172, ч. 1 ст. 248 КПК України, які передбачають можливість розгляду слідчим суддею клопотань слідчого та прокурора без повідомлення учасників сторони захисту (підозрюваного, обвинуваченого, захисника, їх представників тощо)? Фактично може йтися про проведення судових засідань із цих питань у форматі «закритих дверей», що свідчить про обмеження засади гласності та відкритості. Отже, необхідно врахувати, що перелік підстав, передбачений у ст. 27 КПК України, не є вичерпним та/або передбачити вказані підстави в цій статті, або зазначити, що можливі інші випадки, передбачені КПК України. Пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 27 КПК України п. 6 такого змісту: «При розгляді слідчим суддею клопотань слідчого, погоджених із прокурором, або прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, тимчасового доступу до речей і документів (якщо існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів), а також у разі необхідності забезпечення арешту майна».

Зупинимося більш детально на обставинах, за яких у кримінальному процесі можуть бути обмежені засади гласності та відкритості. Зокрема, першою такою обставиною або, як іноді пишуть, підставою для проведення судового засідання за «закритими дверима» у ч. 2 ст. 27 КПК України зазначається факт неповноліття обвинуваченого, тобто недосагнення ним 18-річного віку. Слід відмітити ще одну неточність законодавчого регулювання цього питання, адже йдеться лише про неповнолітню особу, яка має процесуальний статус обвинуваченого. Це означає, що, по-перше, йдеться про розгляд судом справи на стадії судового провадження (першої інстанції, апеляційної, касаційної тощо), по-друге, в цій нормі нічого не сказано про підозрюваного, і це є суттєвою прогалиною. Як зазначають І. Грицюк і М. Лабадзе (2018), «обмеження гласності і відкритості судового розгляду з участю неповнолітнього обвинуваченого обумовлене, насамперед, інтересами неповнолітнього. Під час кримінального провадження про обвинувачення неповнолітніх необхідно враховувати особливості їх

психіки, недостатність соціальної зрілості та життєвого досвіду. Ці фактори зобов'язують суд з особливою турботою віднестися до цієї категорії обвинувачених і унеможливити негативний вплив на них». Вважаємо, що законодавець при викладенні цього правила не врахував того, що на стадії досудового розслідування обставини, що стосуються неповнолітнього, також постають предметом розгляду суду, тобто слідчого судді. Наприклад, під час вирішення питання про обрання щодо неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу. Отже, в таких випадках слід говорити про доцільність охорони особистих інтересів, але вже неповнолітнього підозрюваного, а не обвинуваченого. На цій підставі слід викласти п. 1 ч. 2 ст. 27 КПК України в такому варіанті: «Якщо обвинуваченим або підозрюваним є неповнолітній».

Розгляд справ про злочини проти статевої свободи і статевої недоторканності також слід проводити за «закритими дверима», що визначено необхідністю охорони інтересів постраждалої особи, нерозголошенню відомостей про особисте і сімейне життя чи обставини, які принижують гідність особи. Іншою підставою для обмеження засади гласності та відкритості кримінального провадження є необхідність запобігти розголошенню відомостей, що становлять охоронювану законом таємницю. Нагадаємо, що до останньої належать: 1) державна таємниця (статті 1, 8 Закону України «Про державну таємницю»); 2) адвокатська таємниця (ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»); банківська таємниця (ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність»); 3) комерційна таємниця (статті 36, 162 Господарського кодексу України); 4) таємниця усиновлення (ст. 226 Сімейного кодексу України) тощо. Слід також говорити про недопустимість розголошення без дозволу суду свідком, перекладачем, експертом, спеціалістом, присяжним відомостей, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього і стали відомі цим учасникам у зв'язку з виконанням їх обов'язків (п. 3 ч. 2 ст. 66, п. 4 ч. 3 ст. 68, п. 4 ч. 5 ст. 69, п. 3 ч. 5 ст. 71, п. 6 ч. 2 ст. 386 КПК України). На потерпілого також покладається обов'язок не розголошувати без дозволу суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і становлять охоронювану законом таємницю (п. 3 ч. 1 ст. 57 КПК України).

ВИСНОВКИ. На підставі зазначених положень ідеї транспарентності судочинства в

цілому можемо сформулювати визначення та окреслити основні ознаки поняття транспарентності кримінального судочинства.

Транспарентність кримінального судочинства – це принцип, що включає в себе такі засади діяльності кримінального суду, як прозорість, відкритість, гласність, публічність, доступ до публічної інформації, підзвітність.

Прозорість кримінального судочинства визначає будову вертикалі кримінальних судів, яка притаманна демократичній формі державного устрою із соціальною орієнтацією, з метою здійснення неупередженого та справедливого судочинства та формування судових органів.

Відкритість кримінального судочинства полягає в інформаційній відкритості й усебічному забезпеченні та дотриманні прав учасників судового провадження згідно із процесуальним законом.

Гласність у кримінальному судочинстві слід розглядати як обов'язок судової влади забезпечувати повну обізнаність громадськості із процесами формування кримінальних судів (поінформованість щодо конкурсів на зайняття вакантних посад, створення, ліквідація, реорганізація судів тощо) та діяльністю кримінальних судів при відправленні ними правосуддя.

Під публічністю кримінального судочинства розуміється підхід, який передбачає, що кримінальне судочинство повинно відбуватися за умов прилюдного простору, тобто за умов прилюдної (неприватної) демонстрації всіх процесів кримінального судочинства, метою яких є реалізація завдань і функцій кримінального провадження.

Доступність кримінального судочинства передбачає створення умов для гарантування безперешкодного доступу до суду для учасників кримінального провадження, а також до інформації про його діяльність, до самого процесу відправлення правосуддя, до участі громадськості на зайнятті вакантних посад у судових органах сфери кримінальної юстиції.

Підзвітність у кримінальному судочинстві – це спосіб функціонування кримінальних судів, за якого визначено підстави та особливий порядок притягнення до відповідальності посадових осіб судів, у діях яких було виявлено та встановлено порушення норм права, передусім кримінальних процесуальних, під час виконання функції правосуддя.

Аналіз кримінальних процесуальних норм, що розкривають зміст засад гласності та відкритості, дозволяє наголосити на пропозиціях щодо: 1) підвищення ступеня правової визначеності норм, які регулюють порядок розгляду

слідчим суддею клопотання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Було б доцільно більш чітко прописати правило про те, що судовий розгляд цих клопотань відбувається без повідомлення осіб, щодо яких планується проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 2) необхідності врахувати, що перелік підстав, передбачений у ст. 27 КПК України, не є вичерпним та/або передбачити вказані підстави в цій статті, або зазначити, що можливі інші випадки, передбачені КПК України. У зв'язку із цим пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 27 КПК України п. 6 такого змісту: «При розгляді слідчим суддею клопотань слідчого, погоджених із прокурором, або прокурора про проведення негласних слідчих (роз-

шукових) дій, тимчасового доступу до речей і документів (якщо існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів), а також у разі необхідності забезпечення арешту майна»; 3) того, що законодавець у п. 1 ч. 2 ст. 27 КПК України не врахував факт, що на стадії досудового розслідування обставини, які стосуються неповнолітнього, також постають предметом розгляду суду, тобто слідчого судді. Тому в таких випадках слід говорити про доцільність охорони особистих інтересів, але вже неповнолітнього підозрюваного, а не обвинуваченого. На цій підставі пропонуємо викласти п. 1 ч. 2 ст. 27 КПК України в такому варіанті: «Якщо обвинуваченим або підозрюваним є неповнолітній».

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Андронов І. В. Транспарентність судової влади в умовах діджиталізації цивільного судочинства. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 127–133. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.18>.
2. Афонін Е. А., Суший О. В. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України : конспект лекцій. Київ, 2010. 48 с.
3. Грицюк І. В., Лабадзе М. В. Гласність та відкритість судового провадження як передумови законного та справедливого кримінального судочинства України. *Правова держава*. 2018. № 3. С. 106–111. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.29.140775>.
4. Гудима Н. В. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державного управління України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.01. Київ, 2008. 22 с.
5. Кагановська Т. Є. Проблеми забезпечення транспарентності діяльності системи державного управління України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 5. С. 62–68.
6. Котуков О. Теоретичні засади формування публічного та публічно-політичного просторів. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 65–73.
7. Кошова О. В. Транспарентність сучасної судової влади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2. С. 209–216.
8. Крет О. В. Інституалізація транспарентності державної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Чернівці, 2010. 20 с.
9. Лукаш Т. В. Справедливий суд як критерій ефективності механізму захисту прав і свобод людини і громадянина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2020. 250 с.
10. Наливайко Л. Р., Романов М. Ю. Реалізація принципу транспарентності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 41, т. 1. С. 48–51.
11. Освяннікова О. Транспарентність судової влади: поняття та зміст. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 4 (55). С. 228–237.
12. Пилаєва В. М. Адміністративно-правові засади забезпечення транспарентності в діяльності органів виконавчої влади в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 245 с.
13. Хотинська-Нор О. З. Транспарентність судової системи та адвокатури як чинник формування громадянської свідомості суспільства. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 176–182.
14. Ярошенко В. М. Транспарентність та відкритість влади як механізми становлення інституту демократичної громадянськості. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили*. 2012. Т. 182, вип. 170. С. 85–91.
15. Finol Romero, L. Transparencia y Gobernanza en la Gestión de la Crisis de COVID-19. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39, No. 68. Pp. 23–50.
16. Jacob H. Access to Justice in England. *Access to Justice*. 1979. Vol. 1. Pp. 415–478.
17. Transparency: the key to better governance? Proceedings of the British Academy / ed. by C. Hood, D. Heald. Oxford : Oxford University Press, 2006. 231 p.
18. Udalova L., Chubenko A., Pronin F., Sokurenko O., Kozlova Yu. Legal support for improving transparency of the asset recovery and management agency's activities. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11, Iss. 52. Pp. 55–61. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.6>.

Надійшла до редакції: 04.09.2022

Прийнята до опублікування: 15.09.2022

REFERENCES

1. Afonin, E. A., & Sushyi, O. V. (2010). *Government transparency in the context of European integration of Ukraine*. Kyiv.
2. Andronov, I. V. (2021). Transparency of the judiciary in the conditions of digitization of civil proceedings. *New Ukrainian Law*, 3, 127-133. <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.18>.
3. Finol Romero, L. (2021). Transparencia y Gobernanza en la Gestión de la Crisis de COVID-19. *Cuestiones Políticas*, 39(68), 23-50.
4. Hood, C., & Heald, D. (Eds). (2006). *Transparency: the key to better governance? Proceedings of the British Academy*. Oxford University Press.
5. Hrytsiuk, I. V., & Labadze, M. V. (2018). Transparency and openness of court proceedings as a precondition for just and fair criminal justice Ukraine. *Constitutional State*, 3, 106-111. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.29.140775>.
6. Hudyma, N. V. (2008). *Principles of openness and transparency in the activities of state administration bodies of Ukraine* [Candidate thesis, Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine].
7. Jacob, H. (1979). Access to Justice in England. *Access to Justice*, 1, 415-478.
8. Kahanovska, T. Ye. (2014). Problems of ensuring the transparency of the state administration system of Ukraine. *Journal of the National Prosecution Academy of Ukraine*, 5, 62-68.
9. Khotynska-Nor, O. Z. (2016). Transparency of judicial system and advocacy as factor of formation of society's civil consciousness. *Herald of Criminal Justice*, 2, 176-182.
10. Koshova, O. V. (2015). Transparency of modern judiciary. *Philosophical and Methodological Problems of Law*, 1-2, 209-216.
11. Kotukov, O. (2015). Theoretical foundations of the formation of public and public-political spaces. *Efficiency of Public Administration*, 43, 65-73.
12. Kret, O. V. (2010). *Institutionalization of transparency of state power in Ukraine* [Candidate thesis, Chernivtsi National University].
13. Lukash, T. V. (2020). *A fair trial as a criterion for the effectiveness of the mechanism for protecting the rights and freedoms of a person and a citizen* [Candidate thesis, Uzhgorod National University].
14. Nalyvaiko, L. R., & Romanov, M. Yu. (2016). The implementation of the principle of transparency in Ukraine. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 41(1), 48-51.
15. Osviannikova, O. (2008). Transparency of judicial power: concept and content. *Journal of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4(55), 228-237.
16. Pylaieva, V. M. (2017). *Administrative and legal principles of ensuring transparency in the activities of executive authorities in Ukraine* [Candidate thesis, V. N. Karazin Kharkiv National University].
17. Udalova, L., Chubenko, A., Pronin, F., Sokurenko, O., & Kozlova, Yu. (2022). Legal support for improving transparency of the asset recovery and management agency's activities. *Amazonia Investiga*, 11(52), 55-61. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.52.04.6>.
18. Yaroshenko, V. M. (2012). Transparency and openness of government as mechanisms for establishing the institution of democratic citizenship. Transparency and openness of government as mechanisms for establishing the institution of democratic citizenship. *Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla*, 182(170), 85-91.

Received the editorial office: 4 September 2022

Accepted for publication: 25 September 2022

ДАРЬЯ СЕРГЕЕВНА ГЕТА,

Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра фундаментальных и юридических дисциплин;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0570-4846>,
e-mail: geta.d93@icloud.com

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ ТРАНСПАРЕНТНОСТИ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Дальнейшая интеграция Украины в европейское сообщество требует, среди прочего, реформирования системы судебной власти в Украине, которая будет соответствовать европейской модели, с соблюдением высоких правовых стандартов Европейского Союза. Одним из таких стандартов деятельности судебной системы является ее транспарентность. Рассмотрены общеправовые подходы к пониманию транспарентности в сфере государственного управления и судопроизводства. На основании имеющихся в профессиональной научной литературе моделей определения этого понятия и его содержания предложено авторское определение транспарентности уголовного судопроизводства.

Обозначен круг елементів, входящих в его содержание, котрым также дано определение. Такими елементами названы прозрачность, открытость, гласность, публичность, доступ к публичной информации, подотчетность судебной власти. Отмечены особенности транспарентности уголовного судопроизводства, в связи с чем предложен ряд законодательных изменений в Уголовный процессуальный кодекс Украины.

Ключевые слова: *уголовное судопроизводство, транспарентность, прозрачность, открытость, гласность, публичность, доступ к публичной информации, подотчетность судебной власти.*

DARIA SERHIIVNA HETA,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Fundamental and Legal Disciplines;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0570-4846>,
e-mail: geta.d93@icloud.com*

DEFINITION AND CONTENT OF THE CONCEPT OF TRANSPARENCY OF CRIMINAL JUSTICE

Common law approaches to the modern understanding of transparency in the sphere of public administration and judiciary have been considered. On the basis of the models for the definition of this concept and its content proposed in the specialized scientific literature, the author's definition of the transparency of criminal justice has been proposed. The circle of elements included in its content has been outlined, which have been also defined. Based on the provisions of the idea of judicial transparency in general, the definition has been formulated and the main features of the concept of criminal justice transparency have been outlined. Transparency of criminal justice is a principle that includes such principles of criminal court activity as transparency, openness, publicity, access to public information, accountability.

On the basis of the analysis of criminal procedural norms that reveal the content of the principles of publicity and openness, suggestions have been made regarding: 1) increasing the degree of legal certainty of the norms that regulate the procedure for consideration by the investigating judge of a request for the conduct of secret investigative (search) actions; 2) it is necessary to take into account that the list of grounds provided for in Art. 27 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, is not exhaustive, and/or to provide for the grounds indicated in this article, or to indicate that other cases provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine are possible. In this regard, it has been proposed to supplement Part 2 of Article 27 of the CPC of Ukraine with paragraph 6 as follows: "When the investigating judge considers the petitions of the investigator, agreed with the prosecutor, or the prosecutor to conduct covert investigative (search) actions, temporary access to things and documents (if there is a real threat of alteration or destruction of things or documents), as well as in case of need to ensure the seizure of property"; 3) the fact that the legislator, when setting out paragraph 1 of Part 2 of Article 27 of the CPC of Ukraine had not taken into account the fact that at the stage of pre-trial investigation the circumstances concerning the minor are also subject to consideration by the court, i.e. the investigating judge. Therefore, in such cases, one should talk about the expediency of protecting the personal interests of the suspect, who is already a minor, and not the accused. On the basis of the above, it has been proposed to set out paragraph 1, part 2 of Art. 27 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in the following version: "If the accused or suspect is a minor".

Key words: *criminal justice, transparency, clarity, openness, openness, publicity, access to public information, accountability of the judiciary.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Гета Д. С. Визначення та зміст поняття транспарентності кримінального судочинства. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 150–159. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.13>.

Citation (APA): Heta, D. S. (2022). Definition and content of the concept of transparency of criminal justice. *Law and Safety*, 3(86), 150–159. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.13>.

ІГОР МИТРОФАНОВИЧ ПОГРІБНИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1291-9837>,
e-mail: pogribnyyigor@gmail.com

ГЕНЕЗА СКЛАДУ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Статтю присвячено дослідженню особливостей генези складу правових відносин. Наголошено, що теорія правових відносин, яка виступає у вигляді широкого та різноманітного масиву знань і уявлень, звичайно може бути прийнята як основне джерело, що живить сам процес подальшого розвитку й удосконалення їх сутності, визначення та складу. Процесуальні повноваження в «чистому» вигляді не можна віднести ні до процесуальних прав, ні до процесуальних обов'язків. За своїм призначенням це в певному сенсі продукт синтезу прав і обов'язків. Насамперед – це компонент компетенції відповідного державного органу або посадової особи. Вони, володіючи процесуальними повноваженнями, не лише процесуально управомочені, але й зобов'язані виконувати передбачені процесуальним законом дії.

Ключові слова: право, правові відносини, правосуб'єктність, процесуальні провадження, законодавство, державні органи.

Оглядова стаття

ВСТУП. Становлення та розвиток громадянського суспільства тісно пов'язані з правовідносинами, які виникали між особами з різних питань. З розвитком цивілізації еволюціонують і правові відносини, з'являються та вдосконалюються їх елементи. Сьогодні висуває перед суспільством нові вимоги: матеріальні блага починають поступатися інтелектуальним. Сучасна інформаційна ставить перед нами чіткі вимоги стосовно існування, без усвідомлення яких належний розвиток суспільства стане неможливим. У системі цих вимог перед нами постає побудована належним чином правова система як основа чіткого правового регулювання суспільних відносин, основним елементом якого виступають правовідносини. У цьому контексті важливого значення набуває дослідження особливостей генези правових відносин та їх складу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є висвітлення особливостей генези складу правових відносин. З урахуванням визначеної мети було поставлено такі завдання: 1) визначити місце процесуальних повноважень у процесуальному праві; 2) визначити особливості правозобов'язувального характеру повноважень посадових осіб.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблема правових відносин була і залишається предметом наукових доробок теоретиків права. Зокрема, В. Савенко (2015), Д. Артемчук (2013) дослідили особливості впливу правовідносин на суспільні відносини в державі. О. Куракін (2013)

комплексно проаналізував систему підходів дослідників стосовно видового розмаїття правових відносин та окреслив їх місце в системі нормативного регулювання. О. Мельник (2013) здійснив класифікацію правових відносин, які торкаються проблематики реалізації судової влади. Є. Романюк (2013) у розрізі дослідження нормативності звернув увагу на правовідносини, які набувають ознак нормативності.

Торкаючись галузевих дисциплін, варто зазначити, що питання правовідносин прямо чи побіжно також розглядалися деякими науковцями. Так, М. Смолярова (2021) розкрила сутність стимуляційних правовідносин, виокремивши їх основні ознаки і здійснивши їх загальну характеристику. Дослідженням стимулювання у правовій сфері свої доробки присвятив В. Лазарев (2019; 2020). І. Ткаченко (2020) присвятила увагу визначенню сутності адміністративних правовідносин, виокремивши їх основні ознаки. Окремо вона дослідила підходи, які притаманні цьому явищу в сучасній політико-правовій практиці. Однак, досліджуючи юридичну термінологію, слід зважати на її загальні тенденції (Лазарев, 2021; Лазарев, 2022). В. Бірюков (2013) дослідив сутність правових відносин і окреслив місце корпоративних правовідносин у системі приватного права. С. Вишневецька (2013), визначаючи сутність правових відносин, акцентувала свою увагу на визначенні природи трудових правовідносин. О. Орловський (2013) зосередив увагу на визначенні сутності пенсійних правовідносин.

Однак, досліджуючи значну кількість наукових доробок, присвячених правовідносинам, слід відмітити, що питання генези складу правовідносин залишилося поза увагою дослідників, що є значним недоліком вивчення означеної проблематики.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічним підґрунтям роботи виступили сукупність прийомів і методів наукового пізнання. Інформаційний метод дав змогу забезпечити швидке й ефективне отримання інформації з різних джерел щодо обраної проблематики. Метод морфологічного аналізу дозволив забезпечити поділ обраної проблематики на складові частини, кожна з яких має декілька альтернативних рішень, а результат є сукупністю всіх можливих варіантів вирішень. Метод абстрагування сприяв виокремленню конкретних ознак явища. Герменевтичний метод дозволив проникнути в сутність правових відносин на основі з'ясування їх місця в системі юриспруденції. Метод порівняння став у нагоді в отриманні нової інформації не лише про властивості правових відносин, а й про загальну тенденцію їх функціонування та розвитку. Емпіричний аналіз дозволив ознайомитися із системою підходів до використання правових відносин у системі юриспруденції.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Накопичений у вітчизняній та зарубіжній теорії права досвід дослідження правових відносин свідчить про значні досягнення із зазначеної проблематики. Правові відносини як феномен і вчення про них посідають одне із центральних місць у системі правових категорій та понять і концепцій права. Теорія правових відносин, що виступає у вигляді широкого і різноманітного масиву знань та уявлень, звичайно може бути прийнята як основне джерело, що живить сам процес подальшого розвитку й удосконалення їх сутності, визначення та складу. У результаті наукових пошуків з'явилася ціла низка дефініцій такого явища, як правові відносини. Вважаємо недоцільним їх перелічувати, тому що вони досить повно у всьому розмаїтті увійшли до текстів багатьох наукових статей, підручників та інших навчальних матеріалів.

Однак наведене стосується матеріальних правових відносин, формування більш-менш визначеного поняття їх сутності і складу проходило дуже непростий і навіть тернистий шлях. Доречно згадати, що А. Гетьман (1994, с. 73) стосовно екологічних процесуальних відносин писав, що рух на шляху узагальнення вже накопичених дефініцій не завжди приводить до бажаної мети і повинен бути допов-

нений розробками, що проводяться нетрадиційно процесуальними галузями права. Коли йдеться про дослідження еколого-процесуального суспільного відношення, не можна випускати з поля зору загальнометодологічне положення, відповідно до якого його аналіз виправданий, якщо в ньому висвітлюються основні ознаки.

У загальній теорії права та галузевих науках виокремлювали дві категорії соціальних зв'язків, а саме організовані та організаційні суспільні відносини. Перші завжди виникають стосовно досягнення певних цілей, другі – для нормалізації процесів, що організовуються. В. Вишковська (2014), розглядаючи способи та організаційні форми правового регулювання, наголосила, що при дослідженні предмета правового регулювання слід враховувати наукові висновки щодо характеру суспільних відносин, які виникають на різних рівнях соціального управління. Це стосується організованих та організаційних відносин, які як об'єкт правового впливу являють собою предмет регулювання різного порядку. Їх співвідношення виявляється в тому, що перші (організовані) відносини являють собою ніби нижній, визначальний пласт соціальних зв'язків, над якими складаються другі (організаційні) відносини як похідні, допоміжні.

Проблема організаційних відносин цікавила багатьох дослідників, насамперед представників адміністративного права. Організаційний характер таких відносин вбачали в тому, що вони виникають у процесі організації самих органів державного управління, у процесі організації їх діяльності, а також у сфері взаємодії органів державного управління з громадянами та суспільними організаціями.

Узагальнюючи досягнуті доробки в різних галузях права, у подальшому було досягнуто повної узгодженості щодо цих соціальних зв'язків: перші, тобто організовані, було віднесено до матеріальних, а другі, організаційні, – до процесуальних. Визначення, риси та склад матеріальних правових відносин майже традиційно визнаються як суспільні відносини, врегульовані правом, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, і до їх складу входять: об'єкт правовідношення, тобто матеріальне або нематеріальне благо, заради якого суб'єкти вступають у правовідношення; суб'єкти – його учасники, які є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; юридичний зміст правовідношення – суб'єктивні права та юридичні обов'язки його суб'єктів; інколи юридичний факт – життєва обставина, з наявністю або відсутністю якої

пов'язують виникнення, зміну та припинення правовідношення (Петришин та ін., 2015, с. 233).

Хоча навіть таке найбільш поширене визначення має вади, які стосуються елементів його складу. Так, деякі вчені суб'єкт із владними повноваженнями виокремлюють у переліку суб'єктів правовідносин, але більшість обмежується тільки виокремленням органів держави, поглинаючи в їх складі посадовців. Але, наприклад, заслуговує на підтримку думка дослідників, що посадові особи і представники влади, службовці, які мають особливий статус, визначений законом, віднесені до спеціальних індивідуальних суб'єктів (Калужний та ін., 2005, с. 109).

Водночас виникають питання щодо складу правових відносин. Вже зазначалося, що традиційно до змісту правовідносин відносять тільки суб'єктивні права та юридичні обов'язки його учасників. Це виправдано відносно правовідносин із диспозитивним режимом правового регулювання, які виникають на основі рівності сторін (цивільні, трудові тощо), де правам одних учасників кореспондують відповідні обов'язки інших, які водночас можуть володіти і правами. У правовідносинах, де однією зі сторін виступає посадова особа або орган держави, спостерігається інша комбінація елементів змісту, де владним повноваженням судді кореспондують процесуальні права підсудного або його юридична відповідальність; повноваженням органу дізнання – обов'язки підозрюваного тощо. Тому до переліку елементів змісту правових відносин логічно додати повноваження та юридичну відповідальність.

Значною мірою наведене стосується процесуальних правових відносин, коли уявлення про їх сутність, склад, визначення та співвідношення з матеріальними викликало численні, а інколи бурхливі суперечки і дискусії. Не будемо згадувати опір численних представників традиційних процесуальних галузей права (кримінально-процесуального та цивільно-процесуального), у свій час про це багато писалося, але вже у далекі 70-ті роки ХХ ст. П. Недбайло і В. Горшенев (1985) доводили універсальність процесуальних норм, коли наголошували, що оскільки процесуальне право викликається до життя необхідністю реалізації норм матеріального права у визначеній процесуальній формі, можна сказати, що процесуальне право похідне від матеріального і пов'язане з ним через таку проміжну ланку, як правозастосовний процес уповноважених на те суб'єктів. Ця діяльність і обумовлює необхідність існування норм процесуального пра-

ва, призначених регулювати специфічні, організаційні відносини, що виникають у процесі здійснення цієї діяльності. Зазначена діяльність відбувається в таких зв'язках, у яких мають місце владні повноваження в однієї зі сторін стосовно другої. Загальне призначення владних повноважень виявляється в тому, щоб сприяти найбільш ефективному задоволенню різноманітних інтересів громадян, їх колективів і суспільства в цілому. Саме вимога відповідної організованості й упорядкування правозастосовної діяльності слугує безпосереднім фактором, що викликає необхідність у процесуальних нормах (Перунова, Леонтьєва, 2020). Повною мірою це стосується і процесуальних правовідносин.

Послідовно наведені думки знайшли втілення у працях науковців, що були задіяні в розробці комплексно-цільової програми «Основні принципи і способи підвищення якості і ефективності юридичного процесу як комплексної системи». У результаті спільних зусиль послідовних багаторічних досліджень наукова спільнота констатувала, що погляди на широке розуміння юридичного процесу втілилися в загальноновизнану теорію юридичного процесу (Цвік та ін., 2009; Оборотов, 2011; Бандурка та ін., 2018). Про це також свідчить і відповідна стаття у Великій українській юридичній енциклопедії (Погрібний, 2017).

Невеликий екскурс щодо генези правовідносин, особливо процесуальних, дозволяє нам глибше дослідити їх склад. Процесуальні правовідносини є вихідним, визначальним елементом у складі процесуального провадження. Процесуальне провадження визначається як головний елемент юридичного процесу, що являє собою системне утворення, комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених процесуальних дій, які: а) є певною сукупністю процесуальних правовідносин, що відрізняються предметною характеристикою і зв'язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами; б) зумовлюють необхідність установаження, доказування, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, що розглядається; в) обумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення результатів у відповідних актах і документах (Горшенев и др., 1985).

Як правило, в поглядах більшості науковців, які досліджували процесуальні правовідносини, містяться висновки про їх зміст, структуру, функції, ґрунтовно висвітлюються характеристики суб'єктів тощо. Перш за все це стосується особливостей лише галузевих процесуальних відносин. Найбільшою вадодою подібних

досліджень є те, що з'ясування змісту і структури, природи та функцій процесуальних правовідносин проводилося за аналогією з моделлю матеріально-правових відносин. У методологічному плані відправним моментом для більш правильного з'ясування проблем природи, змісту і призначення процесуальних правовідносин можуть слугувати висновки юридичної науки про так звані організаційні відносини як специфічні рівні у предметі правового регулювання. Ми вже згадували вище про організаційні та організовані відносини, викладені міркування можна застосувати до пояснення природи процесуальних правовідносин. Саме тому, що процесуальні правовідносини є похідними від матеріальних правовідносин, допоміжними щодо останніх, виникають тільки заради «чужого» інтересу і завжди побудовані за принципом субординації, вони мають свою специфіку за цілою низкою обставин, а за природою, змістом і складом значно відрізняються від матеріальних правових відносин. Відтак будь-які процесуальні відносини виникають щодо і у зв'язку з матеріальними правовідносинами, в цілому їх похідність від останніх прослідковується не прямо, а через певну діяльність уповноважених суб'єктів.

Отже, наведене дозволяє констатувати, що процесуальні правовідносини, які обґрунтовують динаміку матеріальних правовідносин, похідні від останніх, несуть щодо них підлеглий, службовий характер, виконують роль свого роду процесуальної «надбудови» над матеріально-правовим «базисом».

Ще один досить важливий момент: більшість учених розглядає саме структуру правовідношення, а не його складу. Уявляється, що зазначене питання доцільно все ж вирішувати з позицій складу правовідношення (процесуального правовідношення), а не структури. Тим більше, що поняття структури вужче, ніж поняття форми, і висвітлює тільки один аспект форми – внутрішній зміст, закон взаємозв'язку його компонентів, до того ж зміст не будь-якого предмета, а тільки цілісної системи (Погрібний, 2017). Тобто, визнаючи процесуальне правовідношення цілісною системою, можна говорити про його склад в цілому і у структурі найбільш вагомих компонентів його складу, зокрема структурі змісту. Останній необхідно розглядати в межах складу правовідношення як компонент, що має власну структуру не в пересічному значенні, а на рівні підсистеми в межах цілісної системи. Крім змісту, складом процесуального правовідношення охоплюються суб'єкти, об'єкти, а також юридичні факти.

Суб'єкти процесуальних правовідносин несуть у собі навантаження визначального компоненту. Вони виконують функцію генератора всієї фактичної та юридичної «тканини», специфічних соціальних зв'язків щодо створення атмосфери, що сприятиме реалізації конкретної норми матеріального права з метою досягнення об'єктивної істини та винесення рішення у справі. Особливості суб'єктів процесуальних правовідносин вбачаються в такому. Насамперед для процесуальних правовідносин характерні різноманітність і множинність складу суб'єктів, які, з одного боку, поділяються на групу безпосередньо зацікавлених у результатах юридичного процесу, тобто тих, захисту чиїх інтересів, реалізації суб'єктивних прав або повноважень, виконання юридичних обов'язків або перетерпюванню юридичної відповідальності сприяє увесь арсенал процесуальних способів, засобів та прийомів, а з іншого, – на групу лідируючих суб'єктів, виконуючих свої функції в «чужому» інтересі, в цілях справи, що розглядається. До першої групи, наприклад, належать позивач і відповідач у цивільному та господарському процесах, до другої – суд, прокурор, інші посадові особи. Зацікавлені суб'єкти, стаючи учасниками процесуальних правовідносин, не перестають бути такими у відповідних матеріальних правовідносинах. Наприклад, позивач і відповідач у цивільному процесі залежно від характеру спору виступають також сторонами матеріального правовідношення як замовник і підрядник.

Суб'єкти процесуальних правовідносин близькі за своєю природою до суб'єктів вертикальних адміністративних відносин, у межах яких одна сторона виступає носієм функцій управління та відповідних владних повноважень, а друга відчуває керуючий вплив першої. Тим більше, що зазначені суб'єкти за певних обставин можуть водночас бути суб'єктами процесуальних правовідносин. Отже, державно-владні засади у процесуальному правовідношенні передбачають наявність обов'язкового, спеціального (лідируючого) суб'єкта. Однак, незважаючи на владний характер процесуальних відносин, їх суб'єкти пов'язані між собою корелятивними зв'язками. Суб'єктивному процесуальному праву відповідає процесуальний обов'язок, процесуальному повноваженню – процесуальний обов'язок або юридична відповідальність тощо. Щоб специфічний соціальний зв'язок такого типу не виявився лише можливістю, передбаченою нормами процесуального характеру, суб'єкти процесуальних правовідносин повинні бути носіями правосуб'єктності.

Процесуальна правосуб'єктність похідна від загальної правосуб'єктності так само, як процесуальні правовідносини похідні від матеріальних. Тому не можна погодитися з тими науковцями, які стверджують, що можна бути суб'єктом процесу, не будучи суб'єктом конкретного процесуального правовідношення. Зміст загальної правосуб'єктності в цілому подібний до відносно різних суб'єктів. На відміну від цього, зміст правосуб'єктності у процесуальних правовідносинах відрізняється залежно від різновиду юридичного процесу та реалізованих у ньому функцій. Якщо процесуальна правосуб'єктність правотворчих органів виявляється перш за все в тому, що їх основні функції полягають у створенні, зміні чи скасуванні самих норм права, то правосуб'єктність правозастосовників (органів управління, місцевого самоврядування, правосуддя тощо) – у можливості вирішувати конкретні юридичні справи і на основі норм права виносити законні та обґрунтовані рішення.

Громадяни, за загальним правилом, можуть бути учасниками практично будь-якого виду процесуальних правовідносин як носії суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Однак невірним було б відривати від правового стану громадянина у конкретному правовідношенні можливість примусово перетерпіти позбавлення благ, які знаходяться або знаходилися в розпорядженні винної чи зобов'язаної особи, тобто юридичну відповідальність.

Особливий правовий статус мають так звані лідируючі суб'єкти, які діють в «чужому» інтересі і яким можна відвести роль генеруючого субстрату в суб'єктному складі процесуальних відносин. Інакше кажучи, це суб'єкти, що здійснюють притаманні їм процесуальні функції в межах своєї компетенції. Остання ж полягає у визначенні чітко окресленої сфери суспільних відносин, у межах якої діє відповідний орган держави, місцевого самоврядування або посадова особа. Зокрема, в компетенції особливо важливим виступає такий компонент, як предмет відання названих вище владних суб'єктів.

Питання про зміст процесуальних правовідносин має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення. Насамперед це обумовлено тим, що від того, наскільки точно і повно буде встановлений зміст процесуальних правовідносин і характер процесуальних обов'язків, процесуальних повноважень, вид і ступінь юридичної відповідальності, залежить досягнення результатів юридичної справи, уточнення правового стану учасників матері-

альних правовідносин і відповідно справедливе законне рішення. За великим рахунком це забезпечує ефективність юридичного процесу в цілому.

Вихідними засадами в розкритті специфіки змісту процесуальних правовідносин, встановленні характеру зв'язків між його елементами є, з одного боку, висновки загальної теорії права про компоненти змісту правових відносин, а з іншого, – принципів характеристики суб'єктів процесуальних правовідносин, що виступають безпосередніми носіями, «власниками» цього змісту. Як уже зазначалося, суб'єкти процесуальних правовідносин чітко поділяються на лідируючих та безпосередньо зацікавлених. Отже, кожна із цих груп наділена конкретним процесуальним статусом, а їх модифікації мають різне співвідношення та взаємодію. Крім того, зміст процесуальних правовідносин характеризується динамічністю і поступовим розвитком, тому що сам процес вирішення будь-якої юридичної справи завжди починається з якихось первинних фактичних даних та обставин і пов'язаний з їх поступовим наповненням, має на меті здобути якомога більш повні достовірні відомості щодо справи, яка розглядається. Це означає, що обсяг прав, обов'язків, повноважень і відповідальності учасників процесуальних правовідносин, як правило, не буває стабільним і певною мірою змінюється протягом всього процесуального провадження. Наприклад, обсяг і характер повноважень учасників процесу в позовному провадженні змінюється залежно від того, як досліджуються докази, що надають сторони для обґрунтування своїх претензій.

Уявляється, що при розкритті змісту процесуального правовідношення слід розглядати специфічний соціальний зв'язок, що характеризується наявністю в його учасників суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, повноважень та юридичної відповідальності, що кореспондують один одному в різних варіаціях. Акцентувати увагу слід саме на тому, що зміст правовідносин найбільш контрастно виявляється не стільки в наявності в його суб'єктів правомочностей, юридичних обов'язків, повноважень або здатності нести юридичну відповідальність, скільки в тому, що ці компоненти в конкретних правовідносинах органічно пов'язані між собою, завжди кореспондують один одному, а сам специфічний соціальний обов'язок виступає як корелятивний.

Розглядаючи процесуальне суб'єктивне право на рівні компонента змісту процесуального правовідношення, можна обмежитися певною мірою традиційним підходом до його

визначення як виду і ступеня можливої поведінки правомочного суб'єкта правовідносин, що втілюється в таких правомочностях: права на позитивні дії, тобто можливості визначити свою поведінку; право вимоги, тобто можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи; право домагання, тобто можливість звернутися за допомогою до уповноваженого суб'єкта, коли зобов'язана сторона не виконує своїх обов'язків на користь уповноваженої особи або коли без втручання суб'єкта з владними повноваженнями не може бути реалізоване суб'єктивне право (Бандурка та ін., 2018).

Юридичний обов'язок як невід'ємний елемент змісту правовідношення, як вид і ступінь належної поведінки конкретно визначених осіб, яка кореспондується правомочностям контрагентів у процесуальних правовідносинах, підкріплюється відповідними законодавчими приписами. Наприклад, у господарському процесі згідно зі ст. 147 ГПК України за рішенням суду у формі судового наказу на основі заяви особи, якій належить право вимоги, суд повинен стягнути з боржника грошову заборгованість за договором, укладеним у письмовій формі (зокрема, електронній), якщо сума вимоги не перевищує ста прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ст. 148 ГПК України). Водночас згідно зі ст. 157 ГПК України боржник має право протягом п'ятнадцяти днів із дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, який його видав¹. У Кодексі адміністративного судочинства України в п. 4 ст. 196 передбачено, що головуючий у судовому засіданні вживає необхідних заходів щодо забезпечення в судовому засіданні належного порядку. Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду².

¹ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 15.08.2022).

² Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 15.08.2022).

На особливу увагу заслуговує зміст процесуальних правовідносин, коли контрагентами виступають провідний суб'єкт і пересічний учасник (позивач, відповідач, свідок). У цьому випадку доцільно виокремити, з одного боку, владні повноваження лідируючого суб'єкта процесу, а з іншого, – кореспондуючі їм процесуальні права й обов'язки так званих пересічних учасників процесу.

ВИСНОВКИ. Процесуальні повноваження в «чистому» вигляді не можна віднести ні до процесуальних прав, ні до процесуальних обов'язків. За своїм призначенням це в певному сенсі продукт синтезу прав і обов'язків. Насамперед – це компонент компетенції відповідного державного органу або посадової особи. Вони, володіючи процесуальними повноваженнями, не тільки процесуально управомочені, але й зобов'язані до виконання передбачених процесуальним законом дій. Так, у наведеному вище прикладі з адміністративного судочинства (ст. 196 КАС України) головуючий у судовому засіданні не тільки зобов'язаний забезпечити додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, а й має право на це, спираючись на закон та свій спеціальний статус. Працівники Національної поліції, наприклад, відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»³ зобов'язані та мають право вживати заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, інших публічних місцях. Зазначений припис знаходиться у розділі «Повноваження поліції», що говорить само за себе.

Приєднуючись в цілому до слів П. О. Недбайла (1985) про те, що правозобов'язувальний характер повноважень виявляється в певних для посадових осіб межах, їх правах відносно інших осіб та органів і водночас покладання на них зобов'язань використовувати надані їм права для досягнення поставлених цілей, слід враховувати поєднання процесуальних прав і обов'язків у межах процесуальних повноважень, їх різноманітні композиції в конкретних правовідносинах з урахуванням динамічності й багатосуб'єктності останніх.

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.08.2022).

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Артемчук Д. О. Правові відносини в сфері законодавчої влади: парламентарний та кабінетний контексти // Правові відносини: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. за матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листоп. 2013 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Рада молодих вчених ; за заг. ред. В. П. Нагребельного. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 45–48.
2. Бірюков В. І. Місце корпоративних правовідносин в системі приватного права // Правові відносини: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. за матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листоп. 2013 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Рада молодих вчених ; за заг. ред. В. П. Нагребельного. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 53–56.
3. Вишновецька С. В. Концептуальні підходи до розуміння поняття трудових правовідносин // Правові відносини: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. за матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листоп. 2013 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Рада молодих вчених ; за заг. ред. В. П. Нагребельного. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 63–66.
4. Вышковская В. Формы и приемы реализации правозащитной функции современного государства в условиях глобализации. *Jurnalul Juridic National: Teorie și Practică*. 2014. № 5 (9). С. 5–9.
5. Гетьман А. П. Процессуальные нормы и отношения в экологическом праве. Харьков : Основа, 1994. 136 с.
6. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
7. Калюжний Р. А., Тимченко С. М., Пархоменко Н. М., Легуша С. М. Теорія держави і права. Київ : Паливода, 2005. 296 с.
8. Куракін О. М. Категорія правовідносини в системі нормативного регулювання. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 8–15.
9. Лазарев В. В. Концептуалізація юридичної термінології: необхідність прозорого термінологічного підходу. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.08>.
10. Лазарев В. В. Основні риси природи стимулу у праві // Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 квіт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 154–156.
11. Лазарев В. В. Поняття «юридична мова»: сучасні наукові інтерпретації. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 194–197. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.28>.
12. Лазарев В. В. Сутність негативного стимулювання у праві. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 3 (13). С. 10–13. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.213441>.
13. Лазарев В. В., Невзоров І. Л. Роль функцій правового стимулювання у сучасній державі // Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 30–31 жовт. 2020 р.) / МОН України ; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2020. С. 20–22.
14. Мельник О. Г. Проблеми класифікації правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 67–75.
15. Оборотов Ю. М. Общетеоретическая юриспруденция. Одесса : Феникс, 2011. 436 с.
16. Орловський О. Я. Основні підходи до сучасного розуміння сутності пенсійних правовідносин // Правові відносини: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. за матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листоп. 2013 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Рада молодих вчених ; за заг. ред. В. П. Нагребельного. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 146–149.
17. Перунова О. М., Леонтєва Л. В. Поняття, значення та складники процесуальної форми цивільного судочинства // Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union : monograph / В. Judit, В. Timea, Н. Csenge et al. Riga : Baltija Publishing, 2020. Pp. 868–887.
18. Погрібний І. М. Юридичний процес // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. правових наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 915–920.
19. Романюк Є. О. Правова нормативність та правовідносини як її носії // Правові відносини: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. за матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 листоп. 2013 р.) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Рада молодих вчених ; за заг. ред. В. П. Нагребельного. Київ : Ніка-Центр, 2013. С. 169–173.
20. Савенко В. Правовідносини як форма відображення юридичної природи суспільних відносин в державі. *European Political and Law Discourse*. 2015. Vol. 2, Iss. 2. Pp. 148–152.
21. Смолярова М. Л. Правові стимули та стимуляційні правовідносини в трудовому праві. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2021. № 1 (2). С. 84–87. DOI: <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2021-1-2-11>.

22. Теорія юридического процесу / В. М. Горшенев, В. Г. Крупин, Ю. І. Мельников і др. ; под общ. ред. В. М. Горшенева. Харків : Вища шк., 1985. 192 с.
23. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.
24. Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків, 2018. 416 с.
25. Теорія держави та права України : підручник / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О. М. Головка та ін. Харків : Майдан, 2018. 436 с.
26. Ткаченко І. Поняття, зміст та структура правовідносин у сфері соціального захисту громадян. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2020. № 3–4. С. 62–69. DOI: <https://doi.org/10.33287/11216>.
27. Lazariiev V. Importance of legal language for the stability of legislation. *Polish Interdisciplinary Scientific Review*. 2021. № 1 (1). Pp. 84–90.

Надійшла до редакції: 18.08.2022

Прийнята до опублікування: 08.09.2022

REFERENCES

1. Artemchuk, D. O. (2013, November 15). *Legal relations in the sphere of legislative power: parliamentary and cabinet contexts* [Conference presentation abstract]. IV International Scientific and Practical Conference “Legal relations: problems of theory and practice”, Kyiv, Ukraine.
2. Bandurka, O. M., Burdin, M. Yu., Holovko, O. M. et al. (2018). *Theory of state and law*. Maidan.
3. Bandurka, O. M., Holovko, O. M., Perederii, O. S. et al. (2018). *Theory of state and law* (O. M. Bandurka, Ed.). Kharkiv National University of Internal Affairs.
4. Biriukov, V. I. (2013, November 15). *Place of corporate legal relations in the system of private law* [Conference presentation abstract]. IV International Scientific and Practical Conference “Legal relations: problems of theory and practice”, Kyiv, Ukraine.
5. Getman, A. P. (1994). *Procedural rules and relations in environmental law*. Basis.
6. Gorshenev, V. M., Krupin, V. G., Melnikov, Yu. I. et al. (1985). *Theory of legal process* (V. M. Gorshenev, Ed.). High school.
7. Kaliuzhnyi, R. A., Tymchenko, S. M., Parkhomenko, N. M., Lehusa, S. M. (2005). *Theory of state and law*. Palyvoda.
8. Kurakin, O. M. (2013). Category of legal relations in the system of normative regulation. *Law and Society*, 2, 8-15.
9. Lazariiev, V. (2021). Importance of legal language for the stability of legislation. *Polish interdisciplinary scientific review*, 1(1), 84-90.
10. Lazariiev, V. V. (2019, April 11). *The main features of the nature of the incentive in law* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Modern European policing and possibilities of its use in the activities of the National Police of Ukraine”, Kharkiv, Ukraine.
11. Lazariiev, V. V. (2020). The essence of negative incentives in law. *ScienceRise: Juridical Science*, 3(13), 10-13. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.213441>.
12. Lazariiev, V. V. (2021). The concept of “legal language”: modern scientific interpretations. *New Ukrainian Law*, 3, 194-197. <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.28>.
13. Lazariiev, V. V. (2022). Conceptualization of legal terminology: the need for a transparent terminological approach, *Law and Safety*, 1(84), 73-80. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.08>.
14. Lazariiev, V. V., & Nevzorov, I. L. (2020, October 30-31). *The role of legal incentive functions in the modern state* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Topical issues of statehood and legal system development in modern Ukraine”, Zaporizhzhia, Ukraine.
15. Melnyk, O. H. (2013). Problems of classification of legal relations in the sphere of realization of judicial power. *University Scientific Notes*, 3(47), 67-75.
16. Oborotov, Yu. M. (2011). *General theoretical jurisprudence*. Phoenix.
17. Orlovskiy, O. Ya. (2013, November 15). *Basic approaches to the modern understanding of the essence of pension legal relations* [Conference presentation abstract]. IV International Scientific and Practical Conference “Legal relations: problems of theory and practice”, Kyiv, Ukraine.
18. Perunova, O. M., & Leontieva, L. V. (2020). The concept, meaning and components of the procedural form of civil proceedings. In B. Judit, B. Timea, H. Csenge et al., *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union* (pp. 868-887). Baltija Publishing.
19. Petryshyn, O. V., Pohrebniak, S. P., Smorodynskiy, V. S. et al. (2015). *Theory of state and law* (O. V. Petryshyn, Ed.). Right.

20. Pohribnyi, I. M. (2017). Legal process. In O. V. Petryshyn et al., *The Great Ukrainian Legal Encyclopedia* (Vol. 3) (pp. 915-920). Right.

21. Romaniuk, Ye. O. (2013, November 15). *Legal normativity and legal relations as its carriers* [Conference presentation abstract]. IV International Scientific and Practical Conference “Legal relations: problems of theory and practice”, Kyiv, Ukraine.

22. Savenko, V. (2015). Legal relations as a form of reflection of the legal nature of social relations in the state. *European Political and Law Discourse*, 2(1), 148-152.

23. Smoliarova, M. L. (2021). Legal incentives and incentive legal relations in labor law. *Bulletin of the Alfred Nobel University. Series “Law”*, 1(2), 84-87. <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2021-1-2-11>.

24. Tkachenko, I. (2020). The concept, content and structure of legal relations in the field of social protection of citizens. *Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 3-4, 62-64. <https://doi.org/10.33287/11216>.

25. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. et al. (2009). *General theory of state and law* (M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, Ed.). Right.

26. Vyshkovskaya, V. (2014). Forms and techniques for realising the human rights function of the modern state in the context of globalisation. *Jurnalul Juridic National: Teorie și Practică*, 5, 5-9.

27. Vyshnovetska, S. V. (2013, November 15). *Conceptual approaches to understanding the concept of labor relations* [Conference presentation abstract]. IV International Scientific and Practical Conference “Legal relations: problems of theory and practice”, Kyiv, Ukraine.

Received the editorial office: 18 August 2022

Accepted for publication: 8 September 2022

ИГОРЬ МИТРОФАНОВИЧ ПОГРЕБНОЙ,

кандидат юридических наук, доцент,

Харьковский национальный университет внутренних дел,

кафедра фундаментальных и юридических дисциплин;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1291-9837>,

e-mail: pogribnyyigor@gmail.com

ГЕНЕЗИС СОСТАВА ЮРИДИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Статья посвящена исследованию особенностей генезиса состава правовых отношений. Отмечено, что теория правовых отношений, выступающая в виде широкого и разнообразного массива знаний и представлений, обычно может быть принята в качестве основного источника, питающего сам процесс дальнейшего развития и совершенствования их сущности, определения и состава. Процессуальные полномочия в «чистом» виде нельзя отнести ни к процессуальным правам, ни к процессуальным обязанностям. По своему назначению это в определенном смысле продукт синтеза прав и обязанностей. Это компонент компетенции соответствующего государственного органа или должностного лица. Они, обладая процессуальными полномочиями, не только процессуально управомочены, но и обязаны к выполнению предусмотренных процессуальным законом действий.

Ключевые слова: *право, правовые отношения, правосубъектность, процессуальные производства, законодательство, государственные органы.*

ІГОР МІТРОФАНОВИЧ ПОГРІБНИЙ,

Candidate of Law, Associate Professor,

Kharkiv National University of Internal Affairs

Department of Basic and Legal Disciplines

GENESIS OF THE STRUCTURE OF LEGAL RELATIONS

It is noted that the theory of legal relations appears in the form of a wide and diverse array of knowledge and ideas, of course, it can be accepted as the main source that feeds the very process of further development and improvement of their essence, definition and composition. It is emphasized that two categories of social relations were distinguished in the general theory of law and branch sciences: “organized” and “organizational” social relations. The first always arise to achieve certain goals, the second to normalize the processes “being organized”.

Procedural legal relations take the place of the initial, determining element in the composition of procedural proceedings. In turn, procedural proceedings are defined as the main element of the legal process, which is a systemic formation, a complex of interrelated and mutually conditioned procedural actions. Procedural legal relations, which justify the dynamics of material

legal relations, in turn, are derived from the latter, have a subordinate, official character in relation to them, perform the role of a kind of procedural “superstructure” over the material-legal “base”.

The peculiarities of the subjects of procedural legal relations can be seen in the following. First of all, procedural legal relations are characterized by the diversity and multiplicity of the composition of subjects, which are divided into, on the one hand, a group directly interested in the results of the legal process, that is, those whose interests are protected, the realization of subjective rights or powers, the fulfillment of legal obligations the whole arsenal of procedural methods, means and techniques helps to avoid or endure legal responsibility, and on the other hand, a group of leading subjects who perform their functions in “other people’s” interests, for the purposes of the case under consideration.

Procedural powers in their “pure” form cannot be classified as either procedural rights or procedural duties. According to its purpose, it is, in a certain sense, a product of the synthesis of rights and obligations. First of all, this is a component of the competence of the relevant state body or official. Possessing procedural powers, they are not only procedurally authorized, but also obliged to perform actions provided for by the procedural law.

The legally binding nature of powers is expressed in certain limits of their rights in relation to other persons and bodies and at the same time entrusting them with the obligation to use the rights granted to them to achieve their goals. It is necessary to take into account the combination of procedural rights and obligations within the limits of procedural powers, their various compositions in specific legal relations, taking into account the dynamism and multi-subjectivity of the latter.

Key words: *law, legal relations, legal personality, procedural proceedings, legislation, state bodies.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Погрібний І. М. Генеза складу правових відносин. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 160–169. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.14>.

Citation (APA): Pohribnyi, I. M. (2022). Genesis of the structure of legal relations. *Law and Safety*, 3(86), 160–169. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.14>.

ОКСАНА ВАЛЕРІЇВНА БРУСАКОВА,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
факультет № 6;

 <https://orcid.org/0000-0001-6522-8020>,

e-mail: advokatbrusakova@gmail.com

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА АВІАЦІЙНОМУ ТРАНСПОРТІ

У статті проведено комплексне дослідження загального та спеціальних суб'єктів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті. Проаналізовано міжнародно-правові акти та національне законодавство в галузі цивільної авіації. Встановлено коло суб'єктів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті. На підставі кваліфікаційних характеристик осіб авіаційного персоналу визначено види спеціальних суб'єктів відповідальності за адміністративні правопорушення на авіаційному транспорті, що пов'язані з порушенням польотів, з порушенням нормативно-правових актів, які регулюють діяльність авіації. Зроблено висновок, що суб'єктами адміністративного правопорушення на авіаційному транспорті є загальний та спеціальний.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративні правопорушення, авіаційний транспорт, склад адміністративного правопорушення, спеціальний суб'єкт, посадова особа, повітряне судно.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Адміністративним правопорушенням властива ціла низка специфічних ознак, які утворюють їх юридичні склади. Юридично значущі ознаки належать до юридичного складу і характеризують учинене діяння як адміністративне правопорушення. Наявність всіх ознак (елементів) складу адміністративного правопорушення зумовлює притягнення до адміністративної відповідальності. У зв'язку із цим відсутність такого елемента складу правопорушення, як суб'єкт, означає відсутність складу правопорушення в цілому. Отже, обов'язковою умовою точної кваліфікації адміністративного правопорушення є правильне встановлення його суб'єкта та з'ясування його ознак. У цьому контексті привертає увагу проблематика суб'єкта адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті.

Актуальність дослідження суб'єкта адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті полягає в тому, що такі правопорушення мають особливу небезпеку. Забезпечення безпеки авіаційного транспорту є одним із пріоритетних завдань, що стоять перед галуззю цивільної авіації. Встановлення суб'єкта адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті супроводжується багатьма проблемами, які обумовлюють неправильне застосування адміністративно-деліктних норм. Аналіз законодавчих актів у галузі цивільної авіації свідчить про те, що більшість проблем-

них аспектів встановлення суб'єкта адміністративного правопорушення на авіаційному транспорті пов'язані зі встановленням ознак спеціального суб'єкта. Отже, постає необхідність дослідження суб'єктів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Основна мета статті полягає в дослідженні загального та спеціальних суб'єктів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті. Для досягнення мети поставлено такі завдання: по-перше, визначити коло суб'єктів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті; по-друге, дати правову характеристику загального та спеціальних суб'єктів відповідальності за адміністративні правопорушення на авіаційному транспорті; по-третє, дослідити їх нормативні та кваліфікаційні характеристики.

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні та розкритті змісту суб'єктів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою визначення суб'єктів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті стали загальнонаукові та спеціальні юридичні методи правового дослідження. Серед загальнонаукових методів варто назвати метод діалектики, який розкривається за допомогою методів аналізу і синтезу. Отже,

застосування діалектичного методу дало можливість визначити поняття «суб'єкт адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті», «суб'єкт адміністративної відповідальності», «спеціальний суб'єкт», «склад адміністративного правопорушення». Використання методів загального синтезу та аналізу дозволило охарактеризувати осіб авіаційного персоналу як суб'єктів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті. Порівняльно-правовий метод дав змогу порівняти норми законодавчих актів, які визначають відносини в авіаційній галузі. Теоретико-юридичний метод застосовано для з'ясування юридичних понять у галузі цивільної авіації, зокрема таких як «авіаційний персонал», «командир повітряного судна», «інші особи льотного екіпажу». Використання системного методу дало змогу дослідити систему законодавства в галузі цивільної авіації, яке регулює трудову діяльність працівників авіаційного транспорту. Зокрема, серед норм законів і підзаконних актів України були визначені саме ті норми, які регулюють трудові функції, нормативні та кваліфікаційні характеристики осіб авіаційного персоналу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Національною транспортною стратегією України транспортну галузь визначено як базову галузь економіки, що створює необхідні передумови для задоволення потреб користувачів транспорту в наданні транспортних послуг і розвитку бізнесу (Сокурченко, 2021, с. 29). На теперішній час забезпечення безпеки цивільних повітряних суден є одним із найважливіших завдань, що стоять перед галуззю цивільної авіації (Brusakova et al., 2020, p. 545). Разом із тим кількість адміністративних правопорушень, учинених на авіаційному транспорті, за участю як фізичних, так і юридичних осіб постійно зростає. Про це свідчить судова практика та інформація засобів масової комунікації, зокрема щодо громадян, які вчиняють правопорушення на авіаційному транспорті, як-то: порушення правил користування засобами зв'язку на борту літака, порушення норм законодавства щодо перевезення небезпечних вантажів, а також вживання спритних напоїв (Брусакова, 2020а, с. 141).

Правове регулювання безпеки авіаційного транспорту визначається Повітряним кодексом України, указами Президента України, постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України тощо. Серед правових заходів забезпечення безпеки на авіаційному транспорті важливе значення мають заходи ад-

міністративно-правового впливу. У п. 22 ст. 92 Конституції України закріплено, що лише законами України визначаються діяння, які є адміністративними правопорушеннями, та встановлюється відповідальність за них¹. Відповідно до положень ст. 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) законодавство України про адміністративні правопорушення складається із законів України, зокрема з КУпАП. Отже, забезпечення адміністративної відповідальності за правопорушення на авіаційному транспорті здійснюється КУпАП, Повітряним кодексом України (далі – ПК України) та низкою законів, що регламентують діяльність у сфері авіаційного транспорту.

КУпАП не передбачає окремої глави, яка б встановлювала відповідальність за правопорушення на авіаційному транспорті, хоча склади таких правопорушень безпосередньо передбачені главою 10 Особливої частини КУпАП «Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку». Аналіз положень норм глави 10 дає можливість визначити такі склади адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті: ст. 111 КУпАП «Порушення правил безпеки польотів»; ст. 112 КУпАП «Порушення правил поведінки на повітряному судні»; ст. 113 КУпАП «Порушення правил міжнародних польотів»; ст. 120 КУпАП «Порушення правил пожежної безпеки на залізничному, морському, річковому і повітряному транспорті»; ст. 133 КУпАП «Порушення правил перевезення небезпечних речовин і предметів на транспорті»; ст. 135-1 КУпАП «Підроблення проїзних квитків і знаків поштової оплати»; ст. 137 КУпАП «Порушення правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на повітряному транспорті».

Стаття 9 КУпАП визначає, що «адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність»². Серед учених

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 30.08.2022).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР

існує майже одна думка про наявність або необхідність наявності двох підстав (умов) настання адміністративної відповідальності. Так, наприклад, О. В. Поштаренко (2020, с. 176) та Н. П. Капітаненко (2021, с. 371) визначають такі підстави (умови) настання адміністративної відповідальності: а) фактичні – подія вчинення правопорушення (проступку); б) юридичні – система об'єктивних і суб'єктивних ознак складу правопорушення, тобто юридичний склад правопорушення. Хоча деякі науковці (Середа та ін., 2021, с. 401) до підстав настання адміністративної відповідальності відносять також процесуальні підстави – «наявність процесуальних норм, які забезпечують притягнення винної особи до адміністративної відповідальності». У науці адміністративного права вироблена позиція, згідно з якою юридичний склад правопорушення – це передбачена нормами адміністративного права сукупність ознак, за наявності яких протиправне діяння можна кваліфікувати як правопорушення. У зв'язку з цим наголошується, що «склад адміністративного правопорушення становить собою сукупність головних, визначальних ознак, які виділені законодавцем як типові, необхідні і водночас достатні для притягнення особи до юридичної відповідальності» (Галуцько та ін., 2021, с. 489). До складу адміністративного правопорушення (проступку) входять об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона (Остапенко та ін., 2019, с. 406; Галуцько та ін., 2018, с. 293; Галуцько та ін., 2020, с. 393; Баштанник, Шумляєва, 2018). Відсутність хоч одного елемента складу (обов'язкової ознаки) адміністративного правопорушення виключає настання адміністративної відповідальності.

У науці адміністративного права вироблено позицію, згідно з якою суб'єкт адміністративного правопорушення як елемент його складу – це особа, яка скоїла адміністративний проступок і яку на підставі чинного законодавства можна притягнути до адміністративної відповідальності (Кожура, 2020, с. 29). Ознаки суб'єкта адміністративних правопорушень поділяють на загальні та спеціальні. Загальні ознаки (вік і осудність) характеризують особу порушника як таку, що в силу свого рівня психологічного розвитку та поточного (на момент вчинення делікту) психічного стану є здатною усвідомлювати протиправний та антисоціальний характер своєї поведінки, а також нести за свої дії адмініст-

ративну відповідальність. У свою чергу, спеціальні ознаки – це ознаки, які входять до складів лише окремих правопорушень, учинення яких нерозривно пов'язане з певним правовим, професійним, фізичним, поведінковим або іншим статусом особи. Вони обов'язково вказуються у змісті законодавчих положень про відповідальність за конкретні проступки та є обов'язковими для встановлення при кваліфікації. Суб'єктів, які характеризуються такими ознаками, у вітчизняній теорії адміністративного права називають спеціальними суб'єктами (Нефедова, 2019, с. 135). У літературі зазначається, що до додаткових ознак суб'єкта (як спеціальний суб'єкт) належать: посадові (службові особи), працівники підприємств торгівлі та громадського харчування, капітани суден, підприємці, військовослужбовці, працівники органів внутрішніх справ (особи за ознаками трудової та службової діяльності); особи, які раніше притягалися до адміністративної відповідальності або які перебували під адміністративним наглядом (за ознаками протиправної поведінки в минулому); водії, військовозобов'язані, іноземці, підприємці, батьки тощо (за ознаками, які відображають спеціальні обов'язки особи) (Сокурченко та ін., 2019, с. 159).

У ст. 126 ПК України зазначено, що за протиправні дії несуть відповідальність як фізичні, так і юридичні особи, якщо їх діяльність пов'язана із забезпеченням безпеки авіації, обслуговуванням повітряного руху, розробленням, виготовленням, ремонтом та експлуатацією авіаційної техніки, з використанням повітряного простору України та здійсненням господарської діяльності в галузі цивільної авіації¹. Причому до юридичних осіб (суб'єктів авіаційної діяльності) за вчинення правопорушення в галузі цивільної авіації застосовуються фінансові санкції, перелік яких, передбачений ст. 127 ПК України. Н. В. Добрянська (2019, с. 137) зазначає, що «суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути лише фізичні (громадяни, посадові і службові) особи, а суб'єктами відповідальності у вигляді застосування адміністративно-господарських, фінансових, штрафних санкцій, штрафів можуть бути як юридичні (підприємства, установи, заклади), так і фізичні особи (підприємці, особи із самозайнятою діяльністю)». Отже,

¹ Повітряний кодекс України : Закон України від 04.05.1993 № 3167-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3167-12> (дата звернення: 30.08.2022). Втратив чинність.

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 30.08.2022).

в контексті зазначеного в нашому дослідженні будемо говорити про суб'єкта правопорушень на авіаційному транспорті саме як про фізичну осудну особу, що досягла певного віку адміністративної відповідальності.

Виходячи з положень норм КУпАП, суб'єктом учинення адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті є фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку на момент учинення адміністративного правопорушення. У контексті зазначеного слід наголосити, що вік, з якого може наставати адміністративна відповідальність, та осудність особи є одними з обов'язкових умов наявності ознак суб'єкта вчинення адміністративного правопорушення. Таким чином, можна стверджувати, що суб'єктом (загальним) учинення адміністративного правопорушення на авіаційному транспорті є тільки фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку на момент учинення адміністративного правопорушення.

У попередніх наших дослідженнях адміністративної відповідальності за правопорушення на авіаційному транспорті (Брусакова, 2020б, с. 432) встановлено, що «суб'єктом вчинення адміністративного правопорушення на авіаційному транспорті є фізичні особи, зокрема: 1) фізичні особи (пошкодження аеродромного устаткування, аеродромних знаків, повітряних суден та їх устаткування, прохід або проїзд без належного дозволу по території аеропортів (ст. 111 КУпАП); невиконання розпоряджень командира судна, порушення правил фотографування, кінозйомки і користування засобами радіозв'язку з борту повітряного судна (ст. 112 КУпАП) тощо); 2) особи льотного складу (порушення правил міжнародних польотів (ст. 113 КУпАП); виконання польотів з порушенням нормативно-правових актів (ст. 111 КУпАП) тощо); 3) посадкові особи (невиконання правил про розміщення нічних і денних маркірувальних знаків або пристроїв на будівлях і спорудах (ч. 2 ст. 111 КУпАП); порушення встановлених на повітряному транспорті правил пожежної безпеки (ч. 2 ст. 120 КУпАП) тощо)». Отже, загальний суб'єкт адміністративного правопорушення наявний у таких адміністративних правопорушеннях на авіаційному транспорті: ч. 1 ст. 111 КУпАП «Розміщення в районі аеродрому будь-яких знаків і пристроїв, схожих на маркірувальні знаки і пристрої, прийняті для розпізнання аеродромів, або спалювання піротехнічних виробів без дозволу адміністрації аеропорту, аеродрому, або влаштування об'єктів, які сприяють масовому скупченню птахів,

небезпечних для польотів повітряних суден»; ч. 2 ст. 111 КУпАП «Невиконання правил про розміщення нічних і денних маркірувальних знаків або пристроїв на будівлях і спорудах»; ч. 3 ст. 111 КУпАП «Пошкодження аеродромного устаткування, аеродромних знаків, повітряних суден та їх устаткування»; ч. 3 ст. 111 КУпАП «Прохід або проїзд без належного дозволу по території аеропортів (крім аеровокзалів), аеродромів, об'єктів радіо- і світлозабезпечення польотів»; ст. 112 КУпАП «Порушення правил поведінки на повітряному судні»; ч. 2 ст. 120 КУпАП «Порушення встановлених на повітряному транспорті правил пожежної безпеки»; ч. 3 ст. 133 КУпАП «Порушення правил перевезення небезпечних речовин або предметів на повітряному транспорті»; ст. 135-1 КУпАП «Виготовлення з метою збуту, збут або використання завідомо підроблених квитків повітряного транспорту та інших проїзних документів і документів на перевезення вантажу»; ст. 136 КУпАП «Порушення правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на залізничному, морському, річковому та автомобільному транспорті»; ст. 137 КУпАП «Порушення правил, спрямованих на забезпечення схоронності вантажів на повітряному транспорті».

Аналіз адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті дає підстави констатувати, що їх спеціальними суб'єктами можуть бути фізичні осудні особи, які досягли шістнадцятирічного віку і володіють додатковими властивостями за ознаками певної професії. Серед таких можна визначити працівників, професії яких безпосередньо не пов'язані з авіаційною діяльністю, але їх діяльність може вплинути на безпеку польотів повітряних суден. До таких осіб можна віднести певних посадових осіб підприємств, установ чи організацій. Так, у ст. 68 ПК України закріплено, що «усі об'єкти і перешкоди, що розташовані на приаеродромній території та перетинають поверхні обмеження перешкод, мають бути обладнані денними і нічними маркірувальними знаками та пристроями згідно з вимогами авіаційних правил України для аеродромів цивільної авіації. Маркірування об'єктів і перешкод денними та нічними маркірувальними знаками та пристроями здійснюється власниками цих об'єктів за свій рахунок»¹. У п. 62 Положення про використання повітряного простору України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 954, вказано, що «особи, яким належать або

¹ Там само.

в користуванні яких перебувають постійні та тимчасові висотні споруди, зобов'язані з метою забезпечення безпеки польотів повітряних суден розмістити на таких спорудах за власний рахунок нічні та денні маркувальні знаки відповідно до авіаційних правил України та забезпечити утримання зазначених знаків у придатному для експлуатації стані»¹. Частиною 2 ст. 11 ПК України встановлено, що «авіаційні правила України підлягають обов'язковому виконанню всіма юридичними та фізичними особами на території України та суб'єктами авіаційної діяльності України за її межами»². Отже, посадкові особи підприємства, установи чи організації незалежно від форм власності, а також органів державної влади і місцевого самоврядування у випадку невиконання ними правил про розміщення нічних і денних маркірувальних знаків або пристроїв на будівлях і спорудах та неутримання зазначених знаків у придатному для експлуатації стані можуть виступати спеціальними суб'єктами адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111 КУпАП «Невиконання правил про розміщення нічних і денних маркірувальних знаків або пристроїв на будівлях і спорудах».

До працівників, професії яких безпосередньо пов'язані з авіаційним транспортом та його діяльністю, можна віднести працівників, професійні знання й обов'язки яких закріплює Випуск 68 «Авіаційний транспорт» Довідника кваліфікаційних характеристик професій³. У літературі таких працівників умовно поділяють на дві групи. Як зазначає В. Г. Кундеус (2021, с. 158–159), до першої групи входять

працівники, які здійснюють льотну експлуатацію повітряних суден та їх технічне обслуговування, технічну експлуатацію наземних засобів зв'язку, навігації, організацію повітряного руху. Тобто працівники авіаційної галузі, професії яких пов'язані з експлуатацією повітряних суден чи обслуговуванням повітряного руху. До другої групи входять працівники авіаційної галузі, професії яких безпосередньо не пов'язані з експлуатацією повітряних суден чи обслуговуванням повітряного руху.

Працівники, професії яких безпосередньо пов'язані з експлуатацією повітряних суден, є суб'єктами правопорушень, передбачених ст. 113 КУпАП «Порушення правил міжнародних польотів» та ч. 5 ст. 111 КУпАП «Виконання польотів з порушенням нормативно-правових актів». Слід зазначити, що адміністративні правопорушення, передбачені ч. 5 ст. 111 КУпАП та ст. 113 КУпАП, мають бланкетний характер і передбачають відповідальність за порушення тих чи інших авіаційних правил. При цьому слід відмітити, що на сьогодні можна говорити про наявність значної кількості нормативно-правових актів, якими врегульовано правила польотів у повітряному просторі України та правила міжнародних польотів, серед яких найчисленнішу групу становлять підзаконні нормативно-правові акти (накази, інструкції, положення тощо). Зокрема, відповідно до пп. 1 п. 1 Авіаційних правил України «Загальні правила польотів у повітряному просторі України»⁴ «... порядок виконання польотів цивільних та державних повітряних суден, порядок обслуговування повітряного руху, порядок управління повітряним рухом, що гарантують безпеку польотів при використанні повітряного простору України та повітряного простору над відкритим морем, де відповідальність за обслуговування повітряного руху міжнародними договорами України покладено на Україну, цивільною та державною авіацією»⁵. Відповідно до п. 3 цього документа авіаційні правила обов'язкові для виконання усіма фізичними та юридичними особами незалежно від форм власності та відомчої підпорядкованості, які провадять діяльність у галузі

¹ Про затвердження Положення про використання повітряного простору України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 № 954 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-2017-p> (дата звернення: 30.08.2022).

² Повітряний кодекс України : Закон України від 04.05.1993 № 3167-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3167-12> (дата звернення: 30.08.2022). Втратив чинність.

³ Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 68 «Авіаційний транспорт». Професії керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та робітників : затв. Наказом М-ва транспорту України від 17.07.2002 № 488 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va488361-02> (дата звернення: 30.08.2022).

⁴ Про затвердження Авіаційних правил України «Загальні правила польотів у повітряному просторі України» : Наказ Держ. авіац. служби України, МО України від 06.02.2017 № 66/73 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0654-17> (дата звернення: 30.08.2022).

⁵ Там само.

⁵ Там само.

авіації та використання повітряного простору України. Слід зазначити, що загальний порядок польотів повітряних суден та їх маневрування у повітряному просторі визначають Правила польотів цивільних повітряних суден України. Відповідно до п. 1.2 цих Правил «їх вимоги поширюються на усіх суб'єктів авіаційної діяльності – фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності, відомчої підпорядкованості, які провадять діяльність у галузі цивільної авіації»¹. Таким чином, поперше, суб'єктом порушення правил польотів у повітряному просторі України можуть бути фізичні особи, а спеціальним – посадові особи підприємств, установ чи організацій (юридичних осіб), які здійснюють діяльність у галузі цивільної авіації; по-друге, оскільки ці правила безпосередньо стосуються осіб, які в установленому порядку виконують функції з керування або обслуговування повітряного судна, вони можуть бути суб'єктами правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 111 КУпАП «Виконання польотів з порушенням нормативно-правових актів, які регулюють діяльність авіації» та ст. 113 КУпАП «Порушення правил міжнародних польотів». У зв'язку із цим подальший хід дослідження спрямуємо на встановлення кола таких працівників.

Для з'ясування ознак спеціального суб'єкта цих правопорушень слід дослідити осіб, які беруть участь у виконанні польотів, насамперед осіб, які на борту повітряного судна під час польоту виконують свої обов'язки з його керування та обслуговування, оскільки коло їх прав і обов'язків впливає на визначення об'єктивної сторони складів, передбачених ст. 113 КУпАП та ч. 5 ст. 111 КУпАП. У законодавстві в галузі цивільної авіації особи авіаційного персоналу, яким в установленому порядку доручено виконувати певні обов'язки з керування й обслуговування повітряного судна для здійснення польотів, належать до екіпажу повітряного судна (п. 3.9 Правил супроводження в контрольованих зонах авіапідприємств матеріальних цінностей і пасажирів від 11 червня 1996 р.)². До членів екіпажу належать багато

осіб, але всі вони є авіаційними фахівцями, яким у встановленому порядку видаються свідоцтва або посвідчення. Законодавство в галузі цивільної авіації (Правила видачі свідоцтв авіаційному персоналу в Україні, затверджені Наказом Міністерства транспорту України від 7 грудня 1998 р. № 486) визначає таких осіб: курсант-пілот (літак/вертоліт); комерційний, приватний, транспортний пілот (літак/вертоліт); пілот планеру, вільного аеростату, надлегкого повітряного судна, льотчик-спостерігач, а також штурман (курсант-штурман), бортінженер (курсант-бортінженер); бортоператор, бортрадист, бортопровідник³.

Конвенція про міжнародну цивільну авіацію (ІКАО) «Стандарти і рекомендована практика видачі свідоцтв авіаційному персоналу» (додаток 1) визначає, що авіаційний персонал, якому видаються свідоцтва, – це: 1) пілот-аматор (літак, дирижабль, вертоліт або повітряне судно із системою збільшення піднімальної сили); пілот комерційної авіації (літак, дирижабль, вертоліт або повітряне судно із системою збільшення піднімальної сили); пілот багаточленного екіпажу (літак); лінійний пілот авіакомпанії (літак, вертоліт або повітряне судно із системою збільшення піднімальної сили); пілот-планерист; пілот вільного аеростата; штурман; бортінженер. Всі вказані особи належать до льотного екіпажу; 2) технік, інженер, механік (технічне обслуговування повітряних судів), диспетчер повітряного руху, співробітник із забезпечення польотів / польотний диспетчер, оператор авіаційної станції інший авіаційний персонал.

Законодавство поділяє льотний екіпаж повітряного судна на дві групи: безпосередньо командир повітряного судна; інші особи льотного екіпажу. У ст. 59 ПК України зазначено, що командиром повітряного судна може бути «пілот, який має відповідну кваліфікацію та досвід»⁴. Більш конкретно функції командира повітряного судна визначають Правила

rada.gov.ua/laws/show/3393-17 (дата звернення: 30.08.2022).

³ Про затвердження Правил видачі свідоцтв авіаційному персоналу в Україні : Наказ М-ва транспорту України від 07.12.1998 № 486 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0833-98> (дата звернення: 30.08.2022).

⁴ Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17> (дата звернення: 30.08.2022).

¹ Про затвердження Правил польотів цивільних повітряних суден України : Наказ М-ва інфраструктури України від 28.10.2011 № 478 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1327-11> (дата звернення: 30.08.2022).

² Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17> (дата звернення: 30.08.2022).

видачі свідоцтв авіаційному персоналу в Україні від 7 грудня 1998 р. Зокрема, відповідно до п. 2.1.11 цих Правил «командир повітряного судна – пілот, відповідальний за керування повітряним судном та його безпеку протягом польотного часу»¹. Крім того, згідно з п. 1.3 Правил польотів цивільних повітряних суден України від 28 жовтня 2011 р.² та Правилами обслуговування повітряного руху на цивільних аеродромах України від 23 червня 2010 р.³ командир повітряного судна зобов'язаний відповідати за безпечне виконання польоту. В цілому кваліфікаційні вимоги командира повітряного судна встановлюються довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників (Випуск 68 «Авіаційний транспорт». Професії керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та робітників)⁴. Н. В. Дараганова (2009, с. 15) зазначає, що «командир повітряного судна має статус головної керівної особи на повітряному судні протягом усього польотного часу. З одного боку, командир повітряного судна має статус головної керівної особи на повітряному судні, – це пілот, відповідальний за керування повітряним судном та його безпеку протягом польотного часу; до командира повітряного судна висуваються як загальні вимоги, яким повинні задовольняти всі пілоти, так і додаткові вимоги

та обмеження; командир повітряного судна несе встановлену чинним законодавством відповідальність за безпеку польоту незалежно від того, чи пілотує він повітряне судно особисто чи передав керування повітряним судном іншій особі. З іншого боку, командир повітряного судна виступає як посадова особа: він наділений спеціальними владними повноваженнями щодо всіх осіб, які перебувають на борту повітряного судна; він має право вжити всі заходи, які є необхідними для забезпечення безпеки польоту, включаючи застосування заходів адміністративного примусу; в екстремальній ситуації, яка загрожує загибеллю людей, для врятування їхнього життя командир повітряного судна має право відступати від встановлених правил і вимог окремих нормативних документів; у випадках вимушеної посадки на командира повітряного судна покладено обов'язок керувати діями всіх осіб, які знаходяться/знаходились на борту повітряного судна не лише протягом польотного часу, а до моменту передачі своїх повноважень компетентним органам».

Слід відмітити, що серед інших осіб екіпажу законодавство визначає таких: пілот, штурман, бортінженер (бортмеханік), бортрадист. Крім того, в цілому до інших осіб належать особи екіпажу повітряного судна, на яких покладено обов'язки з керуванням повітряним судном. Згідно з розділом 1 Додатку III до Авіаційних правил України «Технічні вимоги та адміністративні процедури щодо льотної експлуатації» «усі члени льотної екіпажу повинні мати свідоцтво та кваліфікацію, видані або прийняті відповідно до Технічних вимог та адміністративних процедур для льотних екіпажів цивільної авіації, затверджених наказом Державної авіаційної служби України від 20.07.2017 № 565, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 28.08.2017 за № 1056/30924 та відповідати визначеним для них обов'язкам»⁵. Розділ 314 «Фахівці, що керують суднами та літальними апаратами і забезпечують судноплавство та польоти» Класифікатора професій ДК 003:2010 включає в себе льотних фахівців (розділ 3143), до яких належать

¹ Про затвердження Правил видачі свідоцтв авіаційному персоналу в Україні : Наказ М-ва транспорту України від 07.12.1998 № 486 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0833-98> (дата звернення: 30.08.2022).

² Про затвердження Правил польотів цивільних повітряних суден України : Наказ М-ва інфраструктури України від 28.10.2011 № 478 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1327-11> (дата звернення: 30.08.2022).

³ Про затвердження Правил обслуговування повітряного руху на цивільних аеродромах України : Наказ М-ва транспорту та зв'язку України від 23.06.2010 № 383 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0979-10> (дата звернення: 30.08.2022). Втратив чинність.

⁴ Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 68 «Авіаційний транспорт». Професії керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та робітників : затв. Наказом М-ва транспорту України від 17.07.2002 № 488 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va488361-02> (дата звернення: 30.08.2022).

⁵ Про затвердження Авіаційних правил України «Технічні вимоги та адміністративні процедури щодо льотної експлуатації в цивільній авіації» : Наказ Держ. авіац. служби України від 05.07.2018 № 682 // Законодавство.com : сайт. URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrajini-derjaviaslujba/nakaz-vid-05072018-682-pro-zatverdjennya-2018-67597.html> (дата звернення: 30.08.2022).

«бортмеханік, бортоператор, бортштурман, командир повітряного судна (літака, вертольота), командир повітряного судна (пілот, льотчик) – інструктор, льотчик-випробувач, штурман-випробувач, пілот (другий пілот), та інші особи»¹.

У ч. 1 ст. 57 ПК України визначено, що екіпаж повітряного судна складається з осіб льотного складу, до якого належать особи льотного екіпажу та екіпажу пасажирського і вантажного салону, які під час польоту постійно виконують такі функції: 1) виконання процедур, передбачених керівництвом з льотної експлуатації повітряного судна; 2) обслуговування устаткування, механізмів та приладів, необхідних для польоту повітряного судна, а також обладнання, встановленого на повітряному судні та необхідного для виконання польотного завдання; 3) забезпечення процедур безпеки пасажирів на борту повітряного судна та їх обслуговування².

Льотний склад відповідно до п. 2 Правил визначення робочого часу та часу відпочинку екіпажів повітряних суден цивільної авіації України від 2 квітня 2002 р. – це частина екіпажу повітряного судна, на яку покладено обов'язки, пов'язані з керуванням повітряного судна та його системами впродовж польотного часу³. Обслуговуючий персонал належить до екіпажу пасажирського і вантажного салону. Так, Додатком 6 до Конвенції Міжнародної організації цивільної авіації «Про міжнародну цивільну авіацію» встановлено, що членом обслуговуючого персоналу є член екіпажу, який в інтересах безпеки пасажирів виконує

обов'язки, доручені йому експлуатантом або командиром повітряного судна, та не є членом льотного екіпажу повітряного судна⁴. Слід зазначити, що Авіаційні правила України «Технічні вимоги та адміністративні процедури щодо льотної експлуатації в цивільній авіації» як члена екіпажу передбачають «члена кабінного екіпажу (*cabin crew member*)» і визначають його як «члена екіпажу з відповідною кваліфікацією, окрім члена льотного екіпажу або технічного персоналу, призначений експлуатантом для виконання обов'язків, пов'язаних із безпекою пасажирів та польоту під час експлуатації»⁵. Національне законодавство частину екіпажу повітряного судна, на яку покладено обов'язки з обслуговування пасажирів, гарантування безпеки перевезення пасажирів та вантажів, виконання авіаційних робіт на борту повітряного судна впродовж польотного часу, визначає як «кабінный склад» (п. 2 Правил визначення робочого часу та часу відпочинку екіпажів повітряних суден цивільної авіації України від 2 квітня 2002 р.)⁶. Слід згадати і Класифікатор професій ДК 003:2010 (розділ 511), яким до працівників, що надають послуги в дорозі, відносить «бортпровідника, інструктора-провідника бортового, старшого бортового провідника служби бортпровідників»⁷. У цілому до обслуговуючого

⁴ Конвенція про міжнародну цивільну авіацію : від 07.12.1944 // БД «Законодавство України» / ВР України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038 (дата звернення: 30.08.2022).

⁵ Про затвердження Авіаційних правил України «Технічні вимоги та адміністративні процедури щодо льотної експлуатації в цивільній авіації» : Наказ Держ. авіац. служби України від 05.07.2018 № 682 // Законодавство.com : сайт. URL: <https://xn--80aagahqwiyibe8an.com/ukrajinderjaviaslujba/nakaz-vid-05072018-682-pro-zatverdjennya-2018-67597.html> (дата звернення: 30.08.2022).

⁶ Про затвердження Правил визначення робочого часу та часу відпочинку екіпажів повітряних суден цивільної авіації України : Наказ М-ва транспорту та зв'язку України від 02.04.2002 № 219 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0390-02> (дата звернення: 30.08.2022).

⁷ Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010 : затв. Наказом Держ. комітету України з питань тех. регулювання та споживчої політики від 28.07.2010 № 327 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10> (дата звернення: 30.08.2022).

¹ Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010 : затв. Наказом Держ. комітету України з питань тех. регулювання та споживчої політики від 28.07.2010 № 327 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10> (дата звернення: 30.08.2022).

² Про затвердження Правил супроводження в контрольованих зонах авіапідрприємств матеріальних цінностей і пасажирів : Наказ Держ. департаменту авіац. транспорту України, МВС України від 11.06.1996 № 168/397 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0334-96> (дата звернення: 30.08.2022).

³ Про затвердження Правил визначення робочого часу та часу відпочинку екіпажів повітряних суден цивільної авіації України : Наказ М-ва транспорту та зв'язку України від 02.04.2002 № 219 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0390-02> (дата звернення: 30.08.2022).

персоналу (екіпажу пасажирського і вантажного салону) належить частина екіпажу повітряного судна – особи, на яких покладено обов'язки з обслуговування екіпажу та пасажирів, забезпечення їх безпеки, безпеки їх перевезення та перевезення вантажу, а також виконання різних спеціальних фахових робіт упродовж польотного часу на борту повітряного судна.

Таким чином, дослідження правових характеристик осіб, які на борту повітряного судна під час польоту виконують свої обов'язки з його керування та обслуговування, свідчить, що до таких осіб належать члени екіпажу повітряного судна: особи льотного екіпажу (командир повітряного судна, другий пілот, штурман, інші особи льотного складу) та особи обслуговуючого персоналу (бортпровідник, бортоператор та ін.). Названі особи під час виконання польотів залежно від своїх обов'язків виконують певні функції з керування повітряним судном, його обслуговування та обслуговування пасажирів на борту повітряного судна і забезпечення їх безпеки. Порушення такими особами нормативно-правових актів, які регулюють діяльність авіації на час виконання польотів, створює підстави для адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень, зокрема передбачених ч. 5 ст. 111 та ст. 113 КУпАП.

Слід зазначити, що правила польотів повітряних суден у повітряному просторі регулюються багатьма нормативними актами в галузі авіації, в тому числі Авіаційними правилами використання повітряного простору України. Згідно з цими Правилами провадження діяльності, пов'язаної з польотами повітряних суден, утворює використання повітряного простору. У розділі II зазначеного акта закріплено, що відповідальність за організацію польотів повітряних суден авіації загального призначення та безпілотних повітряних суден несуть користувачі повітряного простору. Зокрема, це керівники авіа підприємств, організацій або власники повітряного судна, а у випадку польотів безпілотних повітряних суден – зовнішні пілоти повітряного судна та інші особи, які планують або проваджують зазначену діяльність¹. Отже, у випадку вико-

нання польотів із порушенням нормативно-правових актів, які регулюють діяльність авіації, що утворює об'єктивну сторону правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111 КУпАП, спеціальним суб'єктами можуть бути посадові особи – керівники авіа підприємств, організацій, що здійснюють організацію польотів повітряних суден авіації загального призначення та безпілотних повітряних суден, а також зовнішні пілоти безпілотного повітряного судна.

Слід зазначити, що адміністративні правопорушення, передбачені ч. 5 ст. 111 та ст. 113 КУпАП, мають бланкетний характер і передбачають відповідальність за порушення тих чи інших авіаційних правил. В аспекті зазначеного слід наголосити, що розглянуті вище особи можуть бути спеціальними суб'єктами адміністративних правопорушень тільки у випадку наявності в їх дії (бездіяльності) всіх ознак об'єктивної сторони виконання польотів із порушенням нормативно-правових актів, які регулюють діяльність авіації (ч. 5 ст. 111 КУпАП) або порушення правил міжнародних польотів (ст. 113 КУпАП).

Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що загальним суб'єктом адміністративного правопорушення на авіаційному транспорті є фізична осудна особа, яка на момент учинення адміністративного правопорушення досягла віку шістнадцяти років. Така особа є загальним суб'єктом вказаних правопорушень. Спеціальними суб'єктами можуть бути як працівники (посадові особи), що безпосередньо не пов'язані з авіаційною діяльністю, так і працівники, професії яких безпосередньо пов'язані з авіаційною діяльністю. Залежно від об'єктивної сторони вчинення діяння спеціальний суб'єкт адміністративного правопорушення (особи льотного екіпажу повітряного судна та обслуговуючого персоналу, посадові особи – керівники авіа підприємств, організацій) наявний в адміністративних правопорушеннях на авіаційному транспорті, передбачених ч. 5 ст. 111 «Виконання польотів з порушенням нормативно-правових актів, які регулюють діяльність авіації» та ст. 113 «Порушення правил міжнародних польотів» КУпАП.

ВИСНОВКИ. Аналіз адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті дає можливість констатувати, що за протиправні дії в галузі цивільної авіації юридичні та фізичні особи підлягають відповідальності згідно із законом. Суб'єктами адміністративної відповідальності на авіаційному транспорті можуть бути лише фізичні особи, а суб'єктами відповідальності у вигляді застосування адміністративно-господарських, фінансових, штрафних

¹ Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України»: Наказ Держ. авіац. служби України, МО України від 11.05.2018 № 430/210 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18> (дата звернення: 30.08.2022).

санкцій, штрафів можуть бути як юридичні (підприємства, установи, заклади), так і фізичні особи.

Суб'єктом адміністративного правопорушення (загальний суб'єкт) на авіаційному транспорті є фізична особа, яка є осудною і на момент учинення адміністративного правопорушення досягла віку шістнадцяти років. Спеціальним суб'єктом адміністративного правопорушення на авіаційному транспорті можуть бути посадові особи підприємств, установ чи організацій (юридичних осіб), які здійснюють діяльність у галузі цивільної авіації. Аналіз спеціальних суб'єктів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті дав можливість стверджувати, що вони мають ознаки, які вказують на особливості їх правового становища, що дозволяє диференціювати їх відповідальність, забезпечуючи тим самим необхідну правову оцінку вчиненого правопорушення.

Залежно від ознак складу адміністративного правопорушення спеціальним суб'єктом адміністративного правопорушення на авіаційному транспорті, зокрема передбаченого ч. 5 ст. 111 «Виконання польотів з порушенням нормативно-правових актів, які регулюють діяльність авіації» та ст. 113 «Порушення правил міжнародних польотів» КУпАП, можуть виступати фізичні особи, діяльність яких

пов'язана з певним професійним статусом (особи льотного екіпажу повітряного судна та обслуговуючого персоналу, інші особи) у випадку порушення нормативно-правових актів, які регулюють діяльність авіації у сфері виконання польотів. Визначення окремих видів спеціальних суб'єктів залежить від характеру їх діяльності, що обов'язково зумовлюється характеристиками об'єктивної сторони складів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті, передбачених ч. 5 ст. 111 та ст. 113 КУпАП.

Встановлення спеціальних суб'єктів адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті супроводжується багатьма проблемами, які пов'язані насамперед із чималим нормативно-правовим масивом законодавчих актів у галузі цивільної авіації, що, у свою чергу, обумовлює «бланкетність» диспозицій адміністративно-деліктних норм та складність їх застосування. Враховуючи, що окремі питання відповідальності осіб за вчинення правопорушень на авіаційному транспорті залишаються багатоаспектними і в багатьох випадках не вирішеними, перспективою подальших досліджень, на наш погляд, є розгляд питань юридичних підстав адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень на авіаційному транспорті.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Адміністративне право України (Загальна частина) : навч. посіб. / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2019. 504 с.
2. Адміністративне право України : підручник / В. В. Середя, О. Л. Хитра, Ю. С. Назар та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Назара. Львів : ЛьвДУВС, 2021. 680 с.
3. Адміністративне право України. Загальна частина у схемах : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : ХНУВС, 2019. 236 с.
4. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
5. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцько, О. Правоторової. Вид. 4-те. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
6. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / за ред. В. Галуцько, О. Правоторової. Вид. 3-те. Київ : Акад. адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
7. Баштанник В. В., Шумляєва І. Д. Адміністративне право : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. 200 с.
8. Брусакова О. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення на авіаційному транспорті. *Підприємництво, господарство і право*. 2020а. № 8. С. 141–147. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.22>.
9. Брусакова О. В. Адміністративно правові засади державного регулювання в галузі авіаційного транспорту в Україні : монографія. Харків : Панов, 2020б. 588 с.
10. Дараганова Н. В. Адміністративно-правовий статус екіпажу повітряного судна України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 19 с.
11. Добрянська Н. В. Дискусійні питання із приводу адміністративної відповідальності юридичних осіб. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30, № 5. С. 133–138. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.5/23>.
12. Капітаненко Н. П. Адміністративні правопорушення у сфері реалізації права інтелектуальної власності: загальна характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 370–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/93>.

13. Кожура Л. О. Юридичний аналіз суб'єкту та суб'єктивної сторони складу адміністративних правопорушень, що порушують право на охорону здоров'я осіб з інвалідністю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. Т. 2, вип. 2. С. 29–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2-2/7>.

14. Кундеус В. Г. Працівники повітряного транспорту як суб'єкти кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації повітряного транспорту // *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations : monograph* / I. V. Aristova, T. O. Chernadchuk, A. V. Artemenko et al. Riga : Baltija Publishing, 2021. Pp. 331–351. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-033-9-19>.

15. Нефедова А. В. Спеціальні ознаки суб'єкта адміністративних проступків на автомобільному транспорті. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 82. С. 134–143.

16. Поштаренко О. В. Підстави настання адміністративної відповідальності осіб, що вчинили насильство щодо фізичної особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 175–181. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.30>.

17. Сокурченко В. В. Особливості функціонування авіаційної інфраструктури та високотехнологічного конкурентоспроможного авіаційного транспорту в Україні // *Авіація, промисловість, суспільство : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 12 трав. 2021 р.) : у 2 ч. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кременчуц. льотн. коледж. Харків : ХНУВС, 2021. Ч. 1. С. 29–31.*

18. Чумак О. О. Особливості адміністративно-правового статусу екіпажу повітряного судна цивільної авіації України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 192–196. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.32>.

19. Brusakova O. V., Iemets L. O., Shulha A. M., Kolotik A. S. Legal and Organizational-Technical Assurances of Aviation Security. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Iss. 29. Pp. 542–549. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.29.05.59>.

Надійшла до редколегії: 02.09.2022

Прийнята до опублікування: 17.09.2022

REFERENCES

1. Bashtannyk, V. V., & Shumliaieva, I. D. (2018). *Administrative law*. DRIDU NADU.
2. Brusakova, O. V. (2020). *Administrative legal principles of state regulation in the field of air transport in Ukraine*. Panov.
3. Brusakova, O. V. (2020). *Administrative liability for offenses on air transport*. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 8, 141-147. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.22>.
4. Brusakova, O. V., Iemets, L. O., Shulha, A. M., & Kolotik, A. S. (2020). Legal and Organizational-Technical Assurances of Aviation Security. *Amazonia Investiga*, 9(29), 542-549. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.29.05.59>.
5. Chumak, O. O. (2020). Peculiarities of the administrative and legal status of the aircraft crew of the civil aviation of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 4, 192-196. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.32>.
6. Darahanova, N. V. (2009). *Administrative legal status of the aircraft crew of Ukraine* [Candidate thesis, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman].
7. Dobryanska, N. V. (2019). Discussion questions regarding the administrative responsibility of legal entities. *Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences*, 30(5), 133-138. <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.5/23>.
8. Halunka, V., & Pravotorova, O. (Ed.). (2020). *Administrative law Ukraine. Full course*. Academy of Administrative and Legal Science.
9. Halunko, V., Dikhtievskiy, P., Kuzmenko, O. et al. (2018). *Administrative law Ukraine. Full course*. OLDI-PLUS.
10. Halunko, V., Dikhtievskiy, O., Kuzmenko, O. et al. (2021). *Administrative law Ukraine. Full course* (V. Halunko & O. Pravotorova, Eds). OLDI-PLUS.
11. Kapitanenko, N. P. (2021). Administrative offenses in the field of intellectual property right implementation: general characteristics. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 1, 370-374. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/93>.
12. Kozhura, L. O. (2020). Legal analysis of the subject and the subjective side of the composition of administrative offenses that violate the right to health of persons with disabilities. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, 2(2), 29-31. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2-2/7>.
13. Kundeus, V. H. (2021). Air transport workers as subjects of criminal offenses against traffic safety and operation of air transport. In I. V. Aristova, T. O. Chernadchuk, A. V. Artemenko et al., *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations* (pp. 331-351). Baltija Publishing.

14. Nefedova, A. V. (2019). Special features of the subject of administrative offenses in automobile transport. *Current Problems of State and Law*, 82, 134-143.
15. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Hulak, L. S., Otchak, N. Ya., & Ostapenko, L. O. (2019). *Administrative law of Ukraine (General part)*. National University "Lviv Polytechnic".
16. Poshtarenko, O. V. (2020). Grounds for incurrance of administrative liability of persons committed violence against a natural person. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 7, 175-181.
17. Sereda, V. V., Khytra, O. L., Nazar, Yu. S. et al. (2021). *Administrative law of Ukraine* (Yu. S. Nazar, Ed.). Lviv State University of Internal Affairs.
18. Sokurenko, V. V. (2021, May 12). *Peculiarities of the functioning of aviation infrastructure and high-tech competitive aviation transport in Ukraine* [Conference presentation abstract]. II International Scientific and Practical Conference "Aviation, industry, society", Kremenchuk, Ukraine.
19. Sokurenko, V. V. (Ed.). (2019). *Administrative law Ukraine. The general part in the schemes*. Kharkiv National University of Internal Affairs.

Received the editorial office: 2 September 2022

Accepted for publication: 17 September 2022

ОКСАНА ВАЛЕРЬЕВНА БРУСАКОВА,

доктор юридических наук, доцент,

*Харьковский национальный университет внутренних дел,
факультет № 6;*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6522-8020>,

e-mail: advokatbrusakova@gmail.com

**СУБЪЕКТЫ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ
НА АВИАЦИОННОМ ТРАНСПОРТЕ**

В статье проведено комплексное исследование общего и специальных субъектов административных правонарушений на авиационном транспорте. Проанализированы международно-правовые акты и национальное законодательство в отрасли гражданской авиации. Установлен круг субъектов административных правонарушений на авиационном транспорте. На основании квалификационных характеристик лиц авиационного персонала определены виды специальных субъектов ответственности за административные правонарушения на авиационном транспорте, которые связаны с нарушением полетов, с нарушением нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность авиации. Сделан вывод, что субъектами административного правонарушения на авиационном транспорте являются общий и специальный.

Ключевые слова: административная ответственность, административные правонарушения, авиационный транспорт, состав административного правонарушения, специальный субъект, должностное лицо, воздушное судно.

OXSANA VALERIIVNA BRUSAKOVA,

Doctor of Law, Associate Professor,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Faculty No. 6;*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6522-8020>,

e-mail: advokatbrusakova@gmail.com

SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE OFFENSES ON AIR TRANSPORT

A comprehensive study of general and special subjects of administrative offenses in air transport has been conducted. The range of subjects of administrative offenses on air transport has been established. The types of special subjects of responsibility for administrative offenses in aviation transport have been determined and special subjects of responsibility for administrative offenses in aviation transport related to violation of flights, violation of norms of normative legal acts regulating aviation activity has been investigated.

It has been proved that only individuals can be subjects of administrative liability, and both legal entities and individuals can be subjects of liability in the form of administrative and economic, financial, penalties and fines. For illegal actions in the field of civil aviation, legal entities and individuals are liable in accordance with the law.

Based on international legal acts and documents of national legislation in the field of civil aviation, the concepts of "crew member", "aircraft commander", "other persons of the flight crew" have been analyzed. It has been found that the legal position of the aviation personnel who

belong to the aircraft crew and other aviation personnel of civil aviation, as well as their rights and responsibilities, influence the determination of the composition of certain administrative offenses in air transport related to the violation of flight rules, the performance of which is inextricably linked to a certain legal, professional, behavioral or other status of a person.

It has been concluded that the subject of an administrative offense in air transport is a natural person of full legal capacity who at the time of committing the administrative offense has reached the age of sixteen (general subject). Depending on the signs of an administrative offense, a special subject may be individuals whose activities are associated with a certain legal, professional, physical, behavioural or other status, as well as officials of enterprises, institutions or organizations (legal entities) that carry out activities in the field of civil aviation.

It has been noted that the allocation of certain types of special subjects of administrative offenses in air transport depends on the nature of their activities, which is based on the characteristics of the objective side of the offense.

Key words: *administrative responsibility, administrative offenses, air transport, corpus delicti of an administrative offense, special subject, official, aircraft.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Брусакова О. В. Суб'єкти адміністративних правопорушень на авіаційному транспорті. *Право і безпека*. 2022. № 4 (87). С. 170–182. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.15>.

Citation (APA): Brusakova, O. V. (2022). Subjects of administrative offenses on air transport. *Law and Safety*, 4(87), 170–182. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.15>.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації та висвітлюємо зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращенню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Звертаємо Вашу увагу, що було змінено вимоги до оформлення та подання статей. Нові вимоги наведено нижче, також з ними можна ознайомитися на сайті видання в розділі «Для авторів» (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>).

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

1. Мови публікацій

Публікації подаються українською, російською або англійською мовами, але певні елементи подаються кількома мовами.

2. Способи подання матеріалів

Автор (або один з авторів, якщо публікацію підготовлено кількома авторами) може подати матеріали в електронному вигляді на сайті видання через платформу OJS (за посиланням).

3. Оформлення статті

3.1. Основні технічні вимоги:

- формат основного документа – лише DOC або DOCX;
- обсяг основного тексту – від 4000 до 6000 тис. слів;
- шрифт – Times New Roman 14 кегля (всі елементи);
- міжрядковий інтервал – 1,5;
- поля документа: ліворуч – 25 мм, решта – 20 мм; відступ перед та після абзацу – 0;
- абзацний відступ – 1.25
- переноси не використовуються;
- необхідно чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-);
- забороняється ущільнення або розрідження інтервалів між літерами;
- забороняється відбивати абзаци табуляціями або багаторазовими пробілами;
- між словами використовується один пробіл (забороняється розріджувати слова декількома пробілами);
- використовуються лапки формату «»;
- між ініціалами та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl + Shift + пробіл);
- вимоги щодо подання формул, рисунків, таблиць можуть бути визначені окремо в процесі подання матеріалів.

3.2. Вимоги щодо структури статті та її елементів:

- обов'язковими елементами статті є: шифр УДК (визначають фахівці бібліотек), відомості про авторів, назва, анотація з ключовими словами, основний текст, списки посилань;
- обов'язкові елементи мають бути розміщені за відповідним зразком;
- переклад елементів статті на англійську мову (з англійської, якщо статтю підготовлено англійською мовою), крім відомостей про авторів, здійснюють або перевіряють фахівці редакції;

– у відомостях про авторів зазначають електронну пошту як мінімум для одного з авторів, якого визначають інші автори як контактну особу, а в разі подання одноосібної статті автор зазначає свою електронну пошту; такі відомості підлягають опублікуванню.

Зверніть увагу! *Редколегія приймає до розгляду оригінальні й оглядові статті і рецензії.*

Оригінальна стаття – це рукопис, в якому представлено результати завершеного дослідження з конкретно обраної проблематики. У висновках такої статті має бути чітко зазначено особистий вклад автора(ів) у вирішення порушеної проблеми.

Оглядова стаття – це рукопис, в якому аналізуються, систематизуються та інтегруються результати проведених досліджень у певній галузі з конкретної теми з метою демонстрації існуючих досягнень і визначення подальших тенденцій розвитку в цій галузі знань.

Оглядова стаття має містити не менше 25 посилань.

Також у журналі можуть бути опубліковані рецензії на монографії, підручники, навчальні посібники та інші видання з проблем права і безпеки.

3.3. Вимоги щодо назви

Назва статті має відповідати її змісту, складатися не більше, ніж з 10 слів, не повинна містити аббревіатур, крім (за потреби) загальноприйнятих.

Технічні вимоги: шрифт Times New Roman, 14 пунктів, вирівнювання по центру, прописними літерами, напівжирним шрифтом.

3.4. Вимоги щодо відомостей про авторів

Відомостями про авторів є:

- ім'я, по батькові, прізвище (повністю);
- науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- місце роботи (організація повністю), назва підрозділу (кафедра, лабораторія, відділ і тощо); посаду не зазначають;
- ORCID (zareєstrувати);
- e-mail автора як контактної особи.

Ці елементи повторюють для кожного автора (як вони повинні бути вказані в публікації).

Технічні вимоги: вирівнювання по ліву сторону, прописними літерами, шрифт напівжирний, Times New Roman.

3.5. Вимоги, що стосуються анотацій

У цілому анотація має бути описовою, включати в себе мету роботи, характеристику проблематики статті, її результати та висновки, зроблені за результатами проведеного дослідження.

Викладення матеріалу в анотації має бути стислим і точним, інформативним, змістовним, структурованим. У тексті слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Розрізняють звичайну анотацію (включає в себе інформацію про основні ідеї та висновки дослідження) і розширену (повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, враховуючи перелік методів, які були використані під час написання статті).

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до усунення автором допущених порушень, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Мови та обсяги анотацій. Мовою публікації подають звичайну анотацію (обсяг від 80 до 100 слів). Таку саму анотацію подають російською мовою, якщо мовою публікації є українська або англійська, або українською мовою, якщо мовою публікації є російська. Розширена анотація подається в кінці статті мовою публікації для подальшого її перекладу фахівцями редакції англійською (якщо мовою публікації є українська чи російська) або українською (якщо мовою публікації є англійська) мовами. Обсяг розширеної анотації має становити 250–300 слів (без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів).

Текст анотації повинен бути написаний шрифтом Times New Roman, 14 кегель, інтервал – 1,5.

Структура анотацій. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора (авторів через кому), назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище й ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою в паспорті. За відсутності в паспорті англomовного написання використовують правила транслітерації, наведені в таблиці транслітерації українського та російського алфавітів латиницею тут.

Ключові слова. Наприкінці кожної анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження та описує тему статті. Сукупність ключових слів повинна відображати основний зміст наукової праці; вони мають бути конкретними у своїй предметній галузі, змістовними й унікальними. Кількість ключових слів становить від 5 до 8. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок через кому. Необхідно уникати скорочень (допускаються тільки загальноприйняті аббревіатури), оскільки ключові слова будуть використовуватися для індексації. Ключові слова повинні бути написані шрифтом Times New Roman, 14 кегель, через кому.

4. Структура основного тексту

Незалежно від виду статті вона має містити обов'язкові структурні елементи. За бажанням (необхідності) у статті може міститися літературний огляд.

Технічні вимоги до структурних елементів: шрифт Times New Roman, напівжирний, 14 кегель, усі літери прописні.

ВСТУП. У вступі описується актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, обґрунтовується новизна дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, в яких започатковано або продовжено вирішення проблеми, з виокремленням не вирішених раніше частин.

У вступі має бути представлена конкретна досліджувана проблема, якій присвячено статтю. Автор(и) повинні розуміти, що гарний вступ має узагальнювати відповідні аргументи, дані та факти, щоб дати читачеві чітке уявлення про актуальність і важливість для наукової спільноти досліджуваного питання. У цьому розділі також пояснюється передісторія або причини, які спонукають автора(ів) дослідити обрану тему. Вступ не повинен перевищувати 20 % основного тексту статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Автор(и) мають чітко сформулювати мету статті, з урахуванням якої необхідно чітко визначити завдання, що будуть вирішуватися у статті. Метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано у процесі дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ (розділ не є обов'язковим і включається до статті за бажанням автора). У цьому розділі наводяться та коротко описуються наукові праці, в яких досліджувалися проблемні питання, порушені у статті (із вказівкою на конкретні аспекти, що в них розглядалися). З урахуванням цього необхідно визначити невирішені проблеми та зазначити, які саме з них будуть досліджуватися у статті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Цей розділ повинен бути написаний чітко та стисло, оскільки він надає інформацію щодо методів, інструментів і матеріалів, що використовувалися у процесі дослідження. Виклад матеріалу має бути послідовним, з обґрунтуванням вибору конкретного методу та його сприяння в досягненні поставленої мети і визначених завдань. Такий опис дозволяє читачеві оцінити доцільність використаних методів, а також достовірність отриманих результатів. Автор(и) повинні не просто навести перелік використаних методів, а описати, з якою саме метою їх було застосовано. У разі використання емпіричних матеріалів (нормативно-правових актів, судових рішень, результатів узагальненої судової практики) також доцільно їх описати.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цій частині викладаються теоретичні дані, обґрунтовуються нові підходи в осмисленні матеріалу та нове вирішення проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями.

Цей розділ є основною та найважливішою частиною статті, оскільки призначений для інтерпретації результатів роботи відповідно до поставлених мети і завдань, а не просто для пояснення порушеної проблематики.

У цьому розділі автору(ам) необхідно пояснити важливі моменти своїх результатів, щоб існувала відповідність до обговорення. Аналіз досліджуваної проблематики має бути чітким і всебічним. Власні твердження доцільно посилювати за допомогою статистичних даних, судової практики, що додатково підтверджуватиме використання широкого спектра методів збору аналітичної інформації. Якщо отримані результати містять форму таблиць, графіків, словесні описи або їх комбінацію, то вони не повинні бути занадто довгими і занадто великими.

Дискусія повинна бути збагачена посиланнями на результати попередніх досліджень, які були опубліковані в науковій літературі.

Результати дослідження та дискусія повинні складати не менше 60 % від усього рукопису.

ВИСНОВКИ. Висновки мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою і завданнями дослідження. У цьому розділі потрібно всебічно узагальнити викладений матеріал, особливо з точки зору критичної оцінки основних результатів дослідження. Висновки – це не просто повторне викладення даних чи фактів, а узагальнення ключових моментів порушеної проблематики та наведення відповідних шляхів її вирішення. Також у висновках доцільно навести перспективи подальших розвідок із дослідженої проблематики.

5. Оформлення посилань

Під час написання статті обов'язковими є посилання на використані джерела. Такі посилання мають відповідати політиці протидії плагіату й оформлюватися відповідно до стилю *APA*.

Законодавство та нормативні документи потрібно наводити у виносках унизу сторінки, вони не включаються до загального списку бібліографічних посилань. Знаки виносок позначаються цифрами та є однотипними в межах однієї роботи. Цифри вказуються біля слова вгорі, без відступу між словом і знаком.

Посилання у статті надаються в дужках, наприклад: для одного автора – (Кузьмович, 2017); для двох авторів – (Кузьмович, Попович, 2017); для трьох авторів – (Кузьмович, Попович, Александрович, 2017). Якщо більше трьох авторів, то вказується лише перший автор, наприклад (Кузьмович та ін., 2017).

Якщо в тексті статті зазначається автор(и), то посилання оформлюється таким чином: *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017), норма права – це ...* або *У 2017 році відомий правник Є. О. Кузьмович зазначав, що норма права – це ...*

Якщо згадане в рукописі посилання є прямою цитатою або конкретним фактом, необхідно вказати номер сторінки, наприклад: *У науковій літературі норма права визначається як ... (Кузьмович, 2017, с. 6)* або *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017, с. 6), норма права – це ...*

Рекомендується використовувати більше непрямі цитати, ніж прямі.

Усі посилання, зроблені в рукописі, повинні бути зазначені у списку бібліографічних посилань і розміщені в алфавітному порядку. Список бібліографічних посилань оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор DOI (<http://doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати.

Якщо стаття написана українською або російською мовами, додатково додається *References*, який подається англійською мовою (відповідно до 6 видання стилю *APA*). При оформленні *References* автору(ам) необхідно звертатися до першоджерела, що забезпечить надання коректного бібліографічного опису відповідного джерела.

Оформити бібліографічний опис відповідно до стилю *APA* можна на сайтах автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Отже, автор(и) повинен подати 2 списки: за національним стандартом («Список бібліографічних посилань»), який буде розміщено у друкованому версії видання, та за міжнародним стандартом («*References*»), який буде розміщено на сайті журналу, що має міжнародну

реєстрацію як самостійне серійне видання. До міжнародних баз даних списки посилань подаються редакцією у формі, яка ними вимагається, зазвичай за міжнародним стандартом.

Правильний опис використаних джерел у списках бібліографічних посилань є запорукою того, що цитована праця буде врахована під час оцінювання наукової діяльності її автора(ів), організації, країни. Ми також хочемо, щоб за правильними цитуваннями можна було визначити не лише внесок конкретного автора в наукову діяльність, а й науковий рівень нашого журналу, його авторитетність тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, В. В. Ільєнкової*
Внесення правок *С. С. Тарасової, В. В. Ільєнкової*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *О. О. Статівки*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23376-13216 ПР від 24.05.2018.

Підписано до друку 27.09.2022. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 21,93. Тираж 50 прим. Зам. № 2022- .

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.